

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY

KAAM
YAYINLARI

OLBA
XIII

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY

KAAM
YAYINLARI

OLBA
XIII

MERSİN
2006

KAAM YAYINLARI
OLBA
XIII

© 2006 Mersin/Türkiye
ISSN 1301 7667

OLBA dergisi TÜBİTAK - ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranmaktadır.

OLBA dergisi hakemlidir ve Mayıs-Kasım aylarında olmak üzere,
yılda iki kez basılmaktadır.
Published each year in May and November.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.
Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.
It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of KAAM.

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında
belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.
Articles should be written according the formats mentioned in the following web address.

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül
Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü
33342-MERSİN
TURKEY
Tel: 0532 747 57 72

Diğer İletişim Adresleri
Other Correspondance Addresses
Tel: 00.90.324.361 00 01 (10 Lines) 4730 / 4734
Fax: 00.90.324.361 00 46
web mail: www.kaam.mersin.edu.tr
e-mail: kaam@mersin.edu.tr

Dağıtım / Distribution
Zero Prod. Ltd.
Tel: 00.90.212.244 75 21-249 05 20
info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM)
YAYINLARI-XIII

MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY
(KAAM)-XIII

Editör

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Tomris BAKIR
Prof. Dr. Haluk ABBASOĞLU
Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL
Prof. Dr. Hayat ERKANAL
Prof. Dr. Sencer ŞAHİN
Prof. Dr. Yıldız ÖTÜKEN
Prof. Dr. Erendiz ÖZBAYOĞLU
Prof. Dr. Susan ROTROFF
Prof. Dr. Marion MEYER

MERSİN
2006

Prof. Dr. M. Mellink'i kaybettik.
saygıyla anıyoruz.

OLBA'nın basılması için vermiş olduğu desteklerden dolayı
Mersin Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Uğur Oral'a
teşekkür ederiz.

İçindekiler/Contents

Engin Akdeniz

A New Excavation in Western Anatolia: Kadıkalesi (Ancient Anaia)
(A Preliminary Report for Prehistoric-Protohistoric Results 2001-2005) 1

Oya San

Diyarbakır Müzesinde Yer Alan Urartu Tunç Fibulaları 35

Muzaffer Demir

Karyahların Bazı Askeri Donanımı Keşfetmeleri 55

Gökhan Coşkun

Daskyleion'da M.Ö. 4. Yüzyıl Siyah Fırıslı Attika Seramikleri 83

Aytekin Erdoğan

Erythrai Kaya Kutsal Alanları 115

Suat Ateşlier

Teke Kale'de Bir Mezar 145

Aynur Civelek

Phokaia 2004: Hellenistik Dönem Seramiği Üzerine Gözlemler 179

Lale Özgenel

Antik Yunan Konut Yazını: Kaynaklar,
Sorunlar ve Yeni Yaklaşımlar Üzerine Bir Değerlendirme 199

Ceren Ünal

Geç Roma İmparatorluğundan Erken Dönem Bizans İmparatorluğuna Geçiş
Sürecinde Basılan Sikke Tasvirlerinde İmparator Kostüm ve Aksesuarları 221

OLBA Dergisi; 2006 yılından itibaren TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranmaya başlamıştır.

Yayın İlkeleri

OLBA; Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi süreli bilimsel yayımdır. Yılda 2 sayı yayınlanır. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Yazıların sorumluluğu yazarlara aittir. Dergi; Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Klasik Filoloji (ve Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri), Eskiçağ Tarihi, Nümismatik ve Bizans Sanat Tarihi kapsamında orijinal sonuçları içeren makaleleri yayımlar. OLBA'da yayınlanması istenen makalelerde aşağıdaki şartlar aranır:

1. OLBA her yıl, ilki en geç 15 Mayıs'ta ikincisi en geç 15 Kasım'da olmak üzere iki sayı halinde yayınlanır. Yayınlanması istenilen makaleler, zaman sınırlaması olmaksızın gönderilebilir. Hakemler tarafından olumlu değerlendirilen makalelerin adedi OLBA'nın bir sayısı için fazla olduğu taktirde, bazı makaleler diğer sayıda yayınlanmak üzere havuzda bekletilir. Bu gibi durumlarda daha erken gönderilmiş olan makalelere öncelik tanınır.
2. OLBA'nın uluslararası bilimsel standartlara uygun olarak yayınlanabilmesi için aşağıda belirtilen teknik kurallara uyulmalıdır:
 - a- Makaleler, Word 5.0 ve üstü, Windows 95-98 veya Word 2000 yazım programı ile yazılıp disket ya da CD'ye kaydedilerek, figürleriyle birlikte iki nüsha olarak teslim edilmelidir;
 - b- Makaleler, figürleriyle birlikte çoğaltılmış olarak iki kopya halinde gönderilmelidir.
 - c- Metin yazılırken 10 punto, dipnot için ise 9 punto New York (Macintosh için) ya da Times New Roman (PC için) harf karakteri kullanılmalıdır.
 - d- Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
 - e- Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi ya da italik) kullanılmamalıdır.
3. Makale içindeki Yunanca karakterler için kullanılan Yunanca font da diskete yüklenerek yollanmalıdır.

4. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa ve (varsa) levha ya da resim sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Dipnot (kitaplar için):

Richter 1977, 162, Res. 217

Dipnot (Makaleler için):

Oppenheim 1973, 9, Lev.1

5. “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, NewYork

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inscripfen aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224

6. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece “fig” kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. Levha numarası tarafımızdan verilecektir. Bu sebeple levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita yada bir başka ifade veya kısaltma kullanılmamalıdır .
7. Kullanılacak fotoğrafların, daha iyi sonuç almak açısından, siyah-beyaz olması tercih edilmektedir. Dia gönderecek yazarlar dia çerçevesi üzerine mutlaka resim sırasını yazmalıdır. Dijital ortamda yollanacak figürlerin numarası belli olmalıdır. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir.
8. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır.
9. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla mümkünse 30 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 20 adet civarında olmalıdır.
10. Makaleler Türkçe, İngilizce ve Almanca olabilir. Makalelerde, biri Türkçe olmak üzere, yaklaşık 200 kelimedenden oluşan iki dilde özet, iki dilde makale başlığı ve yine iki dilde anahtar kelimeler bulunmalıdır.

A NEW EXCAVATION IN WESTERN ANATOLIA: KADIKALESİ (ANCIENT ANAIA)

(A Preliminary Report for prehistoric-protohistoric results 2001-2005)

Engin AKDENİZ*

Abstract

Kadikalesi Byzantium castle, located approximately 8 km. south of Kuşadası in Aydın in Western Anatolia, is essentially constructed on a prehistoric-protolithic mound. This territory had a highly significant location in terms of its position controlling the Samos (Sisam) Channel, its agricultural potential around Söke Yaylaköy, and its ports big enough both to transfer the goods from the hinterland (Söke Plain) to the sea and to receive the delivered products and goods. For this reason, Kadikalesi had been inhabited by various people for a long period of time. It has not yet been brought to light whether the mound and the settlement on it included only the port, or both the port and the city, which was called "Anaia" in the ancient Greek times. However, the submerged remains of the port within 150 meters of the south-west of the mound provide us with sufficient clues to affirm that at least the port was situated in this region.

Today it is not quite possible to encounter architectural remains from the Byzantine period around Kadikalesi Mound. The few pieces discovered from Hellenistic and Roman times were used as building material. However, a careful surface research can detect pottery pieces belonging to different periods dating back to the first phase of Early Bronze Age. The findings obtained in these surface researches and the excavations carried out in 2001, 2002, 2002, 2003, but especially 2004 and 2005 reveal the existence of a prehistoric-protolithic settlement, which is highly significant in terms of both its location and the findings. Despite the absence of stratified findings, considerable pieces have been uncovered, such as the bronze male figurine in Hittite style found inside the Byzantine walls, the winged bronze figurine with a vulture-eagle head, human body and winged unearthed in the Byzantine fill in grid square M5 inside the fortress, and finally the female figurine in Mycenaean style obtained in grid square D 16 1 near the entrance gate of the castle.

* Yrd. Doç. Dr. Engin Akdeniz, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aytepe-Aydın / TÜRKİYE.

In the excavations carried out in 2004 and 2005 in Kadıkalesi, layers dating back to the Late Bronze Age, Middle Bronze Age and also to the Early Bronze Age I-II-III have been reached for the first time. Five main building levels are assigned at Kadıkalesi (Kadıkalesi I-V). The findings, which can be dated to Late Bronze Age, consist of imported and local Mycenaean pottery belonging especially to the late periods of Late Bronze Age also named as LH IIIC in Aegean terminology.

Although the excavation is new and the prehistoric-protolithic settlements of the mound have been unearthed recently, the significant amount and quality of the findings obtained will definitely contribute to the better understanding of the Late Bronze Age in Kadıkalesi, including problems regarding especially the historical geography and archaeology of Western Anatolia. It should also be considered that it is the only settlement dating back to the second millennium B.C. to be excavated east of Samos (Sisam) and in the region between Ephesus(=Apasas) (=Ayasuluk-Selçuk) and Miletos (=Millawanda) (=Balat).

Keywords: Kadıkalesi, Anaia, Anatolia, Prehistory, Protohistory, Hittite, Mycenaean, Bronze Age.

Özet

Batı Anadolu'da Yeni Bir Kazı: Kadıkalesi (Antik Anaia)

(2001-2005 Prehistorik-Protolithic sonuçlarına ait ön rapor)

Aydın'ın Kuşadası İlçesi'nin yaklaşık 8 km güneyinde yer alan Kadıkalesi Bizans kalesi bir höyük üzerine kurulmuştur. Söz konusu arazi, hem Samos (Sisam) Boğazı'nı denetleyen konumu, hem de Söke Yaylaköy civarındaki tarımsal potansiyeli ya da iç kesimlerdeki ticaret mallarını denize aktarabilecek, dışarıdan gelecek ürün ve malları alabilecek limanı ile oldukça önemli bir konumdaydı. Bu sebeple, Kadıkalesi çok geniş bir zaman diliminde değişik halk kitleleri tarafından yerleşime sahne olmuştur. Höyüğün ve üzerindeki yerleşimin antik çağda Anaia adıyla anılan kentin hem kendisi hem de limanını mı, yoksa sadece liman kesimi mi olduğu konusu henüz tam olarak açıklığa kavuşmasa da kalenin güneybatısında, kıyından 150 m. açıktaki deniz içerisindeki liman kalıntıları en azından liman kısmının burada yer aldığı kesin olarak söylememize olanak sağlamaktadır.

Kadıkalesi'nde yüzeyde yapılan araştırmalarda Bizans dönemi öncesine ait mimari parçalara rastlamak pek mümkün değildir. Hellenistik-Roma dönemine ait birkaç blok Bizanslılar tarafından devşirme malzeme olarak değerlendirilen eserlerdir. Buna karşın dikkatli bir yüzey taramasında arazide Erken Tunç Çağı'nın I. evresine kadar inen değişik dönemlere ait seramik parçalarına ulaşmak mümkündür. Gerek bu yüzey araştırmalarında gerekse 2001, 2002, 2003, özellikle 2004 ve 2005 yılı kazılarında ele geçen buluntular, sırf konumu açısından değil, buluntular açısından da oldukça önemli bir prehistorik-protolithic yerleşimle karşı karşıya

olduğumuzu göstermektedir. Tabaka buluntusu olmamakla birlikte N4 plankaresinde, Bizans duvarları arasında ele geçen Hitit üslubundaki tunç erkek heykelciği, M5 plankaresinde Bizans dolgusunda ele geçen akbaba-kartal başlı, kanatlı, insan gövdeli tunç heykelcik (hançer başı?) ve son olarak kalenin giriş kapısı yakınında D 16 1 plankaresinde ele geçen Miken tarzındaki figürün son derece önemli eserlerdir. Kadıkalesi'nde 2004 ve 2005 yılı sezonunda yürütülen kazılarda ise ilk defa II. binyıl ve III. binyıl tabakalarına ulaşılmıştır. Buna göre Kadıkalesi'nde beş ana tabaka saptanmıştır (Kadıkalesi I-V). Bu tabakalar içerisinde en dikkat çekici olan Geç Tunç Çağı'nın özellikle son dönemlerine ait olup, Ege Arkeolojisinde LH IIIC olarak adlandırılan dönemin Miken ithal ve taklit yerli seramiklerden oluşmaktadır.

Henüz çok yeni bir kazı olmasına ve höyük tabakalarının iki sezondur kazılmasına karşın ele geçen buluntuların yoğunluğu ve niteliği, Kadıkalesi'nin Batı Anadolu'nun özellikle tarihi coğrafya kapsamında sorunlar içermekte olan II. binyılın ikinci yarısının yani Geç Tunç Çağı'nın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı şüphesizdir. Bilim adamlarının genellikle fikir birliğine vardıkları eşleştirme şekliyle Ephesos (=Apasas) (=Selçuk-Ayasuluk) ile Miletos (=Millawanda) arasındaki kesimde ve Samos'un (Sisam) doğusundaki alanda kazısı yapılmakta olan tek M.Ö. II. binyıl yerleşimi olduğu unutulmamalıdır.

Anahtar kelimeler: Kadıkalesi, Anaia, Anadolu, Prehistorya, Protohistorya, Hitit, Miken, Tunç Çağı

Geographical Location

A medieval fortress Kadıkalesi is situated in the area of summer-house complexes named as "Nazilli Sitesi" today in the north-west of Davutlar District, approximately 8 km south of Kuşadası, Aydın in Western Anatolia (Fig.1)¹. Although some has been destroyed, the remains of a magnificent Byzantium castle rise on the mound stretching in an east-west direction by the sea². Due to the attractive remains of the castle, the mound on which the castle was built has been ignored since the first publications, and generally only the castle has been mentioned in the publications on the region. However, the mound measuring 23 m. in height and 250 m. in diameter is one of the unusual settlements on the coasts of Western Anatolia in terms of both its location and dimensions (Fig. 2, 3, 5).

¹ I would like to express my thanks to Prof. Dr. Zeynep Mercangöz in the first place the Director of Kadıkalesi Excavations, and also Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, Prof. Dr. Turan Efe, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, Dr. Nigel Spencer and Assoc. Prof. Dr. Yaşar Ersoy for their help.

² Mercangöz 2002, 272.

It could not have been a coincidence that the area, in which Kadıkalesi Mound is situated, had been chosen by people as a settlement from the early phases of Bronze Age to the late Ottoman periods. As is well-known, this area has great advantages especially for sea transportation. When the sea transportation on Western Anatolian coasts is taken into account, the shortest and straightest route is the one stretching north-south and west, close the Western Anatolian coasts. This route is likely to intersect with different routes around Samos (Sisam) island (Fig. 1,4). The passage continues from Samos westwards. Following the Western Anatolian coasts in the north, the route stretches further to the north between Khios (Sakız) island and the Karaburun peninsula, and to the south in the direction of Kos (İstanköy) after passing through the Samos Channel and Dilek (Mykale) Peninsula (possibly the Arinnanda mound of the Hittite texts). In the same way, Samos Island has been shown to be on the possible east-west sea transportation route in the Eastern Aegean³. Therefore, the geographical location of Kadıkalesi and the settlements established here had inevitably been related to trade from the very early periods to the later ones. The location of the castle provides great advantages in the control of Samos (Sisam) Channel. When the geography of Kadıkalesi is closely examined, it is recognized to be the most appropriate port for especially the region around Söke-Yaylaköy. The lands around Yaylaköy are acknowledged to have the highest agricultural potential in the region. Thus, it is possible to state that Kadıkalesi, which might first have been established as a small fishing village in a very early unknown period, has developed in time and become a significant trade settlement especially in the second millennium B.C. The findings uncovered in Kadıkalesi belonging particularly to the second millennium B.C. consist of pieces reflecting the characteristics of the location. As it is known, in the second millennium B.C., especially at the Late Bronze Age some settlements in Western Anatolia close to the coast were of Mycenaean type, while the ones in the hinterlands were of Anatolian-Mycenaean type, and the ones situated in the west-hinterlands embodied Central-Anatolian and Hittite characteristics. It is expected to find Anatolian style settlements further in the hinterlands. Nevertheless, due to its geographical location, Kadıkalesi is one of the intersection points of Aegean and Anatolian cultures⁴.

³ van Andel – Runnels 1988, Fig. 1, 238 vd.

⁴ Spencer 1995, 269-306.

The geologic formation of many regional mounds, besides mounds like Kadıkalesi, consists of limestone. These limestone formations appear as little “islands” stretching from around the İzmir Gulf to the Akbük Gulf. Although no scientific drilling has been carried out in and around Kadıkalesi, the alluvial plain accumulation in the surrounding reveals the fact that Kadıkalesi was most likely a peninsula or an island close to shore in Prehistoric times. Geomorphological drillings around Kadıkalesi are required to determine the exact situation. However, the observations display the coast line in ancient times to be different from today. The dense rush-bed in the south-west of the mound indicates the existence of fresh water. Besides the geographical location, this fresh water supply may have played a significant role in the choice of this settlement.

Such a ruin was marked for the first time on the maps of H. Kiepert and A. Philippon⁵, and the first scientific study of the fortress and mound was carried out by T. Wiegand⁶. Following this initial research, a German scientist, W. Müller-Wiener, prepared a very detailed study of Kadıkalesi (Fig. 6)⁷. The scope of this last research was not limited only to Kadıkalesi, but extended to all the medieval structures in southern Ionia.

The biggest problem concerning the situation of Kadıkalesi in ancient and medieval times is the name of the settlement. As it is well known, the city of Anaia mentioned in ancient texts and books is one of the two ports in the south of the Kuşadası Gulf both in and after the ancient times. But where is this Anaia, which was an episcopacy center all through the Byzantine period (unlike Phygela) was used as a customs station in the period of Lascarids, but was given to the Genoese as a colony in accordance with an agreement; and was seized by the Turks in the 13th century AD?⁸. Two different opinions exist at this point. The first identifies Anaia with the Kadıkalesi Mound, and the second one claims Anaia to be the area situated to the east of the castle on high land named Soğucak today. The area of Soğucak village is cited as “Anya” on the 19th century maps. Furthermore, this name has survived until today as a surname used by the local people. According to Müller-Wiener, who carried out a research in the region, this

⁵ Kiepert 1891; Philippon 1913.

⁶ Wiegand – Schrader 1904, 490-491.

⁷ Müller – Wiener 1961, 66-74.

⁸ Foss 1979, 124-125.

situation stemmed from the fact that the location of the Anaia settlement on the coast shifted upwards to modern-day Soğucak during the unsettled political atmosphere in the 13th century including pirate attacks, and thus the Soğucak region in the east began to be mentioned as “Anya”. Foss states in his publication on Ephesus that Kadikalesi should be identified with Anaia and that it was an episcopacy center throughout the Byzantine period, unlike Phygela, which was another settlement established on the Kuşadası coast⁹. There are the remains of the ancient port at a distance of 150 m. from the coastline to the south-west of the Kadikalesi Mound. The surrounding area does not indicate any other remains of this kind. Consequently, it is possible to state that the “Anaia” port is definitely located to the south-west of the mound, which is today in the sea. Nevertheless, the question that still needs to be answered is whether Anaia city should be sought at Kadikalesi or at Soğucak. The surface research we carried out in Soğucak did not reveal remains that could unveil the truth. As Foss has stated, Anaia may have first been established on the area where Kadikalesi is situated, and then moved to further east to the ridges of Soğucak for various reasons, such as the rising of the sea waters, malaria, pirate attacks or security, etc.

Prehistoric and “protohistoric” findings

Today it is not possible to find architectural remains belonging to pre-Byzantine period around the Kadikalesi Mound (Fig.5,8). The few discovered pieces from Hellenistic and Roman times had been utilized by the Byzantines. However, a careful surface research reveals pottery pieces dating back to the first phase of the Early Bronze Age.

In the surface research executed in previous years at Kadikalesi, and the 2002 and 2003 excavations, findings dating to the third millennium B.C. the earliest were uncovered in the surrounding earth and inside the foundations of structures from the Byzantine period. These layers began to be brought to light for the first time in the 2004 and 2005 excavation seasons.

Kadikalesi mound stratigraphy which based on 2001-2005 excavations results, but especially 2004-2005 layer excavation on the southern part of the mound to be follows:

⁹ Foss 1979, 124.

Level I	Byzantine and Ottoman (Anaia)
Level II	Ancient Greek and Roman (Anaia)
Level III	Late Bronze Age (three phases?)
Level IV	Middle Bronze Age
Level V a	Early Bronze Age III phase
Level V b	Early Bronze Age II phase
Level V c	Early Bronze Age I phase

In the excavations carried out on the south slope, in grid squares I3-J3, K3, L3, L4 around the tower no. 4, grid square O4 west of tower no 3, prehistoric and protohistoric layers were detected (Level III, IV and V). In grid square K4 in the 2004 excavation, a fire layer situated between 12.85 and 12.57 meters was observed right in front of the rampart (Fig.7, Fig. 10); the southern parts of the fire layer was destroyed during the leveling of the mound. The findings discovered in and after the fire layer date back to the Late Bronze Age. At the end of the sondage realized in 2004 in the south-east of the area, where the Hittite figurine had been uncovered in the excavations carried out in this part before 2002, the team reached a depth measuring 1.70 m (10.70 m) within an area of 1.5 m in grid square O4, and a depth measuring 1.81 m (10.81 m) in the area between the wall and the rampart in the east (Fig. 9). Pottery pieces dating to the second millennium B.C. were found in these excavations. These findings, which can be dated to the Middle Bronze Age and to at least three different phases (?)¹⁰, belong to especially the late periods of Late Bronze Age generally named as LH IIIC in Aegean Archaeology.

Late Bronze Age Finds

The third level belong to Late Bronze Age. The level has been identified in south slope of the mound.

Pottery

The typical ware groups of the Kadıkalesi Late Bronze Age layer, were thin walled vessels, lustrous ware (red ware, grey ware, gold wash ware), the burnished ware and Mycenaean pottery (Fig. 12). Plain ware occurs

¹⁰ A detailed study on these phases is still being carried out.

but is not common. All the pottery is made on a fast wheel. Lustrous ware is made of buff or reddish clay, well levigated, with very small grits, thin and hard fired. The pottery is coated with a micaceous wash, which is polished, producing either a copper red wash (red ware), or a silvery grey (grey ware) and gold wash (goldish tinge) ware. Red wash, grey and gold wash wares seem to be in the West Anatolian local tradition, similar to Troy late VI-VII¹¹, Beycesultan III-II-I¹², Panaztepe¹³, Aphrodisias¹⁴, Limantepe¹⁵ and Bademgediği Tepe VI-II¹⁶. It is therefore possible that Kadıkalesi pottery may be same this comparable levels. Gold wash ware is not confined to Southwest Anatolian coast settlement but is quite common in the Kadıkalesi. In the inland Southwest Anatolia, the grey (silvery) ware is also more common than at coastal settlements. The bowls, plates and cups are common forms. The burnished ware is of the same buff or reddish fabric, covered with a slip. The colors are buff, red, orange, brown and black.

The Mycenaean pottery is the biggest percentage of total pottery assemblage at Kadıkalesi Late Bronze Age wares. Numerous pieces of Mycenaean pottery also have been found in Late Bronze Age Layers. In general, it can be said that the Kadıkalesi Mycenaean pottery are in two groups, local and imported, like the Mycenaean pottery found in many other centers of Western Anatolia and Aegean Island. These pottery pieces consist of imitations produced by local people, rather than imported Mycenaean examples. There is nothing obviously earlier than LH IIIC (1190 BC). The shapes include the deep bowl, conical bowl, carinated cup, kylix, kalathos, krater, jug, amphoriskos and amphora.

Although the paste was fairly refined in both Mycenaean groups, it is possible to detect some inclusions. There is some mica and quartz is common. As a matter of fact, mica is usually included in the clay of the Mycenaean pottery produced in almost all the settlements on the coast line stretching from Troy to Miletos¹⁷. Tiny pieces of stone can rarely be found

¹¹ Blegen – Caskey – Rawson 1953, 34-37;

¹² Mellaart – Murray 1995, 1-2, 21-22, 56-57; 99-109.

¹³ Günel 1999, 83-88.

¹⁴ Marchese 1976, 407;

¹⁵ Erkanal – Erkanal 1983, 169-170;

¹⁶ Meriç 2003, 87-91.

¹⁷ Mommsen – Hertel – Mountjoy 2001, 170.

in Kadıkalesi Mycenaean pottery. Local Mycenaean wares are usually orange, red and light brown in color (Local Mycenaean, Fig. 13, 14, 15, 16). Figure 15 is similar with Furumark Motif 7 bird figure from Late Eastern type, LH III C1¹⁸. Figure 16 was found in grid square L4, 12.45-12.35 m. This is typical LH III C wavy line decorated on the body (Furumark Motif 53/20)¹⁹, spiral decoration at the bottom (Furumark Motif 65)²⁰ deep bowl. This vessel comparable with many examples from Greek Mainland, Aegean Island and also Western Anatolian LH III C²¹. It is therefore possible that Kadıkalesi deep bowl should be same period.

Imported Mycenaean pottery, on the other hand, has an almost perfect quality of paste. Although this fairly refined paste includes mica and quartz, it is impossible to find inclusions in it due to the successful refining process. Most of biscuits tones are red, light brown, cream, yellow and pink.

It is understood that Kadıkalesi Mycenaean pottery were made on a fast wheel and were produced in kilns with steady temperatures. The baking temperature is high and the pottery is hard in both local and imported wares. While pores can sometimes be observed in local wares, it is not possible to see that in imported wares.

Both local and imported wares have slip and polish. The slip color in local wares is red, buff to cream and pink on the outside surface, while the inside it is light brown, brick color and cream. Due to the successful polish application, the surface of the potteries is smooth. Purple, dark brown, orange, black and dark brick color paint decorations were applied on these smooth surfaces. Painted decoration was usually applied on the upper half of the body. Simple band decoration, parallel horizontal-vertical lines, telescopic circles, wavy line, dot decoration, leaf motif decoration and spiral

¹⁸ Furumark 1972, Fig. 31/41, 45.

¹⁹ Furumark 1972, Fig. 65/20.

²⁰ Furumark 1972, 372, Fig. 65.

²¹ Body and wavy line decoration; Thessaly Volos/Iolkos, Mountjoy 1999b, 851, Fig. 345/121; Aitolio-Akarnania Ayias İlias, Mountjoy 1999b, 805, Fig. 321/39; Emporio Mountjoy 1999b, 1155, Fig. 474/19, Kalymnos Pothia, Mountjoy 1999b, 1136, Fig. 466/29; Kos Seraglio, Mountjoy 1999b, 1121, Fig. 460/165; Kos Langana, Mountjoy 1999b, 1097, Fig. 447/58, Mountjoy 1999b, 1125, Fig. 461/182, Mountjoy 1999b, 1097, Fig. 447/59; Torbalı-Bademgediği Tepe Meriç – Mountjoy 2002, 93, 96, Fig. 6/43; Kilisetepe, Postgate 1998, 135; Symington 2001, 172, Fig. 12; Gözlükule, Goldman 1940, 82, Fig. 53.

decoration constitute the principle decoration types. The Mycenaean pottery of Kadıkalesi is present Western Anatolia (Troy VIIb1-VIIb2²², Panaz-tepe²³, Miletos²⁴, Bademgediği Tepe²⁵), East Mediterranean (Kilisetepe²⁶, Soli²⁷, Gözlükule²⁸), Aegean Islands²⁹ and Greek Mainland³⁰. A detailed study on these findings is still being carried out.

Figurines

One of the reasons for excavating the areas outside the castle of Kadıkalesi is the fact that the Hittite style figurine, which is one of the significant findings obtained in recent years in Aegean Region, was uncovered in 2002 in the west of this area (Fig. 17)³¹. This figurine, which we have published recently, was found in the southern part of Kadıkalesi, in grid square N4, outside the wall stretching between the towers no 3 and 4, and approximately 30 cm above the layers dating to the second millennium B.C. It was discovered in a lying position next to a single-filed stone wall leaning upright to the fortification wall. This bronze figurine represents a male with his left foot stepping forward and his right hand holding up either a spear, thunder bolt, or a similar object. It measures 7.8 cm in height. It has a conical cap, round face, big nose, popped eyes, large prominent ears and a pony tail at the back of his cap down to his waist. The neck structure of the Kadıkalesi figurine differs from other similar ones. The neck is not straight and connects to the body with a distinctive convex shape. The position of the feet is not clear, since the legs were broken at

²² Bloedow 1988, 26.

²³ Günel 1999, 36-38.

²⁴ Niemeier 1998, 33; Greaves 1999, 87.

²⁵ Meriç – Mountjoy 2002, 83.

²⁶ Postgate 1998, 135; Symington 2001, 172, Fig. 12

²⁷ Yağcı 2003, 96, Fig. 20-25.

²⁸ Goldman 1940, 82, Fig. 53

²⁹ Especially Kos, Rhodes, Kalymnos, Khios and Samos, Mee 1986, 359-367. Mountjoy 1999b, Fig. 460/176; Mountjoy 1999b, 1027, Fig. 419/117 Mountjoy 1999b, 1155; Fig. 474/15; Mountjoy 1999b, 805, Fig. 321/39.

³⁰ Thessaly, Attika, Argos, Mountjoy 1999b, 851, Fig. 345/121.

³¹ Akdeniz 2004, 21-57.

the ankles. Therefore, it is not possible to comment whether this figurine has pointed feet as observed in some other figurines. The legs were not left as straight, and the plumpness below the knee was also expressed. Since the figurine is not from a stratified context, it has been difficult to date it in exact terms. However, judging from similar examples, it is possible to identify this figurine as an Eastern Mediterranean (possibly Levantine) production in Hittite style belonging to the 14 century B.C. In the 2003 excavation season, only one year after this figurine had been found, another bronze figurine (or dagger-head) was obtained³². But it is possible to identify that this figurine from first millennium B.C. (Fig. 18).

A Mycenaean female terracotta figurine head, discovered at 14.90/14.75 m level in grid square D 16 1 near the entrance gate of the Byzantine castle, is another indicator pointing out the richness of Kadıkalesi in terms of findings dating to the second millennium, which is a period scarcely known in Western Anatolia (Fig. 19). This terracotta figurine found in 2004 season and is detailed published for the first time in this article.

This figurine measures 3.7 cm in height and 2.2 cm in diameter. The eyes were expressed with telescopic circles, whereas the nose and the eyebrows were expressed with relief-paint method. The paint specifying the eyebrows forms the hair together with other lines as it reaches behind the head. Along with this figurine, a vast amount of Mycenaean sherds were found. As is known, the only published examples of Mycenaean figurines

³² This figurine/dagger head was also not from a stratified context. The figurine/dagger head was uncovered in the inner section of the castle, in the south-west of plan M5, at 16.75 m level. The undestroyed male figurine/dagger head is vulture/eagle-headed and winged. The ground, on which the feet stand is not flat; and a line is observed at the feet of the figurine, which may possibly be made to insert the feet somewhere. The wings are open and facing down. The height of the figurine is 9.25 cm, and it measures 5.4 cm in width from one wing to the other. The dimensions of the wings are not in proportion. This is thought to have stemmed from the use of a single mould while making the wings. The soil, in which the pieces were discovered, attracts attention with its ashy and soft structure different from the earth in the surrounding. It is likely that this earth was brought from another part of the mound. It is difficult to date the bronze figurine/dagger head since it is not from a stratified context. Stylistic examinations also do not reveal sufficient information to detect the period of the figurine. Yet, the structure of the beak of the figurine/dagger head and its disproportionate arms, which indicate the use of a single mould, should be taken into account while dating the figurine/dagger head I would like to thanks to Prof. Dr. Ahmet Ünal for advice about this object. However, we can say that it is possible to identify that this figurine as belonging to the first millennium B.C.

areat Troy³³, Klazomenai Limantepe³⁴ and Miletos (two figurines)³⁵ until now, although this type of figurines is discovered extensively on Aegean islands and in Greece. Therefore, as Kadıkalesi is only the fourth findspot in Western Anatolia, and the figurine head represents only the fifth example of its kind, it is highly significant. In addition, a figurine, which has been included in Istanbul Archaeology Museum collection in recent years and stated to have come from Cyprus, was published by N. Atakan³⁶.

The Mycenaean artists generally produced female figurines. Most of the Mycenaean figurines, unearthed in the excavations or displayed especially in the museums in Greece, are female. Apart from these, group figurines, a limited number of male figurines, horse-riders³⁷, and various animals (bear, boar, bull, cow, dog, goat, horse, hedgehog, lion, ram, sheep, sphinx, and stag)³⁸ are also found among the terracotta figurines produced by Mycenaean artists. However, the common type is a bird-faced and round-eyed female figurine with long-conical skirts and round pedestals. Especially these female figurines are one of the most significant terracotta figurine types. It has long been discussed for which purpose these figurines were produced, however a definite explanation has not yet been proposed. Although these figurines, discovered in Mycenaean excavations by Schliemann, were first identified with the cow-eyed Hera culture by Schliemann himself, it was soon clarified that they belonged to a different period and culture with their distinguished characteristics³⁹. Blegen, who examined the findings of Prosymna excavation in his publication of 1928, identified

³³ Schmidt 1902, 170, Nr.3562.

³⁴ Limantepe figurine is in Psi type, dated to area no. V-7, LMT 93/1 inventory in layer II.1, layer GH III1-C in 1993 excavation. Günel 1998a, 30; Günel 1998b, 449.

³⁵ In the excavations carried out in Miletos, one Myken figurine head in Phi type was found in the second layer around the Athena Temple, and another Myken figurine head in Psi type was found in the third layer. Weickert 1960, s.25,30; Tafel 18/1-2; Klian 1988, Pl.19.

³⁶ It has been stated that the figurine to which reference is made, along with a group of Bronze Age figurines, was taken from the collection of L.P. di Cesnola, who worked on the island for a long period of time. Atakan 1991, 168, 172, 178, 183. This figurine measures 2.6 cm in height and 4.9 cm in thickness. The bottom diameter is 3.1 cm. It is a Phi style figurine. It has an orange color dough. The eyes, nose and the hair were expressed in an orange-like brown paint, the body is disk shaped, and the breasts were plastically moulded on to the finished body.

³⁷ French 1971, 164; French 1985, 209.

³⁸ French 1971, 151, 159-164; French 1985, 209.

³⁹ French 1971, 102.

these figurines as Mycenaean works of art⁴⁰. The most important studies on Mycenaean figurines were realized by Furumark and E. French. These figurines were named as Phi, Tau and Psi by Furumark, who took his inspiration from the Greek alphabet⁴¹. Tau and Phi type figurines fold their ?hands? (? = arms?). The arms of the Psi type figurines are open to both sides. Furumark divided the Psi type into two groups, Psi 1 and 2⁴². However, some scientists have replaced this naming. For example, Holmberg used the expression “crescent figurines”⁴³.

E. French suggests that these figurines were inspired from Minoan figurines, and gives Korakou and Mycenaean findings as examples⁴⁴. Recently, Dickinson has stated that the raised arms of especially Psi-type figurines evoke Cretan female figurines⁴⁵.

Although the Mycenaean figurine dated to the earliest period was discovered in a grave in Pylos and was decided to belong to the very early periods of LH IIIA,⁴⁶ E. French, who examined these figurines, stated that the emergence of this type of figurine may be dated to the end of LH II, with 1430 B.C. given as an absolute date⁴⁷.

E. French first formed a group under the title “Naturalistic”, and then divided the three groups into sub-groups: “proto-Phi”, “Phi A”, “Phi B”, “Transitional phase”, “Tau type”, “Hollow Psi”, “the high-waisted Psi type” and “Late Psi type”⁴⁸. French also examined the child figurines under the title “Kourotrophi”⁴⁹. This type constitutes a sub-group in Proto-Phi, Phi, Transitional and Tau⁵⁰.

⁴⁰ French 1971, 104.

⁴¹ Furumark 1941, 86, 87, Fig.1

⁴² Furumark 1941, Fig. I.

⁴³ Holmberg 1982, 43.

⁴⁴ French 1971, 102, 105.

⁴⁵ Dickinson, 1996, 177, Fig.5.37,

⁴⁶ Taylour 1964, Pl. 26; French 1971, 103 vd.,

⁴⁷ French 1971, 104.

⁴⁸ French 1971, 108, 126, 127, 128, 131-139, Fig.1; French 1981, 173-178.

⁴⁹ French 1971, 142-144.

⁵⁰ French 1971, 142.

The two earliest types among Mycenaean figurines are Naturalistic types and they belong to the early phases of LH IIIA⁵¹. The types that are called as Tau and Phi emerge in further phases. The tau-type was first produced in LH IIIA2, and its production then intensified in LH IIIC1, and continued throughout LH IIIC. This type is distinguished from other types with its comparatively small dimensions. Proto Phi first appeared in LH IIIA1, and Phi in LH IIIA2. The beginning of LH IIIA is the transitional phase and the end of LH IIIB. Although Psi type first appeared in IIIA, this figurine type is usually stated to belong to LH IIIB, their use continued in LH IIIC⁵².

The Kadıkalesi Mycenaean figurine head differs from others primarily in its dimensions. Mycenaean figurines usually measure 10-15 cm in height, and their heads measure 1-2 cm; whereas only the surviving part of Kadıkalesi figurine head measures 3.7 cm in height. Although these dimensions seem striking, heads and bodies with similar dimensions were sometimes produced in Mycenaean art. The figurines obtained in Phylakopi are a good example of this with their heads measuring 7 cm and their bodies measuring 20-30 cm in height⁵³. Another difficulty in categorizing Kadıkalesi figurine in a group is the fact that the body form is uncertain, although the head is very distinctive. Hence, it is possible to date the figurine to a specific period, due to the structure of the head. The head description closest to Kadıkalesi figurine can be found in Phi type works. The head in Phi type is thick, although not as thick as observed in our figurines; the eyes are big and telescopic reminding one of the subsequent Cyprus figurines. Therefore, the Kadıkalesi Mycenaean figurine head may be categorized as belonging overall to the LH IIIC phase, although it has not yet been subjected to a detailed examination.

Middle Bronze Age Finds

Middle Bronze Age remains (Kadıkalesi IV) have been uncovered in especially grid squares L4, K4 and O4 in front of the Byzantine fortification wall, southern slope.

⁵¹ French 1971, 109.

⁵² Furumark 1941, 88; French 1971, 112, 117, 123, 125, 127, 128, 129.

⁵³ French 1985, Fig. 6:3; Fig. 6:4; Fig. 6:5.

Pottery

Middle Bronze Age pottery of Kadıkalesi IV consist of red slipped-washed wares, red coated ware, plain buff ware, grey ware, pattern burnish grey ware, tan ware and coarse ware. The common group is red slipped-washed wares and red coated wares. Surface treatment is well smoothed and reddish slipped, and generally well bone-burnished. The slip adheres well to the surface. Plain buff ware, grey ware, tan ware represent a less common group.

All of the Middle Bronze Age pottery at Kadıkalesi is wheel-made. Colors of the biscuit is predominantly buff or light pinkish. The paste varies from fine to coarse. Most sherds have occasional stone, small grit, or mica inclusions. The vessels forms are presented beginning with the most open forms (bowl, plate, cup) to the closed (mouthed jar, jug, cooking pot and pot) (Fig. 20). They are similar to Southwest Anatolian local Middle Bronze Age products, especially Beycesultan IV and V⁵⁴, Troia VI⁵⁵, Panaztepe⁵⁶, Aphrodisias⁵⁷, Limantepe⁵⁸ and Bademgediği Tepe VI-II⁵⁹.

Early Bronze Age Finds

The Early Bronze Age period is representing by three phase: Kadıkalesi level Va, Vb and Vc. South of grid squares K4 and L4 in the 2005 excavation Early Bronze Age III and II phases (Kadıkalesi Va and b) were found between 8.60-6.95 meters, with an Early Bronze I phase (Kadıkalesi Vc) starting after from 6.95 m. (Fig. 10-11) The excavation in that area ended at 6.77 m. this year. It has not yet been excavated deeper. There are no building remains in the Early Bronze Age levels except for a simple wall lying in an east west orientation (Fig.11).

The findings belonging to the Early Bronze Age consist of pottery pieces (Fig. 21, 22, 23, 24), polished celts in greyish-black stone from grid square L4 (7.86-7.74 m.) (Fig. 25), a stone seal with a circle base incised

⁵⁴ Lloyd – Mellaart 1965, 69-81.

⁵⁵ Blegen – Caskey – Rawson 1953, 34-37.

⁵⁶ Günel 1999, 29-36.

⁵⁷ Marchese 1976, 407;

⁵⁸ Erkanal – Erkanal 1983, 169-170;

⁵⁹ Meriç 2003, 87-91.

design from grid square L3 (8.56 m.) (Fig. 26), various obsidian tools from grid square D 18, O4, K4, L4 and also mount surface (Fig. 27), clay spindle horns from K4 and L4 (Fig. 28, 7.80m.) and a bronze object (pin?) from K4 (9.60 m.).

Pottery

The Early Bronze Age I pottery of Kadıkalesi is the earliest found on the site. The Early Bronze Age pottery of Kadıkalesi is hand made (Early Bronze Age I- II, level Vb,c) (Fig. 23, 24) with some wheel-made examples also (end of Early Bronze Age II-III, level Vb,a) (Fig. 21-22). Whereas the surfaces of a few vessels were left plain, most were burnished. Some pottery received both slip and burnish. The majority are dark faced vessels (black, brown, brownish black, grey, greyish black). In the Early Bronze Age III pottery there was a substantial proportion of red wares. Most of biscuits are black, brown and gray. Limestone, quartz and sand, was found in the paste. While organic temper absent in the Early Bronze Age III and II, appeared only in Early Bronze Age I. The paste was generally compact, and the biscuit well fired. Truly hard-fired thin-walled black ware appears in the Early Bronze Age II period. That black ware was generally thin-walled and often decorated with grooved and impressed patterns. White slipped ware first occurs in Early Bronze I and continues in Early Bronze II. The paint is fleeting in nature, and designs can only be traced on sherds retaining their slip.

Kadıkalesi Early Bronze Age pottery forms of bowls (Fig. 23, grid squares L3+K3, 8.90-8.70 m.), plates, cups, jars (Fig. 24, grid square L4, 8.00-7.50 m.), jugs and tripod vessels (Fig. 21 from grid square H8, 13.81-12.79 m.), multiple vessels (Fig. 22, grid square A17, 16.80-16.41) with brown-black slip and high quality polish or left plain can be found along almost the entire Western Anatolian coast line (from Troia⁶⁰ to Iasos), on the Eastern Aegean Islands (especially Lemnos, Lesbos, Khios, Samos and Kos) and in the hinterlands (Aphrodisias⁶¹, Yortan, Kusura, Beycesultan⁶², Karataş Semayük⁶³). As mentioned above, these findings were not obtained in

⁶⁰ Blegen-Caskey-Rawson-Sperling 1950, 51-56; 213-224.

⁶¹ Joukowsky 1986b, 303-407.

⁶² Lloyd-Mellaart 1962, 116-119, 135-141, 199-201.

⁶³ Eslick 1994b, 7-10; 162-182.

stratified excavation contexts in the previous years, but they were rather found inside the earth carried from other parts of the mound for late period settlements. A detailed study on Early Bronze Age pottery of Kadıkalesi mound is still being carried out.

Although the excavation on Kadıkalesi Mound, which is located on the coasts of Western Anatolia at a significant spot controlling the Samos (Sisam) Channel (Fig. 4), is still in its initial phase, the amount of findings so far indicates the potential of future research to find Early Bronze Age, Middle Bronze Age and especially Late Bronze Age settlement on the mound. The Hittite style figurine, the head of Mycenaean female figurine are not from stratified find contexts. The excavation of stratified levels initiated in 2004 and 2005 in an area outside the castle, at the south-southwest corner of the mound, will help to date the findings in further periods more accurately, and will provide better information about the cultural affinities. It should not be forgotten that Kadıkalesi is the only excavated second millennium settlement situated east of Samos (Sisam), in the region between Ephesos (=Apasas=Selçuk-Ayasuluk) and Millawanda (=Miletos=Balat). The Kadıkalesi excavation will undoubtedly contribute to the better understanding of this period, which is problematic in terms of especially the archaeology and historical geography of Western Anatolia. Due to its geographical location situated between Millawanda (Miletos), Arinnanda Mountain (Ancient Mykale-modern Samsun Mountain-Dilek Peninsula) and Apasa, which is the capital of small Arzawa (Ancient Ephesus-modern Selçuk-Ayasuluk Hill), it is highly possible that Kadıkalesi was an unknown harbor town in Arzawa.

design from grid square L3 (8.56 m.) (Fig. 26), various obsidian tools from grid square D 18, O4, K4, L4 and also mount surface (Fig. 27), clay spindle horns from K4 and L4 (Fig. 28, 7.80m.) and a bronze object (pin?) from K4 (9.60 m.).

Pottery

The Early Bronze Age I pottery of Kadikalesi is the earliest found on the site. The Early Bronze Age pottery of Kadikalesi is hand made (Early Bronze Age I- II, level Vb,c) (Fig. 23, 24) with some wheel-made examples also (end of Early Bronze Age II-III, level Vb,a) (Fig. 21-22). Whereas the surfaces of a few vessels were left plain, most were burnished. Some pottery received both slip and burnish. The majority are dark faced vessels (black, brown, brownish black, grey, greyish black). In the Early Bronze Age III pottery there was a substantial proportion of red wares. Most of biscuits are black, brown and grey. Limestone, quartz and sand, was found in the paste. While organic temper absent in the Early Bronze Age III and II, appeared only in Early Bronze Age I. The paste was generally compact, and the biscuit well fired. Truly hard-fired thin-walled black ware appears in the Early Bronze Age II period. That black ware was generally thin-walled and often decorated with grooved and impressed patterns. White slipped ware first occurs in Early Bronze I and continues in Early Bronze II. The paint is fleeting in nature, and designs can only be traced on sherds retaining their slip.

Kadikalesi Early Bronze Age pottery forms of bowls (Fig. 23, grid squares L3+K3, 8.90-8.70 m.), plates, cups, jars (Fig. 24, grid square L4, 8.00-7.50 m.), jugs and tripod vessels (Fig. 21 from grid square H8, 13.81-12.79 m.), multiple vessels (Fig. 22, grid square A17, 16.80-16.41) with brown-black slip and high quality polish or left plain can be found along almost the entire Western Anatolian coast line (from Troia⁶⁰ to Iasos), on the Eastern Aegean Islands (especially Lemnos, Lesbos, Khios, Samos and Kos) and in the hinterlands (Aphrodisias⁶¹, Yortan, Kusura, Beycesultan⁶², Karataş Semayük⁶³). As mentioned above, these findings were not obtained in

⁶⁰ Blegen-Caskey-Rawson-Sperling 1950, 51-56; 213-224.

⁶¹ Joukowsky 1986b, 303-407.

⁶² Lloyd-Mellaart 1962, 116-119, 135-141, 199-201.

⁶³ Eslick 1994b, 7-10; 162-182.

stratified excavation contexts in the previous years, but they were rather found inside the earth carried from other parts of the mound for late period settlements. A detailed study on Early Bronze Age pottery of Kadıkalesi mound is still being carried out.

Although the excavation on Kadıkalesi Mound, which is located on the coasts of Western Anatolia at a significant spot controlling the Samos (Sisam) Channel (Fig. 4), is still in its initial phase, the amount of findings so far indicates the potential of future research to find Early Bronze Age, Middle Bronze Age and especially Late Bronze Age settlement on the mound. The Hittite style figurine, the head of Mycenaean female figurine are not from stratified find contexts. The excavation of stratified levels initiated in 2004 and 2005 in an area outside the castle, at the south-southwest corner of the mound, will help to date the findings in further periods more accurately, and will provide better information about the cultural affinities. It should not be forgotten that Kadıkalesi is the only excavated second millennium settlement situated east of Samos (Sisam), in the region between Ephesos (=Apasas=Selçuk-Ayasuluk) and Millawanda (=Miletos=Balat). The Kadıkalesi excavation will undoubtedly contribute to the better understanding of this period, which is problematic in terms of especially the archaeology and historical geography of Western Anatolia. Due to its geographical location situated between Millawanda (Miletos), Arinnanda Mountain (Ancient Mykale-modern Samsun Mountain-Dilek Peninsula) and Apasa, which is the capital of small Arzawa (Ancient Ephesus-modern Seljuk-Ayasuluk Hill), it is highly possible that Kadıkalesi was an unknown harbor town in Arzawa.

Bibliyography

- Akdeniz 2004 Akdeniz, E., "Kuşadası Kadıkalesi Kazısında Bulunan Bir Hitit Heykelciği", OLBA IX, 21-57.
- van Andel – Runnels 1988 van Andel, T. H. – C. N. Runnels, "An Essay on the Emergency of Civilization in the Aegean World", *Antiquity* 62, 234-247.
- Atakan 1991 Atakan, N., "Müzemiz Koleksiyonlarında Bulunan Kıbrıs Tunç Çağı İnsan Heykelcikleri", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* 12, İstanbul, 168-183.
- Benzi 1992 Benzi, M., *Rodi e La Civiltà Micenea*, Vol. I-II, Roma.
- Blegen – Caskey – Rawson – Sperling 1950 Blegen, C. – J.L.Caskey – M.Rawson-J.Sperling, *Troy Vol. I, General Introduction, The First and Second Settlements*, Princeton.
- Blegen – Rawson – Sperling 1951 Blegen, C. – M. Rawson – J. Sperling, *Troy, Vol. II, The Third, Fourth and Fifth Settlements*, Princeton.
- Blegen – Caskey – Rawson 1953 Blegen, C.W. – J. L. Caskey – M. Rawson, *Troy III: The sixth Settlement*, Princeton.
- Bloedow 1988 Bloedow, E. F., "The Trojan war and Late Helladic IIIC", *Præhistorische Zeitschrift* 63, 23-52.
- Cherry 1981 Cherry, J. F., "Pattern and Process in the Earliest Colonization of the Mediterranean Islands", *PPS* 47, 41-68.
- Dickinson 1996 Dickinson, O., *The Aegean Bronze Age*, Bristol, 1996.
- Doğer 2001 Doğer, E., "İlkçağ'da İzmir'in Stratejik Konumu", 21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyum, (9-10 Ekim 2000), İzmir, 16-27.
- Doğer 2002 Doğer, E., "İzmir Büyük Şehir Belediyesi Sınırları İçindeki Eski Eserler ve Anıtlar Üzerine Birkaç Söz", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, Sayı 5, 65-69.
- Efe 2001 Efe, T., *The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı, A Chalcolithic Site in Inland Northwestern Anatolia*, İstanbul.
- Erkanal – Erkanal 1983 Erkanal, A. – H. Erkanal, "Vorbericht über die Grabungen 1979 im Præhistorischen Klazomenai/Limantepe", *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/1, 163-183.
- Eslick 2004 Eslick, C., *Elmalı Karataş II, The Early Bronze Age Village of Karataş*, Bryn Mawr.
- Foss 1979 Foss, C., *Ephesus after Antiquity: A late Antique, Byzantine and Turkish City*, Cambridge.
- French 1971 French, E., "The Development of Mycenaean Terracotta Figurines", *BSA* 66, 101-187.

- French 1981 French, E., "Mycenaean Figures and Figurines, Their Typology and Function", *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age* (Ed. R. Ragg – N. Marinatos); 173-178.
- French 1985 French, ?, "The Figures and Figurines", *The Archaeology of Cult, the Sanctuary at Phylakopi, The Archaeology of Cult*, (Ed. C. Renfrew). *BSA suppl.* 18, 209-280.
- Furumark 1941 Furumark, A., *The Chronology of Mycenaean Pottery*, Stockholm.
- Furumark 1972 Furumark, A., *The Mycenaean Pottery, Analysis and Classification*, Stockholm.
- Goldman 1940 Goldman, H., "Excavations at Gözlükule, Tarsus, 1938", *AJA*44/1, 60-86.
- Greaves 2003 Greaves, A. M., *Miletos, Bir Tarih*, (Trans. H.Ç. Öztürk) İstanbul.
- Günel 1998a Günel, S., "Liman Tepe'de Ele Geçen Bir Myken Figürün Parçası", *Belleten* LXII/233, 25-31.
- Günel 1998b Günel, S., "Eine Mykenische Figurine aus Liman Tepe", *IstMitt* 48, 445-449.
- Günel 1999 Günel, S., *Panaztepe II, M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, Ankara.
- Hagg 1981 Hagg, R., "The House Sanctuary at Asine Revisited", *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age* (Ed. R. Hagg, N. Marinatos); 91-94.
- Holmberg 1982 Holmberg, A., *Mycenaean Chamber Tomb near Berbati in Argolis, Humaniora* 21, Göteborg.
- Immerwahr 1971 Immerwahr, A. S., *The Athenian Agora Volume XIII, The Neolithic and Bronze Ages*, Princeton-New Jersey.
- Joukowsky 1986a Joukowsky, M., *Prehistoric Aphrodisias I, An Account of the Excavations and Artifact Studies*, Louvain-La Neuve.
- Joukowsky 1986b Joukowsky, M., *Prehistoric Aphrodisias II, An Account of the Excavations and Artifact Studies*, Louvain-La Neuve.
- Kiepert 1891 Kiepert, H., *Spezialkarte von westlichen Kleinasien*, 1:250 000, Berlin.
- Knapp 1985 Knapp, A. B., "Production and Exchange in the Aegean and Eastern Mediterranean: an Overview", *Prehistoric Production and Exchange: The Aegean and the Eastern Mediterranean* (ed. A. B. Knapp – T. Stech); 1-11.
- Klian 1988 Klian, K., "Mycenaeans up to Date", *Problems in Greek Prehistory* (Ed. E. B. French – K. A. Wardle); 115-154.
- Lloyd – Mellaart 1962 Lloyd, S. – J. Mellaart, *Beycesultan Vol. I., The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, London, 1962.

- Lloyd – Mellaart 1965
Lloyd, S. – J. Mellaart, *Beycesultan Vol. II, Middle Bronze Age Architectura and Pottery*, London.
- Marchese 1976
Marchese, R. T., "Report on the Acropolis Excavations at Aphrodisias: 1971-1973", *AJA* 80, 393-412.
- Mee C. 1986
Mee, C., "A Mycenaean Thalassocracy in the Eastern Aegean?", *Problems in Greek Prehistory*, (Ed. French E. B. – K. E. Wardle), 301-306.
- Mellaart – Murray 1995
Mellaart, J. – A. Murray, *Beycesultan Vol III Part II, Late Bronze Age and Phrygian Pottery*, Ankara, 1995.
- Mercangöz 2001
Mercangöz, Z., "Kuşadası'nın Kültür Mirasında İki Bizans Kalıntısı; Kurşunlu Manastır ve Kadıkalesi", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu*, (Ed. A. G. Serifoğlu) (23-26 February 2003), *Kuşadası*; 139-145.
- Mercangöz 2002
Mercangöz, Z., "Kuşadası, Kadı Kalesi Kazısı", *İzmir Kent Kültürü Dergisi Sayı 5* (February 2002), 272-276.
- Mercangöz 2003
Mercangöz, Z., "Kuşadası Kadı Kalesi 2001 Yılı Çalışmaları", *24. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Volume*, 125-138.
- Meriç – Mountjoy 2002
Meriç, R. – P. Mountjoy, "Mycenaean Pottery from Bademgediği Tepe (Puranda) in Ionia: A preliminary report", *IstMitt* 52, 79-98.
- Meriç 2003
"Excavations at Bademgediği Tepe (Puranda) 1999:2002: A Preliminary Report", *IstMitt* 53, 79-98.
- Mommsen – Hertel – Mountjoy 2001
Mommsen, H. – D. Hertel – A. P. Mountjoy, "Neutron Activation Analysis of the Pottery from Troy in the Berlin Schliemann Collection", *AA*, Heft 2, 169-294.
- Mountjoy 1986
Mountjoy, P. A., *Mycenaean Decorated Pottery*, *SIMA* 73, Göteborg.
- Mountjoy 1999a
Mountjoy, P. A., *Regional Mycenaean Decorated Pottery, Volume I Rahden/Westf.*
- Mountjoy 1999b
Mountjoy, P. A., *Regional Mycenaean Decorated Pottery, Volume II, Rahden/Westf.*
- Müller-Wiener 1961
Müller-Wiener, W., "Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien", *IstMitt* 11, 66-74.
- Niemeier 1998
Niemeier, W. D., "The Mycenaeans in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples", *Mediterranean Peoples in Transition Honor of Trade Dotham*, *Israel Exploration Society*, (Ed. S. Gitin, A. Mazar, E. Stern), 17-65.
- Nilsson 1950
Nilsson, M. P., *Minoan-Mycenaean Religion and Its Survival in Greek Religion*, Lund.

- Philipsson 1910-1913 Philipsson, A., Topographische Karte des westlichen Kleinasien, 6 Blatt, 1:300000, Gothe.
- Özkan – Erkanal 1999 Özkan, T. – H. Erkanal, Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi, İzmir.
- Postgate 1998 Postgate, N., “Between the Plateau and the Sea: Kilisetepe 1994-1997”, Ancient Anatolia, fifty Years’ Work by the British Institute of Archaeology at Ankara (Ed.R.Matthews), 127-141.
- Schmidt 1902 Schmidt, H., Schliemanns Sammlung Trojanischer Altertümer, Berlin.
- Spencer 1995 Spencer, N., ‘Early Lesbos between east and west: a ‘grey area’ of Aegean archaeology’, BSA 90, 269-306.
- Symington 2001 Symington, D., “Hittits at Kilisetepe”, La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux (Ed. E. Jean – A. M. Dinçol – S. Durugönül), 167-184.
- Taylour 1964 Taylour, W., The Mycenaeanes, London, 1964.
- Weickert 1960 Weickert, C., “Die Athena –Tempel in Milet 1957”, IstMitt 9/10, 1-30.
- Wiegand – Schrader 1904 Wiegand, T. – H. Schrader, Priene, Berlin.
- Yağcı 2003 Yağcı, R., “The Stratigraphy of Cyprus WS II & Mycenaean Cups in Soli Höyük Excavations”, Identifying Changes Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions (Proceedings of the International Workshop İstanbul, Nowember 8-9, 2002), İstanbul, 92-99.

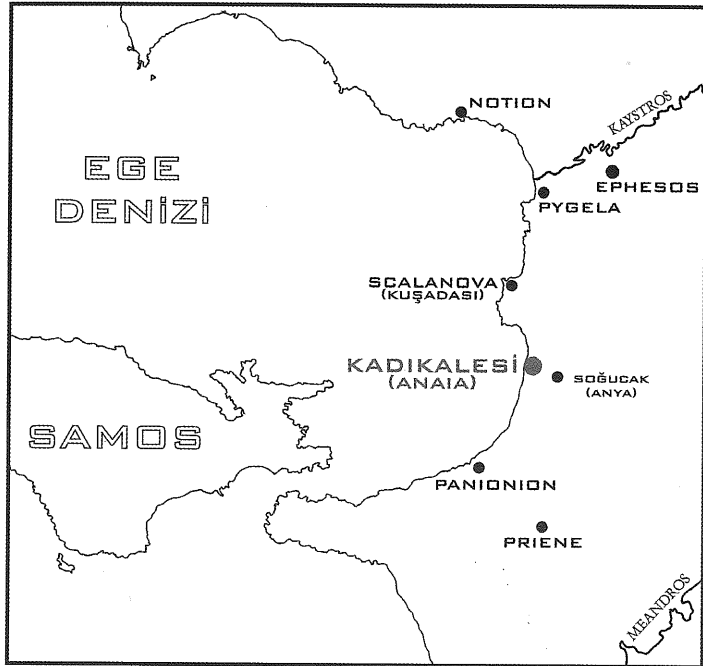

Fig. 1 Map of Kadikalesi and the nearby surrounding.

Fig. 2 View of Kadikalesi from the Satellite (Levent Kutbay).

Fig. 3 View of Kadikalesi from air.

Fig. 4 View of Dilek Peninsula (Mykale) (Arinnanda?), Samos (Sisam) Island and Samos (Sisam) Channel from north.

Fig. 5 General view of Kadikalesi from south-west.

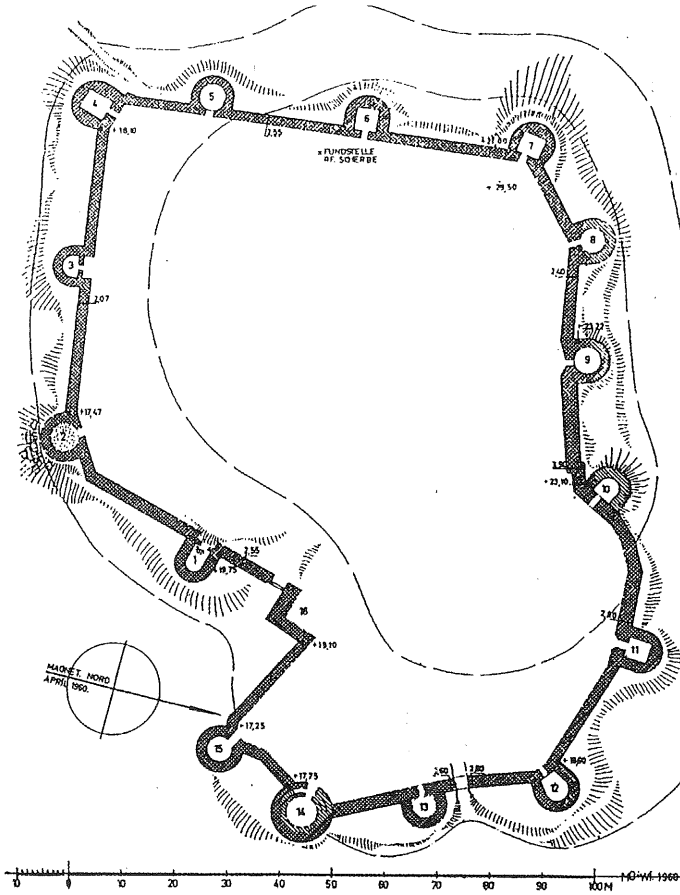

Fig. 6 Sketch plan of Kadikalesi (after Müller-Wiener, 1961).

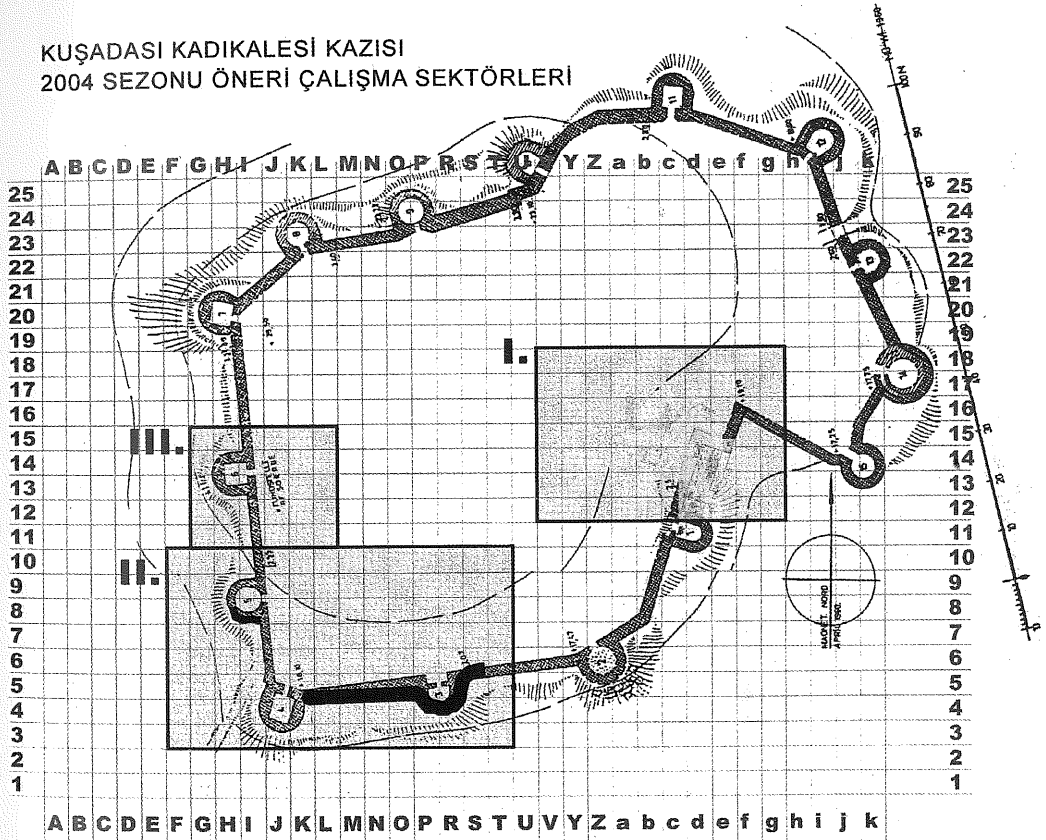

Fig. 7 Kadikalesi topographic plan with location of the grid squares.

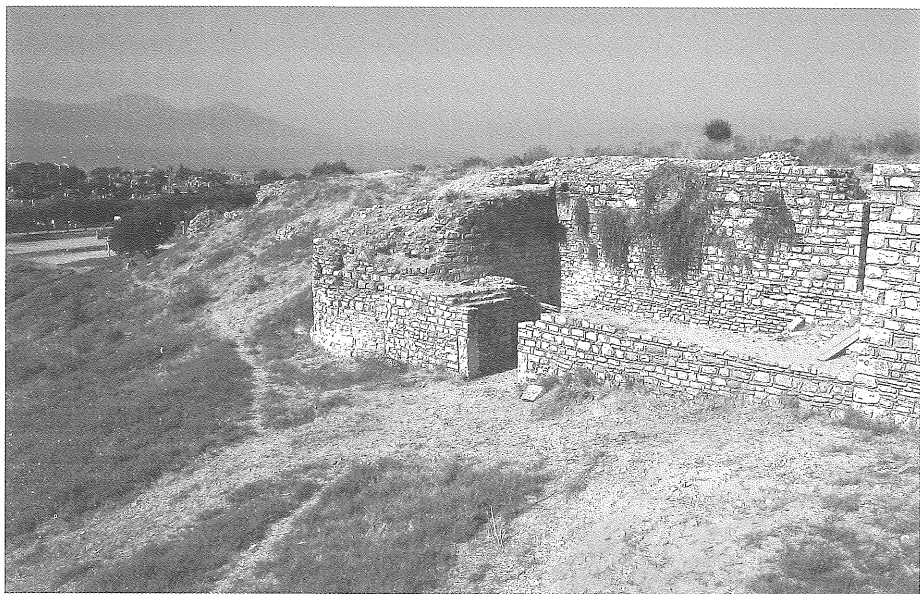

Fig. 8 Kadıkalesi Byzantine Castle, main entrance.

Fig. 9 Grid square O4, from south.

Fig. 10 Grid square K4, from south.

Fig. 11 Grid square L4, from south.

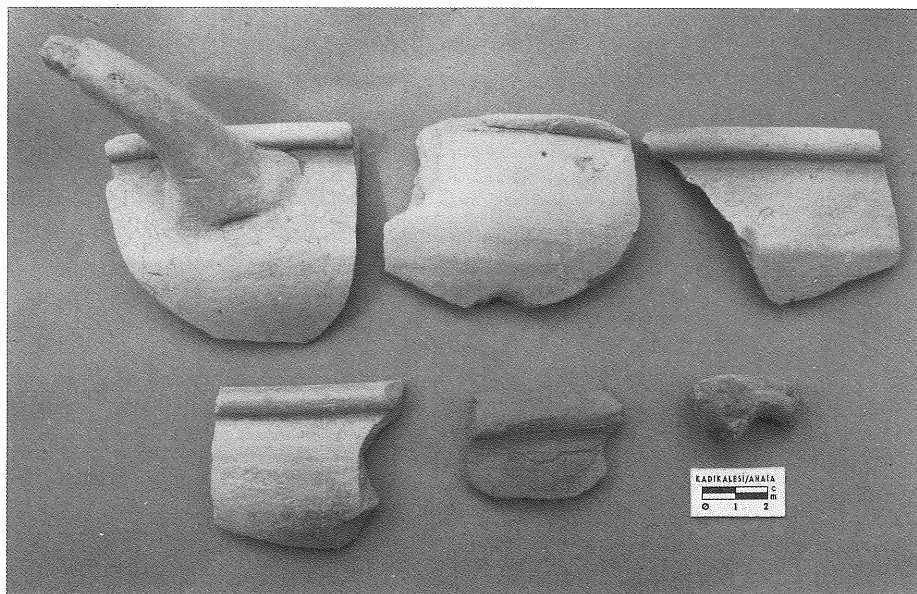

Fig. 12 Pottery sherds, Late Bronze Age (Uncovered in 2004 excavations).

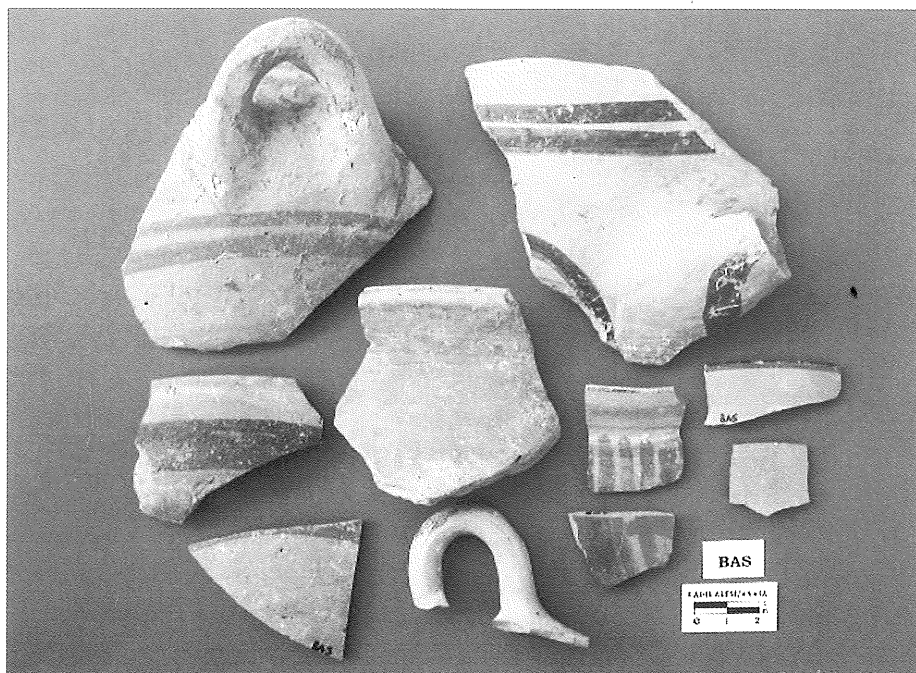

Fig. 13 Local Mycenaean pottery sherds, LH IIIC (Uncovered in 2005 excavations).

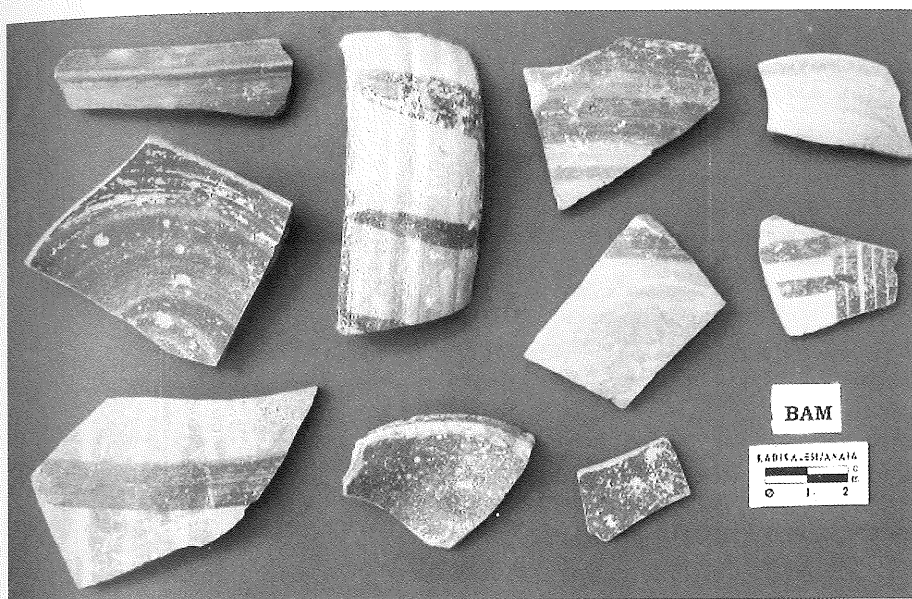

Fig. 14 Local Mycenaean pottery sherds, LH IIIC (Uncovered in 2005 excavations).

Fig. 15 Local Mycenaean pottery sherds, LH IIIC (Uncovered in 2002 excavations).

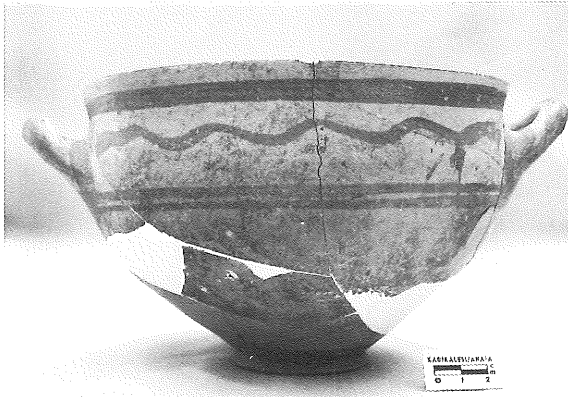

Fig. 16 Local Mycenaean deep bowl, LH III C
(Uncovered in 2005 excavations).

Fig. 17
Bronze male figurine
in Hittite style
(Uncovered in 2002
excavations).

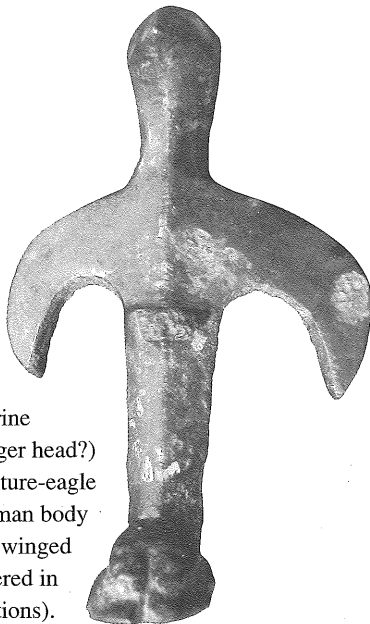

Fig. 18
Bronze figurine
(dagger head?)
with vulture-eagle
head, human body
and winged
(Uncovered in
2003 excavations).

Fig. 19 Terracotta female figurine head
in Mycenaean style (Uncovered
in 2004 excavations).

Fig. 20 Pottery sherds, Middle Bronze Age (Uncovered in 2005 excavations).

Fig. 21 A tripod vessel, Early Bronze Age II-III (Uncovered in 2005 excavations).

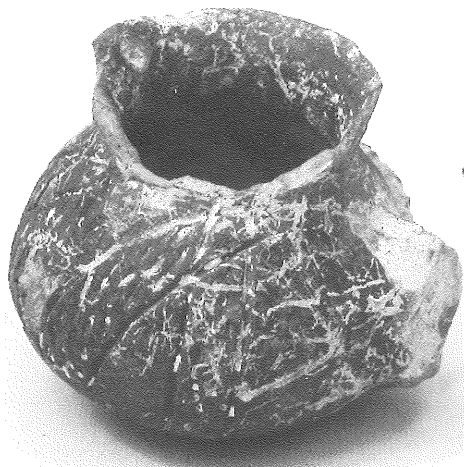

Fig. 22 A vessel, Early Bronze Age II-III (Uncovered in 2005 excavations).

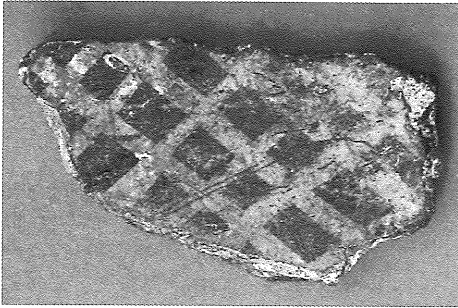

Fig. 23 Decorated sherd, Early Bronze Age I (Uncovered in 2005 excavations).

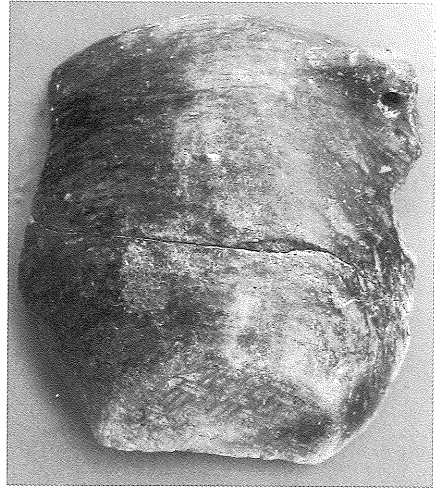

Fig. 24 Fragmentary a vessel, Early Bronze Age I (Uncovered in 2005 excavations).

Fig. 25 Polished celt, Early Bronze Age II period (Uncovered in 2003 excavations).

Fig. 26 Stone seal, Early Bronze Age II period (Uncovered in 2003 excavations).

Fig. 27 Obsidian tools, Early Bronze Age (Uncovered in 2005 excavations).

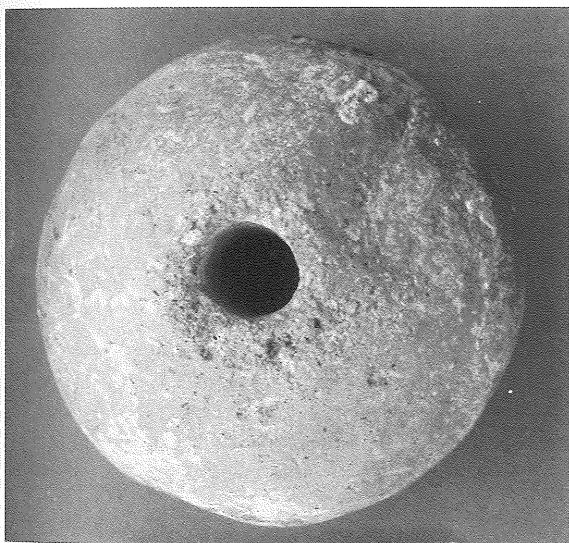
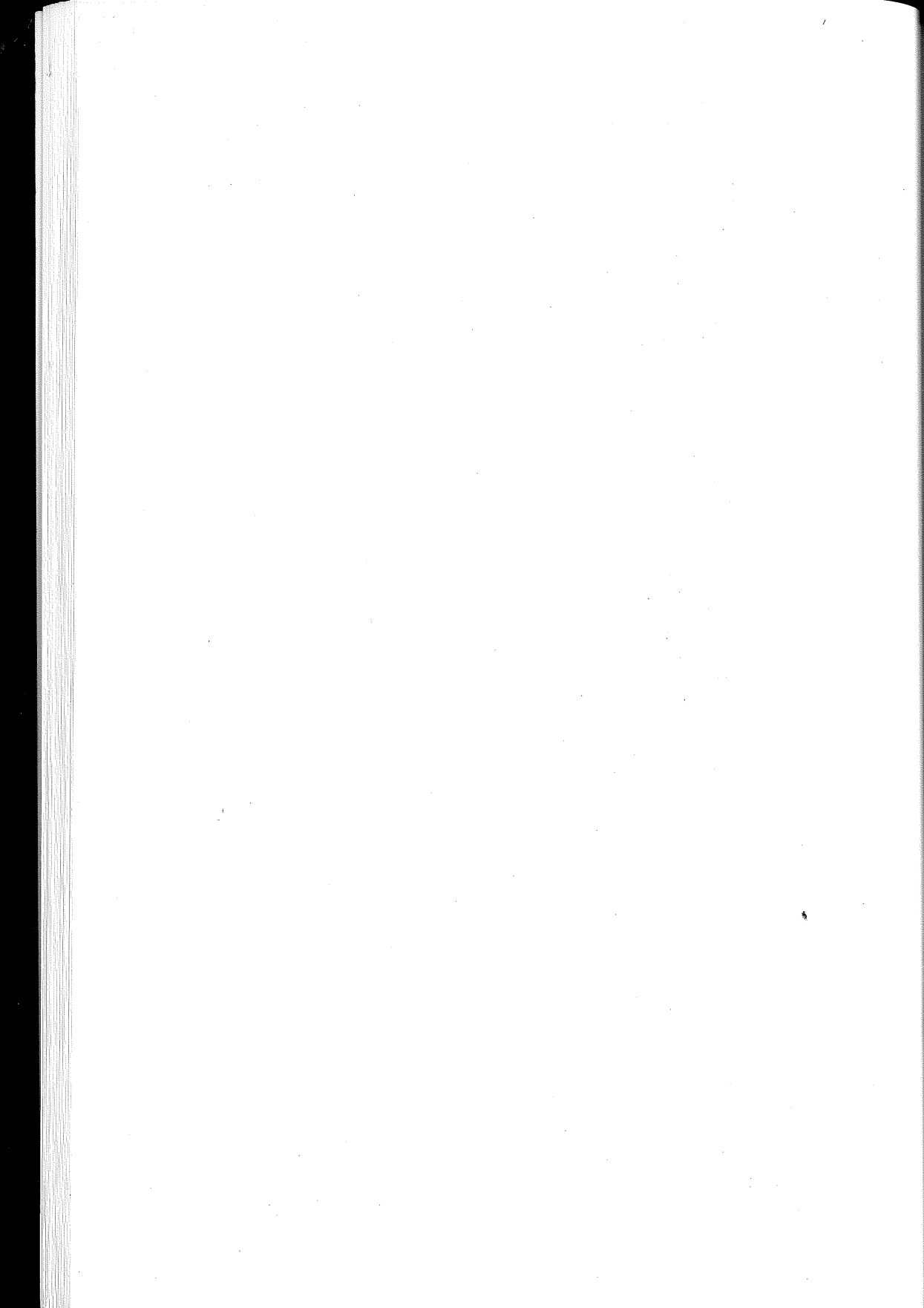

Fig. 28 Clay spindle whorl, Early Bronze Age (Uncovered in 2005 excavations).

DİYARBAKIR MÜZESİNDE YER ALAN URARTU TUNÇ FİBULALARI

Oya SAN*

Abstract

Urartian Bronze Fibulae From Diyarbakır Museum

Urartian fibulae are made of gold, silver, bronze and iron. The number of gold fibulae made by wrought method is limited. Some of the bronze and iron fibulae were plated with gold. Similar to the gold samples, silver fibulae made by wrought method draw attention with their small sizes. Mostly bronze was used in fibulae production. Bronze fibulae which were produced by wrought method in sand moulds were generally of small size and simple; especially this feature differentiates them from Phrygian fibulae. When we consider Urartian metal works, we see that ornamental pins and fibulae were used at the same time. Fibulae production was started in the last quarter of the eighth century B.C, and became more popular in seventh century B.C. The fibulae which constitute the subject of this study and brought from East Anatolian region by means of purchasing for the Museum of Diyarbakır are composed of these two samples. "Hinged fibulae" is analyzed under three groups considering the formations and bow decorations of the sockets. There is only one sample of "Spring fibulae" which were used rarely compared to the hinged fibulae in Urartian fibulae tradition. When fourteen Urartian Bronze fibulae in Diyarbakır Museum which are the subject of this study are examined in the light of the samples, it is found that they belong to seventh century B.C. Production of Hinged fibulae were started with the effect of Caucasian samples especially with the pin connection style to the bow and expanded extensively through whole Urartian settlement area. It is understood that Ancient Near East fibulae models passed to Urartians and Karmir Blur should have been an important centre in this process. Although not much more as Hinged fibulae, among the spring fibulae samples produced in Urartian region, Nor Aresh sample belongs to the second half of the seventh century B.C and Kayalidere sample belongs to late eighth century

* Yrd. Doç. Dr. Oya San, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 21280-Diyarbakır / TÜRKİYE.

Sağladığı çalışma koşulları ve verdiği izinden dolayı Diyarbakır Müze Müdürü N. İnal'a, yardımlarından dolayı Müze Araştırmacıları N. Soyukaya ve Ş. Yumruk'a sonsuz teşekkürler.

B.C which means that both hinged and spring fibulae were used simultaneously. The dates found show us that Urartian Artcrafts started fibulae production in late eight century B.C and production was continued intensively in seventh century; defined Diyarbakır Museum samples are among the samples produced in that period.

Keywords: Urartians, Fibulae, Spring fibula, Hinged Fibula, bronze, socket, Near East.

Özet

Demirçağda Doğu Anadolu Bölgesinde özellikle madeni ustaca işleyen bir kültür olarak öne çıkan Urartulara baktığımızda, fibulaların Yakın Doğu'daki çağdaş kültürlerde olduğu gibi, bu krallıkta da benzer şekilde kullanıldıklarını görmekteyiz. Urartu fibulaları altın, gümüş, tunç ve demirden üretilmiştir. Dövme tekniği ile yapılan altın fibulaların sayıları fazla değildir. Tunç ve demirden üretilen fibulaların bazılarının üzerleri altın ile kaplanmıştır. Altınlarda olduğu gibi yine dövme tekniği ile yapılan gümüş örnekler ufak boyutlarıyla dikkat çekmektedir. Fibulaların yapımlarında kullanılan en yoğun maden ise tunçdur. Farklı madenlerden farklı boyutlarda üretilen fibulaların temel işlevi giysilerde kumaş uçlarını birbirine tutturmaaktır. Büyük boyutlu olanların kalın kumaşlarda, ufak boyutluların ise ince kumaşlarda kullanıldıkları düşünülmektedir. Genellikle mezarlık alanlarda ölü hediyesi olarak ele geçen Urartu fibulalarının diğer metal eşyalar gibi tapınaklara adak eşyası olarak sunulduğuna dair henüz bir kanıt ele geçmemiştir. Diğer metal eşyalar kadar bol olmasa da ele geçen örnekler fibulaları tipolojik olarak tanımlamamıza yeterli olmuştur. Urartu fibulalarının tanımlamasını Kayalıdere, Çavuştepe, Toprakkale, Van-Altın-tepe Nekropolü, Van Kalesi, Malazgirt, Karmir Blur, Nor Aresh, Bastam gibi Urartu merkezlerinden ele geçen örnekler yanı sıra müzelerdeki satın alma yoluyla gelen fibulalar ışığında yapabilmekteyiz. Diyarbakır Müzesinde yer alan ve çalışmaya konu olan tunç fibulalarının da bugüne değin ele geçen örneklerle birlikte değerlendirilerek Urartu fibula tipolojisine katkılarda bulunacağı düşünülmektedir. Urartu fibulalarında temel iki tip bulunmaktadır. Bunlar Sarmal fibulalar ve Yaylı fibulalardır. Birinci gruba giren sarmal fibulalar diğer gruba göre daha bol miktarda üretilmiştir. Bu gruba giren fibulalarda İğneyi oluşturan telin fibula gövdesinin bir ucuna bir veya birden fazla kez sarılarak bağlandığı görülmüşken, yaylı fibulalarda da ise telin gövdeye bağlantılı ucu spiral şeklinde bükülmüştür. Çalışmaya konu olan ve Diyarbakır Müzesine satın alma yoluyla Doğu Anadolu bölgesinden gelen fibulalar her iki grubun örneklerinden oluşur. Kilit yuvalarının formları ve gövde bezemeleri dikkate alınarak sarmal fibulalar kendi içinde 3 farklı alt gruba ayrılarak incelenmiştir. Urartu fibula yapım geleneğinde sarmal fibulalara oranla daha az kullanıldığı bilinen yaylı fibulalar grubuna giren örneğimiz ise sadece bir tanedir.

Anahtar Sözcükler: Urartu, Fibulae, Sarmal fibula, Yaylı fibula, tunç, kilit yuvası, Yakındoğu.

M.Ö. 13. yy.'da Miken ticaretinin yayılımıyla birlikte öncelikle Kıbrıs'da¹, ardından M.Ö. 12. yy.'da Yakındoğu'da tanınmaya başlanan fibulalar zamanla geniş bir coğrafyada, farklı kültürlerde kullanım görmüşlerdir². Kıbrıs, Filistin ve Suriye'deki gelişimlerini tamamlayarak Mezopotamya ve İran'da M.Ö. 7. yy.'da yaygın hale gelen fibulaların³ İran'da bilinen en erken örnekleri Luristan'dadır.⁴ M.Ö. I. binyılda Kafkasya bölgesinde özgün örnekleriyle yapımı devam ederken, M.Ö. 8. yy.'da Asur krallığı tarafından yaygın olarak kullanıldıklarını bilinmektedir. Anadolu'nun M.Ö. 8. yy. Frig maden sanatına baktığımızda özgün örnekleriyle fibulaların dönemin ileri teknolojik ürünleri arasında yer aldığını görmekteyiz ki, bunlar Asur ve Geç Hitit merkezlerinde de aranan eserler durumuna gelmişlerdir⁵. Urartu Krallığında ise M.Ö. 8. yy.'ın son çeyreğinden itibaren yapılmaya başlanan fibulalar özellikle M.Ö. 7. yy.'da yoğun kullanılmıştır⁶.

Farklı madenlerden farklı boyutlarda üretilen fibulaların temel işlevi giysilerde kumaş uçlarını birbirine tutturmaktır. Büyük boyutlu olanların kalın kumaşlarda, ufak boyutluların ise ince kumaşlarda kullanıldıkları düşünülmektedir. Öte yandan takı işlevi gördükleri, elbiseyi süslemeye yönelik kullanıldıkları da bilinmektedir. Özellikle fibulaların uçlarına takılan halka ve boncuklar takı işlevlerini pekiştirmektedir⁷. Bazılarının üzerinde yer alan zincir eklentileri ise fibulalardan sarkan zincirlere süs eşyalarının takıldığını veya bu zincir ile diğer omuza simetrik olarak bir diğer fibulanın tutturulduğunu göstermektedir⁸ (Fig. 7). Bazı fibulaların ise tuvalet malzemeleriyle birlikte kullanıldıkları görülür. Ufak bir cımbız ve göz kalemi aplikatörünün takıldığı fibulalar, onların bu işlevle de kullanıldıklarını kanıtlamaktadır⁹. Kuzey Suriye sanatında kabartmalar üzerinde betimlenen fibulalar bunların kullanım şekilleri hakkında bilgi vermektedir. İvriz kabartması yanı sıra Zincirli'deki Barrekup kabartması

¹ Giesen 2001, 22.

² Stronach 1959, 181.

³ Muscarella 1965, 233.

⁴ Muscarella 1965, 233; 1988, 209.

⁵ Young 1958, 228; Muscarella 1967, 13; Caner 1983, Lev. 68-69; Akurgal 1999, 269.

⁶ Zahlhaas 1991, 187.

⁷ Muscarella 1967, 51.

⁸ Zahlhaas 1991, Res. 56.

⁹ Zahlhaas 1991, 188, Res. 57.

fibulaların sol omuzda kullanıldıklarını göstermektedir¹⁰. Kabartmaların yanı sıra, vazo resimleri ve ele geçen iskeletler üzerindeki konumları bunların omuz, göğüs, kol ve kalça üzerinde kullanıldıklarını da ortaya koymaktadır¹¹. Ayrıca, Asur mezar buluntuları da bunların elbisenin göğüs ya da omuz kesimlerine takıldıklarını kanıtlar¹². Öte yandan Apotropeik amaçlar taşıyıp taşımadığı bilinmese de M.Ö. VIII. yy. sonlarında Frig krallığının tören giysilerinde fibulaların önemli bir yer tuttuğunu Gordion buluntuları ışığında öğrenmekteyiz¹³.

Demirçağda Doğu Anadolu Bölgesinde özellikle madeni ustaca işleyen bir kültür olarak öne çıkan Urartulara baktığımızda fibulaların Yakın Doğu'daki çağdaş kültürlerde olduğu gibi bu krallıkta da benzer şekilde kullanıldıklarını görmekteyiz. Urartu kabartmalarında fibulaların ne şekilde kullanıldığını betimleyen herhangi bir kanıt henüz rastlanamamış olsa da, diğer kültürlerde gördüğümüz işlevler ve kullanım tarzı Urartu fibulaları içinde geçerli olmalıdır. Urartu'da da süs iğneleri yanı sıra fibulalar giysinin önemli bir donanımı durumunda olmalıydılar. Ancak süs iğnelerinin sayılarının fibulalara oranla daha fazla olması giysilerde metal süs iğnelerinin daha yoğun olarak kullanıldıklarını göstermektedir. Bugüne değin bulunan Urartu fibulaları yerleşim alanları yanı sıra çoğunlukla mezarlarda iskeletlerin yanından ele geçmiştir. Kremasyon mezarlarında ise urne ve çanaklar içinde ölü hediyesi durumunda diğer eşyalarla birlikte bulunmuşlardır. Genellikle mezarlık alanlarda ölü hediyesi olarak ele geçen Urartu fibulalarının diğer metal eşyalar gibi tapınaklara adak eşyası olarak sunulduğuna dair henüz bir kanıt ele geçmemiştir. Diğer metal eşyalar kadar bol olmasa da ele geçen örnekler fibulaları tipolojik olarak tanımlamamıza yeterli olmuştur. Urartu fibulalarının tanımlamasını Kayalidere¹⁴, Çavuştepe¹⁵, Toprakkale¹⁶, Van-Altıntepe Nekropolü¹⁷, Van Kalesi¹⁸,

¹⁰ Stronach 1959, 181, 203; bkz: Muscarella 1967.

¹¹ Muscarella 1967, 51.

¹² Stronach 1959, 204.

¹³ Stronach 1959, 203.

¹⁴ Burney 1966, Lev. XXV-f, Res. 23-7.

¹⁵ Bkz: Mellink 1967, 281.

¹⁶ Pedde 2000, Lev. 23-304.

¹⁷ Sevin – Özfırat – Kavaklı 2000, Res. 7.5, 7.9.

¹⁸ Tarhan – Sevin 1991, Res. 22-1; Tarhan 1994, Res. 21-1.

Malazgirt¹⁹, Karmir Blur²⁰, Nor Aresh²¹, Bastam²² gibi Urartu merkezlerinden ele geçen örnekler yanı sıra müzelerdeki satın alma yoluyla gelen fibulalar ışığında yapabilmekteyiz. Diyarbakır Müzesinde yer alan ve bu çalışmaya konu olan tunç fibulalarının da bugüne değin ele geçen örneklerle birlikte değerlendirilerek Urartu fibula tipolojisine katkılarda bulunacağı düşüncesindeyiz.

Urartu fibulaları altın, gümüş, tunç ve demirden yapılmıştır. Dövme tekniği ile yapılan altın fibulaların sayıları fazla değildir. Tunç ve demirden üretilen fibulaların bazılarının üzerleri altın ile kaplanmıştır. Altınlar da olduğu gibi yine dövme tekniği ile yapılan gümüş örnekler ufak boyutlarıyla dikkat çekmektedir. Fibulaların yapımlarında kullanılan en yoğun maden ise tunçdur.

Kum kalıplarda döküm tekniği ile üretilen tunç fibulalar genellikle ufak boyutlu ve sade yapılarıyla dikkat çekmektedirler ve özellikle de bu yönleriyle Frig fibulalarından farklılık gösterirler. Urartu maden işçiliğine baktığımızda süs iğnelerinin ve fibulaların aynı zamanda kullanıldıklarını görmekteyiz. Fibulalar M.Ö. 8. yy.'ın son çeyreğinden itibaren yapılmaya başlanmış olup, MÖ 7. yy.'da kullanımları daha popüler hale gelmiştir²³.

Urartu fibulalarında temel iki tip bulunmaktadır. Bunlar Sarmal fibulalar ve Yaylı fibulalardır. Birinci gruba giren sarmal fibulalar diğer gruba göre daha bol miktarda üretilmiştir. Bu gruba giren fibulalarda İğneyi oluşturan telin fibula gövdesinin bir ucuna bir veya birden fazla kez sarılarak bağlandığı görülürken, yaylı fibulalarda da ise telin gövdeye bağlantılı ucu spiral şeklinde bükülmüştür. İğne telinin gövdeye her iki türde bağlanmasıyla iğnenin gergin olması engellenerek rahat bir kullanım sağlanmıştır.

Çalışmaya konu olan ve Diyarbakır Müzesine satın alma yoluyla Doğu Anadolu bölgesinden gelen fibulalar her iki grubun örneklerinden oluşur. Kilit yuvalarının formları ve gövde bezemeleri dikkate alınarak sarmalli

¹⁹ Zahlhaas 1991, Res. 48-51.

²⁰ Piotrovsky 1950, Res. 3; 1952, Res. 18.

²¹ Barnett 1963, Res. 42.

²² Pedde 2000, Lev. 23-305, 313, 317, 322; Zahlhaas 1991, Res. 52-53.

²³ Zahlhaas 1991, 187; Muscarella 1967, 69; bkz: Ögün 1976, 178-188.

fibulalar kendi içinde 3 farklı alt gruba ayrılarak incelenmiştir. Urartu fibula yapım geleneğinde sarmal fibulalara oranla daha az kullanıldığı bilinen yaylı fibulalar grubuna giren örneğimiz ise sadece bir tanedir.

1. Sarmal Fibulalar

Bu türdeki fibulaların Yakın Doğu'ya ilk olarak Güneybatı Hazar'dan geldikleri düşünülmektedir. Ardından özellikle M.Ö. 8. ve 7. yy.'larda üç bölgede iyi bilinmektedirler. Bunlar Kuzey ve Güney Kafkasya ile Urartu bölgesidir²⁴. Urartu'nun Kafkas ötesindeki yerleşimi Karmir Blur'un yanı sıra, Doğu Anadolu Bölgesi bulguları bu tür fibulaların Urartu'daki varlığını göstermektedir. Ayrıca Hasanlu, Güney Kafkasya'da Lelvar, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya'nın yanı sıra Hasanlu, Ziwiyeye ve Luristan'a kadar olan bölgede de varlıkları bilinmektedir²⁵.

Sarmal fibulaların Kafkaslarda bol olması burada yaşayan halkın bu türdeki fibulaları yoğun olarak ürettiklerini ortaya koymaktadır. Bilindiği üzere Karmir Blur özellikle Lelvar Bölgesi yakınında, Kafkas ötesinde yer alan bir Urartu yerleşimidir ve bu bölgeyle etkilenme söz konusudur. Olasılıkla burada yaşayan halk Kafkas kültürlerinden etkilenerek ya da ithal ederek sarmal fibulaları kullanılmaya başlamış olmalıdırlar²⁶. Ardından bu şekilde Urartu'da yapımına başlanan sarmal fibulalar, elimizdeki örneklerden de anlaşılacağı, gibi krallığın tüm alanında beğenilerek üretilmişlerdir.

Çalışmaya konu olan sarmal fibulalar kilit yuvalarının formlandırmasına göre öncelikle iki alt gruba ayrılmaktadır. İlk alt grubu "Kilit yuvası bezemesiz sarmal fibulalar" oluşturur ve temel özellikleri kilit yuvalarının bezemeksizin düz bırakılmalarıdır (Fig. 1.a-g; Fig. 4). Bir diğer alt grubu ise kilit yuvaları birbirine paralel çizgilerle taranarak bezenen ve el formu kazandırılmış olan "Kilit yuvası el şeklinde formlandırılmış sarmal fibulalar" oluşturmaktadır (Fig. 2 a-d; Fig. 5). Sarmal fibulalar içinde değerlendirilen üçüncü alt grup ise "Gövdesi bezemeli sarmal fibulalar" olarak adlandırılır ve diğerlerinden farkı gövdelerinin çentiklerle süslenerek, kenarlarında kabartma efektler sağlanmış olmasıdır (Fig 3. a,b; Fig. 6).

²⁴ Muscarella 1965, 234, Res. 5,6.

²⁵ Muscarella 1965, 235.

1.1 Kilit Yuvası Bezemesiz Sarmal Fibulalar

Bu grup yedi örnekle temsil edilir. Bunlardan ilki simetrik gövdeli ve gövdesinin orta kesiminde şişkinlik olan ufak boyutlu bir örnektir (Fig. 1. a). Gövde yüzeyi düzdür ve her iki kolda da üçer kabartma yer alır. İğne teli kırıktır fakat iğneyi oluşturan telin gövdenin bir ucuna iki kez sarılarak gövdeye bağlantı sağlandığı anlaşılmaktadır. Bağlantı kesiminin üst kısmında teli sabitleyen, ufak mantar şekilde çıkıntı vardır. Gövdenin diğer ucu dövülerek plaka haline getirilmiş, bükülerek kilit yuvası oluşturulmuştur. Urartu'daki benzer örneklerinin ışığında bu türdeki fibulaların beğenilerek kullanıldığını görmekteyiz. Karmir Blur'dan ele geçen ve M.Ö. 7. yy.'a tarihlenen fibula, formunun yanı sıra gövde ortasında belirgin olan şişkinliği ile yakın benzeridir²⁷. Van-Altıntepe Nekropolü'nde 9 no'lu kaya mezardan ele geçen bir diğer örnekle²⁸ Van Müzesinde korunan ve M.Ö. 7. yy.'a tarihlenen²⁹ tunç fibula örneği de yine yakın benzeri durumdadır ve eserin olası tarihinde yol göstericidir.

Gruba ait ikinci örnek yine "U" şekilli gövdelidir fakat yapısı bir öncekine göre daha incedir (Fig. 1b). Gövde ortaya doğru hafifçe şişkin yüzey ise bezemesizdir. Her iki kolda da yine kabartma üç adet bant yer alır. Bu kez iğne teli korunmuştur ve tel gövdenin bir ucuna iki kez sarılarak bağlantı sağlanmıştır. Tepe noktasındaki mantar şekilli kesim yine sabitlemeye yöneliktir. Gövdenin diğer ucu dövülerek plaka haline getirilmiş ve silindirik şekilde bükülerek iğne yuvası oluşturulmuştur. Form bakımından bir önceki örneğe benzer olan fibulanın paralellerini yine Karmir Blur³⁰ Van-Altıntepe Nekropolü³¹ ve Van Müzesindeki örnekte bulmaktayız³².

Bu grubun üçüncü fibulası diğerleri gibi simetrik ve "U" şekilli gövdelidir ancak kolların yukarıya doğru açılarak genişlediği dikkat çeker (Fig. 1. c). İnce yapılı fibulanın gövdesinde yay biçimli çentik bezeme yer alır ve bu özelliği ile grubun diğer örneklerinden farklılık gösterir. Kollardan

²⁶ Muscarella 1965, 236.

²⁷ Piotrovsky 1952, Res. 18; Pedde 2000, Lev. 23-320.

²⁸ Sevin – Özfiat – Kavaklı 2000, Res. 7.7.

²⁹ Savaş ve Estetik 2004, 184.

³⁰ Piotrovsky 1952, Res. 18; Pedde 2000, Lev. 23-320.

³¹ Sevin – Özfiat – Kavaklı 2000, Res. 7.7.

³² Savaş ve Estetik 2005, 184.

birisi üzerinde iki, diğerinde ise üç adet kabartma bant bulunmaktadır. İğne teli korunmamıştır fakat formu bunun da sarmal fibula olabileceğini göstermektedir. Gövdenin diğer ucu ise yine diğerlerinde olduğu gibi plaka haline getirilmiş ancak bu kez dikdörtgen şeklinde bükülerek kilit yuvası oluşturulmuştur. Söz konusu fibula form olarak benzerlerini Van Kalesi³³ yanı sıra M.Ö. 7. yy.'a tarihlenen Bastam³⁴ ve Van Müzesi³⁵ örneklerinde bulmaktadır. Bunlardan Van Kalesinde ele geçen örneğin gövdesi "D" şekilli olmakla birlikte form benzerliğiyle tanımladığımız örneğin paraleli durumundadır. Bastam'daki ise biraz daha geniş yapı sergilemektedir.

Bu grup içinde değerlendirdiğimiz bir diğer örnek ise özellikle gövde ortasındaki keskinliği ile farklılık göstermektedir (Fig. 1.d). Gövde "U" şekillidir ve merkezinde bir önceki örnekte olduğu gibi yay şeklinde çentik bezeme vardır. Her iki kolda da üçer adet kabartma bant yer alır, iğne teli korunmuştur. İğneyi oluşturan tel bir kez sarılarak gövdeye bağlanmıştır. Üst kesiminde ise yine ufak mantar şekilli çıkıntıyla kola sabitlenmektedir. Kilit yuvasını oluşturan plakanın ucu bu kez üçgen formudur. Gövde ortasındaki çıkıntısıyla formun benzeri durumundaki Van Müzesi örneği M.Ö. 7. yy.'a tarihlenmektedir³⁶. Yine aynı yüzyıla tarihlenen ve Malazgirt'te bulunmuş olan fibula ise keskin olmasa da gövde altındaki çıkıntısı ve formuyla tanımladığımız fibulanın paraleli durumundadır³⁷. Buna ek olarak M.Ö. geç 7. yy. erken 6. yy.'a tarihlenen Hasanlı Fibulasının da gövdesinin altında hafif çıkıntı vardır ve bu örnek daha kalın olmasına rağmen bazı ayrıntılarda yine tanımladığımız örneğe benzerdir³⁸.

Grubun beşinci örneğinin simetrik gövdesi "U" şekilli olup, üst kesimi daha geniştir (Fig. 1. e, 4). Gövde ortası şişkindir ve üzerinde yay şeklinde birbirini içine girmiş üç adet kazıma bezek yer alır. Kollardan birinde üç diğerinde ise bozulmuş tek kabartma bant vardır. İğne kilit yuvasına oturtulmuş şekilde tam olarak korunmuştur. İğne teli gövdenin bir ucuna iki kez sarılarak bağlanmıştır. M.Ö. 7. yy.'a tarihlenen Van Müzesinden iki

³³ Tarhan – Sevin 1991, Res. 22.1; Tarhan 1994, Res. 21.1

³⁴ Zahlhaas 1991, Res. 53.

³⁵ Tarhan – Sevin 1991, Res. 22.1; Tarhan 1994, Res. 21.1

³⁶ Savaş ve Estetik 2004, 184.

³⁷ Zahlhaas 1991, Res. 49.

³⁸ Muscarella 1965, Lev. 57, Res. 2.

örnek form ve bezeme özellikleriyle bunun benzeri durumundadır³⁹. Özellikle gövde üzerindeki yay şeklindeki bezemeler yakın bir benzerliği ortaya koymaktadır. Malazgirt örneği ise gövde üzerinde benzer bezemeye sahip olmasa da form ve kilit yuvasıyla tanımladığımız fibulanın paralelidir⁴⁰.

Diyarbakır Müzesinde korunan bir diğer fibula ise simetrik "D" biçimli gövdesiyle dikkat çeker. İnce yapılı gövdenin yüzeyi bezemesizdir. İğne kiliti yarım daire şeklinde bükülerek formlandırılmıştır. Kollardan birinde kalın bir adet, diğerinde ise ince üç adet kabartma bant yer alır. İğne teli korunmamıştır. Van Müzesinden bir örnek gerek formu gerekse kilit yuvası ve gövde yapısıyla benzeridir ve MÖ 7. yy.'a tarihlenmektedir, yine aynı yüzyıla ait olan Erzurum Müzesi örneği ise özellikle "D" şekilli formuyla tanımladığımız fibulanın benzeri durumundadır⁴¹. Van Kalesinden ele geçen fibula ise geç evreyi temsil eden üstteki yapı katından ele geçmiştir ve gövde kesimi şişkin olsa da form bakımından incelediğimiz örneğe benzerdir⁴². Öte yandan M.Ö. 7. yy.'a tarihlenen ve Malazgirtten ele geçmiş olan fibula da bu türün bir diğer varyasyonudur⁴³.

Grup içinde değerlendirdiğimiz son örnek ufak boyutlu olup ince bir yapı sergilemektedir (Fig. 1. g). Gövdede bezeme gözlenmezken kollarda birer geniş kabartma bant yer almaktadır. İğne teli korunmuştur ve gövdenin bir ucuna bir kez sarılarak bağlantı sağlanmıştır. Bu kesimin üstünde yine diğerlerinde olduğu gibi ufak mantar şekilli sabitlemeye yönelik çıkıntı vardır. İnce ve ufak yapısıyla grubun diğer örneklerinden farklılık gösteren fibulanın yakın benzeri Van-Altuntepe Nekropolünden gelmektedir⁴⁴.

1.2 Kilit Yuvası El Şeklinde Formlandırılmış Sarmal Fibulalar

Grubun temel özelliği fibulaların kilit yuvalarının üstlerinin paralel yivlerle süslü olmasıdır. Bu şekilde kıvrık bir elin formunu hatırlatmaktadır. El şeklindeki kilit yuvaları Urartu fibulalarının temel özelliklerinden

³⁹ Savaş ve Estetik 2004, 184, 185.

⁴⁰ Zahlhaas 1991, Res. 49.

⁴¹ Savaş ve Estetik 2004, 184.

⁴² Tarhan – Sevin 1991, Res. 22.1; Tarhan 1994, Res. 21.1

⁴³ Zahlhaas 1991, Res. 49.

⁴⁴ Sevin – Özfırat – Kavaklı 2000, Res. 7.5.

biridir. Ancak Urartu dışında da kullanıldıkları bilinmektedir. Bunlar ilk kez MÖ geç 8. yy.'da Hama'da kullanılmaya başlanır⁴⁵ M.Ö. 7. ve 6. yy.'larda ise geniş bir coğrafyada popüler hale gelirler⁴⁶. Urartu'da ise özellikle MÖ 7. yy. bu tür fibulaların yoğun kullanıldığı dönem olmuştur.

Bu gruba giren ilk örnek "D" şekilli formludur, gövde bezemesiz, kollarında ise ikişer tane kabartma çıkıntı yer alır (Fig. 2. a). İğneyi oluşturan tel gövdeye iki kez sarılırken, gövdenin diğer ucu dövülerek plaka haline getirilmiştir ve yarım daire şeklinde bükülüp iğne yuvası oluşturulmuştur. İğne yuvasının üstü paralel yivlerle bezendiğinden bükülmüş bir eli anımsatmaktadır. Van Müzesinde yer alan ve M.Ö. 7. yy.'a tarihlendirilen fibula⁴⁷ yanı sıra Van kalesi örneği benzerleri arasındadır. Ancak form olarak benzerse de Van örneğinin kilit yuvası düzdür⁴⁸.

İkinci örnek "U" biçimli olup, daha şişkin bir gövdeye sahiptir (Fig. 2. b; 5). Her iki kolda ikişer kabartma bant yer alırken, iğne teli gövdenin bir ucuna iki kez sarılarak bağlanmıştır. Bu örnek M.Ö. 7. yy.'a tarihlenen Malazgirt fibulasıyla form ve boyut açısından benzerdir, ancak gövde daha dardır⁴⁹.

Grubun üçüncü örneğinin gövdesi "V" şekillidir (Fig. 2. c). Gövde oldukça incedir ve kollar üzerinde simetrik kabartma çıkıntılar vardır. İğne teli kırık olmasına karşın iğneyi oluşturan telin gövdeye üç kez sarılarak bağlandığı ortaya çıkmaktadır. Bu sarmal kesimin üzerinde mantar şeklinde, iğneyi sabitlemeye yönelik aksam bulunmaktadır. Kilit yuvasının üzerindeki el formu çok belirgindir, yan taraftaki ucu keskin çıkıntı ise baş parmak görünümü kazandırmıştır. Benzerine baktığımızda Van Müzesinde yer alan M.Ö. 7. yy.'a tarihlenen bir örneğin, yaylı fibula olmasına rağmen form ve yapı bakımından tanımladığımız fibulaya çok benzediği dikkat çekmektedir⁵⁰.

⁴⁵ Muscarella 1965, 237.

⁴⁶ Blinkenberg 1926, Res. 286, 294; Stronach 1959, Res. 9-11; Caner 1983, Lev. 68. 1181, 70. 1200 D-E; Muscarella 1988, Res. 502.

⁴⁷ Savaş ve Estetik 2004, 184.

⁴⁸ Tarhan – Sevin 1991, Res. 22.1; Tarhan 1994, Res. 21.1

⁴⁹ Zahlhaas 1991, Res. 51.

⁵⁰ Savaş ve Estetik 2004, 185.

Son örnek özellikle gövde formu itibariyle diğerlerinden oldukça farklıdır (Fig. 2d). Gövde yüzeyi yatay ve dikey konumlandırılmış kazıma çizgilerle donatılmıştır. Her iki kolda yer alan kabartma bantlarla fibulaya plastik bir görünüm kazandırılmıştır. Kilit dili ise diğer örneklerde olduğu gibi yine el şeklindedir. Fibula diğer örneklerle göre daha büyük boyutludur ve benzerlerine rastlanmamıştır. Ancak Gövde ve kilit yuvasının formu, kollarda gözlediğimiz plastik bantlar diğer Urartu fibulası özelliklerini taşımaktadır ve bunun kültürel kimliğini tanımlamada yol göstericidir.

1.3 Gövdesi Bezemeli Sarmal Fibulalar

Bu türe giren fibulaların gövdeleri üzerinde genişçe bir bant üzerinde bezekler vardır ve diğer Urartu fibularına göre daha gösterişli bir yapı sergilemektedirler. İki adet fibula bu grubun özelliğini taşımaktadır. Bunlardan ilki "D" şekilli gövdelidir (Fig. 3 a, 6 a-b). Gövde üzerindeki bant içinde, merkezde baklava dilimi, etrafında ise düzgün olmayan karelerden oluşan insize geometrik bezekler yer alır. Bezeli olan bu alanın etrafı girintilidir ve böylece fibula yüzeyinde kabartma efektler sağlanmıştır. Kilit yuvasının olduğu kolda 3 adet kabartma bant yer alır. İğne teli kırıktır ancak formun genel görünümü bunun sarmal fibula olduğunu ortaya koymaktadır. İkinci örnek de benzer bezemesiyle dikkat çekmektedir (Fig. 3b). Gövdede yer alan bezeme alanında yine ortada baklava dilimi iki yanda ise düzgün olmayan ve hatta silik çizgisel bezeme yer alır. Kollarda birer kabartma çıkıntı vardır ve diğerinin aksine bu fibulanın iğnesi korunmuştur ve gövdenin bir ucuna iki kez sarılarak bağlantı sağlanmıştır.

Urartu fibula yapım geleneğine baktığımızda bu formdaki fibulaların Urartulu sanatçılar tarafından beğenilerek üretildiklerini görebilmekteyiz. Ancak bu formdaki fibulalar sadece Urartu'da değil Güney Kafkasya'da da kullanılmıştır. Örneğin bu bölgeden gelen bir fibula gerek gövdenin formlandırılması gerekse bezeme bakımından Urartu örneklerini hatırlatmaktadır⁵¹. Bu da yine Urartu sarmal fibulaları üzerindeki özellikle Güney Kafkasya etkisini göstermektedir. Diğer Urartu örnekleri arasında Karmir Blur kazılarında ele geçen iki fibula tanımladıklarımıza form ve işleniş tarzı bakımından benzerdir. Bunlardan ilki üzerinde insize bezeme olmasına rağmen, gövdesinin formlandırılması bakımından tanımladığımız

⁵¹ Muscarella 1965, Res. 6.3.

örneklerle aynı düşüncenin ürünü olduğu ortaya çıkmaktadır⁵². Karmir Blur'dan ele geçmiş olan ikinci örnek üzerinde çizgisel bezek de yer almaktadır⁵³. Öte yandan sadece Karmir Blur'dan ele geçenler değil, üzerinde üçgen ve çizgisel bezemeye sahip olan ve M.Ö. 7. yy.'a tarihlenen Van Müzesi örneği de incelediğimiz grubun fibulalarına yakın benzerliği ile dikkat çekerek onların kültürel kimliğini saptamamızda yol göstericidir⁵⁴.

2. Yaylı Fibulalar

Bu tipe giren fibulaların temel özelliği iğnelerinin gövdeye bağlantılı ucunun spiral şeklinde bükülü olmasıdır. Yaylı fibulaların kronolojik olarak sarmal olanlardan daha erken oldukları bilinmektedir. Öte yandan sarmal fibulaların özellikle Koban bölgesindeki Kuzey Kafkasya'nın yaylı fibulalarından geliştiğine inanılır⁵⁵. Urartu'da yaylı fibulalar bir önceki gruba göre az kullanım görmüşlerdir. Nor Aresh⁵⁶, Kayalıdere buluntuları yanı sıra İstanbul ve Erzurum Müzelerinde yer alan fibula örnekleri⁵⁷ Urartu'daki bu tür fibulaları tanımlamada yardımcıdır.

Tanımladığımız fibulalar arasında bu tür tek bir örnekle temsil edilmektedir. Söz konusu fibulanın gövdesi "V" biçimlidir ve gövde ortasında ufak yuvarlak bir çıkıntı yer alır (Fig. 3c, 7). Kilit yuvasının olduğu kolda üç, diğer kolda ise dört kabartma çıkıntı vardır. İğne teli korunmuştur ve gövdeye bağlantılı ucu spiral şeklinde iki kez bükülmüştür. Gövdenin diğer ucu dövülerek plaka haline getirilip, bükülerek kilit yuvası oluşturulmuştur. Kilit yuvasının üstü paralel üç yiv ile bezenerek el şeklinde formlandırılmıştır. Kilit yuvasının yan tarafındaki keskin çıkıntı ise baş parmak izlenimi kazandırmıştır.

Fibulanın kollarındaki kabartma halkalardan birine zincir geçirilmiştir ki bu durumda bize onun olası kullanım şekli hakkında bilgi sağlamaktadır (Fig. 7). Eldeki veriler ışığında zincirli fibulaların kullanımı iki şekilde açıklanabilir. Bunlardan ilki fibuladan sarkan zincirin ucuna başka takılar

⁵² Piotrovsky 1952, Res. 18 orta.

⁵³ Piotrovsky 1950, 41, Fig. 23; Zahlhaas 1991, Res. 23; Brentjes 1996, II-4.

⁵⁴ Savaş ve Estetik 2004, 184-185.

⁵⁵ Muscarella 1965, 238-239.

⁵⁶ Barnett 1963, Res. 42; Piotrovsky 1969, Res. 78.

⁵⁷ Savaş ve Estetik 2004, 182.

tutturulmuş olabileceği yönündedir. Diğeri ise karşılıklı iki omuza takılan fibulaların birbirine bu tür bir zincir ile bağlanmış olabilecekleri şeklinde açıklanabilir. Her iki kullanım şeklinin de elbiseye estetik bir görünüm kazandırdığı anlaşılmaktadır. M.Ö. 7. yy.'a tarihlenen ve yine zincir eklentili bir Urartu fibulası form olarak tanımladığımız örnekten farklı olsa da fibulalar üzerindeki zincir kullanımını göstermesi bakımından önemli bir örnektir⁵⁸.

Urartu fibulaları araştırıldığında tanımladığımız bu örneğin form olarak yakın benzerlerine rastlayamamaktayız. Sadece yukarıda sözü edilen zincir eklentili fibula, donanım bakımından aynı düşünce doğrultusunda yapılandırılmıştır. Eldeki yaylı fibula örneklerine bakıldığında Kayalidere ve Nor Aresh'den gelen fibulaların asimetrik bir gövdeye sahip oldukları ve kilit yuvalarının geniş bir plaka halinde yapıldıkları görülmektedir. Bu durumda elimizdeki örnek var olanlardan farklı bir yapı sergilese de, gövde biçimi ve donanımları, kilit yuvasının biçimlendiriliş şekli ve iğnenin bağlantı ucu bize bir Urartu yapımı olduğunda yol göstericidir.

Diyarbakır Müzesinde yer alan ve çalışmaya konu olan toplam ondört adet Urartu Tunç fibulasının, var olan örnekler ışığında değerlendirildiğinde, olasılıkla M.Ö. 7. yy.'da yapılmış oldukları ortaya çıkmaktadır. Sarmal fibulalar özellikle iğnenin gövdeye bağlanma şekliyle Kafkas örneklerinden etkilenilerek yapılmaya başlanmış ardından da tüm Urartu yerleşim alanında yaygın olarak üretilmişlerdir. Bu şekilde Yakınoğru fibula modellerinin Urartu'ya geçtiği anlaşılmaktadır ki Karmir Blur bu geçişte önemli bir merkez durumunda olmalıdır.

Sarmal fibulalar kadar yoğun olarak kullanılmasa da Urartu'da üretildikleri bilinen yaylı fibula örneklerinden Nor Aresh fibulası M.Ö. 7. yy.'ın ikinci yarısına, Kayalidere'den ele geçen ise M.Ö. 8. yy. sonuna tarihlenmektedir ki bu da Urartu'da hem sarmal hem de yaylı fibulaların aynı zamanda kullanıldıklarında yol göstericidir. Elde edilen tarihler bize Urartu maden sanatçılarının M.Ö. 8. yy.'ın sonundan itibaren fibula üretmeye başladıklarını M.Ö. 7. yy.'da daha yoğun olarak çalıştıklarını göstermektedir ve benzerleri ışığında tanımladığımız Diyarbakır Müzesi örnekleri de bu yoğun üretimin bir parçası durumundadır.

⁵⁸ Zahlhaas 1991, res. 56.

Katalog

Fig. 1a Tunç 2.9x 2.6 cm

Diyarbakır Müzesi Env. No. 13/210/77

Simetrik gövdeli ve gövdesinin orta kesiminde şişkinliğe sahip ufak boyutlu bir örnektir. Gövde yüzeyi düzdür ve her iki kolda da üçer kabartma yer alır. İğne teli kırıktır fakat iğneyi oluşturan telin gövdenin bir ucuna iki kez sarılarak gövdeye bağlantı sağlandığı anlaşılmaktadır. Bağlantı kesiminin üst kısmında teli sabitleyen, ufak mantar şekilde çıkıntı vardır.

Fig. 1b Tunç 2.6 x 2.3 cm

Diyarbakır Müzesi Env. No. 1/6/78

“U” şekilli gövdelidir. Gövde ortaya doğru hafifçe şişkin, yüzey ise bezemesizdir. Her iki kolda da kabartma üç adet bant yer alır. Bu kez iğne teli korunmuştur ve tel gövdenin bir ucuna iki kez sarılarak bağlantı sağlanmıştır. Tepe noktasındaki mantar şekilli kesim yine sabitlemeye yöneliktir. Gövdenin diğer ucu dövülerek plaka haline getirilmiş ve silindirik şekilde bükülerek iğne yuvası oluşturulmuştur.

Fig. 1c Tunç 2.2 x 2.2 cm

Diyarbakır Müzesi Env. No. 7/21/81

“U” şekilli gövdelidir. Kollar yukarıya doğru açılarak genişler. İnce yapılı fibulanın gövdesinde yay biçimli çentik bezeme yer alır ve bu özelliği ile grubun diğer örneklerinden farklılık gösterir. Kollardan birisi üzerinde iki, diğerinde ise üç adet kabartma bant bulunmaktadır. İğne teli korunmamıştır fakat formu bunun da sarmal fibula olduğunda yol göstericidir. Gövdenin diğer ucu ise yine diğerlerinde olduğu gibi plaka haline getirilmiş ancak bu kez dikdörtgen şeklinde bükülerek kilit yuvası oluşturulmuştur.

Fig. 1d Tunç 2.2 x 2.2 cm

Diyarbakır Müzesi Env. No. 3/20/79

Özellikle gövde ortasındaki keskinliği ile farklılık göstermektedir. Gövde “U” şekillidir ve merkezinde bir önceki örnekte olduğu gibi yay şeklinde çentik bezeme vardır. Her iki kolda da üçer adet kabartma bant yer alır, iğne teli korunmuştur. İğneyi oluşturan tel bir kez sarılarak gövdeye bağlanmıştır. Üst kesiminde ise yine ufak mantar şekilli çıkıntıyla kola sabitlenmektedir. Kilit yuvasını oluşturan plakanın ucu üçgen formludur.

Fig. 1e, 4 Tunç 2.5 x 2.4 cm

Diyarbakır Müzesi Env. No. 16/26/83

Simetrik gövdesi “U” şekilli olup, üst kesimi daha geniştir. Gövde ortası şişkindir ve üzerinde yay şeklinde birbirine içine girmiş üç adet kazıma bezek yer alır.

Kollardan birinde üç diğesinde ise bozulmuş tek kabartma bant vardır. İğne kilit yuvasına oturtulmuş şekilde tam olarak korunmuştur. İğne teli gövdenin bir ucuna iki kez sarılarak bağlanmıştır.

Fig. 1f Tunç 3 x 3 cm

Diyarbakır Müzesi Env. No. 13/9/77

Simetrik "D" biçimli gövdesiyle dikkat çeker. İnce yapılı gövdenin yüzeyi bezemesizdir. İğne kiliti yarım daire şeklinde bükülerek formlandırılmıştır. Kollardan birinde kalın bir adet, diğesinde ise ince üç adet kabartma bant yer alır. İğne teli korunamamıştır.

Fig. 1g Tunç 2 x 1.7 cm

Diyarbakır Müzesi Env. No.16/24/83

Ufak boyutlu olup ince bir yapı sergilemektedir. Gövdede bezeme gözlenmezken kollarda birer genişçe kabartma bant yer almaktadır. İğne teli korunmuştur ve gövdenin bir ucuna bir kez sarılarak bağlantı sağlanmıştır. Bu kesimin üstünde yine diğelerinde olduğu gibi ufak mantar şekilli sabitlemeye yönelik çıkıntı vardır.

Fig. 2a Tunç 2.5 x 2.5 cm

Diyarbakır Müzesi Env. No. 12/3/84

"D" şekilli formludur, gövde bezemesiz, kollarda ise ikişer tane kabartma çıkıntı yer alır. İğneyi oluşturan tel gövdeye iki kez sarılırken, gövdenin diğeri ucu dövülerek plaka haline getirilmiştir ve yarım daire şeklinde bükülüp iğne yuvası oluşturulmuştur. İğne yuvasının üstü paralel yivlerle bezendiğinden bükülmüş bir eli anımsatmaktadır.

Fig. 2b, 5 Tunç 2.4 x 2.2 cm

Diyarbakır Müzesi Env. No. 13/33/76

"U" biçimli olup, daha şişkin bir gövdeye sahiptir Her iki kolda ikişer kabartma bant yer alırken, iğne teli gövdenin bir ucuna iki kez sarılarak bağlanmıştır.

Fig. 2c Tunç 2.2 x 2.2 cm

Diyarbakır Müzesi Env. No.13/21/77

Gövdesi "V" şekillidir. Gövde oldukça incedir ve kollar üzerinde simetrik kabartma çıkıntıları vardır. İğne teli kırık olmasına karşın iğneyi oluşturan telin gövdeye üç kez sarılarak bağlandığı ortaya çıkmaktadır. Bu sarmal kesimin üzerinde mantar şeklinde, iğneyi sabitlemeye yönelik aksam bulunmaktadır. Kilit yuvasının üzerindeki el formu çok belirgindir, yan taraftaki ucu keskin çıkıntı ise baş parmak görünümü kazandırmıştır.

Fig. 2d Tunç 4.2 x 3.8. cm

Diyarbakır Müzesi Env. No. 3/8/85

Gövde yüzeyi yatay ve dikey konumlandırılmış kazıma çizgilerle donatılmıştır. Her iki kolda yer alan kabartma bantlarla fibulaya plastik bir görünüm kazandırılmıştır. Kilit dili ise diğer örneklerde olduğu gibi yine el şeklindedir. Fibula diğer örneklerle göre daha büyük boyutludur.

Fig. 3a, 6a-b Tunç 4 x 3.5 cm

Diyarbakır Müzesi Env. No. 26/19/79

“D” şekilli gövdelidir. Gövde üzerindeki bant içinde, merkezde baklava dilimi, etrafında ise düzgün olmayan karelerden oluşan insize geometrik bezekler yer alır. Bezeli olan bu alanın etrafı girintilidir ve böylece fibula yüzeyinde kabartma efektler sağlanmıştır. Kilit yuvasının olduğu kolda 3 adet kabartma bant yer alır. İğne teli kırıktır ama formun genel görünümü bunun sarmal fibula olduğunu ortaya koymaktadır.

Fig. 3b. Tunç 4 x 3.5 cm

Diyarbakır Müzesi Env. No.26/18/76

Gövdede yer alan bezeme alanında yine ortada baklava dilimi iki yanda ise düzgün olmayan ve hatta silik çizgisel bezeme yer alır. Kollarda birer kabartma çıkıntısı vardır ve diğerinin aksine bu fibulanın iğnesi korunmuştur ve gövdenin bir ucuna iki kez sarılarak bağlantı sağlanmıştır.

Fig. 3c, 7 Tunç 4.9 x 3.3 cm

Diyarbakır Müzesi Env. No. 22/38/02

Gövdesi “V” biçimlidir ve gövde ortasında ufak yuvarlak bir çıkıntı yer alır. Kilit yuvasının olduğu kolda üç, diğer kolda ise dört kabartma çıkıntısı vardır. İğne teli korunmuştur ve gövdeye bağlantılı ucu spiral şeklinde iki kez bükülüdür. Gövdenin diğer ucu dövülerek plaka haline getirilip, bükülerek kilit yuvası oluşturulmuştur. Kilit yuvasının üstü paralel üç yiv ile bezenerek el şeklinde formlandırılmıştır. Kilit yuvasının yan tarafındaki keskin çıkıntı ise baş parmak izlenimi vermektedir. Fibulanın kollarındaki kabartma halkalardan birine zincir geçirilmiştir ki, bu durum da bize onun olası kullanım şekli hakkında bilgi sağlamaktadır.

Kaynakça

- Akurgal 1999 Akurgal, E., Anadolu Kültür Tarihi, Ankara.
- Barnett 1963 Barnett, R. D., "Urartian Cemetery at Iğdır", *Anatolian Studies* 13, 178.
- Birmingham 1961 Birmingham, J. M., "The Overland Route Across Anatolia in the Eight and Seventh Centuries B.C", *Anatolian Studies* 11, 185-195.
- Blinkenberg 1926 Blinkenberg, C., *Fibules Greques at Orientales*, Kopenhagen.
- Brentjes 1996 Brentjes, B., "Fibeln in Kaukasien und im Eurasiatischen Steppenraum", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* XXXVII, 104-119.
- Burney 1966 Burney, C. A., "A first Season of Excavation at the Urartian Citadel at Kayalidere", *Anatolian Studies* 16, 55-111.
- Caner 1983 Caner, E., *Fibeln in Anatolien I, Prahistorische Tunçfunde Abteilung XIV. Band 8, München*.
- Giesen 2001 Giesen, K., *Zyprische Fibeln Typologie und Chronologie*, Jonsered.
- Mellink 1967 Mellink, M., "Archaeology in Asia Minor: Adenda", *AJA* 70.
- Muscarella 1965 Muscarella, O. W., "A Fibulae from Hasanlu", *AJA* 69, 233-240.
- Muscarella 1967 Muscarella, O. W., *Phrygian Fibulae from Gordion*, London.
- Muscarella 1967 Muscarella, O. W., "Fibulae Represented on Sculpture", *JNES* 26.
- Muscarella 1988 Muscarella, O. W., *Tunç and Iron: Ancient Near Eastern Artifacts in the Metropolitan Müzesiof Art. Newyork*.
- Pedde 2000 Pedde, F., *Vorderasiatische Fibeln von der Levante bis Iran*, Berlin
- Piotrovski 1950 Piotrovski, B. B., *Karmir Blur I*, Erivan.
- Piotrovski 1952 Piotrovski, B. B., *Karmir Blur II 1949-1950*, Erivan.
- Piotrovski 1969 Piotrovski, B. B., *Urartu*, Geneva.
- Savaş ve Estetik 2004 *Urartu Savaş ve Estetik*, İstanbul.
- Sevin – Özfirat – Kavaklı 2000 Sevin, V. – A. Özfirat – E. Kavaklı, "1997/1998 Van-Altıntepe Urartu Nekropolü Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 21/1.
- Stronach 1959 Stronach, D. B., "The Development of the Fibulae in the Near East", *Iraq* XXI, 180-206.
- Tarhan 1994 Tarhan, T., "Recent Research at the Urartian Capital Tuşpa", *Tel Aviv* 21/1, 22-58.
- Tarhan – Sevin 1991 Tarhan, T. – V. Sevin, "Van Kalesi ve eski Van Şehri Kazıları", *12 KST/II*, 429-455.
- Zahlhaas 1991 Zahlhaas, G., "Clothing Accessories and Jewelry", *Urartu: a Metal-working Center in the First Millenium B.C, Jerusalem*, (Ed) R. Merhav, 184-198.

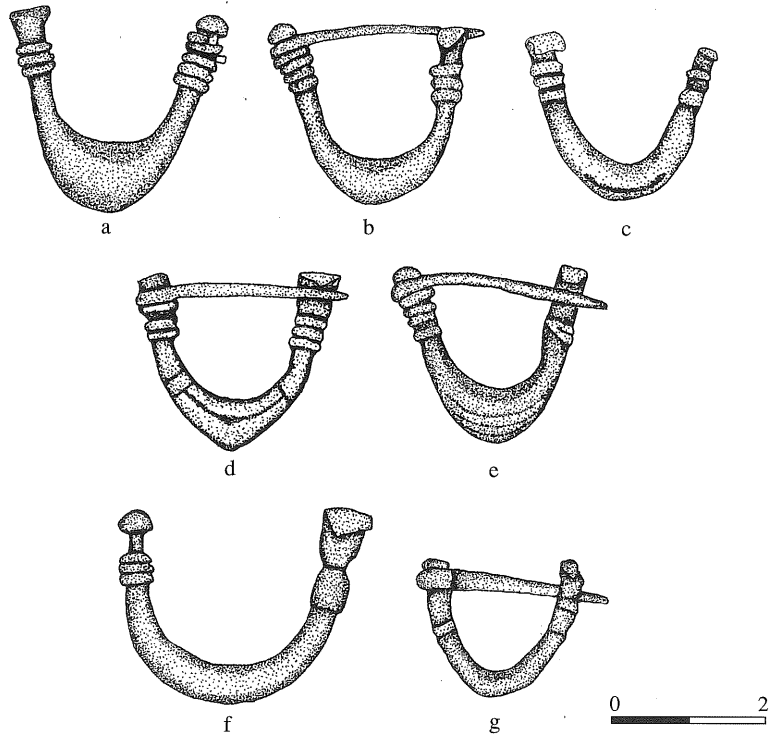

Fig. 1

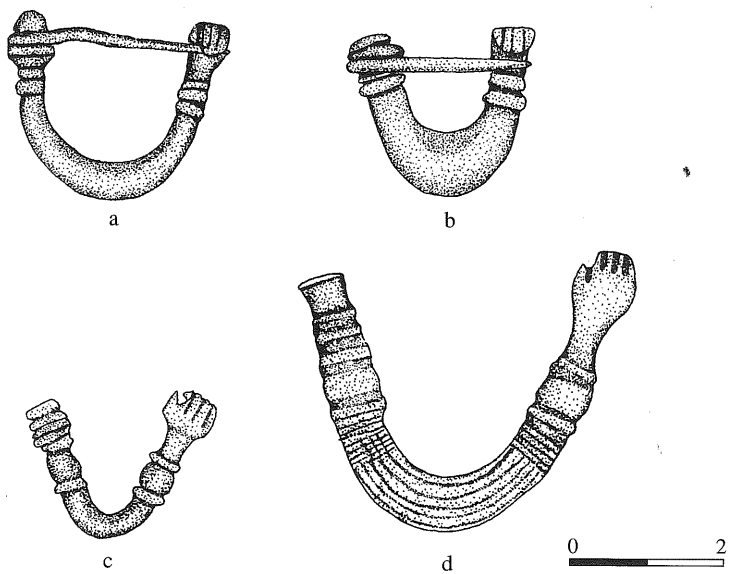

Fig. 2

Diyarbakır Müzesinde Yer Alan Urartu Tunç Fibulaları

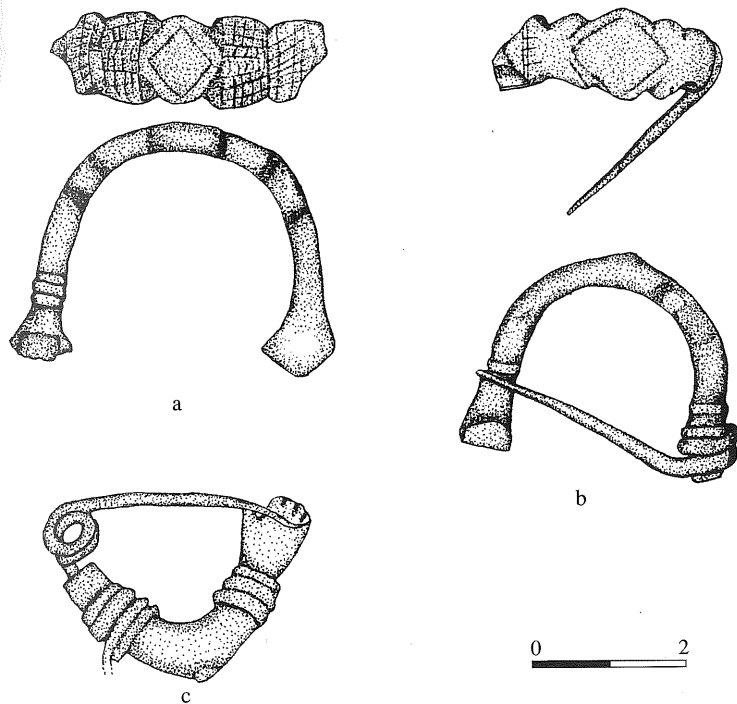

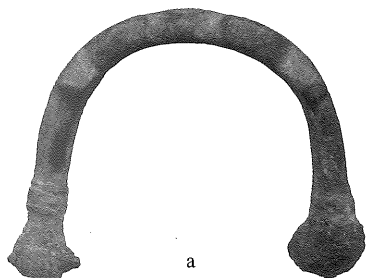
Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

a

b

Fig. 6

Oya San

Fig. 7

KARYALILARIN BAZI ASKERİ DONANIMI KEŞFETMELERİ

Muzaffer DEMİR*

Abstract

Discovery Of Some Military Equipment By Carians

Ancient authorities credit the Carians with the invention of some elements of Hellenic military equipment, which consist of the crest of a helmet (lophos), the holder of a shield (ochanon) and the shield-emblems (sēmēia). On the other hand, in a comprehensive work made on this subject, it is claimed that in fact the Carians did not invent various military devices but expanded the use of these devices among the public. However, this assumption does not appear to have been based on firm grounds, as it derives from a partial interpretation of relevant ancient sources. When these ancient sources analyzed properly, the reality of these Carian inventions weighs more.

Keywords: Caria, Carians, Invention.

Özet

Pek çok antik yazar doğrudan veya ima yoluyla Karyalıların Hellen askeri teçhizatı kısımlarından olan miğfer sorguçu (lophos), kalkan kulpu (ochanon) ve kalkan üzerine kazılan anblemleri (sēmēia) keşfettiklerini bildirmektedirler. Diğer taraftan, konuyla ilgili olarak yapılan kapsamlı çalışmada ise, Karyalıların bu askeri donanımları keşfetmedikleri, sadece kullanımını geniş bir coğrafyada yaygınlaştırdıkları iddia edilmektedir. Halbuki, ilgili antik kaynakların taraflı değerlendirilmesinden dolayı bu sanının sağlam temellere dayanmadığı gözükmektedir. Bu kaynaklar iyi bir şekilde analiz edildiğinde, Karyalıların bu keşifleri yapma ihtimali ağırlık kazanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Karya, Karyalılar, Keşif.

* Yrd. Doç. Dr. Muzaffer Demir, Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muğla / TÜRKİYE.

Eskiçağ edebî eserlerinde Karyalıların sorguçlu miğfer, kulplu kalkan ve kalkan üzerine simgeler yerleştirme keşiflerini yaptıkları belirtilmektedir. Karyalıların bu keşifleriyle ilgili bu edebî kaynaklar, aşağıda tartışılacağı gibi VII. yy.'ın sonlarında Lesbos'lu lirik şiir yazarı Alkaios'dan başlayarak İ.S. XII. yy.'ın ikinci yarısında Eustathios'un Homeros'un İlias ve Odyssea'sı üzerine yorumunda geçen ilgili kaynağa kadar yaklaşık iki bin yıllık bir süreye yayılmıştır. Ancak konuyla ilgili yapılan kapsamlı çalışmada, bu askerî donanımın kaşiflerinin Karyalıları olmayabileceği savunulmaktadır¹. Biz ise, ilgili edebî kaynakları yeniden gözden geçirerek meseleye farklı bakış açıları getirmeye çalışacağız. İlk aşamada Karyalıların bu keşifleri yaptığını dair Herodotos tarafından bildirilen ve muhtemelen Tunç Devri Girit kaynaklı olup kuşaktan kuşağa geçen ve Tunç Çağı arkeolojik buluntularının az ve yoruma açık olması nedeniyle doğru veya yanlış olduğunun ispatlanması neredeyse imkansız olan söylenceyi ele alacağız. Ardından bu söylenceyi destekleyebilecek Tunç Devri Karya-Girit bağlantısını gösteren bazı arkeolojik buluntular üzerinde duracağız. Daha sonra da Eski Yunan yazılı edebiyatının yeşermeye devam ettiği VI. yy.'ın başlarından itibaren lirik şairlerin Karya keşifleriyle ilgili ilk elden bilgi veren fragmanlarını inceleyeceğiz. Son olarak da, VII. yy.'ın ortalarından itibaren Akdeniz ve Ege coğrafyasında muhtemelen miğferlerine sorguç takan ilk halk olmalarından dolayı Karyalıları 'horozlar' lakabının verildiğini gösteren kaynakları değerlendireceğiz.

Antik dönemdeki Karya keşifleriyle ilgili bilgi sağlayan en önemli yazar hiç şüphesiz Herodotos (ca. 450) olup, o bu bilgileri kuşaktan kuşağa geçen bir söylenceye dayandırmaktadır. Karyalıların kendi işçilikleri olan sorguç türü kullanmalarına dair rivayetlerin çok daha eskilere Tunç Devri Minos Uygarlığı Dönemi'ne kadar gitme olasılığı bulunmaktadır. İşte Herodotos da bu sözlü anlatım geleneğinden haberdardı ve Karya keşifleriyle ilgili olarak şunları iletmektedir: "Harpagos İonya'yı boyunduruk altına aldıktan sonra yanına İonyalılar ve Aiolleri alarak Karyalıları, Kauloslular ve Likyalılara karşı bir sefer düzenledi. [2] Bunlardan Karyalıları anakaraya adalardan geldiler; çünkü geçmişte onlar adalıydılar, Lelegler

¹ 1964, 107-118. Ayrıca bk., Snodgrass 1999, 64-5. Diğer taraftan, W. Leaf Karyalıların bu keşifleri yaptığını kabul etmektedir. Bk., 1883, özellikle sayfalar 282, 289-291, 294, 296. Bunun yanında W. R. Paton - J. L. Myres Eski Yunanlıların hoplitai zırh donanımını Karyalılarından aldığı görüşünü desteklemektedir. Bk., 1896, 267.

olarak adlandırıldılar ve Minos'un yönetimi altındaydılar, (raporlarla öğrenebildiğim kadarıyla) vergi ödememekteydiler, ancak o [Minos] onlara ihtiyaç duyduğunda gemilerinin mürettebatını sağlamaktaydılar. [3] Minos oldukça geniş miktardaki toprağı boyunduruk altına aldığından ve savaşta muzaffer olduğundan, buda aynı zamanda Karyalıları tahmin edilenin ötesinde o dönemde bütün milletlerin en saygı duyulanı haline getirdi. [4] Eski Yunanlılar tarafından benimsenecek üç şeyi keşfettiler: Miğferlerine sorguçlar [lophoi] takmayı ve kalkanları üzerine işaretler [sēmēia] kazımayı başlatan ve kalkanları için ilk olarak kulplar [veya tutaklar, ochana] yapan Karyalıları; o zamana kadar kalkan kullananlar onları bu kulpları olmadan taşımaktaydılar, ve boyunları ile sol omuzlarına asdıkları deriden kayışlarla [telamōnes] onları [kalkanlarını] yönlendirdiler. [5] Bundan çok uzun süre sonra [İ.Ö. 1000 civarında Eski Yunan kolonizasyonu sırasında] Karyalılar adalardan İonialılar ve Dorlar tarafından sürüldüler ve anakaraya geldiler. Bu Karyalılar hakkındaki Girit hikayesidir; ancak Karyalıların kendileri bunu kabul etmemektedirler ve kendilerinin anakaranın yerlileri olduğuna ve şimdi taşıdıkları ismi her zaman taşıdıklarına inanmaktadırlar; [6] ve Mylasa'daki Karya Zeus'una ait çok eski bir tapınak gösterirlerki buraya kardeş uluslar olarak Mysialılar ve Lidyalılar da kabul edilirdi; zira Lydos ve Myros'un Kar'ın kardeşleri olduğunu söylenmektedir. Bu iki ulus bundan ötürü kabul ediliyordu; ama Karyalılar ile aynı dili konuşup başka soylardan olanlar bu tapınağa sokulmazlardı"².

Herodotos'un dışında Karyalıların bu ve bazı diğer silahları 'keşfettiklerini' doğrudan kaydeden başka kaynaklar da vardır³. Romalı yazar ve

² Historiāi, 1.171.1-6.

³ Diğer taraftan kendisi de bir Karyalı olan Herodotos'un millî duygularla Karyalıların bu keşifleri yaptığını uydurduğu iddia edilmektedir (Snodgrass 1964, 108-9, 118). Aslında Herodotos'un Karya keşifleriyle ilgili bu söylenceyi kendisinin uydurmadığı yine kendisi tarafından aktarılan bir metinden ortaya çıkmaktadır. Daha önce 1.71'de Karyalılara ait silah donanımlarına atıfta bulunan Herodotos'un 7.93'de Karyalılara ait olarak sadece eğri palalara (drepena) ve kamalara işaret etmesi ve silahlarının geri kalanının Eski Yunanlılara olduğunu bildirmesi ilginç bir çelişkiyi ortaya koymaktadır. Yine 7.93'de eserinin önceki bölümünde (muhtemelen 1.71'e atfen) Likyalılar gibi Karyalıların menşesine atıfta bulunduğunu açıkça belirttiğinden, Herodotos'un her iki bölümde de bildirdiklerinin bilincinde olması gerekmektedir. Karyalılara yönelik taraflı hareket ettiği iddia edilen Herodotos'un 1.71'de Karyalıların icat ettiklerini bildirdiği sözlü anlatıma, özellikle sorguç ve kalkan kulpları burada da atıfta bulunması gerekirdi. En azından Karyalıların kullandığı sorguçlardan bahsedebilirdi. Bunun sebebi kendisinin de 1.71'de belirttiği gibi Eski Yunanlıların çok önceden beri Karya icadı silahları kullanmalarından kaynaklanabilir. Ancak Herodotos'un böyle bir çelişkiye bilerek düştüğünü kabul etmek zordur. Bunun asıl nedeni Herodotos'un kullandığı sözlü

bilim adamı Yaşlı Plinius (İ.S. 23-79) Herodotos'dan sonra Karyalıların kelimenin tam anlamıyla kaşifler olduğunu vurgulayan en erken temsilcilerden biridir. Plinius çeşitli halkların keşfettikleri savaş donanımlarının listesini verirken şunları aktarmaktadır: “İlk olarak Afrikalılar sopalarla Mısırlılara karşı savaştılar. Kalkanlar, birbirlerine karşı savaş yapmak için Proitos ve Akrisios tarafından ve Athamas'ın oğlu Khalkos adında bir başkası tarafından îcat edildi; Messeneli Midias göğüs kalkanını, Spartalılar kılıç ve mızrağı, Karyalılar diz zırhlarını ve miğfer sorguçlarını îcat ettiler”⁴. Plinius burada sorguçun yanında diz kalkanlarının keşfini de Karyalılara

kaynakların farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle 1.171'de kullandığı kaynak aşağıda açıklanacağı gibi Tunç Devrin'den beri kuşaktan kuşağa geçen Girit sözlü anlatımına ait olmalıdır. Herodotos'un sözlü kaynaklar konusunda çok sesli olması onun kendisi ile zitlaştığı anlamına gelmemelidir. Onun kullandığı sözlü kaynakların farklılığı ve bunun verdiği hükümlerde tezada yol açtığı yönündeki görüşe karşı yapılan değerlendirmeler için bk., Hornblower 1987, 24-5. Bunların yanında, Karyalılarla ilgili millî duygulara sahip olduğu iddia edilen Herodotos, İonya Ayaklanması (499-494) sırasında Karyalıların ayaklanmasıyla ilgili anlattığı bölümlerde Karyalılara yönelik olumsuz yorumlar yapmaktan geri kalmamaktadır. Eğer Herodotos Karyalılar konusunda millî duygularıyla hareket etseydi, İonya Ayaklanması sırasında Perslere yönelik savaşta Karya komuta kademesindeki kararsızlık yüzünden Karyalıların başına gelen yenilgilere ve Perslerle Maiandros Nehri'nde karşılaştıklarında liderlik konusundaki anlaşmazlıklarına değinmezdi. Bk., 5.117-120. Karyalıların cesur olduklarını vurgulamada da zorlanmazdı. Zira Herodotos Halikarnassos'un hemen yukarısında iç karada yaşayan Pedasalıları dışında bütün Karyalıların Pers kralı Kyros'un generali Harpagos'a direnmeden teslim olduklarını ve köleleştirildiklerini bildirmektedir. Bk., 1.174, 175. S. Hornblower Herodotos'un özellikle İonya Ayaklanması sırasında Karya'ya yönelik önyargılarının bulunduğunu iddia etmektedir. Bk., 1982, 21. Diğer taraftan yakın zamanda yapılan çalışmalarda Herodotos'un pek çok alanda eskiçağ tarihçilerinin çoğundan daha fazla tarafsız olduğu görüşü güç kazanmaktadır. Herodotos'a yönelik eleştirilere karşı açıklamalar için bk., Hunter 1982, 93 vd.; Waters, 1985, IX. Bölüm: Herodotean Prejudices, 119-136. Herodotos'un Eski Yunan ve Yunan olmayanlara yönelik evrensel, çevre ve etnik karakterde gelenekleri ön plana çıkaran görüş açısı konusunda bk., Romm 1998, 94-113; Thomas 2000, 75-134. Herodotos Karyalı kimliğinden çok dünya vatandaşı kimliğiyle hareket eden bir gezgindir. Halikarnassos'da doğmuş olmasına rağmen, Mısır dahil, Mezapotomya, İskitya ve İtalya coğrafyasında dolaşarak buraların kültürlerini öğrenmiş ve takdir etmiş bir yazardır. Yani hayatının büyük bir bölümünü Karya dışında geçirmiş birisidir. Aslında Halikarnassos tiranı Lygdamis tarafından kendi memleketinden sürülmüştür ve nihayetinde Thuri'de ölmüştür. Bk., Suidas, s.v. Herodotos; Plutarkhos, De Exsilium (Sürgünde), 13.604 F; Aristoteles, Rhētorika, 3.9. Thuri'de ölmesiyle ilgili olarak bk., Aulus Gellius, Noctes Atticae (Attika Geceleri), 15.23. Herodotos'un eserini yazma amacı en başta belirttiği gibi sadece Eski Yunanlıların değil barbarların da medeniyete kattıkları hünelerinin kaydını düşmektir. Bu doğrultuda sadece Karyalıların değil Mısırlıların, Lidyalıların, Finikelilerin ve diğer halkların kaşiflerine de değinmektedir. Bk., 2,4; 1.94.1-2; 5.58.1. Herodotos'un özellikle Eski Yunanlıların alfabeyi Finikelilerden aldığına dair görüşü kabul görmektedir. Bk., Boardman 1957, 26-7. Herodotos'a karşı yöneltilen asıl suçlama, onun Karya değil Mısır değerlerine ilgi duyması ve yüceltmesidir (Hunter 1982, 95-7). Bütün bunlar göz önüne alındığında, Herodotos'un bilinçli olarak Karyalıların bu kaşifleri yaptığını uydurması geçerli bir tespit değildir.

⁴ Historia Naturalis, 7.200

atfetmektedir. Plinius dışında Mısır'da bir Roma kasabası olan Oxyrhynchus'da bulunan Eski Yunan papirüslerinden birinin yazarı da Karya keşiflerine değinmektedir. Kısaca Oxyrhynchus Chrestomathy (İ.S. II. yy) olarak adlandırılan bu yazar Karyalıların kalkanın kola geçen kulpunu ve daha ileri giderek hoplitai zırhlı donanımını îcat ettiklerini bildirmektedir⁵. Bunların yanında aşağıda aktarılacağı gibi Aelianus 'keşfettiler' kelimesini doğrudan kullanmasa da Karyalıların ilgili donanımları kullanmayı ilk olarak başlattıklarını aktarmaktadır. Yine aşağıda belirtileceği gibi Thukydides 1.8.1 üzerine düşülen bir scholion (şerh)'da da Karyalıların kelimenin tam anlamıyla bu keşfi yaptıklarına atıfta bulunmaktadır.

Herodotos'un yukarıda aktarılan metni önemlidir ve detaylı incelenmesi gerekmektedir. Herodotos, Karyalıların çok erken dönemlerde adalarda yaşarlarken bu askerî donanımı keşfettiklerini ve Eski Yunanlıların bu yeni donanımı Karyalılarından alarak kullandıklarını söylemektedir. Bu ifadelerinin kaynağı olarak 1.171.2 de belirttiği elindeki bilgiler dışında herhangi bir otoriteye atıfta bulunmamakta ve özellikle Erken Dönem Karya tarihini ilgilendiren 'Girit hikayesine' göre Karyalıların adalardan geldiğini bildirmektedir. Herodotos açıkça söylemese de Karyalılar ve keşifleriyle ilgili söylencenin yer aldığı bu tüm paragrafın, Tunç Devri Girit Dönemi'nden beri kuşaktan kuşağa geçme olasılığı yüksektir⁶. İddia edilenin tersine,⁷ Herodotos'un anlatımında bir düzensizlik olmadığı ortadadır. Herodotos, kral Minos'un⁸ ordusunda denizciler olarak görev yapan Karyalıların en muhteşem dönemlerini yaşadıkları bir zamanda bazı özel silah donanımlarının keşfine imza attıklarına ve bu yüzden diğer halkların takdir ettiği muhteşem bir saygınlık kazandıklarına işaret etmektedir. Herodotos'un burada aşağıda belirtileceği gibi daha önceden Alkaios (ca. 620 - ca. 580) ve Anakreon (ca. 582- 485)'un ifşa ettikleri Karya keşifleriyle ilgili verileri tekrar etmekten çok, Girit merkezli Minos Uygarlığı Dönemi'ne kadar giden aksinin ispatlanması zor bir sözlü anlatımdan yararlandığı görülmektedir.

⁵ Oxyrhynchus Papyri 10 no.1242, s.106, col.iv, satırlar 26-30. Bu hoplitai donanımı içinde diz zırhı da olabirdi. Konuyla ilgili olarak ayrıca bk., Lorimer 1947, 132.

⁶ Snodgrass'ın görüşünün tersine (1964, 109), eğer Herodotos bu bilgiyi şairlerden alsaydı bunu açıklayabilirdi. Zira Herodotos bir heykeli Akropolis'de bulunan Anakreon (Pausanias, Attika, 1.125.1) ve Alkaios'a gerektiğinde atıflarda bulunmaktadır. Bk., 3.121; 5.95.

⁷ Snodgrass 1964, 109.

⁸ Minos'un tek bir kralın ismi olmaktansa, Girit yayılcılığı esnasında (ca.1700-ca.1500) bütün kralar tarafından kullanılan bir hanedanlık ünvanı olma ihtimali bulunmaktadır. Bk., Forsdyke 1952, 18.

Antik Dönem silah donanımıyla ilgili çalışmalarıyla tanınan H. L. Lorimer, Herodotos'un yukarıda aktarılan metninin özellikle sorguçla ilgili kısmı için şu yorumu yapmaktadır: "Eğer dikey bir gövdeye bağlanmamışsa, Herodotos'un özellikle kullandığı ἐπίδηεσθαί kelimesi bir sorgucun miğfere bağlanması metodunu izah etmesi açısından nadir ve de çok süslü bir fiil gibi durmaktadır; birisinin tahmin edeceği ve gerçek kalıntıların gösterdiği şekliyle erken dönem Korint miğferlerinde ve diğer çağdaş biçimlerde olduğu gibi, gerçekte normal metod yapıştirılarak veya lehimlerle desteklenen perçinleme metoduydu; ancak Herodotos'un Karyalılara özgün başka bir yöntem tarif etmeyi kastetmesini tartışabilmek çok zordur"⁹. Halbuki Herodotos teknik olarak Karyalıların îcat ettiğini söylediği kulplu kalkan sistemi ile daha önceki kayışlarla yönlendirilen sistem arasındaki farkı ortaya koyabilmektedir. Bu nedenle Herodotos'un, Karyalılara özgü ve onlara değişik bir görüntü kazandıran, gayet gösterişli bir sorgucu kastetmek amacıyla da ἐπίδηεσθαί kelimesini kullanmış olma ihtimali vardır. Diğer taraftan Lorimer Karyalıların miğfer sorguçlarını keşfettiklerine dair edebî eserlerdeki verileri şüpheli bulsa bile, Karya keşifleriyle ilgili kaynakların Girit'te Minos Uygarlığı Dönemi'ne ait bazı bulgularla akla uygun bir şekilde açıklanabileceğini bildirmektedir. Lorimer'e göre, Tunç Çağı'nda Girit'e ait birkaç sorguçlu miğfer biçimi içinde bir tanesi dışarıdan ve gerçekte Anadolu'dan gelmez. Bu sebeple de Herodotos'un Karya îcatlarıyla ilgili Girit sözlü anlatımı doğrulanabilmektedir¹⁰. Bu Girit sözlü anlatımını doğrulayabilecek mayette olan başka bir arkeolojik buluntu daha bulunmaktadır. 1908 yılında Minos Uygarlığı Dönemi'ne ait Güney Girit'te Phaistos sarayında keşfedilen pişmiş toprak bir disk geleneksel olarak ca. 1700 ve ca. 1500 yılları arasına (Orta Minos IIIB Dönemi) tarihlendirilmektedir. Diskin çamuru ve ateşlenmesi genelde Girit'te bulunanlara pek benzememektedir ve muhtemelen Güneybatı Anadolu'da Karya veya Likya'dan getirilmiştir¹¹. Bu disk üzerindeki kadın, küçük yuvarlak kalkan ve özellikle sorguçlu başlığa sahip insan kafası figürleri Karya bağlantısına işaret edebilir¹². Phaistos diski üzerinde görülen insan

⁹ Lorimer 1947, 131.

¹⁰ Lorimer, ibid.

¹¹ Pendlebury 1965, 170; Barnett 1975, 362-3; Hall 1911, 119-123.

¹² Hall Phaistos diski üzerindeki sorguçlu başlığa sahip insan kafası hiyeroglifinin, Mykenai şehrinde bulunan kuşatma sahnesini gösteren gümüş bir kap üzerinde de görülebileceğine işaret etmektedir. Hall'a göre, Mykenai kabı üzerindeki sahne Giritliler veya diğer Mikenler tarafından

kafası üzerindeki tüylü başlığın tipik olarak Tunç Çağı Karyasına ait olma ve Eski Yunanlıların bu geleneği onlardan alma ihtimali vardır¹³. Karyalıların Arkaik Dönem öncesinde taç şeklinde başlık kullanmayı yaygın hale getiren ilk halk oldukları bildirilmektedir¹⁴. Tüylü başlıklar giyen Karya savaşçılarının daha sonra 700 yılı civarında Asur'luların Ninova Sanharib rölyefinde tasvir edildikleri görülmektedir¹⁵.

Romalı yazar Aelianus (ca.İ.S. 175-235)'da çok farklı bir kapsamda Karyalıların keşifleriyle ilgili önemli, ancak tam anlamıyla açık olmayan bir aktarımda bulunduğu metinde Karya-Girit bağlantısına işaret etmektedir. Aelianus De Natura Animalium (Hayvanların Tabiatı Hakkında) adlı eserinde evcilleştirilmiş balıklarla ilgili bölümde şöyle demektedir: “[30] Bir çağrıya cevap veren ve memnuniyetle yiyecek kabul eden evcilleştirilmiş balıklar, pek çok yerde, örneğin Epiros'da önceden Stephanopolis olarak adlandırılan bir kasabada, çıkış yolunun her iki tarafı su depolarıyla çevrili Talih Tapınağı'nda; bir zamanlar bir Syrakusa kalesi olan Sicilya'daki

muhtemelen yabancı bir şehre saldırıyı temsil etmekte olup, belki de Karya'da yaşayan bu yabancı halk Phaistos diskinin tarihlendirildiği 1700'lü yıllardan itibaren Giritlilerle ilişkiye girmişti. Bk., 1911, 119-123. Phaistos diskinin Karya ile bağlantısı için ayrıca bk., Evans 1921, 657; Mellink 1964, 275.

¹³ Hall 1911, 122.

¹⁴ Athenaios Samoslu Menedotos'un Samos'da 'Önemli Şeylerin Kaydı' adlı çalışmasından alıntı yaparak Argos kralı Eurystheus'un kızı Admete'nin Samos adasına kaçtığını; orada Lelegler ve Nymphler tarafından kurulmuş olan Hera tapınağının bakımını üzerine aldığı bildirilmektedir. Argoslular bunun üzerine Admeté'ye zarar vermek için Hera'nın heykelini çalmaları konusunda Tyrrhenialı korsanlarla anlaşma yaparlar. Heykeli çalan korsanlar bir türlü gemilerini hareket ettiremeyince bunu ilâhî bir işaret olarak algıladılar ve heykeli sahile bırakarak kaçarlar. Athenaios'a göre, adada yaşayan Karyalılar ancak barbarlardan beklenebilecek bir düşünceyle heykelin kendi kendine kaçtığını düşünerek onu sazlardan yapılmış bir hasıra sararlar. Nihayetinde Admeté heykeli tekrar yerine yerleştirir ve bu olay üzerine her yıl Tonaia festivali düzenlenerek heykel sahile taşınır. Bu olaydan üzüntü duyan Karyalılar Hybla şehrindeki kâhine danışır. Apollon günahahtan arınmaları için kendilerine fazla zarar vermeyen bir pişmanlık yöntemi uygulamaları gerektiğini bildirir. Karyalılar kafalarına başlık takarak tövbe etme yoluna giderler. Apollon aynı zamanda başlık hazırlamada sazları kullanma geleneğini tarif eder ve Hera'ya tapınma imtiyazına sahip olanların sadece defne ağacı kullanmaları yönünde talimat verir. Böylelikle çeşitli dallarla kafalarını bağlayacaklar ve tanrıça Hera'yı sıkıca tutmuş olacaklardı. Kâhinin emirlerine sadık kalma yönünde azimli olan Karyalılar önceden gelenek olan her türlü başlık kullanma yöntemini bırakırlar ve genel uygulama olarak sazdan başlıklar kullanırlar. Ayrıca tanrıça Hera'ya özel tapınmada bulunanların Athenaios'un yaşadığı dönemde de kullanılan defne ağacından başlıklar kullanmalarına müsaade edildiği ve Karyalıların bu eski başlık yapma yöntemlerinin Samoslu Nikaenetus gibi epik şiir yazarları tarafından vurgulandığı bildirilmektedir. Bk., Deipnosophistai, 15.672-3.

¹⁵ Hall, ibid.; Burn 1930, 143; Covey 1987, 142.

Heloros'da; ve Labranda Zeus Tapınağı yakınındaki bir berrak su kaynağında bulunmakta ve korunmaktadırlar. Buradaki balıklar altın gerdanlıklara ve yine altından küpelere sahiptirler. Zeus'un bu tapınağı Mylasa şehrinde 70 stadia uzaklıktadır. Heykelin yanına bir kılıç işlenmiştir ve tanrıya Karya Zeus'u ve Savaş Tanrısı adı altında tapınılmaktadır. Zira Karyalılar savaş ticareti yapmayı düşünmede, para karşılığında askerler olarak hizmet etmede, kalkanlarına kulplar uydurmada ve miğferlerine sorguçlar takmada ilktiler. Creta ve Zeus'un oğlu Kar'ın ardından 'Karyalılar' olarak adlandırıldılar. Zeus öfkeli ve ağır yağmur fırtınaları gönderdiğinden dolayı Labraundos ünvanını aldı..."¹⁶.

Aelianus Karyalıların ilk olarak kalkanın kola geçen kulpu ve miğfer sorguçu askerî donanımını kullanmalarını onların hayatlarını savaşla sürdüren savaşçı bir halk olmalarıyla ilişkilendirmektedir. Bu kapsamda Herodotos'un bahsettiği kalkan üzerine kazılmış simgelerden bahsetmeyi gereksiz görmüştür. Aelianus'un metninde dikkati çeken bir diğer nokta, Zeus Labraundos'a Zeus Karios ve Zeus Stratios adı altında tapınılmasıdır. Herodotos'un metninde Zeus Karios'a Mysialılar ve Lidyalılar da taparlar derken, bir diğer paragrafında (5.119.2) Zeus Stratios'u (Ordular Tanrısı Zeus'u) sadece Karyalıların tanıdığını bildirmesi dikkat çekicidir. Buradan çıkartılabilecek yorum bölgenin yerlisi olan Lidyalılar, Mysialılar ve Karyalıların Zeus Karios'a taparlarken, Zeus Stratios'a sadece Karyalıların adakta bulunmasıdır. Sadece Zeus Stratios'a tapan Karyalıların muhtemelen adalarla bağlantısı güçlüydü ve özellikle savaşçı kimlikleriyle ortaya çıkmaktaydılar. Aslında Zeus Karios ve Zeus Stratios ikilemi Labraundos kelimesinin anlamının açıklanması sırasında da ortaya çıkmaktadır. Plutarkhos'un Karya ile ilgili bir metin içinde bu kelimenin kullanımını öncelikle etimolojik olarak açıklama amacında olduğu görülmektedir. Ona göre Labraundos, çift yüzlü balta anlamına gelen Lidya dilinde labrys kelimesinden gelmektedir ve Anadolu kökenlidir¹⁷. Diğer taraftan pek çok çift yüzlü balta sembolü Girit yapıtlarında, özellikle Knossos sarayında ortaya çıkarılmıştır. Bunların Zeus'un sembolü oldukları, özellikle Knossos sarayında üzerinde çift yüzlü balta sembolleri bulunan sütuna tapınıldığı öne

¹⁶ Bk., 12. 30. Snodgrass Aelianus'un Karyalıların özellikle kalkanın kola geçen kulpu ve miğferi 'keşfettiklerini' bildirmediğini yazmaktadır. Bk., 1964, 110. Ancak Aelianus keşif kelimesini kullanmasa da 'ilk olarak' Karyalıların bu donanımı uyguladıklarını vurgulamaktadır.

¹⁷ Bk., Plutarkhos, Quaestiones Graecae, 45 = Moralia, 301 F-302 A; Gusmani 1964, 275; Pedley 1974, 96-7.

sürülmektedir. Buradan hareketle de kral Minos'un sarayı ve Knossos'da Minotauros'un ini için kullanılan labyrinthos (= 'çift yüzlü balta evi?') kelimesinin de labrys kelimesinden kaynaklandığı, labrys kelimesinin bir zamanlar Girit'te kullanıldığı ve Erken Dönem'de adalardan gelen Karyalıların Tralles ve Mylasa'ya yerleşmelerinin söz konusu olabileceği yorumları yapılmaktadır¹⁸. Aşağıda da belirtileceği gibi, kesin olarak kabul edilmesi gereken nokta Minos Uygarlığı Dönemi'nden itibaren Karya bölgesi ile adalar arasında sürekli olarak iki taraflı bir etkileşimin olduğudur. Bu etkileşim sırasında da Girit'liler muhtemelen bu Karya işçiliğine özgün askeri donanımı tanımaktaydılar. Dolayısıyla Herodotos da verilerini bu Girit kökenli söylenceye dayandırmaktaydı.

Öte yandan bu konudaki bir diğer kaynak Thukydides olup, onun diğer yazarlardan tamamen farklı bir içerikte ele aldığı anlatımı da erken dönemde adalardaki Karya ve onlara özgün askeri donanımının varlığını doğrulamaktadır. Thukydides en erken dönemlerden Peloponnesos Savaşı'nın başlangıcına kadar Hellas'daki gelişmeleri özetlediği eserinin 'Arkhaiologia' olarak adlandırılan giriş bölümünde bu konuda şu yorumu yapmaktadır: "[1] Adalılar da meşhur korsanlardı. Bu adalılar adaların çoğunu kolonileştiren Karyalılar ve Phoenikialılar [Finikeliler] idi, bu da şu aşağıdaki gerçeikle ispatlanmaktadır. Bu savaşta [Peloponnesos Savaşı] Atina tarafından Delos'un arındırılması esnasında adadaki bütün mezarlar kaldırıldı ve içindekilerin yarısından fazlasının Karyalılara ait olduğu anlaşıldı: kendileriyle gömülen silah donanımından ve Karyalıların ölü gömme merasimlerinde hâlâ takip ettikleri üst üste gömme adetinden onların kimlikleri belirlendi. [2] Ancak Minos donanmasını kurar kurmaz denizden ulaşım daha kolaylaştı [3] ve adaların çoğunu da kolonileştirdiğinden bu kötülükle iştiğal olan korsanları defetti..."¹⁹.

Thukydides'e göre, Karyalılar kral Minos döneminde korsanlık alanında ün salmışlardı ve özellikle 426/5 yılında Delos adasında temizlenen Karya mezarlarında bulunan silahlar bunu ispatlamaktadır. Bu arada bazı araştırmacılar mezarların Karyalılara ait olduğu konusundaki Thukydides'in

¹⁸ Karya Zeus Labraundos'u ile eski Girit kültürü arasında geleneksel bir bağlantı olduğu konusunda bk., Evans 1901, 106-112; Hall 1905, 323-4. Ayrıca bk., Lorimer 1950, 1-2, 31.

¹⁹ Thukydides, 1.8.1-3. Thukydides'in bildirdiğine göre, Delos adasında iki defa mezar temizliği yapılmıştı. 561/0 yılında yönetimi ele geçiren Atina tiranı Peisistratos tarafından yapılan ilk temizlik tapınma yerinden görülebilen bir alanla sınırlı kalmıştı. Bk., 3.104.1-2.

verilerini şüpheli bulmaktasalar da,²⁰ bu görüşler sağlam temellere dayanmamaktadır²¹. Zira Arkaik Dönem öncesine ait edebî kaynaklar Karyalıların

²⁰ Cook 1955, 267-270; Long 1958, 297-306.

²¹ Thukydides'in verilerini doğrulayabilecek arkeolojik buluntular bulunmaktadır. Miletos'da VII. yy.'a tarihlendirilen Karyalıların ait olduğu düşünülen buluntular arasında üzerinde bir ağaç ve hayvan rölyefleri olan büyük bir disk vardır. Kleiner Karyalıların kalkan aletlerini keşfetmelerinden hareketle bunun bir kalkanın göbeği (omphalos) olduğunu düşünmektedir. Bk., Cook 1967, 213. Aslında şimdiye kadar Thukydides'i çürütecek bir buluntuya rastlanmamıştır. Cook teorisini, 1898 yılında Delos'a bakan Rheneia kıyısında duvarla çevrili bir alan içindeki depozitte bulunan kemik yığınları, keramik parçaları ve bunların yanında birkaç diğer nesnenin olduğu buluntuya dayandırmakta ve Karya gömülerinin bu Rheneia depositi içinde olmasını gerektiğini öne sürmektedir. Thukydides'in bildirdiği Karya mezarlarının içeriklerinin ayrıştırılarak atılma veya başka bir yere gömülme ihtimali olsa da, Cook Atinalıların mezar içeriklerini atarak böyle bir din karşıtlığı yapmayacaklarını ve ikinci bir depozitin bulunmadığını iddia etmektedir. Halbuki aşağıda belirtileceği gibi (dn 31) Atinalılar, özellikle bu dönemde Karyalıların karşı önyargı ile hareket ederek çok erken dönemlere ait bu mezarların içeriklerini gasp etme ve kemiklerinden kurtulma yolunu izlemiş olabirdi. R. M. Cook (1955, 269) son olarak Thukydides'in kahramanlık ve tarihsel dönemler arasında çok daha yakın bir devamlılığı kabul ettiğini ve dolayısıyla onun anakronistik bir yaklaşımla Karya ölü gömme adetlerinin 800 yıldan fazla değişmeden devam ettiğine inandığını öne sürmektedir. Ancak erken dönemlerde değişik şehir devletlerinin farklı ölü gömme metodları uyguladıkları bilinmektedir. Zira Atina'nın VI. yy.'ın başında Megara'dan almak istediği Salamis adasında farklı olarak tek kişilik ölü gömme metodu uyguladığı ve Megarlıların ise bir mezarda üç dört kişi gömdükleri kaydedilmektedir. Bk., Plutarkhos, Solon, 10.4.5. Thukydides yukarıda aktarılan metninde Karyalıların Minos Uygarlığı Dönemi'nde yaygın olarak kullandıkları ama daha sonra bu adaya yerleşen Eski Yunanlıların uygulamadıkları ölü gömme metoduna atıfta bulunmuş olabirdi. Diğer taraftan Long Rheneia depositi içeriklerinin ve özellikle içinde bulunan demir orakların Eski Yunan (Miken) mezarlarına ait olduğunu ve diğer mezarlarınkinin yok edildiğini veya bilinmeyen başka bir yere atıldığını savunmaktadır. Bk., ibid., 306. Long'a göre, Thukydides bu deposit içinde ve başka Eski Yunan yerleşim birimlerinde de bulunan demir orakları Karya silahı olarak karıştırmıştır ve yine bu deposit içinde bulunan Geometrik Keramik'ten dolayı Thukydides veya onun bilgi kaynağı bu keramiğin hangi döneme ait olduğunu bilmemektedirler ve yanlışlıkla bu mezarları üç yüz yıl öncesine tarihlendirmişlerdir. Bk., ibid., 304. Ancak Thukydides, Karya mezarları içinde bulunsalar bile bir bütün olarak yeniden kullanılma ve kolaylıkla başka bir yere taşınma ihtimali olan erken dönem keramik ürünlerinden söz etmemektedir. Delos'daki bu deposit içinde bulunan keramiklerin Karya mezarlarına ait olduğunu ispatlamak çok güçtür. Karyalılar Miken keramiği de kullanıyor olabirdi. Long'un kendisinin de belirttiği gibi ayırt edici bir Karya seramiği bilinmemektedir. Long Rheneia depositinde bulunan bir tek Miken pyxis'inden yola çıkarak, Delos adasında yaygın bir Miken yerleşiminin olduğunu, Delos adasındaki yine Attika'nınkinden farklı olan Miken mezarlarının V. yy'da Karya'da kullanılan oda tümülüs mezarlarına benzediğini, Thukydides'in de hâlâ Karya'da kullanılan bu mezarlardan yola çıkarak Delos adasındaki Miken mezarlarını Karya mezarı olarak tanımladığını savunmaktadır. Bk., ibid., 302-3. Buna rağmen, Long Demir Çağ'ın başında (1200) Halikarnassos Yarımadasında Asarlık'a gelen Karyalıların Minos-Miken ölü gömme adetlerini devam ettiklerini kabul etmektedir. Miken Uygarlığı döneminde adada yaşayan Karyalılar da Delos adasındaki Mikenliler ile aynı türden mezarlar kullanıyor olabirdi. Kaldı ki Thukydides'in Karyalıların kimliğini doğrudan yapısal mezar türleriyle değil, muhtemelen Mikenlilerle aynı şekilde kullandıkları ölü gömme metodu ve Karyalıların özgü silah donanımlarıyla bağdaştırdığı görülmektedir. Thukydides'in bahsettiği silah donanımının Karya değil Miken silahı olduğunu arkeolojik olarak kanıtlamak da

Minos Uygarlığı Dönemi'nden itibaren sadece adalarda değil aynı zamanda Küçük Asya'nın güneybatısında ve Hellas anakarasındaki varlıklarına işaret etmektedir²². Ayrıca arkeolojik veriler de Karyalıların Ege'nin geniş coğrafyasına yayıldıklarını göstermektedir²³. Kaldı ki Thukydides'in ilgili verileri kasıtlı olarak yanlış aktarma niyetinde olması için de bir sebep yoktur. Thukydides gerek bizzat kendisinin şahit olduğu ve gerekse başkasının aktardığı verileri zahmetli bir araştırma sonucunda tarihî gerçeklere dayalı olarak anlattığını önemle vurgulamaktadır²⁴. Öte yandan Thukydides'in aynı zamanda bir asker ve tarihçi olarak Karyalıların ölü gömme geleneklerini ve silahlarını iyi tanınması söz konusudur ve muhtemelen kendisi de bu mezar temizleme işine katılmıştır²⁵. Atinalıların Karya ve

zordur. Nitekim, Miken silahları olsa bile, Thukydides bunu Eski Yunan olarak kabul etmeliydi. Paton - Myres'e göre, Thukydides'in o kadar uzak bir geçmişe Minos dönemine ait olduğu ima edilen bu silahları nasıl tanıdığına açıklanması zordur ve kendilerine göre Thukydides Herodotos tarafından da aktarılan 'Karya' hoplitai zırhu türü içeren VII. ve VI. yy. mezarlarını tarif etmektedir. Bk., 1896, 267. Bize göre ise, Herodotos'un da belirttiği gibi Minos Uygarlığı Dönemi'nden bu yana eğer bir kısım Eski Yunanlılar Karyalıların icat ettikleri söylenen silahları benimsediyeler, Thukydides'inde özellikle üzerinde durduğu bu mezarlardaki Karya silahlarının ayırt edici özelliklerinin ne olabileceğinin sorgulanması gerekmektedir. Bu noktada akla gelebilecek en önemli ayırt edici özellik Karyalıların çok erken dönemlerden beri kalkanlarının üzerinde kullanmış oldukları kendilerine özgü simgeler olmahydı. Ancak bunların arkeolojik kalıntı olarak günümüze kadar gelmemesi normaldir. Arkaik Dönem öncesine atıfta bulunan edebî eserlerde kalkan üzerindeki bu simgelere işaret edilmektedir. Örneğin bk., Aiskhylos, Thebai, 385-395.

- ²² Bu kaynaklar için bk., Herodotos, 1.171.1-2; Diodoros, 5.60.3; 84.1-4; İsostrates, Panathēnaikos, 43; Strabon, 12.8.5; 14.2.28; Strabon 7.7.2 ve 8.6.15'de Aristoteles'e yapılan atıf; Pausanias, Attika, 1.40.6; Akhaia, 7.2.5; Stephanos Byzantios, s.v. Karia. Hellas ve adalardaki Karya varlığı üzerine yorumlar için bk., Bury 1913, 69-70; Hammond 1967, 58; Craik 1980, 51, 157. Yorumlardan hareketle Karyalıların Tunç Devri'nde kral Minos'un müttefikleri ve tebaları olarak adalarda yaşayan denizciler olduğu söylenebilir. Ancak yazılı kaynaklar dikkate alındığında Karya- hıların mı adalara yerleştikleri veya adalardan mı geldikleri konusunda kesin bir yargıda bulunmak zordur. Bk., Mellink 1991, 662-3.
- ²³ Bk., Gorman 2001, 20 vd; Hogarth 1924, 556-7; Carpenter - Boyd 1977, 179-215; Long 1958, 301-305; Ball 1977, 320-2; Hornblower 1982, 14-6, 20. Bütün bu verilere rağmen, arkeolojik açıdan etkileşimin adalardan anakaraya mı yoksa tam tersine mi olduğu konusunda kesin bir yorumda bulunmak mümkün değildir. Karyalıların menşei hakkındaki arkeolojik veriler yetersiz kalmaktadır. Bk., Gorman 2001, 16-7.
- ²⁴ Bk., 1.22.2-3.
- ²⁵ Hornblower 1987, 128, 183-4; 1991, 30. Ayrıca Hunter Thukydides'in 'Arkhaiologia' olarak adlandırılan giriş bölümünde neyi delil olarak kabul ettiği ve nasıl mantık yürüttüğü konusunda eserin diğer bölümlerinden daha açık olduğunu açıklamaktadır. Örneğin, Thukydides'in Mykenai ve Lakedaimon'u görmüş olması gerekir. Thukydides en azından Delos'da ki mezarların temizlenmesi sırasında ortaya çıkarılan mezarların içeriklerini bilmektedir ve kendi zamanında Hellas'ın değişik kısımlarındaki silah taşıma üsullerini tarif edebilmektedir. Bk., 1982, 100.

Likya seferleri sonucunda yenilgiye uğramalarından birkaç sene sonra bu mezar temizliğini yapmaları, acaba Atinalıların Delos Adası'ndaki Karya mezarlarını önceden bildiklerinden yenilgilerinin verdiği bir hırsla mı bu işe giriştikleri sorusunu akla getirmektedir²⁶. Eğer gerçekten böyle ise, Thukydides'in de belirttiği gibi bunlar, Minos Uygarlığı Dönemi'nden kalma Karya mezarları olmalıdır.

Bunların yanında, Thukydides'in yukarıda aktarılan metninde 'τῆ στευῆ τῶν ὀπλων', yani 'silahların donanımından' ifadesini, mezarlardaki Karya silahlarının Eski Yunan silahlarından farklı olduğunu belirtmek için kullanması söz konusudur²⁷. Thukydides'in yukarıda aktardığımız metni üzerine düşülen şerhte 'ilk olarak' Karyalıların yuvarlak kalkanın omphalos'unu²⁸ ve sorgucu keşfettikleri; ölüleriyle beraber küçük kulp, sorguç ve arma örneklerini gömdükleri ve böylelikle Karya mezarlarının tanındığı açıklanmaktadır²⁹. Bu mezarlarda özellikle Karya kalkanı üzerine kazılmış semboller veya armalar varsa ve kalkanlar özellikle Karyalıların kullandığı türden kulplara sahipse, bütün bunlar Karya kimliğini ön plana çıkarmaktaydılar. Bu şerhte Herodotos'un kullandığı ochanon yerine farklı bir anlam taşıyan özellikle omphalos kelimesinin kullanılması Karyalıların kalkanlarının merkezlerinde kendilerine özgü, ayırt edici bir dekoratif çıkıntı kullanmalarından kaynaklanabilir³⁰. Aksi takdirde özellikle bu kelimenin burada kullanılmasının nedenini açıklamak zor gözükmektedir.

²⁶ Atinalılar Peloponnesos Savaşı sırasında para toplamak için 430 yılı kışında Melesandros ve 428 yılının yazında Lysikles'in komutası altında Karya ve Likya içlerine seferler düzenlemiş, ancak Karya ve Likyalılar tarafından yenilgiye uğratılmışlardı. Özellikle Lysikles Maiandros vadisi boyunca ilerlerken Sandios tepesi civarında Karyalıların saldırısı sonucunda öldürüldü. Atina Devleti'nin bu yenilgilerin akabinde Delos Adası'ndaki Karya mezarlarını temizlediği görülmektedir. Bu arada Aristophanes 424 yılında yazmış olduğu komedi oyununda, Atina'da toplanan vergilerden ve fetihlerden pay almak isteyen Hyperbolos ve Kleon gibi çıkarıcı şahsiyetlerin liderliğini yaptığı, Karya'yı fethetme arzusunda olan bir çıkarıcı grubunun varlığına ve bunlara karşı bir kamuoyu oluştuğuna dikkati çekmektedir. Bk., Hippeis, 172-174, 1300-1315. Yorum için bk., Sommerstein 1981, 152. Atina'nın Karya ve Likya'ya yönelik seferleri ve ayrıca bu konulardaki açıklamalar için bk., Demir 2004, 69-95.

²⁷ Gomme 1945, 107; Snodgrass 1964, 113.

²⁸ Genelde yuvarlak kalkanın merkezinden oval şekilde çıkıntı yapan, tek merkezli daireler veya diğer şekillerde dekoratif amaçlı kabartma süs. Homeros dönemi omphalos kalkanlarının tanımlaması için bk., Lorimer 1950, 182-5.

²⁹ Bu şerhin devamında adadaki Finikelilerin, ölülerini diğer halklar gibi doğu yönüne değil batı yönüne gömdüklerinden dolayı tanıdıklarına işaret edilmektedir. Bk., Gomme, ibid.

³⁰ Yukarıda aktardığımız Herodotos'un metninde geçen simgelerin Karyalılara özgü olduğu görüşünde olan yazarlar vardır. Bk., How – Wells 1928, 132, Herodotos 1.171.4 üzerine yorum.

Özetlemek gerekirse, Tunç Devri'nde yaşayan Giritlilerin Karyalıların bu keşifleri yaptığını bilmeleri söz konusudur. Bu bilgi sözlü anlatımla kuşaktan kuşağa geçerek Herodotos'un zamanına kadar gelmiştir ve o da bu bilgiyi kullanmıştır. Elimizde karşılaştırma yapılabilecek yazılı kaynakların ve yeterli arkeolojik verilerin olmaması nedeniyle bu sözlü anlatımın doğru olup olmadığını ispatlamak zor gözükmektedir. Yinede yukarıda da ifade edildiği gibi şimdiye kadar ortaya çıkartılan bazı arkeolojik buluntular bu sözlü anlatımı desteklemektedir.

Nitekim bu sözlü anlatım, yazılı edebiyatın Hellas'da yeşermeye başladığı Arkaik Dönem (700-480)'in başlarından itibaren kendini göstermiştir. Meselâ, Arkaik Dönem Eski Yunan lirik şiiri yazarlarından ilk önce Lesbos'lu Alkaios ve daha sonra Anakreon'un Karyalıların keşfettikleri söylenen iki askerî donanım elemanı ile ilgili olarak ilk elden bahiste buldukları ve bunların Karya işçiliğinin ürünleri olduğunu ortaya koydukları görülmektedir. Bu şairlerin fragmanları sadece Strabon'un aktarmasından ve daha sonraki yorumcular aracılığı ile günümüze kadar gelmiştir³¹. Strabon'un aktarmasına rağmen, bu fragmanlar kendi dönemlerine ait orijinal kaynaklar olarak kabul görmektedir³². Strabon'un (ca. 64-İ.S. 19) genelde Karyalılarla ilgili metni ve bu kapsamda atıfta bulunmaya gerek duyduğu bu fragmanlar şu şekildedir: "[27] Karyalılarla ilgili sayısız söylentilerden genellikle üzerinde hemfikir olunan Karyalıların Minos'un boyunduruğu altında oldukları, o dönemde Lelegler olarak adlandırıldıkları ve adalarda yaşadıkları; daha sonra ana karaya göç etmelerinin ardından, çoğunluğu Leleg ve Pelasgialı olan önceki sahiplerinden alarak kıynın ve iç kesimlerin çoğunu ellerine geçirdiler. Buna karşılık olarak bunlar [Karyalılar] Eski Yunanlılar yani İonyalılar ve Dorlar tarafından topraklarının bir kısmından mahrum bırakıldılar. Askerî olaylarda zirveye erdiklerinin kanıtları olarak, yazarlar delil olarak kalkan kulplarını, kalkan üzerinde kazılan işaretlemler ve armalarını [sembollerini] ve sorgucları aktarmaktadırlar, çünkü bütün bunlar Karya'ya ait olarak adlandırılmaktadır. Alkaios en azından şöyle söylemektedir:

³¹ İlias, 8.193 üzerine düşülen scholion A; Etymologicum Magnum, 489.39; Etymologicum Gudianum, 297.43; Eustathios 367.25; ayrıca bk., 707.60.

³² Snodgrass 1964, 107-8.

“Bir Karya sorguğunu sallayarak
ve Anakreon ise;
Gel, kendi kolunu Karyalıların eseri olan kalkan kulpuna sok”³³.

Strabon çeşitli yazarların Karyalıların askerî alanda zirveye ulaşan tecrübelerini ispatlamak için Karya îcatları olduğu söylenen kalkan kulplarına, sorguçlara, Karya işçiliğine özgün olduğunu sabit ve kesin bir şekilde gösterebilecek mayette olan kalkan üzerine kazılmış işaretler ve muhtemelen ayırt edici kalkan armalarına delil olarak atıfta bulduklarını aktarmaktadır. Bu görüşü desteklemek için, en azından Alkaios ile Anakreon’un fragmanlarına işaret etmektedir.

Diğer taraftan Strabon’un verileri ile Herodotos’un kaynağı arasında kesin bir bağlantı kurmak zor gözükmektedir³⁴. Strabon eserinin pek çok yerinde Herodotos’a atıfta bulunmasına ve hatta bazen onu yalanlamasına rağmen,³⁵ burada ondan söz etmemesi ilginçtir. Herodotos’un bildirdiği Karya keşiflerini yalanlayan bir kaynak olsaydı, Strabon bundan da söz ederdi. Ayrıca Strabon, Herodotos’dan farklı olarak Alkaios ve Anakreon’un fragmanlarına atıfta bulunmaktadır. Bu durum Strabon ve Herodotos’un konuyla ilgili farklı kaynaklar kullandığını göstermektedir. Nitekim Strabon Herodotos gibi üç değil, dört farklı askerî donanım elemanına işaret etmektedir. Herodotos’un konuyla ilgili verilerine ilâveten kalkan üzerinde armalar veya semboller anlamına gelen tekmeîria kelimesini kullanmaktadır. Bunun yanında farklı olarak kalkan üzerine kazılan işaretler için Herodotos’un kullandığı İonya lehçesinde çoğul sēmēia yerine ‘episēma’ kelimesini kullanmayı tercih etmektedir.

Yukarıda aktarıldığı gibi Alkaios ve Anakreon’un vermiş oldukları bilgi kısa ve açık olmamasına rağmen, özellikle Karya işçiliğinin ürünü olan iki asker donanım elemanına işaret etmeleri ihtimali büyüktür. Alkaios silah

³³ 14.2.27. Ayrıca bk., Bergk 1882, Anakreon 91, Alkaios 22; Diehl 1936, Anakreon 81, Alkaios 58; Lobel – Page 1955, 388 Z 65; Page 1962, Anakreon 401; West 1993, F 338.

³⁴ Contra Snodgrass (1964, 108).

³⁵ Bk., Strabon, 6.3.6; 7.3.8; 7.7.12; 9.4.14; 10.1.10; 10.3.21; 11.6.3; 11.14.13; 11.14.16; 12.1.3; 12.2.4; 12.3.9; 12.3.21; 12.8.5; 13.1.59; 13.2.4; 13.4.5; 13.4.7; 14.2.16; 14.4.3. Strabon özellikle 11.6.3’de Herodotos’un mitolojik dönemle ilgili olarak anlatılanlar konusunda Homeros ve Hesiodos’dan daha az güvenilir olduğunu bildirmektedir. Bunun yanında Strabon 11.14.13’de, Herodotos’un Araxes (Aras Nehri)’in takip ettiği akış yolu ile ilgili verilerini doğru bulmamaktadır.

donanımından anlayan bir savaşçıydı³⁶. Alkaios'un ilgili fragmanı kendi dönemiyle değil, büyük ihtimalle 1200'lü yıllarda gerçekleşen Truva Savaşı ile ilgili bir fragmandır³⁷ ve bu savaşta bir Karyalının giydiği sorguca atıfta bulunmaktadır³⁸. Homeros'dan Karyalıların Truva müttefiki olduğunu öğrenmekteyiz³⁹. Alkaios özellikle Truva Savaşı'nda Karyalıların kullandıkları ve ilginç gelen bir sorguca atfen bu ifadeyi kullanmış olabilirdi. Dolayısıyla bu sorguç Korint miğferi ile bağlantısı olmayan ve Anadolu bağlantıları da olan küçük çubuklar üzerine yapılmış baştan kışa kadar uzanan çok resm ve tantanalı bir tür olabilirdi⁴⁰.

Bu bağlamda Alkaios'a ait ikinci bir fragmanın göz önünde bulundurulması gerekmektedir ve bu fragmanda şöyle bildirilmektedir: "Görkemli yapı tunç ile ışıltılı; çatının tamamı parlayan miğferlerle ve sorguçlarından dalgalanarak insanların kafalarını süsleyen beyaz at tüyleriyle donatılıdır. [Yapı] güçlü oklardan korunmaya yarayan parıldayan tunçtan baldır zırhları, görünmeyen kancaları, yeni ketenden korseleri ve dışbükey kalkanlardan bir yığını kapsamakta. Yapıda Khalkidia kılıçları ve pek çok bel kayışlarıyla tunikler var. Görev üzerine aldığımız bu depoyu [silah deposu] unutamayız"⁴¹. Burada asıl önemli olan Alkaios'un özel bir tür olarak Khalkidia kılıçlarından bahsetmesidir. Bu ifade altında yatan asıl niyet nasıl burada Khalkidia kılıçlarının belirgin bir özelliği varsa, Karyalılarla ilgili fragmanında tekil olarak geçen Karya sorgucunun da belirgin bir gösterişli özelliğinin olması olabilir. Bu nedenle hem kılıçlar hem de sorguçlar için yer sıfatlarının bu yerlere özgü bir etiketi belirtme maksadıyla kullanıldıkları hemen hemen kesin gibi gözükmektedir. Yani Alkaios önceki fragmanında büyük olasılıkla uzun zamandan beri Eski Yunanlılar tarafından da bilinen Karya işçiliğine ait göz kamaştırıcı bir sorguca işaret etmektedir. Ancak yukarıda aktarıldığı gibi Herodotos bu geleneğin Eski Yunanlılar tarafından da benimsendiğini söylerken, buradan Eski Yunan dünyasında

³⁶ Atinalıların Sigeion Savaşı'nda Alkaios'a ait zırh ve kalkanı ele geçirmesi başka bir fragmanda bildirilmektedir. Bk., West 1993, F 401 b.

³⁷ West 1993, F 388.

³⁸ Buradan bir düşman veya başkasının Karya'ya özgü olan bu sorgucu elinde salladığı yorumu da yapılabilir. Ancak baştaki miğfer üzerinde öne ve arkaya sallanması ihtimali çok daha yüksektir.

³⁹ İlias, 2.865-875; ayrıca bk., Apollodoros, Epitomē, 3.35.

⁴⁰ Lorimer 1947, 131.

⁴¹ West 1993, F 140; Snodgrass 1999, 64-5.

kullanılan bütün sorguların aslında Karya ürünü sorguçlar olduğu yönünde yorum yapmak zordur. Tabiatıyla Eski Yunanlıların bir kısmı taklit ederek Karyalılara zgn türden sorguçlar kullanmayı ve bir kısmı da sorguç Şeklini değiştirerek farklı bir sorguç türü kullanmayı gelenek haline getirmiş olabilirlerdi.

Karya'ya sınır bir İonya Şehri olan Teos doğumlu Anakreon'un yaklaşık bir yüzyıl sonraki fragmanı genel anlamda kalkan kulpu veya tutağı anlamına gelen ochanon'a atıfta bulunmaktadır. Yine sadece bu özel parçanın yani kulpun bir Karyalı tarafından yapılıp yapılmadığı veya ochanon ile ilgili olarak Karya sıfatının genelde geleneksel olarak kullanılıp kullanılmadığı konusunda belirsizlik vardır. Burada belirtilmesi gereken ilk nokta ochanon bir Karya keşfi olsa bile bu keşifle ilgili olarak sürekli bir Karya etiketinin kullanılmasına gerek yoktur. Nihayetinde eğer Karyalılar bu metodu keşfettiler ise sistem bu adı almıştır ve dolayısıyla bu etiket kullanılmaya devam etmiştir. Burada önemli olan Anakreon'un bu fragmanında ochanon'un gerçekte bir Karya işçiliğinin ürünü olduğu bildirilerek kesin bir tespit yapılmasıdır. Bu Alkaios'un fragmanından daha fazla bir anlam taşımaktadır. Herodotos yukarıda aktardığımız metninde Karyalıların keşfettiğini söylediği ochanon'lu kontrol edilebilir büyüklükte sol kol üzerinde taşınan yuvarlak kalkan sisteminin, Homeros Dönemi ve öncesine ait 'insan kaplayan' büyük kalkan sisteminden farklılığını teknik olarak açıklama gayreti içine girmektedir. 'İnsan kaplayan' büyük kalkan yönteminde kalkan kolda taşınmaz, sol omuz üzerinden ve sağ kol altından geçen bir kemerle askıda tutulur; telamn (taşıma amaçlı geniş bir kayış) zerine bir çekme ile göğsü veya sırtı korumak için kaydırılabilir; bu kalkanda tahtadan veya metalden karşılıklı çubuklar kulp görevi görmekteydiler. Ancak daha sonra büyük rahatsızlık vermesi dolayısıyla bu kullanım terk edildi⁴². Herodotos'un üzerinde durduğu Karyalılara zėu ochanon sisteminde ise metal, tahta veya deriden bir bant bir dairenin çapı gibi kenardan kenara karşı tarafa geçecek Şekilde yerleştirildi. Buna birbirini bir dereceye kadar X alfabeti gibi çaprazlayan dirsek bağlantısının i bkeyinin altında kolu karşılayan ve yörüngeyi sabitlemeye hizmet eden demirden kk çubuklar uyduruldu. Ek olarak, i kısmın bütün evre kenarı boyunca belli mesafelerde birbirini takip eden vilerle sabitleştirilmiş porpaks adı verilen ilikli deriden bir Şerit veya muhtemelen ihtiyaç duyulduğunda ıkarılan

⁴² How - Wells 1928, 132, Herodotos 1.171.4 zerine yorum.

metal halka işlemekteydi⁴³. Böylece porpax ile ochanon değişebilir olarak kullanıldılar⁴⁴. Ancak bütün bu yorumlara rağmen, Karyalıların eseri olduğu söylenen ochanon'un tam anlamıyla belirgin özellikleri bilinmemektedir.

Özetle, Strabon, Herodotos değil, Alkaios ve Anakreon'un fragmanlarına atıfta bulunmak suretiyle Karyalıların bu keşifleri yaptığını ortaya koymaktadır. Strabon eserinin genelinde kendinden önceki çeşitli yazarlara zaman zaman eleştirel atıflarda bulunur ve atıfta bulunduğu bu yazarların eserlerinin çoğu günümüze kadar gelememiştir. Strabon'un zamanında Alkaios ve Anakreon'un orijinal eserleri büyük bir ihtimalle bir bütün olarak kullanılmaktaydı. Dolayısıyla Karya keşifleriyle ilgili, Alkaios ve Anakreon'un bu ilk elden verilerinin dikkate alınması gerekmektedir.

Bütün bunlara ilâveten aşağıda tartışacağımız üzere Alkaios ve Anakreon'dan daha önce Karyalıların askerî donanımlarıyla ilgili bilgilere atıfta bulunabilecek içeriğe sahip kaynaklar olduğunu vurgulamamız gerekmektedir. Aşağıda açıklanacağı gibi, bu kaynaklarda öne çıkan olgu VII. yy.'ın ortalarından itibaren Karyalıları miğferlerine sorguç takmalarından dolayı 'horozlar' lakabının verilmesidir. İonyalılar veya Likyalılara değil de özellikle Karyalıları bu lakabın verilmesi dikkat çekicidir.

⁴³ Bk., A. Rich, "Clipeus", A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, W. Smith et al., London, 1875, 297-299. How - Wells'e göre (ibid.) Karyalılar ochanon'u daha erken dönemdeki bir Anadolu ırkından ödünç almış olabilirlerdi. Ancak Karyalıların Anadolu yerlisi olma ihtimali de vardır. Homeros ochanon yerine kanónes sözcüğü kullanmakta olup, bu yukarıda da belirtildiği gibi muhtemelen kalkan üzerinde eller tarafından yönlendirilen sisteme verilen isimdir. Bk., İlias, 8.193; 13.407. Ayrıca bk., Leaf 1900, Appendix B; How - Wells, ibid., 133, Herodotos 1.171.4 üzerine yorum; Lorimer 1950, 192 vd. Diğer taraftan Homeros, İlias, 8.193 üzerine düşülen scholion A'da ochanon ile porpaks arasında belirli bir ayırım yapılmamaktadır. Lorimer bu şerhte ochanon ile porpaks'ın açık bir şekilde aynı şey olarak gösterildiğini belirtmektedir (1950, 193 dn.1). P. Cartledge de özellikle Spartalılar tarafından III. yy.'a kadar kullanılan porpax ile (Plutarkhos, Kleomenes, 11), ochanon arasında bir ayırım yapmamaktadır (1977, 13). Ancak bu şerhte kullanılan πένομοι fiili Karya işçiliğine işaret etmektedir ve ochanon genel, porpaks ise daha özel bir anlamda kullanılmaktadır. Muhtemelen belirsizlik nedeniyle şerhi düşen kişi tam bir ayırım yapmamıştır. Ochanon'u daha üstteki kol kayışı, porpaks'ı ise daha alttaki el kayışı olarak kabul eden yazarlar da bulunmaktadır. Bk., How - Wells, ibid., 132, Herodotos 1.174.4 üzerine yorum. Lidya hazinesine ait Uşak yöresinde bulunan ve Ekrem Akurgal tarafından VI. yy.'ın son çeyreği veya daha sonrasına tarihlendirilen alabastron üzerinde resmedilen belki mitolojik döneme ait sorguçlu savaşçıların kullandıkları, üzerinde simgelerin olduğu kalkanların iç yüzü aynı türden donanımı basit bir şekilde göstermektedir. İlginç olan aynı alabastron'un üst kısmında muhtemelen Lidya horozlarının resmedilmesidir. Bu alabastron ve özellikleri için bk., Akurgal 1997, 284, 290-1; Özgen - Öztürk 1996, 124-5, IV.78.

⁴⁴ Aristophanes, Hippeis, 849 üzerine düşülen bir scholion.

Herodotos, kralı Psammetikhos I'in (664-610) babası Nekos'u öldüren Etiopialı Sabakos'dan kaçarak önceden Suriye'ye sığınmış olduğunu; Ethiopialılar terk ettiklerinde Sais eyaletinden Mısırlıların onu Suriye'den geri getirdiklerini; fakat ikinci kez kral olan Psammetikhos I'in on bir kral tarafından bataklık bölgeye sürüldüğünü bildirmekte ve şu şekilde anlatımına devam etmektedir: “[3] Sonuçta onlar tarafından kötüye kullanıldığına inanarak kendisini sürenlerden intikam alma kasti içine girdi. Mısır'ın en kusursuz kehânet ocağının olduğu Buto kasabasına araştırma için gitti; kâhin denizden tunç adamların geldiğini gördüğünde intikam alabileceği cevabını verdi. [4] Psammetikhos tunç adamların gelerek kendisine yardım edeceğine hiç inanmadı. Ancak kısa bir süre sonra talan için denizlere açılmış olan İonyalılar ve Karyalılar Mısır sahiline çıkmak zorunda kaldılar, burada tunç zırh içinde karaya çıktılar; ve bir Mısırlı bataklık bölgeye geldi ve Psammetikhos'a (çünkü o asla zırhlı adamlar görmemişti) tunç adamların denizden geldiğini ve ovada talanda bulduklarını bildirdi. [5] Psammetikhos bundan kehânetin gerçekleştiğini gördü; İonyalılar ve Karyalılar ile arkadaşlık kurdu ve eğer kendisine katılırlarsa kendilerine büyük ödüller vereceği sözünü verdi, onları kendi safına çektikten sonra bu mütefikleriyle ve gönüllü Mısırlılar ile dokuz kralı tahtından etti”⁴⁵.

Mısır'a geldikleri söylenen bu ‘tunç’ adamların göze batar, alışkın olunmayan bir manzara yaratmaları onların kendilerine özgü askerî donanımlarıyla ilgili olsa gerektir. Zira zellikle kâhinin böyle bir öngöründe bulunması da onların askerî donanımının farklılığı olgusunu ön plana çıkarılmaktadır. ‘Tunç’ ifadesi miğferleri, sorguçları, diz zırhları, kalkanları ve kılıçlarıyla beraber genel kullanımda olan tam bir Eski Yunan hoplitai zırh takımıyla özleştirilebilir⁴⁶. Ancak Eski Yunan hoplitai zırh donanımının Mısırlılar için o kadar da görülmemiş bir ilgi odağı olduğunu savunmak yanlış olsa gerektir. Herodotos'a göre, Eski Yunanlılar kalkan ve miğferi Mısırlılardan almışlardı⁴⁷. Nitekim Psammetikhos I'in de tunç miğfer kullandığını öğrenmekteyiz⁴⁸. Bu nedenle Mısır'a gelen Karyalıların kullandığı,

⁴⁵ 2.152.1-5.

⁴⁶ Snodgrass 1999, 65.

⁴⁷ 4.180.4. Platon'da Eski Yunanlıların zırh, kalkan ve miğferi Mısırlılardan aldığını bildirmektedir. Bk., Timaios, 24 B. Bu konuda bazı şüphelerin olmasına rağmen (bk., How – Wells 1928, 360, Herodotos 4.180 üzerine yorum), Hunter Herodotos'un özellikle Mısırlılar ile ilgili anlattıklarının doğru olduğunu savunmaktadır (1982, 96-7).

⁴⁸ Diodoros, Bibliothekē, 1.66.10.

o zamana kadar görülmemiş sorguç türü bu ilginçliklerinin abartılmasına yol açmış olabilir.

Nitekim Makedonyalı Eski Yunan yazarı Polyainos'un şimdiye kadar modern yazarlar tarafından pek fazla üzerinde durulmamış olan metni bu düşünceyi güçlendirmektedir. Karyalıların Psammetikhos I'e yardım etmesi hadisesi aynı zamanda Polyainos'un Parth Savaşı'nın (İ.S. 162-165) patlak vermesi üzerine imparatorlar Marcus Aurelius ve Lucius Verus'a adadığı *Stratēgēmata* adlı askerî stratejiler üzerine olan eserinde de bahsedilmektedir. Burada farklı bir kehânet olayı ve hikayesi vardır. Polyainos'un ilgili metni şu şekildedir: "[664] Psammetikhos Mısır kralı Tementhes'i tahtından etti. Tementhes kendi yönetimiyle ilgili olarak kâhine danıştığında, tanrı Ammon ona horozlar karşısında nöbette olmasını tavsiye etmişti. Psammetikhos Pigres'den ilk kez Karyalıların miğferleri üzerine sorguçlar taktığını öğrendikten sonra, o [Psammetikhos] Karyalı Pigres'in yardımı ile kehâneti anladı. Paralı askerler olarak pek çok Karyalı'yı saflarına kattı ve onları Memphis'e getirdi. Saraydan beş stades uzaklıktaki İsis tapınağı civarındaki meydan savaşında bir zafer kazandı. Bu Karyalılarından dolayı Memphis'in bir kısmı Kariomemphitai olarak adlandırılmaktadır"⁴⁹.

Burada Psammetikhos I'in horozlardan olacağı yardımıyla tahtı ele geçireceği vurgulanmaktadır. Bu 'horozlar' lakabı verilenlerde Psammetikhos I'in halihazırda iyi ilişkiler içinde olduğu veya olacağı ve maiyetinde bulunan Karyalı Pigres'den öğrendiği kadarıyla kendilerine özgü sorguçlarıyla Mısır'da değişik bir görünüm arz eden Karyalı paralı askerlerdir. Aynı zamanda Polyainos'un bahsettiği Karyalı Pigres ismine Herodotos'un eserinde rastlamamıza rağmen Herodotos'un kendisinin bu olaya değinmediği görülmektedir⁵⁰. Yine Pigres adında birinin mensubu olduğu bir

⁴⁹ Bk., 7.3. Metnin İngilizce tercümesi için bk., Krentz 1994, 626-7.

⁵⁰ Herodotos 480'li yıllardaki Pers kralı Kserkses'in Hellas seferine Karyalı Hyssaldomos'un oğlu Pigres'in katıldığını bildirmektedir. Bk., 7.98. Bu Pigres büyük olasılıkla Pers yandaşı olarak Salamis deniz savaşında ön plana çıkan Artemisia'nın kardeşiydi ve 'Kurbağalar ve Farelerin Savaşı' adlı bir savaş epiği yazmıştı. Bk., Plutarkhos, *De Malignitate Herodoti*, 43; Suidas, s.v. Pigres. 454/3 yılından başlayarak arıyla 425/4 yılına kadar Atina Vergi Listeleri'ne Syangela'lı Pigres başlığı altında kayıt düşülerek ödemelerde bulunmaktadır. Bu Syangela'lı Pigres'in Herodotos'un bahsettiği Pigres ile hanedanlık bağlantısı olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Bk., Meritt et al., 1939-53, Vol I, 414-5. Bu hanedanlıkla ilgili değerlendirmeler için bk., Bean – Cook 1957, 93-4. Diğer taraftan Ksenophon Kyros'un Pigres adında bir tercümanından bahsetmektedir. Bk., *Anabasis*, 1.2.17.

Karya ailesinin daha geç dönemde Mısır'da yaşadığı düşünülmektedir⁵¹. Dolayısıyla Polyainos'un VII. yy.'ın ilk yarısındaki olaylara atıfta bulunan yukarıdaki metnin belli noktalarda gerçekleri yansıtmaya ihtimali vardır. Kendisinde bir Karyalı olan Pigres sorguç takma geleneğinin 'ilk kez' Karyalılara özgün olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle Mısırlılar Karyalılara 'horozlar' lakabını vermektedir. Polyainos'un ve muhtemelen Herodotos'un anlatımlarında özellikle işaret edilen ortak nokta Karyalıların kendilerine özgü sorguç takmaları ve bunun Mısır'da farklı bir görüntü oluşturmasıdır.

Atinalı meşhur oyun yazarı Aristophanes (ca. 448-ca.388), Karyalıların miğferlerine sorguç takmalarından dolayı 'horozlar' olarak adlandırıldıklarını bilmekteydi. 414 yılında sahneye konan Ornithes (Kuşlar) adlı komedi oyununda Karya sorgucusu ile ilgili olarak çok iyi bilinen, ancak üzerinde yorum yapmada zorlanılan karşılıklı bir konuşma geçmektedir. Ana korodan önce gelen dört tane ibikli kuş birer birer sahneye girerler ve Aristophanes'in karakterlerinden ikna etme özelliğine sahip Pisthetairos bu arada kuşlarla ilgili şakayı ön plana çıkaracak soruları sormakta; Epops bu kuşların kimliği hakkında bilgiler vermekte ve bu arada Euelpides bu kuşlarla Atina'daki politik kişilikleri karşılaştırarak şakaları patlatmaktadır. Euelpides 284. satırda çok zengin ve soylu, fakat müsrif ve tutumsuz bir zampara olan Atina vatandaşı Kallias'ı tüyelerinin çoğunu yoldurmuş ibikli bir horoza (279. satıra atıfta bulunarak) benzetmekte ve Epops 285. satırda kadınlar tarafından onun tüyünün yolunduğunu söylemektedir⁵². Bu arada Euelpides 286. satırda çok renkli kuşun kim olduğunu sorar ve Epops onun 'obur' kuş olduğunu nakleder. Eulpides bunun üzerine Kleonymos dışında başka bir obur var mı diyerek şaka yapar. Kleonymos 426 ve 415 yılları arasında Atina'da görev aldığı görülen önemsiz bir politikacıdır⁵³. Burada olduğu gibi Aristophanes tarafından sıkça şişman olması ve oburluğu,⁵⁴ bazen para

⁵¹ Pigres adında bir şahıs 360'lı yıllarda Mısır'da ayaklanan firavun Takhos adına Atina'ya giden elçilik heyetinde bulunmaktadır. Bk., *Inscriptiones Graecae* (IG) II² 119 = Hicks - Hill 1901, no.121; Hornblower 1982, 156, 174, 355. K. J. Beloch Pigres'in isminden de anlaşılacağı üzere ne bir Karyalı olduğunu bildirmektedir. Bk., 1967, 126.

⁵² Kallias'ın hayatıyla ilgili ilk el kaynaklar ve açıklamalar için bk., Davies 1971, 254-270; Sommerstein 1987, notlar 216-217.

⁵³ IG I³ 61.34; 68.5; 69.3-4; Andokides, *Peri tōn mustērion* (Gizem Ayinleri Üzerine), 1.27.

⁵⁴ Ayrıca bk.; Aristophanes, *Ornithes*, 1477; *Acharnes*, 88; *Hippeis* (Atlılar), 958, 1290-9; *Sphekes* (Yabanarıları), 16, 592.

karşılığında muhbirlik yapması⁵⁵ ve hepsinin ötesinde iddia edildiği kadarıyla bir keresinde kalkanını bırakarak bir savaşta kaçması nedenleriyle⁵⁶ hicvedilen bir kişiliktir. Bunu teyit eder şekilde, Euelpides konuşmasına devam etmekte ve şunları söylemektedir:

“[290-292] Fakat eğer Kleonymos ise niçin sorguğunu [veya ibiğini] atmadı? Ancak bu sorguğların [veya ibiklerin] anlamı nedir? Bu kuşlar diaulos⁵⁷ yarışı için mi geldiler?”

Epops karşılık olarak şunu söyler;

“[293] Onlar daha fazla güvenlik için [sorguğlarına veya ibiklerine sarılan veya tepelerde yaşayan] Karyalılar gibiler”.

Özellikle Aristophanes'in bu satırlarının yorumunu zorlaştıran burada kullanılan lophos kelimesinin üç farklı anlamının olmasıdır: (a) miğfer sorgucu (b) ibik (c) bir tepenin sırtı veya zirvesi. 279. satırda ibik anlamında kullanılan lophos kelimesinin, özellikle 292. satırdaki diaulos kelimesi göz önüne alındığında 290. ve 291. satırlarda hem ibik hem de sorguç anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Tam bu noktada Karyalıların kendilerine özgü sorguçlu miğfer kullanmaları ve bu sebeple ibikli 'horozlar' olarak adlandırılmaları göz önüne alındığında, Aristophanes bu yönde bir şaka yapması gerekirken, ilginç bir şekilde lophos'un topografik anlamına (tepe zirvesi) ani bir geçiş yapmaktadır. Aristophanes'in ilgili satırda Karyalılarla ilgili ifadesini açıklayan bir scholion'da, yani eserin kenarına düşülmüş bir şerhte (Σ 292d) lophos kelimesinin anlamı için iki alternatif verilmektedir. Bu şerhte Aristophanes'in Karyalılar ile ilgili bu ifadeyi Karyalıların asker milleti olduklarından stratejik yerleri işgal etmelerinden veya “güvenlik açısından kayalık tepelerde yaşadıklarından veya miğferlerinin üzerinde sorguçlar olmasından dolayı” kullandığı açıklaması yapılmaktadır⁵⁸. Bu şerhteki ikilemeden de anlaşılacağı üzere modern yorumcularda

⁵⁵ Aristophanes, Ornithes, 1479; Nephelai (Bulutlar), 400, 675.

⁵⁶ Aristophanes, Ornithes, 1480-1, Nephelai, 353-4; Sphekes, 15-27, 592, 822-3; Eirēnē (Barış), 444-6, 673-8, 1295-1304. Bu olay 424 yılındaki Delion Savaşı sırasında gerçekleşmiş olabilirdi. Bk., Sommerstein 1987, 217.

⁵⁷ Aristophanes'in kullandığı bu ifadeyle ilgili düşünülen şerhte (Σ 292a) “Çünkü diaulos yarışında rekabet edenler kafalarına sorguçlar takarak zırh içinde koşmaktadırlar” açıklaması yapılmaktadır. Koşucuların asker miğferleri (sorguçlarıyla beraber) giydikleri ve kalkanları taşıdıkları hoplitai diaulos Olympia'da düzenlenen özel bir yarıştı. Bk., Pausanias, Eliakōn B, 6.10.4; Gardiner 1910, 140-141; 285-291; Sommerstein 1987, 217; Dunbar 1995, 239-40.

⁵⁸ Bu şerhin geri kalan bölümünde, soylu ve cesur Karyalıların savaşta tepeleri işgal ederek savaş tabikatı yaptıkları, denizlere hakim olduktan sonra pek çok yerleşim birimini ele geçirdikleri,

farklı görüşler arz etmektedirler. Her ne kadar Karyalılara yönelik bir şaka ön plana çıksa da, Aristophanes'in bu satırlarındaki lophos kelimesinin coğrafi bir terim olarak bir tepe zirvesi anlamında kullanıldığı yönünde yorum yapan yazarlar da vardır⁵⁹. Diğer taraftan konuyla ilgili detaylı bir analiz yapan Snodgrass, Aristophanes'in ilgili oyununun diğer satırlarında da lophos kelimesinin miğfer sorguçlarına atfen kullanıldığına dikkat çekerek Aristophanes'in Herodotos'dan veya çağdaşlarının sözlü bilgilerinden Karyalıların bazı askerî donanım keşifleriyle ilgili geleneğe şahit olabileceği görüşü üzerinde durmaktadır⁶⁰. İlgili metinde geçen lophos kelimesinin anlamına yönelik yakın zamanda yapılan bir yorumda da her ne kadar topografik bir tanım baskın gözükse de Aristophanes'in niyetinde hem miğfer sorguçları hem de tepe zirveleri anlamlarının olduğunu kabul etmenin daha iyi olacağı ortaya konmaktadır⁶¹.

Bize göre ise, Aristophanes Karyalıları iyi tanımaktaydı⁶² ve Karyalıların Atina'da imajlarının pek de iyi olmadığı bu dönemde⁶³ onları en iyi şekilde alay malzemesi olarak kullanmayı tercih etmiş olmalıydı. Aristophanes ilgili satırlarda ustalığını ortaya koymakta ve muhtemelen lophos kelimesinin üç anlamını da mecazi olarak kullanmak suretiyle Karyalılar hakkında kastedilebilecek üç latifeyi bir defada gerçekleştirmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi Aristophanes ilgili satırların başlangıcında ibikli kuşları kullanmakla, biri cesur, diğeri korkak, birbirleri ile iki zıt karakterin karşılaştırmasını yapmaktadır. Bu karşılaştırma yapılırken de şaka olarak Karyalılar ön plana çıkmaktadır. Aristophanes Herodotos tarafından belirtilmeyen⁶⁴,

güvenlikli olduğu için tepelerde yaşadıkları ve bu meskun yerlerin Karyalı veya Karya şehirleri olarak adlandırıldığı kaydedilmektedir.

⁵⁹ Crosby 1949, 79; Sommerstein 1987, 217. Karya'da pek çok topluluğun, özellikle Leleş'lerin düşman saldırısı karşısında hayvanlarıyla beraber sığınabileceği tepe üzerlerinde müstahkem yerlere veya kalelere sahip oldukları bilinmektedir. Bk., Hornblower 1982, 89-92.

⁶⁰ Snodgrass 1964, 113.

⁶¹ Dunbar 1995, 239-241.

⁶² Aristophanes aynı zamanda 'Oi Telemesses' (Telmissoslular) adlı bir oyun yazdı. Bk., Edmonds 1957, 717-719, Aristophanes F 528-541. Telmissos Karya'da Bodrum (Halikarnassos) yakınında bir şehir olup bu şehirde kehânet sanatının çok mükemmel olduğu belirtilmektedir. Bk., Cicero, De Divitione (Kehanet Üzerine), 1.91, 94; Aelian, Varia Historia, 12.64; Stephanos Byzantios, s.v. Telmissos.

⁶³ Yukarıda dn 26'da belirtildiği gibi.

⁶⁴ Snodgrass'ın düşüncesinin aksine (1964, 113), Aristophanes'in yukarıda aktardığımız ilgili satırlarındaki bilgileri Karyalıların 'horozlar' lakabına yönelik herhangi bir atıfta bulunmayan Herodotos'dan değil de, Karyalılarla ilgili olarak yaygın olan kendi dönemindeki sözlü gelenekten alma ihtimali çok daha yüksektir.

ancak daha sonra Plutarkhos ve Polyainos tarafından da vurgulanan kafalarına takmış oldukları kendilerine özgü sorguçlardan dolayı Karyalıların horozlar olarak adlandırıldıkları geleneğin bilincinde olmuş olmalıydı. Burada bir anlamda herhangi bir mücadele içine girecek horozlar gibi ibikleriyle; ve benzer şekilde özellikle Karyalı savaşçıların görünüm olarak karşılardakini ürperten ve korkutan, ama Aristophanes tarafından komik bulunan⁶⁵ ve muhtemelen pek faydası olmadığı düşünülen miğfer sorguçlarıyla (ki hemen önceki satırlarda yapı olarak şişman ve güçlü görünmesine rağmen, savaşta korkak olan Kleonymos örneğinde Aristophanes bunu ifşa etmektedir) uzaktan savaşçı kimliklerini ortaya koyan, ama buna rağmen korkudan gerektiğinde kuşlar gibi tepelerde yaşamaya meyleden bir Karyalı imajının alay konusu edilerek izleyiciye verilmek istenmesi söz konusu olabilir. Karyalıların büyük bir tehdit karşısında genellikle tepelere çekilerek bir tür gerilla savaşı yapmayı tercih ettikleri bilinmektedir⁶⁶.

Eski Yunan biyografi yazarı Plutarkhos (İ.S. 46-120)'da Karyalıların kendilerine özgü sorguç kullanmalarından dolayı 'horozlar' olarak adlandırıldıkları geleneğe atıfta bulunmaktadır. Plutarkhos 401 yılında Pers tahtını ele geçirmek amacıyla Kyros ile Artakserkses arasında yapılan Kunaxa Savaşı sırasındaki gelişmeleri anlatırken Kyros'un bir Karyalı'nın vuruşu ile ele geçirildiğini bildirdikten sonra⁶⁷ şöyle devam etmektedir: "Bu başarısından dolayı kral Karyalı'yı sefer sırasında en önde, mızrağının üstünde her zaman altından bir horoz sembolü taşıma imtiyazı ile ödüllendirdi; çünkü Persler miğferlerini süsledikleri sorguçlardan dolayı Karyalıları 'horozlar' olarak adlandırmaktaydılar"⁶⁸. Plutarkhos metnin içeriği gereği Karya keşiflerinden söz etme gereği duymamaktadır. Dolayısıyla Plutarkhos'un şüphe uyandırmayacak kadar doğru olduğu görülen verilerinden V. yy.'ın sonunda Karyalıları 'horozlar' olarak adlandıran geleneğin devam ettiği görülmektedir⁶⁹. Plutarkhos'un da ifade ettiği gibi, Persler tarafından

⁶⁵ Bk., Akhames, 572 vd; 1072 vd.

⁶⁶ Bk., Herodotos, 5.121; Thukydidis, 3.19.2.

⁶⁷ Aynı şekilde bir Karyalı'nın yine Karya'ya ait bir silah olduğu söylenen drepena kullanarak atın ayaklarını biçmesi hadisesi için bk., Herodotos, 5.112.2.

⁶⁸ Artakserkses, 10.1-11.2-3. Ayrıca Plinius kuşları kullanarak kehânette bulunma yönteminin Karya'nın ismini aldığı Kar tarafından keşfedildiğine işaret etmektedir. Bk., 7.203. Buradan hareketle Karyalıların kuşlara olan ilgilerinin fazla olduğu yönünde bir çıkarımda bulunulabilir.

⁶⁹ Athenaios 12.532 E'de komedi şairi Heraklides Komikos'a ait bir fragmana yapılan atıfta Atina generali Khares'in, Makedonya kralı II. Philippos'un paralı askerlerini kumanda eden Adaios'a karşı başarısını 340'lı yıllarda halka verdiği bir yemekte kutladığı bildirilmektedir. Adaios'un

da özellikle Karyalılara bu lakabın verilmesi onların sorgucu Akdeniz ve Ege coğrafyasında kullanan ilk halk olmasından kaynaklanabilir.

Sonuç

Herodotos Karyalıların sorguç, kalkan kulpu ve kalkan üzerine simgeler yerleştirmeyi keşfettiklerini bildirmektedir. Herodotos'un kaynağı Tunç Devri Girit merkezli bir söylencedir. Bu söylencenin doğru veya yanlış olduğunu ispatlamak şimdilik olanaksız gözükmektedir. Zira özellikle Tunç Devri'ne ait arkeolojik buluntular çok az ve yoruma açıktır. Yine de bu Girit merkezli sözlü anlatımı destekler kapsamda, Tunç Devri'ne ait Girit'te bulunan miğferlerden biri Anadolu, belki de Karya kökenli olabilir. Yine aynı devre ait Girit'te Phaistos'ta bulunan pişmiş toprak diskin üzerindeki kadın, küçük yuvarlak kalkan ve sorguçlu başlığa sahip insan kafası figürleri Karya kökenine işaret edebilir. Bu arada Girit'te özellikle Knossos'daki arkeolojik buluntularda görülen çift yüzlü balta kültü ile Karya'daki Zeus Labraundos kültü arasında bir bağlantı olabilir. Bunlar ve diğer arkeolojik verilerden hareketle Karyalıların Minos Uygarlığı Dönemi'nden itibaren Ege adalarına yayıldığı görülmektedir. Edebî kaynaklar da bu fenomeni desteklemektedir. Özellikle Thukydides'in Delos adasında mezarlar temizlenirken çıkartılıp, Karyalılara özgün olduğunu bildirdiği silahlar Tunç Devri'ne ait olabilir. Karya keşifleriyle ilgili Girit kökenli sözlü anlatım daha sonra VII. yy sonlarından itibaren yazılı edebiyata geçmiştir. Alkaios ve Anakreon'un günümüze kadar gelen fragmanları Karyalıların kendilerine özgü kalkan kulpu yaptıklarını ve sorguçları olduğunu doğrulamaktadır. Bu arada, VII yy.'ın ortalarından itibaren Polyainos, Aristophanes ve Plutarkhos gibi yazarların Karyalılara 'horozlar' lakabını vermelerinin sebebi, onların Ege ve Akdeniz coğrafyasında miğferlerine sorguç takan ilk halk olmalarından kaynaklanabilir. Özellikle Herodotos'dan farklı bir üslûpta yazan Strabon ve daha sonra gelen Plinius, Aelianus, Oxyrhynchus Chrestomathy ve Thukydides'in ilgili metni üzerine şerh düşen otoritelerin Karyalıların bu keşifleri yaptığını bildiren metinlerinin

takma ismi 'horoz' (alektryōn) olduğundan Heraklides bunu fırsat bilerek onun için nükteli sözler söylemekte ve dövüşen horozlara göndermeler yapmaktadır. Bu konudaki çalışma için bk., Borthwick 1966, 4-5. Ayrıca bk., Salmond 1996, 50. II. Philipos'un odusunda da Karyalı paralı askerler görev yapmış ve başlarına Karyalı bir kumandan getirilmiş olabilir. Zira Adaios'un Karya bölgesine ait bir isim olma olasılığı vardır. Onun horoz lakabını alması da Karya ile olan bağlantısından kaynaklanabilir.

dikkate alınması gerekmektedir. Bu metinler analiz edildiğinde Karyahların bu keşifleri yapma ihtimali ağır basmaktadır. Bu keşifleri reddeden ve hatta bu konuda şüphesi olan tek bir kaynağın bile olmaması bu olguyu desteklemektedir.

Bibliyografya ve Kısaltamalar

- Akurgal 1997 Akurgal, E., Anadolu Kültür Tarihi, Ankara.
- Ball 1977 Ball, R., "The Karians' Place in Diodoros' Thalassocracy List", *Classical Quarterly* 27, No.2, 317-322.
- Barnett 1975 Barnett, R. D., "The Sea Peoples", *Cambridge Ancient History II³*, Part 2, I. E. S. Edwards et al., 359-378.
- Bean-Cook 1957 Bean, G. E - Cook, J. M., "The Carian Coast", *British School at Athens* 51, 58-146.
- Beloch 1967 Beloch, K. J., *Griechische Geschichte²*, 4 Bde., Berlin.
- Bergk 1882 Bergk, T., *Poetae Lyrici Graeci II*, Leipzig.
- Boardman 1957 Boardman, J., "Early Euboean Pottery and History", *British School at Athens* 52, 1-29.
- Bortwick 1966 Borthwick, E. K., "Death of a Fighting Cock", *Classical Review* 16, No.1, 4-5.
- Burn 1930 Burn, A. R., *Minoans, Philistines, and Greeks, 1400 BC-900 BC*, New York.
- Bury 1913 Bury, J. B., *A History of Greece to the Death of Alexander the Great*, New York.
- Carpenter-Boyd 1977 Carpenter, J - Boyd, D., "Dragon-Houses: Euboia, Attica, Caria", *American Journal of Archaeology* 81, 179-215.
- Cartledge 1977 Cartledge, P., "Hoplites and Heroes: Sparta's Contribution to the Technique of Ancient Warfare", *Journal of Hellenic Studies* 97, 11-27.
- Cook 1955 Cook, R. M., "Thucydides as Archaeologist", *British School at Athens* 50, No.1, 266-270.
- Cook 1967 Cook, J.M., "Kleiner, Alt-Milet", *Gnomon* 39, 212-213.
- Covey 1987 Covey, C., *Homeric Troy and the Sea Peoples*, Lakemont.
- Craik 1980 Craik, E., *The Dorian Aegean*, London
- Crosby 1949 Crosby, H. L., "The Bird Riddle Reexamined", *Hesperia, Supplement VIII*, 75-81.
- Davies 1971 Davies, J. K., *Athenian Propertied Families 600-300 BC*, Oxford.
- Demir 2004 Demir, M., "Peloponnesos Savaşı Sırasında (İ.Ö.431-404) Karya ve Likya'ya Yönelik Atina Seferlerinin Amaçları: Yeni Bir Gözden Geçirme", *Adalya* 7, 69-99.
- Diehl 1936 Diehl, E., *Anthologia Lyrica Graeca I*, Leipzig.
- Dunbar 1995 Dunbar, N., *Aristophanes: Birds*, Oxford.
- Edmonds 1957 Edmonds, J. M., *The Fragments of Attic Comedy I*, Leiden.
- Evans 1901 Evans, A. J., "Mycenaean Tree and Pillar Cult and Its Mediterranean Relations", *Journal of Hellenic Studies* 21, 99-204.

- Evans 1921 Evans, A. J., *The Palace of Minos I*, London.
- Forsdyke 1952 Forsdyke, J., "Minos of Crete", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 15, No.1/2, 13-19.
- Gardiner 1910 Gardiner, E. N., *Greek Athletic Sports and Festivals*, London.
- Gomme 1945 Gomme, A. W., *A Historical Commentary on Thucydides I: Introduction and Commentary on Book I*, Oxford.
- Gorman 2001 Gorman, V. B., *Miletos, the Ornament of Ionia: A History of the City to 400 BCE*, Ann Arbor.
- Gusmani 1964 Gusmani, R., *Lydisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- Hall 1905 Hall, H. R., "The Two Labyrinths", *Journal of Hellenic Studies* 25, 320-337.
- Hall 1911 Hall, H. R., "A Note on the Phaistos Disk", *Journal of Hellenic Studies* 31, 119-123.
- Hammond 1967 Hammond, N. G. L., *A History of Greece to 322 BC*², Oxford.
- Hicks-Hill 1901 Hicks, E. L - Hill, G. F., *Greek Historical Inscriptions*, Oxford.
- Hogarth 1924 Hogarth, D. G., "Hellenic Settlement In Asia Minor", *Cambridge Ancient History II*, J. B. Bury et al., Cambridge, 542-561.
- Hornblower 1982 Hornblower, S., *Mausolus*, Oxford.
- Hornblower 1987 Hornblower, S., *Thucydides*, Oxford.
- Hornblower 1991 Hornblower, S., *A Commentary on Thucydides*, Oxford.
- How-Wells 2000 How, W. W - Wells, J., *A Commentary on Herodotus I*², Oxford.
- Hunter 1982 Hunter, V. J., *Past and Present in Herodotus and Thucydides*, Princeton.
- Jacoby 1957 Jacoby, F., *Die Fragmente der Griechischen Historiker: (FGrH)*, 17 Vols, Leiden.
- Krentz 1994 Krentz, P., *Polyaenus: Stratagems of War II*, Chicago.
- Leaf 1883 Leaf, W., "Notes on Homeric Armour", *Journal of Hellenic Studies* 4, 281-304.
- Leaf 1900 Leaf, W., *The Iliad I*², London.
- Lobel-Page 1955 Lobel, E - Page, D. L., *Poetarum Lesbiorum Fragmenta*, Oxford.
- Long 1958 Long, C. R., "Greeks, Carians and the Purification of Delos", *American Journal of Archaeology* 62, 297-306.
- Lorimer 1947 Lorimer, H. L., "The Hoplite Phalanx", *British School at Athens* 42, 76-138.
- Lorimer 1950 Lorimer, H. L., *Homer and the Monuments*, London.
- Macan 1908 Macan, R. W., *Herodotus: The Seventh, Eighth, & Ninth Books with introduction, text, apparatus, commentary, appendices, indices, maps*, London.

- Mellink 1964 Mellink, M. J., "Excavations at Karatas-Semayuk in Lycia, 1963", *American Journal of Archaeology* 68, No.3, 269-278.
- Mellink 1991 Mellink, M. J., "Native Kingdoms of Anatolia", *Cambridge Ancient History III²*, Part 2, J. Boardman et al., 619-665.
- Meritt et al. 1939-1953 Meritt, B – Wade-Gery, H.T – McGregor, M., *The Athenian Tribute Lists*, 4 Vols, Cambridge.
- Özgen-Öztürk 1996 Özgen, İ – Öztürk, J., *Heritage recovered the Lydian Treasure*, Ankara.
- Page 1962 Page, D. L., *Poetae Melici Graeci*, Oxford.
- Paton-Myres 1896 Paton, W. R – Myres, J. L., "Karian Sites and Inscriptions", *Journal of Hellenic Studies* 16, 188-271.
- Pedley 1974 Pedley, J. G., "Carians in Sardis", *Journal of Hellenic Studies* 94, 96-99.
- Pendlebury 1965 Pendlebury, J. D. S., *The Archaeology of Crete*, New York.
- Rich 1875 Rich, A., "Clipeus", *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, W. Smith et al., London, 297-299.
- Romm 1998 Romm, J., *Herodotus*, New Haven and London.
- Salmond 1996 Salmond, P. D., "Sympathy for the Devil: Chares and Athenian Politics", *Greece & Rome* 43, No.1, 43-53.
- Snodgrass 1964 Snodgrass, A. M., "Carian Armourers - Growth of a Tradition", *Journal of Hellenic Studies* 84, 107-118.
- Snodgrass 1999 Snodgrass, A. M., *Arms and Armour of the Greeks²*, London.
- Sommerstein 1981 Sommerstein, A. H., *Comedies of Aristophanes: Knights II*, Warminster.
- Sommerstein 1987 Sommerstein, A. H., *Comedies of Aristophanes VI: Birds*, Warminster.
- Thomas 2000 Thomas, R., *Herodotus in Context: Ethnography, Science and Art of Persuasion*, Cambridge.
- Waters 1985 Waters, K. H., *Herodotus the Historian: His problems, Methods and Originality*, University of Oklahoma Press.
- West 1993 West, M. L., *Greek Lyric Poetry: The poems and fragments of the Greek Iambic, Elegiac, and Melic Poets (excluding Pindar and Bacchylides) down to 450 BC*, Oxford.

DASKYLEION'DA M.Ö. 4. YÜZYIL SIYAH FIRNİSLİ ATTİKA SERAMİKLERİ

Gökhan COŞKUN*

Abstract

Attic Black Glazed Pottery of the Fourth Century B.C. at Daskyleion

The subject matter of this work consists of a group of Attic black glazed pottery belonging to the 4th century BC which was discovered in Daskyleion between 1988-2005. With the examination of the mentioned pottery group, it is possible to draw out conclusions on the social, economic, cultural and political position of Daskyleion in the 4th century BC.

There is a decrease nearly approaching the half number of Attic production pottery in Daskyleion in the 4th century BC compared to the 5th century BC. The first quartet period of this century (Pharnabazos II, Ariobarzanes), is the most intensive period of Attic production black glazed pottery. It is observed that there is approximately $\frac{1}{4}$ proportion of decrease in the intensity of the pottery in the second quartet (Ariobarzanes, Artabazos II) compared to the first quartet period of the century. On the other hand, there is a small increase in the third quartet (Artabazos II, Pharnabazos III) compared to the second quartet period of the century. In addition to this, few examples belonging to the last quartet of the 4th century BC shows that the trade of the imported Attic black glazed pottery to Daskyleion disappears gradually after Achaemenid period.

As a result, it is possible to say that the import of this expensive pottery group to Daskyleion considerably decreased in the 4th century BC. The situation shows that the economic power and the commercial relations of the ancient city started to weaken gradually in this century. Another reason in the decrease of the mentioned pottery group is the existence of non-Attic products.

The graffiti written with Greek and Phryg alphabet on the potteries examined in the scope of our work show that Daskyleion has a cosmopolite structure in this century.

Keywords: Attic, Pottery, Black Glaze, Daskyleion, Fourth Century B.C.

* Dr. Gökhan Coşkun, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İzmir / TÜRKİYE.

Özet

Bu çalışmanın konusu, Daskyleion'da 1988-2005 yılları arasında ele geçen M.Ö. 4. yüzyıla tarihli siyah firnisli Attika seramikleri oluşturmaktadır. Söz konusu seramik grubunun incelenmesiyle, Daskyleion'un M.Ö. 4. yüzyıldaki sosyal, ekonomik, ticari ve politik durumu hakkında çıkarımlar yapmak mümkün olmuştur.

Daskyleion'da M.Ö. 4. yüzyılda, M.Ö. 5. yüzyıla oranla, Attika üretimi seramiklerin sayısında ortalama yarıya varan bir azalma görülmektedir. Bu yüzyılın ilk dörtlüğü (Pharnabazos II, Ariobarzanes), siyah firnisli Attika üretimi seramiklerin en yoğun olduğu periyottur. Yüzyılın ikinci dörtlüğünde (Ariobarzanes, Artabazos II) seramik yoğunluğunun, ilk dörtlüğe oranla yaklaşık $\frac{1}{4}$ oranında azalma gözlenmektedir. Yüzyılın III. dörtlüğünde ise (Artabazos II, Pharnabazos III) ikinci dörtlüğe oranla küçük bir yükseliş görülmektedir. Bununla birlikte M.Ö. 4. yüzyılın son dörtlüğüne ait olan çok az sayıdaki örnekler, Daskyleion'a ithal edilen siyah firnisli Attika seramik ticaretinin, Akhaemenid dönemden sonra artık yavaş yavaş yok olmaya başladığını göstermektedir.

Sonuç olarak M.Ö. 4. yüzyılda bu pahalı seramik grubunun Daskyleion'a ithalatının, dikkati çekecek oranda azaldığını söylemek mümkündür. Bu durum antik kentin bu yüzyılda ekonomik gücünün ve buna bağlı olarak ticari ilişkilerinin giderek zayıflamaya başladığını göstermektedir. Akhaemenid Dönemden sonra, Daskyleion ile Atina arasındaki ticari ilişkiler tamamen son bulmuştur. Bu yüzyılda söz konusu seramik grubundaki azalmanın bir diğer sebebi ise Non-Attik ürünlerin varlığı olmalıdır.

Çalışmamız kapsamında incelenen seramikler üzerindeki Grek ve Phryg alfabeleri ile yazılmış graffitolara, Daskyleion'un bu yüzyılda kozmopolit bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Attika, Seramik, Siyah Firnis, Daskyleion, M.Ö. 4. yüzyıl.

Daskyleion'da ilk kazılar 1950'li yıllarda Ekrem Akurgal tarafından yürütülmüştür¹. Uzun bir aradan sonra Tomris Bakır 1988 yılında yeniden kazılara başlamıştır². Bu makalede incelenen seramikler, Tomris Bakır başkanlığında sürdürülmekte olan kazılarda ele geçenlerdir³.

¹ Akurgal 1956a, 15-24; Akurgal 1956b, 20-24, Lev. 43-51; Akurgal 1956c, 355; Akurgal 1957, 350; Akurgal 1958, 632-633; Akurgal 1959, 692; Akurgal 1960, 712; Akurgal 1967, 32-33.

² Bakır 1990, 33; Bakır 1990/91, 60-61; Bakır 1991a, 18-19; Bakır 1991b, 75-84. fig. 1-18; Bakır – Gusmani 1991, 157-164. Taf. 19; Bakır – Gusmani 1993, 135-144; Bakır 1993, 291-295; Bakır 1994, 24-30; Bakır 1995, 269-285; Bakır-Akbaşoğlu 1997; Bakır – Polat 1999, 577-582; Bakır 2001, 169-180; Bakır – Tanrıver – Gürtekin-Demir 2002; Bakır – Tanrıver 2003; Bakır 2003, 1-26.

³ Bu çalışmayı yapmamı öneren ve orijinal malzeme üzerinde çalışma imkanı sağlayan sayın Prof. Dr. Tomris Bakır'a teşekkür ederim. Bu çalışmada, 1999 yılında yapmış olduğum yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi kapsamındaki seramiklere daha sonraki yıllarda ele geçen seramikler de eklenerek incelenmiştir.

Siyah firnisli Attika seramikleri, Daskyleion buluntuları içerisinde istatistiksel açıdan göze çarpacak kadar fazladır. Bu seramikler, kültür tabakalarının yanı sıra, Hellenistik ve Bizans Devirleri'nde açılan tahrip çukurlarından da bol sayıda ele geçmektedirler. Bu seramikler, büyük oranda form gelişimine dayalı sağlam bir kronolojiye sahiptir ve genelinde kolayca tarihlendirilmektedir. Bu özelliği ile siyah firnisli Attika seramikleri Daskyleion'daki kültür tabakalarının tarihlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Daskyleion'dan ele geçen siyah firnisli Attika seramiklerinin form repertuarının zenginliği dikkat çekicidir⁴. M.Ö. 4. yüzyıla tarihli formlar içerisinde; skyphos, cup-skyphos, kantharos, cup-kantharos, bolsal, tek kulplu (one handler) çanak, tuzluk, balık tabağı, hydria ve lekythoslar yer almaktadır.

Skyphos

Daskyleion'dan ele geçen Attika üretimi siyah firnisli skyphos'ların⁵ M.Ö. 4. yüzyıla tarihli olanları A Tipi (Attik Tip) skyphos'lardır⁶. Bu tipte M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında gövdede dışbükey bir kavis oluşmaya başlar. M.Ö. 4. yüzyılda ise bu kavis daha da belirgin bir hal alır. Yüzyılın ilk dörtlüğünde ağız kenarı hafif dışa çekiktir. Kat. No. 1 olarak sunulan ağız kenarı-gövde parçasında söz konusu profili görmek mümkündür. 1 no'lu örnek profili ile yüzyılın ilk dörtlüğüne tarihli örneklerle uyum içerisinde. Bu tip skyphos'larda yüzyılın son dörtlüğünde kavis daha da bariz bir hal alır (Kat. No. 2) ve ağız çapına oranla kaide küçülür (Kat. No. 3)⁷. Profilleri ve diğer merkezlerden ele geçen benzer örnekleri göz önünde bulundurarak, 2 no'lu ağız kenarı-gövde parçasını M.Ö. 330 civarına, 3 no'lu kaide-gövde parçasını ise M.Ö. 320 civarına tarihlemek mümkündür. Skyphos'lar, tüm Attika ürünlerinin % 8.1'ini oluşturmaktadır (Grafik I).

Cup-skyphos

M.Ö. 4. yüzyıla tarihli Attika üretimi siyah firnisli cup-skyphos'ların⁸ sayısal yoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda (Grafik I), bu formun

⁴ Coşkun 1999; Coşkun 2004.

⁵ Attika'da üretilen siyah firnisli skyphos'lar için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 81 vd.

⁶ Sparkes – Talcott 1970, 84 vd., Fig. 4, Pl. 16-17, no. 334-354; Boulter 1957, 195.

⁷ A tipi skyphos'lar hakkında genel bilgi ve form gelişimi için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 84 vd.

⁸ Attika üretimi siyah firnisli cup-skyphos'lar için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 109 vd., Fig. 6, 20, 22, Pl. 25-27, 54-55, no. 562-623.

Daskyleion'da orta derecede ilgi gördüğü anlaşılmaktadır⁹. Şimdilik sadece ağız kenarı-gövde parçaları ele geçmiştir. Mevcut parçalar bu formun kalın kenarlı tipine¹⁰ aittir ve burada Kat. No. 4 ile temsil edilmektedir. Profili ve benzer örneklerinden hareketle bu örnek M.Ö. 4. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir.

Kantharos

M.Ö. 4. yüzyılın en sevilen içki kaplarından biri olan kantharos'ların, Daskyleion buluntuları içerisinde; kalın ve ince ağız kenarlı olmak üzere iki farklı tipi bulunmaktadır:

Attika'da M.Ö. 4. yüzyılın ikinci dörtlüğünde görülmeye başlayan kalın ağız kenarlı kantharos'lar¹¹ Daskyleion'a ancak yüzyılın üçüncü dörtlüğünde ulaşabilmiştir. Bu tip kantharos'lar, Daskyleion'da fazla sayıda ele geçmemiş olsa da, Kat. No. 5 ve Kat. No. 6 gibi örneklerle ağız kenarı-gövde-kulp, Kat. No. 7 ve Kat. No. 8 gibi örneklerle ise kaide profillerini izleyebilmekteyiz. Gerek profilleri, gerekse diğer merkezlerden ele geçen benzer örnekleri dikkate alındığında, Daskyleion örneklerinin M.Ö. 4. yüzyılın ikinci ve üçüncü dörtlüğüne ait olduğu gözlenmektedir.

İnce Ağız Kenarlı kantharos'lar az sayıda ele geçmiş olup, mevcut örnekler ağız kenarı-gövde parçasından ibarettir. Bunlar, burada Kat. No. 9 örneği ile temsil edilmektedir ve M.Ö. 375 – 350 tarihleri arasına aittirler.

Cup-Kantharos

Atina Agorası'nda yapılan kazıların yardımı ile cup-kantharos'ların ilk ortaya çıkışları M.Ö. 4. yüzyılın başları olarak saptanmıştır. Erken örneklerin kaideleri, kalın kenarlı cup-skyphos'ların kaidesi ile benzerlik içerisindedir ve ayak çemberi rezerve bırakılarak firnis çemberlerle bezelidir. Zaman ilerledikçe cup-kantharos'ların genel görünümünde bir yükselme gözlenmektedir. Gövde daralır ve kaidenin iç yüzünden ayak çemberine geçişte içbükey profil görülür. Ayak çemberi ise tamamen siyah firnisle kaplanır¹².

⁹ Coşkun 2004, 92 vd.

¹⁰ Kalın kenarlı cup-skyphos'lar için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 111 vd., Fig. 6, Pl. 27, no. 612-623.

¹¹ Sparkes – Talcott 1970, 117 vd.

¹² Bu formun ortaya çıkışı ve form gelişimi için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 117 vd.

Daskyleion buluntuları içerisinde, kalın ve ince ağız kenarlı olmak üzere, başlıca iki tip cup-kantharos bulunmaktadır. Kalın ağız kenarlı cup-kantharos'ların, standart ve küresel gövdeli olmak üzere iki alt tipine ait parçalar da bulunmaktadır. Cup-Kantharos'lar, burada değerlendirilen seramiklerin % 18.4'ünü oluşturmaktadır ve bu oranla bolsallardan sonra yoğunluk açısından ikinci sırada yer almaktadırlar (Grafik I).

Standart tip, M.Ö. 4. yüzyılda çok rağbet görmüş bir tiptir. Bu tip, yüksek içbükey profilli bir boyuna ve kalınlaştırılarak dışa doğru sarkıtılmış ağız kenarına (Kat. No. 10-12) sahiptir. Bazı örneklerde bu kalınlaştırılmış ağız kenarının içi bir kanal şeklinde boş bırakılmıştır (Kat. No. 11). Bu tip için genel bir gelişim olarak; kabın daralıp yüksekliğinin artmasını, kaidenin daralıp yükselmesini, içbükey boynun gövdeye oranla uzamasını ve kulpların kabalaşmasını söylemek mümkündür¹³.

M.Ö. 4. yüzyıl boyunca kullanım gören standart tip cup-kantharos'lar, Hellenistik Devir'de de varlığını sürdürmeye devam etmiştir ve yaklaşık olarak M.Ö. 275 tarihinde ortadan kalkmıştır¹⁴.

Daskyleion buluntuları içerisinde bu tip, M.Ö. 4. yüzyılın ilk dörtlüğünden üçüncü dörtlüğüne dek görülmektedir. Mevcut buluntuların hepsi ağız kenarı-gövde parçasıdır. Buradaki Kat. No. 10 en erken örnek olup, M.Ö. 380 civarına tarihlenmiştir. Kat. No. 11 Daskyleion buluntuları içerisinde ağız kenarında kanal şeklinde boşluk içeren nadir buluntulardan biridir. Bu parça, diğer merkezlerden ele geçen ve M.Ö. 375-350 tarihleri arasına verilen örneklerle uyum içerisinde. Kat. No. 12 örneği ise profilli ve benzer örnekleri göz önünde bulundurularak M.Ö. 4. yüzyılın üçüncü dörtlüğüne tarihlenmelidir.

Küresel Gövdeli tip ise genelinde cup-kantharos'lar içerisinde yaygın değildir. Bu tip, gövdesinin küresel yapısıyla diğer cup-kantharos'lardan ayırım gösterse de, kaidesi ve kulpları ile benzeşmektedir. Bu küresel gövde üzerinde dar bir boyun yer almaktadır¹⁵. Ağız kenarı ise kalınlaştırılmış formu ile, kalın kenarlı cup-skyphos'lara çok benzemektedir¹⁶. Ağız kenarındaki bu büyük benzerliği, Kat. No. 4'de yer alan kalın kenarlı cup-skyphos ile

¹³ Form gelişimi için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 118 vd.

¹⁴ Sparkes – Talcott 1970, 119.

¹⁵ Küresel gövdeli cup-kantharos'lar hakkında genel bilgi için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 119.

¹⁶ Karşılaştırmız: Sparkes – Talcott 1970, no. 667; Cook 1965, Fig. 1, 3.

Kat. No. 13'de sunulan küresel gövdeli cup-kantharos arasında yapılacak bir karşılaştırma ile gözlemek mümkündür.

Bu tipin yaygın olan bir üretimi, gövde dış yüzünde dikey yivler içeren çeşididir¹⁷. Daha çok M.Ö. 4. yüzyılın ikinci dörtlüğünde görülen bu tipin, yüzyılın üçüncü dörtlüğüne ait örnekleri de bulunmaktadır¹⁸.

Genelde diğer cup-kantharos tiplerine oranla pek yaygın olmayan küresel gövdeli tip, Daskyleion buluntuları içerisinde de sayıca azdır. Daskyleion'dan ele geçen ve burada Kat. No. 13 örneği ile temsil edilen bu tipe ait parçaların hepsi ağız kenarı-gövde parçasıdır. Bu parça, profili ile diğer merkezlerden ele geçen ve M.Ö. 4. yüzyılın ikinci dörtlüğüne tarihlenen örneklerle uyum içerisinde.

Daskyleion buluntuları içerisindeki M.Ö. 4. yüzyıla tarihli ikinci tip cup-kantharos'lar olan ince ağız kenarlı tip ise; standart, alçak dudaklı ve çanak şekilli olmak üzere üç alt tipe karşımıza çıkmaktadır:

Standart tipi oluşturan temel unsurlar, kalın ağız kenarlı cup-kantharos'larla çok benzemektedir. Aralarındaki en büyük fark, bu tipte ağız kenarının sade oluşudur. Sade ağız kenarından devam eden içbükey profilli boyundan gövdeye geçiş, tıpkı kalın kenarlı cup-kantharos'lardaki gibi sert bir açılı ile sağlanmıştır. Yüksek, içbükey bir boyun, küçülmüş bir kaide, vurgulanmış çanak şekilli bir gövde ve uzun kulpları ile bu tipin gelişimi de kalın kenarlılarla paralellikler sergiler. Genel bir gelişim olarak bu tipin, geniş, alçak bir kaptan, yüksek, dar bir kaba dönüştüğünü söyleyebiliriz¹⁹.

Atina Agorası kazılarında edinilen veriler ile bu tipin en erken örneklerinin M.Ö. 4. yüzyılın ilk dörtlüğüne ait olduğu saptanmıştır. Geç örnekleri ise Hellenistik Devir'de görülmektedir²⁰.

Bu tip cup-kantharos'lar, Daskyleion buluntuları içerisinde tek bir örnek ile temsil edilmektedirler. Kat. No. 14'de yer alan bu ağız kenarı parçası, profili ve diğer merkezlerden ele geçen benzer örneklerle karşılaştırıldığında, M.Ö. 325 civarına tarihlenmelidir.

¹⁷ Sparkes – Talcott 1970, Pl. 28, no. 668.

¹⁸ Sparkes – Talcott 1970, 119.

¹⁹ Bu formun genel özellikleri ve form gelişimi için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 119 vd.

²⁰ Hellenistik Devir örnekleri için bkz. Thompson 1934, 388, Fig. 18, B 17.

Cup-kantharos'lar içerisinde pek yaygın olmayan alçak dudaklı tip, ağız kenarının şekli ile ince ağız kenarlı diğer cup-kantharos tiplerinden ayrılır. İçbükey profilli boyun, standart tipe nazaran daha alçaktır. Ağız kenarı ise bariz bir şekilde dışa dönüktür (Kat. No. 15-16). Kaidenin dış yüzündeki iki yiv kaideye üç kademeli bir görünüm kazandırmıştır (Kat. No. 17-18). Diğer yandan gövdenin yükselmesi, kaidenin küçülmesi, kulpun yükselmesi gibi özellikleri ile gelişim açısından öbür tiplerle paralellik sergilerler²¹.

Alçak dudaklı tip, her ne kadar cup-kantharos'lar içerisinde pek popüler olmasa da, Daskyleion buluntuları içerisinde diğer cup-kantharos'lara kıyasla daha fazla sayıda yer almaktadır. Daskyleion örneklerinin hepsi, bu tipin klasik şeklini almış olduğu M.Ö. 4. yüzyılın üçüncü dörtlûğüne aittirler ve burada Kat. No. 15-18 örnekleri ile temsil edilmektedirler. Bunlardan Kat. No. 15, bu dönemin ortalarına ait ağız kenarı-gövde profilli ile M.Ö. 340-325 tarihleri arasına, Kat. No. 16 ise sonlarına ait gövde-kulp profili ile M.Ö. 325 civarına tarihlenmiştir. Mevcut kaide parçaları ise üç kademeli bir alt bölüm, içbükey bir üst bölüm içerirler ve rezerve ayak çemberleri firmis bantlarla bezelidir. Bu tipe ait kaide parçaları burada Kat. No. 17 ve 18 örnekleri ile temsil edilmektedir. Bu kaide parçaları profilleri ve diğer merkezlerden ele geçen benzer örnekler yardımıyla M.Ö. 350-340 yıllarına tarihlenmektedir.

İnce ağız kenarlı cup-kantharos'ların, Daskyleion buluntuları içerisinde üçüncü alt tipi olan, çanak şekilli cup-kantharos'lara²² ait az sayıda kaide parçası ele geçmiştir. Kat. No. 19 örneği ile temsil edilen söz konusu parçanın profili, diğer merkezlerden ele geçen ve M.Ö. 380 civarına tarihlenen örnekler ile uyum içerisinde. İlk ortaya çıkış tarihi M.Ö. 4. yüzyılın ilk dörtlûğü olan cup-kantharos'ların, Daskyleion'a M.Ö. 380 civarında ulaştığı, fakat pek rağbet görmediği anlaşılmaktadır.

²¹ Formun genel özellikleri ve form gelişimi için bkz. Sparkes - Talcott 1970, 120.

²² Sparkes - Talcott 1970, 121, fig. 7, no. 686-690.

Bolsal

Bolsal'lar²³ istatistiksel açıdan birinci sırada yer almaktadır (Grafik I)²⁴ Mevcut örneklerin içerisinde, bu yüzyılın erken yıllarına ait parçaların yoğunlukta olduğu gözlenmektedir. Bunun yanı sıra, M.Ö. 380-350 yılları arasına ve M.Ö. 350 civarına tarihli örnekler de bulunmaktadır. Yoğun olarak karşılaştığımız M.Ö. Erken 4. yüzyıla tarihli bolsal'lar burada, Kat. No. 20-24 örnekleri ile yer almaktadırlar. M.Ö. 380-350 yılları arasına tarihli örnekler arasında ise birkaç amorf kaide parçası dışında henüz kaide parçası bulunmamaktadır. Bu yıllar arasına tarihli örneklerin hepsi ağız kenarı-gövde parçasıdır ve burada Kat. No. 25 örneği temsil edilmektedir. Kat. No. 26 ve 27 parçaları ise yaklaşık olarak M.Ö. 350 civarına tarihlenen örneklerdir.

Tek Kulplu (One Handler)

Daskyleion'dan ele geçen Attika üretimi siyah firnisli tek kulplu kaplar, genellikle M.Ö. 5. yüzyıla tarihlidir²⁵. M.Ö. 4. yüzyıla tarihli az sayıda parça bulunmuştur ve bunlar burada sunulan seramik grubunun % 4.8'ini oluşturmaktadır (Grafik I). Kaide-gövde parçalarından ibaret olan ve burada Kat. No. 28 ile temsil edilen tek kulplu kap parçaları, söz konusu formun siyah tipine ait örneklerdir. M.Ö. 5. yüzyılda tek kulplu kap tipleri içerisinde en popüler olan siyah tipin M.Ö. 4. yüzyılın sonlarına dek devam ettiği bilinmektedir²⁶.

Daskyleion'da M.Ö. 420 tarihinden itibaren kullanım gören²⁷ tek kulplu kapların, M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında rağbet gördüğü, ancak M.Ö. 4. yüzyılda pek ilgi görmediği anlaşılmaktadır. Daskyleion'dan ele geçen mevcut örnekler, M.Ö. 375 civarına tarihlenmektedirler (Kat. No. 28).

²³ Bolsallar hakkında genel bilgi için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 107.

²⁴ Daskyleion'dan ele geçen M.Ö. 4. yüzyıla tarihli bütün siyah firnisli seramikler içerisinde bolsallar istatistiksel açıdan ilk sırada yer almaktadır. Bu çalışmada sunulan Attika üretimi ürünlerin yanı sıra Daskyleion buluntuları içerisinde bol sayıda Non-Attik siyah firnisli bolsal bulunmaktadır.

²⁵ Coşkun 2004, 96vd.

²⁶ Siyah tip için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 126, Fig. 8, Pl. 30-31, no. 744-763.

²⁷ Coşkun 2005, 96.

Çanak

Attika seramik repertuarında siyah firmisli olarak üretilen çanakların derin gövdeli dışbükey-içbükey profilli tipi haricindeki diğer üç tipini²⁸ Daskyleion'dan ele geçen M.Ö. 4. yüzyıla tarihli buluntular içerisinde görmek mümkündür.

Bunlardan ilki olan dışa çekik ağızlı çanaklar, M.Ö. 4. yüzyılda klasik şeklini almıştır ve Hellenistik Devir içlerine dek varlığını sürdürmüştür²⁹.

Bu formun zaman içinde bazı değişimler sergilediği saptanmış durumdadır: M.Ö. 4. yüzyılda gövdenin üst kısmı dik bir profile sahiptir. Alt kısmı ise, kaideye doğru keskince ilerlemektedir. Gövdenin üst ve alt kısmı arasında ise giderek dik bir açı ortaya çıkar. Böylece, yüzyılın ortasından önce gövdenin alt ve üst kısımları arasındaki bağlantı hemen hemen dik bir açığa dönüşmüştür³⁰. M.Ö. 380 civarına tarihlenen Kat. No. 29 örneğinde bu açının yavaş yavaş oluşmaya başladığını görmek mümkündür.

Burada Kat. No. 29 örneği ile temsil edilen Attika üretimi bu tip çanaklar, Daskyleion buluntuları içerisinde az sayıda yer almaktadır. Dışa çekik ağızlı Attika üretimi çanakların Daskyleion'a neden bu kadar az sayıda ithal edilmiş olduğunu, bu merkezden bol sayıda ele geçen ve yerel üretim olabilecek Non-Attik ürünlerle açıklamak doğru olacaktır³¹.

İkinci çanak tipi ise; sığ gövdeli dışbükey-içbükey profilli olarak anılan örnektir. Bu tip çanaklarda gövdenin üst kısmı dışbükey profildir ve bunun altında rezerve bırakılmış bir yiv mevcuttur. Bu yivin altında ise gövde içbükey profile sahiptir. Gövdenin alt kısmındaki bu içbükey profil tek bir kavis şeklinde kaideyi de içine alır ve oturma düzlemine dek ilerler. Kabin iç kısmında ise ağız kenarından çanağın dibine dek kesintisiz devam eden tek bir kavis söz konusudur³².

Attika seramik repertuarına M.Ö. 5. yüzyılın ikinci dörtlüğünde giren ve geç 5. yüzyılda en popüler çağını yaşayan bu tip çanaklar, 4. yüzyılın

²⁸ Attika üretimi siyah firmisli çanak tipleri için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 128 vd.

²⁹ Form için bkz. Corbett 1949, 328; Sparkes – Talcott 1970, 128vd. Hellenistik Devir örnekleri için bkz. Thompson 1934, 486, Fig. 17; Crowfoot 1957, 245, Fig. 48.

³⁰ Form gelişimi için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 128 vd.

³¹ Tunuz 1993, 42; Coşkun 2005, 219.

³² Form için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 130 vd.

ortalarından önce repertuardan kalkarlar³³. Daskyleion'da, 5. yüzyılın ortalarından itibaren kullanım gören³⁴ bu forma ait en geç tarihli parçalar M.Ö. 375 yılına tarihlidir. Az sayıda ele geçen bu parçalar ağız kenarı-gövde parçası olup, burada Kat. No. 30 örneği ile temsil edilmektedir.

Üçüncü çanak tipi olan içe çekik ağızlı çanaklar, Attika'da, M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında ortaya çıkar, M.Ö. 4. yüzyıl boyunca devam eder ve Hellenistik Devir içlerine dek varlığını sürdürür³⁵. Genelde, M.Ö. 5. yüzyıla ait pek fazla örnek yoktur. M.Ö. 4. yüzyılda ise, bu çanaklar en popüler dönemlerini yaşamıştır. Buna karşın, Daskyleion buluntuları içerisinde, Attika üretimi olarak az sayıda yer almaktadırlar. Bunun sebebini ise; belki de tıpkı dışa çekik ağızlı çanaklarda olduğu gibi, Non-Attik ürünlere bağlayabiliriz. Az sayıdaki Daskyleion örnekleri, ağız kenarı-gövde parçalarından ibaret olup, burada Kat. No. 31 örneği ile temsil edilmektedir. Kat. No. 31 örneği, gövdesinin en geniş olan yerinde gövde cidarının kalınlaştırılmış hali ile ve dış yüzündeki şişkin dışbükey profili ile 4. yüzyılın ikinci dörtlüğüne ait özellikleri taşımaktadır.

Yukarıda değinilen tiplerinin yanı sıra, küçük çanaklar da bulunmaktadır. Bunların ise; geç ve ince tip ile dışa çekik ağızlı olmak üzere iki alt formu bulunmaktadır.

Geç ve ince tip küçük çanaklar³⁶, Daskyleion buluntuları içerisinde sayıca fazla değildir. Kat. No. 32 örneği, halka kaideli olmasına rağmen, kaide-den ayak çemberine geçişte bir set içermemektedir. Bu serinin geç örneklerinde de söz konusu olan bu set, her zaman görülmemektedir. Bu örneğin ağız kenarının içe doğru fazla çekilmiş olması dikkat çekicidir. Bu özelliği ile yaklaşık M.Ö. 380 yıllarında ortaya çıkan geniş oturma düzlemli çanaklarla benzerlik gösterir³⁷. Sonuç olarak bu parçamızı erken ve ince duvarlı küçük çanakların repertuardan kalkmaya başladığı ve geniş oturma düzlemli küçük çanakların ortaya çıkmaya başladığı tarih olan M.Ö. 380 civarlarına yerleştirmek doğru olacaktır. Kat. No. 33 örneği ise, kaidesinin

³³ Bu tipin ortaya çıkışı ve form gelişimi için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 131.

³⁴ Coşkun 2004, 97.

³⁵ Form gelişimi için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 131 vd.

³⁶ Geç ve ince tip küçük çanaklar için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 134 vd., Fig. 9, Pl. 33, no. 863-876.

³⁷ Sparkes – Talcott 1970, Fig. 9, no. 882-887.

tasarlanışı açısından bu tipin diğer örnekleri ile farklılık gösterir. Ağız kenarı ve gövde profili, Atina Agorası'ndan ele geçen örneklerle benzerlik gösterirken, kaideden ayak çemberine kesintisiz geçişi ile bu örneklerden ayrılır. Kaidenin bu görünüşü, geniş oturma düzlemlili çanakların kaidesine doğru bir geçiş göstermektedir. Bu örneğin de, geç ve ince tipin ortadan kalkıp, geniş oturma düzlemlili küçük çanakların ilk örneklerinin yapıldığı sıradaki deneysel bir ürün olduğu ve bu parçanın da, M.Ö. 380 yılına tarihlenmesi doğru olacaktır.

Dışa çekik ağızlı küçük çanaklar³⁸ ise burada Kat. No. 34 örneği ile temsil edilmektedir. Bu tip küçük çanaklarda dışa doğru çıkıntı yapan ağız kenarı, dışbükey profilli gövde ve halka kaide karakteristik özelliklerdir. Ağız kenarında çıkıntı yapan kısım, bazı örneklerde tamamen yatay iken³⁹, bazılarında aşağıya doğru eğim göstermektedir. 34 no'lu parça, benzer örnekleriyle yapılan karşılaştırmalar sonucu, M.Ö. 350-325 yıllarına tarihlenmelidir.

Tuzluk

Daskyleion buluntuları içerisinde M.Ö. 4. yüzyıla tarihli Attika üretimi siyah firnisli tuzlukların içbükey profilli ve kaideli⁴⁰ olmak üzere iki tipi bulunmaktadır. İçbükey profilli tuzlukların erken ve geç olmak üzere iki farklı alt tipi bulunmaktadır. Geç tip, M.Ö. 4. yüzyılda standart halini alır ve çok yaygındır. Gövde iyice içbükey profilli bir duvara sahiptir. Ağız kenarı yuvarlatılmıştır. Kaide, gövdeden belirli bir şekilde ayrılmıştır⁴¹. Geç tipe ait Daskyleion örnekleri burada, Kat. No. 35 ile temsil edilmektedir ve M.Ö. 350-325 yılları arasına tarihlenmelidir. Kaideli tip tuzluklarla küçük çanaklar arasında çok az bir fark vardır ve çoğu zaman bu ayrımı yapmak zordur. Bu tuzluklar ekhinus profilli tuzluklarla yakınlık göstermesi nedeniyle tuzluklar başlığı altında incelenmektedir⁴². Kaideli tuzluklar, kendi içinde iki alt tip göstermektedir: Bunlardan ilki erken ve disk kaideye sahip olanlar⁴³, ikincisi ise geç ve halka kaideye (Kat. No. 36-37)

³⁸ Sparkes – Talcott 1970, 135, Fig. 9, Pl. 33, no. 879-881.

³⁹ Sparkes – Talcott 1970, Fig. 9, no. 880.

⁴⁰ Tuzluk tipleri için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 135 vd.

⁴¹ Form için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 135 vd.

⁴² Sparkes – Talcott 1970, 137.

⁴³ Sparkes – Talcott 1970, Fig. 9, no. 939.

sahip olanlardır. Daskyleion'dan ele geçen kaideli tuzluklar da sayıca çok azdır (Grafik I). Profilleri ve diğer merkezlerden ele geçen benzer örnekleri göz önünde tutularak 36 no'lu örnek, yaklaşık olarak M.Ö. 350'ye, 37 no'lu örnek ise, M.Ö. 350-325 yıllarına tarihlenmelidir.

Balık Tabağı

Attika seramik repertuarına M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında giren balık tabaklarının⁴⁴ Daskyleion'dan ele geçen M.Ö. 4. yüzyıla tarihli az sayıda örneği olup (Grafik I), bunlar da sadece kaide-gövde parçalarından oluşmaktadır (Kat. 38-40)⁴⁵. Diğer merkezlerden ele geçen benzer örneklerle yapılan karşılaştırmalar sonucunda; 38 no'lu parça, M.Ö. 400-350 yılları arasına, 39 no'lu parça, M.Ö. 375 civarına ve 40 no'lu parça ise M.Ö. 350-325 yılları arasına tarihlenmelidir.

Hydria

Daskyleion'da, Attika üretimi siyah firnisli hydria'lara ait sadece tek bir parça ele geçmiştir (Kat. No. 41)⁴⁶. Ağız kenarı-gövde parçası olan bu örneği profili ve diğer merkezlerden ele geçen benzer örnekleri ile yapılan karşılaştırmalar sonucunda, M.Ö. 4. yüzyılın ortalarına tarihlemek doğru olacaktır.

Lekythos

Daskyleion'dan ele geçen siyah firnisli Attika üretimi lekythos'lar⁴⁷ içerisinde M.Ö. 4. yüzyıla tarihli olanlar, bodur lekythos'ların küçük ve geç örnekleridir. Az sayıda ele geçen bu parçalar (Grafik I), Kat. No. 42 örneği ile temsil edilmektedir ve M.Ö. 375-350 yılları arasına tarihlenmelidir.

Bu merkezden ele geçen M.Ö. 4. yüzyıla tarihli Attika üretimi seramikler içerisinde, siyah firnisli olanlar, gerek figürlü seramiğe⁴⁸, gerekse Intentional Red teknikli seramik türüne⁴⁹ oranla fazla sayıdadır.

⁴⁴ Attika üretimi siyah firnisli balık tabakları için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 147 vd.

⁴⁵ Daskyleion buluntuları içerisinde balık tabakları sayıca çok az olmasına rağmen, mevcut örnekler bu formun ilk ortaya çıktığından (M.Ö. 5. yüzyıl sonları) itibaren bu merkezde kullanıldığını göstermektedir bkz. Coşkun 2004, 100.

⁴⁶ Attika üretimi figürlü sahne içeren hydriaların da ağız kenarları siyah firnisli olabilmektedir. Dolayısıyla 41 no'lu örneğimizin figürlü bir vazunun parçası olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir.

⁴⁷ Lekythos tipleri için bkz. Sparkes – Talcott 1970, 151.

⁴⁸ Tuna-Nörling 1999.

⁴⁹ Daskyleion'dan ele geçen Intentional-Red teknikli seramikler için bkz. Çağışan 1999.

Attika seramikleri antik dünyanın en kaliteli ve dolayısı ile en pahalı seramik ürünleri olduğundan, bunların yoğun olarak kullanıldığı bir merkezin alım gücünün yüksek olması gerekmektedir. Daskyleion'dan ele geçen siyah firnisli Attika seramikleri üzerine burada yapılmış olan istatistik çalışması sonucunda edinilen verilerle, Satraplık Merkezinin ekonomik durumunun hangi dönemlerde ne durumda olduğu da izlenebilmektedir. Daskyleion'dan ele geçen siyah firnisli Attika üretimi seramiklere tarihsel açıdan bakıldığında, bunların M.Ö. 6. yüzyılın ikinci dörtlüğü ile M.Ö. 320 tarihi arasındaki zaman birimine ait oldukları gözlenmektedir⁵⁰. Bu zaman birimi içerisinde gerek sayısal çoğunluk, gerekse form çeşitlerinin zenginliği açısından M.Ö. 5. yüzyıl, ilk sırada gelmektedir⁵¹. Bu durum Daskyleion'un ekonomik açıdan en güçlü olduğu dönemin M.Ö. 5. yüzyıl olduğunu göstermektedir. Özellikle Orta Akhaemenid Dönem'de (M.Ö. 477-388)⁵² bu merkezin altın çağını yaşadığını saptamış bulunmaktayız⁵³. M.Ö. 5. yüzyıldan sonra yoğunluk açısından bu seramiğin en çok kullanıldığı dönem M.Ö. 4. yüzyıldır. M.Ö. 5. yüzyıla oranla, M.Ö. 4. yüzyılda söz konusu seramiğin bu merkezdeki kullanımında azalma olsa da, bu seramik türünün M.Ö. 320 civarına dek, kesintisiz olarak kullanılmış olduğu da görülmektedir. M.Ö. 4. yüzyılın ilk on iki yılı (M.Ö. 400-388) Orta Akhaemenid Dönem'in son yıllarını kapsamaktadır. M.Ö. 414'den itibaren satraplık görevini yürütmekte olan Pharnabazos II, bu tarihlerde hala görevinin başında idi. M.Ö. 388 yılında başlayan Geç Akhaemenid Dönem'in ilk satrabı Ariobarzanes'tir. Daskyleion'da M.Ö. 4. yüzyılda siyah firnisli Attika seramiklerinin en yoğun olarak kullanıldığı dönem, yüzyılın ilk dörtlüğüdür ve yukarıda değinilen iki satrabın görev yıllarına denk gelmektedir. Yüzyılın ikinci dörtlüğünde (Ariobarzanes, Artabazos II), ilk dörtlüğe oranla yaklaşık 1/4 oranında düşüş gözlenmektedir. Yüzyılın üçüncü dörtlüğünde ise (Artabazos II, Pharnabazos III) ikinci dörtlüğe oranla küçük bir yükseliş görülse de, yüzyılın son dörtlüğüne ait olan az

⁵⁰ Coşkun 1999, tablo II.

⁵¹ Coşkun 1999, tablo II; Coşkun 2004.

⁵² T. Bakır, antik kaynaklardan yola çıkarak, Akhaemenid krallarının, Sparta satraplarının, Yunan ve Sparta komutanlarının rol aldıkları tarihi olayları bütünleştirmiş, bu dönemde Daskyleion'da görev yapan satraplar ve yönetim dönemlerinin tarihlerine dair bir sıralama yapmıştır bkz. Bakır 1991b; Bakır 2001., Bakır, Daskyleion Satraplık Dönemini "Erken Akhaemenid", "Orta Akhaemenid" ve "Geç Akhaemenid" olmak üzere üç evreye ayırmıştır bkz. Bakır 1995; Bakır-Akbaçoğlu 1997b.

⁵³ Coşkun 2004, 104; Coşkun 2005, 514.

sayıdaki örnekler göstermektedir ki; Daskyleion'a ithal edilen siyah firnisli Attika seramiklerinin ticareti Akhaemenid Dönem'den sonra artık yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır (Grafik II) ve bu da, Daskyleion'un ekonomik gücü ile ticari ilişkilerinin giderek zayıfladığının ve M.Ö. 5. yüzyıldaki güçlü yönetimin yok olduğunun kanıtıdır. Bu durumu tarihsel olaylarla da destekleyebilmekteyiz: M.Ö. 395 yılında Spartalı komutan Agesilaos'un Daskyleion'u yakıp yıkmasından⁵⁴ sonra, bu satraplık merkezinin tekrar toparlanarak eski gücüne kavuştuğu bilinmektedir. Fakat özellikle, M.Ö. 360'lı yıllarda Satrap İsyanları⁵⁵ ile başlayan karışık dönemde Daskyleion'da ciddi sıkıntıların yaşanmış olduğu da unutulmamalıdır. Ayrıca M.Ö. 334 yılındaki Granikos Savaşı sonucunda Daskyleion, Makedonya Krallığı'nın eline geçmiş ve satraplık statüsünü yitirmiştir⁵⁶. Kazı verileri, Daskyleion'un bu tarihten sonra hiçbir zaman Akhaemenid Dönemi'ndeki kadar zengin bir ekonomiye sahip olmadığını göstermektedir. Satrap isyanları ile başlayan karmaşa döneminden itibaren, Daskyleion'un ticari ilişkilerinde de bir gerilemenin yaşanmış olması doğal bir sonuç olarak karşılanmalıdır.

Öte yandan, Daskyleion'un mimari, plastik, seramik ve diğer bütün buluntuları da, siyah firnisli Attika seramiklerinden hareketle yapılmış olduğumuz değerlendirmeyi destekler niteliktedir. M.Ö. 5. yüzyıla ait eserlerin, gerek sayısal çoğunluk açısından, gerekse nitelik açısından dikkat çekmesi önem taşımaktadır⁵⁷. Diğer yandan Pharnabazos II'nin (M.Ö. 414-388) satraplık yıllarından sonra, buluntuların kalitesindeki düşüş ve sayısal azalma da dikkat çekmektedir. Daskyleion'da büyük boyutlu urbanizm faaliyetlerinin de M.Ö. 4. yüzyılda görülmeşiğine ayrıca değinmek gerekir.

M.Ö. 4. yüzyılda siyah firnisli Attika seramiğinin önceki dönemlere göre daha az kullanılmasını ekonomik güce bağlamanın yanı sıra, bu azalmanın bir diğer sebebi olarak da, Attika taklidi (Non-Attik) ürünleri düşünmeliyiz. Kazı buluntuları içerisinde bu yüzyıla tarihli bol sayıda Non-Attik seramik bulunmaktadır. Bunların bir kısmının Daskyleion veya çevresindeki atölyelerde üretilen yerel üretim seramikler olabileceği

⁵⁴ Xenophon, Hellenika. 4. 1. 1-4; 4. 1. 33

⁵⁵ Satrap İsyanları için bkz. Weiskopf 1989.

⁵⁶ Arrianos, Anabasis. 1. 17. 1; Strabon, XVI, 776; Pausanias, I. 29.10.

⁵⁷ Coşkun 2005.

düşünülmektedir⁵⁸. Bu seramikler şüphesiz ki; Attika ürünlerinden daha ucuz mallardı. Bunlar, büyük oranda alım gücü düşük kitlelere hitap etmiş olmalıdır. Fakat satraplığın akropolü niteliğindeki Hisartepe'den de bol sayıda ele geçmiş olmaları dikkat çekicidir.

Persler ile Atinalılar arasındaki uzun yıllar süren savaşlar göz önünde tutulduğunda; bir satraplık merkezi olan Daskyleion'da, Attika ürünlerinin yoğun olarak kullanılmış olması dikkat çekicidir. Perslerin, düşmanlarının ürettiği malları niçin kullandıklarını ancak İmitatio Regis⁵⁹ ile açıklayabiliriz⁶⁰.

Daskyleion ile Atina arasındaki ticaret, aracı Polis'ler sayesinde gerçekleşmiş olmalıdır. Bu ticarete, başta Kyzikos olmak üzere, bazı Batı Anadolu Polis'leri rol oynamış olmalıdır⁶¹.

Siyah fırlıslı Attika seramikleri üzerinde yer alan graffitolarda⁶², Daskyleion'un bu yüzyıldaki sosyal yapısı hakkında yorumlar yapmamıza olanak sağlamaktadır. Seramikler üzerinde, Yunan ve Phryg dillerinde yazılmış yazılarla karşılaşmaktayız. Daskyleion'da 'Pre-Akhaemenid-Dönem'de bir Phryg yerleşiminin varlığı saptanmış durumdadır⁶³. Kat. No. 12 örneği⁶⁴ üzerindeki Phryg dilinde yazılmış "Karea" sözcüğü, bu merkezde M.Ö. 4. yüzyılın ortalarında hala Phryg nüfusunun yaşamaya devam ettiğini göstermektedir⁶⁵. Bunun yanı sıra, Yunan dilinde yazılı seramiklerin de kullanılmış olması (Kat. No. 33), M.Ö. 5. yüzyılda Daskyleion'daki Yunan nüfusuna işaret etmektedir.

⁵⁸ Tunuz 1993, 42; Coşkun 2005, 219.

⁵⁹ Xenophon. Kyropaidia. 8. 6. 10.

⁶⁰ Coşkun 1999, 122; Coşkun 2004, 106.

⁶¹ Tuna-Nörling 1999, 20; Coşkun 1999, 123. Ege Denizi'ndeki ticarete büyük roller üstlenmiş olan İonia polislerinde yapılan kazılarda da Attika mallarının bolca ele geçmiş olması bu görüşü desteklemektedir bkz. Boardman 1958-59; Cook 1965; Gürsoy 1987; Polat 1988; Tuna-Nörling 1995. Daskyleion'u, Kyzikos'a ve Propontis'in güney kıyılarına ulaştıran bir yol vardı ve bu yol güneyde büyük olasılıkla kral yolu ile bağlantı olmalıydı. Bu konu hakkındaki yorumlar için bkz. Graf 1994, 180.

⁶² Daskyleion'dan ele geçen graffitolar seramikler için bkz. Yıldızhan 1999.

⁶³ Bakır - Gusmani 1993; Bakır-Akbaşıoğlu 1997; Bakır 2003, 7; Erşen 2003.

⁶⁴ Bakır - Gusmani 1993, 143, Abb. 3, no. 3; Bakır-Akbaşıoğlu 1997, 238; Bakır 2003, 13.

⁶⁵ Bakır-Akbaşıoğlu 1997, 238; Bakır 2003, 7.

KATALOG

SKYPHOS

A Tipi

1- Figür 1 F6 D/K Açması-1993, CNM

A.Ç: 17.2 cm. Korunan Yükseklik: 3.8 cm.

Ağız kenarı parçası. Dışa çekik ağız kenarı. İç yüzey kahverengi, dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 4, no. 349; İvanov 1963, fig. 78, no. 498; Blondé 1985, fig. 17, no. 140-145; Jehasse 1978, fig. 43, no. 709; Salles 1983, fig. 15, no. 92

Tarih: 400 - 375

2- Figür 1 Biltenler I Açması-1992, CDD

A.Ç: 11.4 cm. Korunan Yükseklik: 3.7 cm.

Ağız kenarı-gövde parçası. Dışa çekik ağız kenarından gövdeye geçişte dışbükey profilli bir bombe. İç yüzey parlak kırmızı, dış yüzey kırmızı-siyah alacalı parlak firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 4, no. 352; Felten 1982, Abb. 50, no. 455; Williams – Fischer 1976, pl. 21, no. 37.

Tarih: ~ 330

3- Figür 1 II. Kesit Açma -1988, ACL

K.Ç: 4.2 cm. Korunan Yükseklik: 3.1 cm.

Kaide-gövde parçası. Halka kaide, yukarıya doğru genişleyen içbükey gövde profili iç yüzey kahverengi, dış yüzey siyah firnisli oturma düzlemi ve ayak çemberi

Benzer Örnekler : Sparkes – Talcott 1970, fig. 4, no. 353; Blondé 1985, fig. 17, no. 140; Isler 1978, pl. 6, no. 212; D. B. Thompson 1954, pl. 20-c.

Tarih : ~ 320

CUP-SKYPHOS

Kalın Kenarlı

4- Figür 1 19-d Açması -1994, DHK

A.Ç : 10.2 cm. Korunan Yükseklik: 2.4 cm.

Ağız kenarı-gövde parçası. Dışa doğru çıkıntı yapan kalın dudaktan gövdeye geçişte yiv. İç ve dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer örnekler : Sparkes – Talcott 1970, fig. 6, no. 621; Cook 1965, fig. 1, no. 3; Alexandrescu 1978, pl. 65, no. 61; Kahil 1960, pl. 14, no. 24; Kastenbein 1974, 149, Abb. 236 B.

Tarih : Erken 4. yüzyıl

KANTHAROS

Kalın Ağız Kenarlı

5- Figür 1 1 No'lu Açma-1989, ANM
A.Ç: 9 cm. Korunan Yükseklik: 3.5 cm.

Ağız kenarı-gövde-kulp parçası. Dışa sarkık kalınlaştırılmış ağız kenarı. Ağız kenarından çıkan kulp paralel olarak ilerledikten sonra aşağıya dönmektedir. Kulp üzerinde mahmuz şekilli çıkıntı. Gövdenin korunan üst kısmı içbükey profilli. Gövdenin alt kısmına sert geçiş. İç ve dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 7, no. 701; Isler 1978, pl. 7, no. 230.
Tarih: 350 - 325

6- Figür 1 F/6 Kuzey ve F/5 Kuzey Açmaları (Temizlik)- 1994, CVG
A.Ç: 10.6 cm. Korunan Yükseklik: 4.5 cm.

Ağız kenarı-gövde-kulp parçası. Dışa sarkık kalınlaştırılmış ağız kenarı. Ağız kenarından çıkan kulp paralel olarak ilerledikten sonra aşağıya dönmektedir. Kulp üzerinde mahmuz şekilli çıkıntı. Gövdenin korunan üst kısmı içbükey profilli. Gövdenin alt kısmına sert geçiş. gövdenin alt kısmı dışbükey profilli. İç ve dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 7, no. 700; Hellström 1965, pl. 33, no. 57; Kahil 1960, pl. LV, no.34; Polat 1988, Şek. 24, no. 105.
Tarih: 350 - 325

7- Figür 1 F/6 Doğu Açması-1992, CJI
K.Ç: 4.4 cm. Korunan Yükseklik: 2.7 cm.

Kaide parçası. Konik kaide üzerinde iki yiv. Kaideden gövdeye sert geçiş. İç ve dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 7, no. 701; Isler 1978, pl. 7, no. 230.
Tarih: 350 - 325

8- Figür 1 19-c Açması -1994, DAN
K.Ç: 4.8 cm. Korunan Yükseklik: 2.1 cm.

Kaide parçası. Konik kaide üzerinde ve oturma düzleminde yiv. İç ve dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 7, no. 701; Isler 1978, pl. 7, no. 230.
Tarih: 375 - 350

İnce Ağız Kenarlı

9- Figür 1 1 No'lu Açma -1989, AMZ
A.Ç: 9 cm. Korunan Yükseklik: 4.9 cm.

Ağız kenarı-gövde parçası. Dışa çekik ağız kenarı. Gövdenin üst kısmı düz profilli, alt kısmı dışbükey profilli. İç yüzey kahverengi, dış yüzey mat siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 7, no. 707; İvanov 1963, fig. 76, no. 456; Clairmont 1956/57, pl. VI, no. 559.

Tarih: 375 - 350

CUP-KANTHAROS

Kalın Ağız Kenarlı - Standart

10- Figür 1 Sur Açması -1996, DSA

A.Ç: 8.2 cm. Korunan Yükseklik: 2 cm.

Ağız kenarı parçası. Dışa sarkık kalın ağız kenarı. İç ve dış yüzey parlak siyah firmisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 7, no. 652.

Tarih: ~ 380

11- Figür 1 F/6 Açması-1991, BPB

A.Ç: 17 cm. Korunan Yükseklik: 5.5 cm.

Ağız kenarı-gövde parçası. İç kısmı kanal gibi boş bırakılmış, dışa sarkık ağız kenarı. Gövdenin korunan üst kısmı içbükey profilli. İç ve dış yüzey parlak siyah firmisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 7, no. 657; Clairmont 1956/57, pl. VII, no. 583; Blondé 1985, fig. 16, no. 123.

Tarih: 375 - 350

12- Figür 1 F/6 Doğu Açması-1991, BTK

A.Ç: 9 cm. Korunan Yükseklik: 3 cm.

Ağız kenarı-gövde parçası. Dışa sarkık, kalın ağız kenarı. Gövdenin korunan üst kısmı içbükey profilli. Dış yüzde graffito. İç ve dış yüzey parlak siyah firmisli.

Kaynakça: Bakır – Gusmani 1993, 143, Abb. 3, no. 3; Bakır-Akbaşoğlu 1997, 238; Bakır 2003, 13.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 7, no. 661; D. B. Thompson 1954, pl. 24-f; Young 1951, pl. 50, no. b4.

Tarih: 350 - 325

Küresel Gövdeli

13- Figür 1 19 No'lu Açma-1995, DIJ

A.Ç: 9.6 cm. Korunan Yükseklik: 2.1 cm.

Ağız kenarı parçası. Dışbükey profilli, kalın cidarlı ağız kenarından gövdeye sert geçiş. İç ve dış yüzey parlak siyah firmisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 7, no. 667.

Tarih: 375 - 350

İnce Ağız Kenarlı - Standart

14- Figür 1 23 No'lu Açma -1996, DSV

A.Ç: 12 cm. Korunan Yükseklik: 3.6 cm.

Ağız kenarı-gövde parçası. Gövdenin korunan üst kısmı içbükey profilli. Gövdenin alt kısmına sert geçiş. İç ve dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 7, no. 676.

Tarih: ~ 325

Alçak Dudaklı

15- Figür 2 F/6 Kuzey Açması-1992, CDU

A.Ç: 10.6 cm. Korunan Yükseklik: 3.5 cm.

Ağız kenarı-gövde parçası. Dışa çekik ağız kenarından gövdeye içbükey profilli geçiş. Dışbükey profilli gövde. İç yüzey kahverengi, dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 7, no. 684.

Tarih: 340 - 325

16- Figür 2 F/5 Kuzey Açması-1992, CCM

A.Ç: 13.6 cm. Korunan Yükseklik: 6.1 cm.

Ağız kenarı-gövde-kulp parçası. Dışa çekik ağız kenarından gövdeye geçişte içbükey profil. Dışbükey profilli gövde. Dış yüzde kazıma tekniği ile yapılmış arka arkaya duran ve sola bakan iki horoz figürü bulunmakta. Soldakinin sadece arka kısmı korunabilmiş. Bir kısmı korunan ayak çemberi rezervedir. Dış yüzde kaide ile gövdenin birleşme noktasında rezerve bant. İç ve dış yüzey koyu kahverengi firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, pl. 28, no. 685.

Tarih: ~ 325

17- Figür 2 F/5 Açması-1991, BOC

K.Ç: 5.2 cm. Korunan Yükseklik: 1.8 cm.

Kaide parçası. Yüksek konik kaide üzerinde iki yiv. Kaide ile gövde birleşme noktası içbükey profilli ve gövdeye geçişte bir çentik. Bu alan ve oturma düzlemi rezerve. İç ve dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, pl.28, no. 683; D. B. Thompson 1954, pl. 24-h.

Tarih: 350 - 340

18- Figür 2 F/5 Açması-1991, BKV

K.Ç: 6 cm. Korunan Yükseklik: 3.4 cm.

Kaide-gövde parçası. Yüksek konik kaide üzerinde iki yiv. Kaideden gövdeye geçişte içbükey profil ve bir çentik. Bu alan ve ayak çemberi rezerve. Ayak çemberinde firnis çember. İç ve dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, pl. 28, no. 683; D. B. Thompson 1954, pl. 24-h.

Tarih: 350 - 340

Çanak Şekilli

19- Figür 2 F/5 Doğu Açması-1991, BUZ

K.Ç: 5.8 cm. Korunan Yükseklik: 1.8 cm.

Kaide parçası. Konik kaide üzerinde iki yiv. Gövde ile birleşme noktası ve oturma düzlemi rezerve. İç yüzde firnisin ince sürülmesinden dolayı fırça izleri kalmış ve bu yüzey kırmızı-siyah renk almış. Dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Karşılaştırınız: Sparkes – Talcott 1970, fig. 7, no. 686.

Tarih: ~ 380

BOLSAL

20- Figür 2 F/6 Kuzey Açması-1992, CIB

A.Ç: 13.2 cm. Korunan Yükseklik: 6.4 cm.

Ağız kenarı- gövde-kaide parçası. Basit dudak, halka kaide, gövdenin alt kısmında rezerve yiv. Ayak çemberi rezerve. İç ve dış yüzey parlak kahverengi-siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 6, no. 557.

Tarih: Erken 4. yüzyıl

21- Figür 2 6 D/K Açması-1992, CDJ

A.Ç: 14 cm. K.Ç: 8.8 cm.

Yükseklik: 7.1 cm.

Tam profil veren parça. Kulplar korunmamış. Basit dudak, halka kaide. Gövdenin alt kısmında ince rezerve bant. Rezerve ayak çemberinde bir ince, bir kalın firnis çember. Oturma düzlemi ve kaidenin iç yüzü firnisli. İç yüzey kırmızı, dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 6, no. 557.

Tarih: Erken 4. yüzyıl

22- Figür 2 F7/b1Açması-1998, ECK

A.Ç: 10.8 cm. K.Ç: 6.8 cm.

Yükseklik: 5.1 cm.

Tam profil veren parça. Kulplar korunmamış. Basit dudak, halka kaide. Rezerve ayak çemberinde kahverengi firnis çember. Oturma düzlemi firnisli. İç kahverengi-siyah, dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 6, no. 557.

Tarih: Erken 4. yüzyıl

23- Figür 2 F/5 Açması-1991, BMS

K.Ç: 7.8 cm. Korunan Yükseklik: 4.2 cm.

Kaide-gövde parçası. Halka kaide, oturma düzlemi ve ayak çemberi rezerve, Kaidenin iç yüzü firmisli. İç yüzey mat siyah, dış yüzey parlak siyah firmisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 6, no. 557.

Tarih: Erken 4. yüzyıl

24- Figür 2 F6/c1 Açması-1990, BDC

K.Ç: 6.4 cm. Korunan Yükseklik: 2.8 cm.

Kaide-gövde parçası. Gövdenin alt kısmında ince yiv. Halka kaide. Oturma düzlemi firmisli. Rezerve ayak çemberinde firmis çember. İç yüzey mat, dış yüzey parlak siyah firmisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 6, no. 557.

Tarih: Erken 4. yüzyıl

25- Figür 2 18-b Açması-1994, DGR

A.Ç: 13.8 cm. Korunan Yükseklik: 4.1 cm.

Ağız kenarı-gövde-kulp parçası. Aşağıya doğru dik inen ve alt kısımda içe kıvrılan gövde profili. Dış yüzey parlak siyah, iç yüzey kahverengi siyah firmisli. Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 6, no. 558; Alexandrescu 1978, fig. 13, no. 555.

Tarih: 380 - 350

26- Figür 2 F/6 Doğu Açması-1992, CHJ

A.Ç: 13 cm. Korunan Yükseklik: 3.7 cm.

Ağız kenarı- gövde-kulp parçası. Aşağıya doğru daralarak düz inen ve gövde altında içe kıvrılan profil. Dış yüzey parlak siyah, iç yüzey kahverengi-siyah firmisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 6, no. 561.

Tarih: ~ 350

27- Figür 2 J7/d-5 Açması-1990, BHB

K.Ç: 8.8 cm. Korunan Yükseklik: 3.1 cm.

Kaide-gövde parçası. Gövdenin alt kısmı ve kaidenin dış yüzü ve ayak çemberi rezerve. Oturma düzlemi firmisli. İç ve dış yüzey parlak siyah firmisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 6, no. 561.

Tarih: ~ 350

TEK KULPLU (ONE HANDLER)

28- Figür 3 F6 D/K - F6 Kuzey Açmaları-1992, CLC

K.Ç: 6.4 cm. Korunan Yükseklik: 1.4 cm.

Kaide parçası. Dışbükey profilli halka kaideden gövdeye sert geçiş. Bu geçiş kısmında ince rezerve bant. Oturma düzlemi rezerve. Kaidenin iç yüzü firmisli, içbükey profilli ve ayak çemberine geçişte bir çentik var. Rezerve ayak çemberinde ince firmis çember. İç ve dış yüzey parlak siyah firmisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 8, no. 757.

Tarih: ~ 375

ÇANAKLAR

Dışa Çekik Ağızlı

29- Figür 3 1 No'lu Açma-1989, ANR

AÇ: 9.6 cm. Korunan Yükseklik: 4.2 cm.

Tam profil veren parça. Halka kaide tam korunmuş. Ağız kenarı ve gövdenin bir kısmı korunmuştur. Dışa çekik ağız kenarından dışbükey profilli gövdeye sert geçiş. Oturma düzlemi ve ayak çemberi rezerve. İç ve dış yüzey mat siyah firmisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 8, no. 802; Blondé 1985, fig. 8, no. 66; Alexandrescu 1978, fig. 15, no. 587.

Tarih: ~ 380

Sığ Gövdeli Dışbükey-İçbükey Profilli

30- Figür 3 F/6 Doğu Açması-1991, BUS

A.Ç: 12 cm. Korunan Yükseklik: 2.4 cm.

Ağız kenarı-gövde parçası. İç çekik ağız kenarı. Dışbükey profilli dudaktan gövdeye geçişte ince rezerve yiv ve plastik bant. İçbükey profilli gövde. İç ve dış yüzey parlak siyah firmisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 8, no. 822.

Tarih: ~ 375

İçe Çekik Ağızlı

31- Figür 3 F/5 Açması-1991, BNN

A.Ç: 15.2 cm. Korunan Yükseklik: 3.5 cm.

Ağız kenarı-gövde parçası. Gövde ağız kenarına yakın bir noktada en geniş çapa ulaşmakta ve bu kısımda dışbükey profil sergilemekte ve aşağıya doğru daralarak düz bir şekilde devam etmektedir. İç ve dış yüzey parlak siyah firmisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 8, no. 827.

Tarih: 375 - 350

Küçük Çanaklar

Geç ve İnce Tip

32- Figür 3 F/6 Kuzey Açması-1993, CTD

A.Ç: 8 cm. K.Ç: 4.8 cm. Yükseklik: 3 cm.

Tam profil veren parça. İçe çekik ağız kenarı. Dışbükey profilli gövde. Halka kaide. Oturma düzlemi ve ayak çemberi rezerve. İç ve dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 9, no. 876.

Tarih: ~ 380

33- Figür 3 F/5 Kuzey Açması-1992, CGB

A.Ç: 6.4 cm. K.Ç: 4.4 cm. Yükseklik: 3.4 cm.

Tam profil veren parça. İçe çekik ağız kenarı. Dışbükey profilli gövde. Halka kaide. Ayak çemberinde graffito. İç ve dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Benzer ağız kenarı profili için: Sparkes – Talcott 1970, fig. 9, no. 876.

Tarih: ~ 380

Dışa Çekik Ağızlı

34- Figür 3 1 No'lu Açma-1988, ACU

A.Ç: 9 cm. K.Ç: 4.2 cm. Yükseklik: 3.7 cm.

Tam profil veren parça. Dışa sarkık ağız kenarı. Dışbükey profilli gövde. Halka kaide. İç ve dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Boardman 1958/59, fig. 15, no. 206; Technau 1929, Abb.33, fig. 4.

Tarih: 350 - 325

TUZLUK

İçbükey Profilli

35- Figür 3 M-9 Açması-1998, EAA

A.Ç: 5.2 cm. Korunan Yükseklik: 2.4 cm.

Ağız kenarı-gövde parçası. Dışa çekik ağız kenarı. İçbükey profilli gövde. Ağız kenarının üst yüzeyi rezerve. İç ve dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, pl. 20, no. 443; Bloesch 1940, 142,19, taf. 39, no. 2.

Tarih: 350 - 325

Kaideli

36- Figür 3 18-d Açması -1994, CVY

A.Ç: 6.4 cm. K.Ç: 4.2 cm. Yükseklik: 3 cm.

Tam profil veren parça. İç çekik ağız kenarı. Dışbükey profilli gövdeden halka kaideye sert geçiş. Rezerve oturma düzleminde yiv. İç ve dış yüzey parlak siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Daha geniş oturma düzlemlili bir örnek için: Sparkes – Talcott 1970, fig. 9, no. 946.

Tarih: ~ 350

37- Figür 3 19-b Açması-1994, DDO

A.Ç: 4 cm. K.Ç: 2.8 cm. Yükseklik: 2.6 cm.

Tam profil veren parça. İç çekik ağız kenarı. Dışbükey profilli gövdeden halka kaideye sert geçiş. Oturma düzleminde yiv. Ayak çemberi rezerve. İç ve dış yüzey mat siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 9, no. 949; Blondé 1985, fig.13, no. 99; Hellström 1965, pl.33, no.42; Rotroff 1983, fig. 5, no. 6.

Tarih: 350 - 325

BALIK TABAKLARI

38- Figür 3 19 No'lu Açma-1993, CTS

K.Ç: 10 cm. Yükseklik: 1.9 cm.

Kaide-gövde parçası. Düz profilli gövdenin ortasında çukurluk (sosluk). Gövdeden halka kaideye geçişte rezerve bant. Oturma düzlemi rezerve. Kaidenin iç yüzü firnisli. Rezerve ayak çemberinde iki firnis çember. İç ve dış yüzey siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Hellström 1965, pl. 33, no. 36.

Tarih: 400 - 350

39- Figür 3 Yüzey Buluntusu-1994, DHP

K.Ç: 13 cm. Korunan Yükseklik: 1.9 cm.

Kaide-gövde parçası. Düz profilli gövdenin ortasında çukurluk (sosluk). Sosluğun etrafında yiv ve rezerve bant. Halka kaidenin iç yüzü firnisli. Oturma düzlemi rezerve. Rezerve ayak çemberinde iki firnis çember. İç ve dış yüzey siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Cook 1965, fig. 10, no. 1; Jehasse 1978, fig. 22, no. 38.

Tarih: ~ 375

40- Figür 3 Yüzey Buluntusu -1988, AAA

K.Ç: 12.2 cm. Korunan Yükseklik: 2.8 cm.

Kaide-gövde parçası. Düz profilli gövdenin ortasında çukurluk (sosluk). Halka kaide. Rezerve oturma düzleminde yiv. İç ve dış yüzey siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Sparkes – Talcott 1970, fig. 10, no. 1072; Boehlau – Schefold 1942, Abb. 86-e; Rotroff 1983, fig. 6, no. 41.

Tarih: 350 - 325

HYDRİA

41- Figür 3 F/5 Açması-1991, BMS

A.Ç: 14.6 cm. Korunan Yükseklik: 2.6 cm.

Ağız kenarı-boyun parçası. Dışa doğru bombe yapan ağız kenarından içbükey profilli boyuna yumuşak geçiş. İç ve dış yüzey siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Clairmont 1956/57, fig. E, no. 4; Knigge 1976, Abb. 15, no. 245.

Tarih: 4. yüzyıl ortaları

LEKYTHOS

Bodur

42- Figür 3 19-c Açması-1994, DEB

A.Ç: 2.2 cm. K.Ç: 2.2 cm. Yükseklik: 6.1 cm. Tam kap.

Dışa çekik ağız kenarından boyuna kesintisiz geçiş. Boyundan omuza yumuşak geçiş. Eğimli omuz. Dışbükey profilli gövdeden alçak kaideye sert geçiş. Kaide altı düz dip şeklinde ve rezerve. Dış yüzey ve iç yüzde ağız kenarı kahverengi firnisli.

Benzer Örnekler: Agora XII , pl. 38, no. 1139.

Tarih: 375 - 350

Bibliyafya ve Kısaltmalar

- Akurgal 1956a Akurgal, E., "Recherches faites à Cyzique et à Ergili", *Anatolia* 1, 15-24.
- Akurgal 1956b Akurgal, E., "Les Fouilles de Daskyleion", *Anatolia* 1, 20-24.
- Akurgal 1956c Akurgal, E., "Ergili-Daskyleion Kazısı", *Belleten* 78, 355.
- Akurgal 1957 Akurgal, E., "Ergili Kazısı", *Belleten* 84, 350.
- Akurgal 1958 Akurgal, E., "Ergili Kazısı ve Kyzikos Çalışmaları", *Belleten* 88, 632-633.
- Akurgal 1959 Akurgal, E., "Ergili Kazısı", *Belleten* 92, 692.
- Akurgal 1960 Akurgal, E., "Ergili ve Çandarlı (Pitane) Kazıları", *Belleten* 96, 712.
- Akurgal 1967 Akurgal, E., "Ergili Kazıları", IV. TTK, 32-33.
- Alexandrescu 1978 Alexandrescu, P., *La Céramique D'Époque Archaique et Classique VIIe-IVe S., Histria IV.*
- Bakır 1990 Bakır, T., "Daskyleion 1989 Kazıları", XII. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Bildiri Özetleri, 33.
- Bakır 1990/91 Bakır, T., "A Phrygian Inscription Found at Daskyleion", *Museum* 4, 60-61.
- Bakır 1991a Bakır, T., "Daskyleion 1990", XIII. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Bildiri Özetleri, 18-19.
- Bakır 1991b Bakır, T., "Daskyleion", *Höyük I*, 75-84.
- Bakır 1993 Bakır, T., "Daskyleion'da Eski Eser Kaçakçılığı ve Tahribatı", *Ankara Üniversitesi DTCF Fakülte Dergisi* 369, 291-295;
- Bakır 1994 Bakır, T., "Anadolu Pers Sanatı ve Daskyleion Satraplığı", 1993 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, 24-30.
- Bakır 1995 Bakır, T., "Archäologische Beobachtungen über die Residenz in Daskyleion", *Pallas* 43, 269-285.
- Bakır 2001 Bakır, T., "Die Satrapie in Daskyleion" Bakır, T. – H. Sancisi-Weerdenburg – G. Gürtekin – P. Briant – W. Henkelman, (eds), *Achaemenid Anatolia, Proceedings of the first International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma 15-18 August 1997*, 169-180.
- Bakır 2003 Bakır, T., "Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Hellespontine Bölgesi Akhaemenid Satraplığı", *Anadolu/Anatolia* 25, 1-26.
- Bakır – Gusmani 1991 Bakır, T. – R. Gusmani, "Eine neue phrygische Inschrift aus Daskyleion", *EpigAnat* 18, 157-164.
- Bakır – Gusmani 1993 Bakır, T. – R. Gusmani, "Graffiti aus Daskyleion", *Kadmos* 32, 135-144.
- Bakır – Polat 1999 Bakır, T. – G. Polat, "Daskyleion 1997", XX. Kazı Sonuçları Toplantısı I, 577-582.

- Bakır – Tanrıver – Gürtekin-Demir 2002
Bakır, T. – C. Tanrıver – G. Gürtekin-Demir, "Daskyleion 2001 Kazıları", 24. Kazı Sonuçları Toplantısı I.
- Bakır – Tanrıver 2003 Bakır, T. – C. Tanrıver, "Daskyleion 2002 Kazıları", 25. Kazı Sonuçları Toplantısı I.
- Bakır-Akbaşoğlu 1997 Bakır-Akbaşoğlu, T., "Phryger in Daskyleion", Frigi e Frigio, Attidel 1. Simposio Internazionale Roma, 16-17 ottobre 1995. A cura di R. Gusmani – M. Salvini – P. Vannicelli.
- Blondé 1985 Blondé, F., "Un remblai Thasien du IVe. Siecle avant notre ère", BCH 109, 281-344.
- Boardman 1958/59 Boardman, J., "Old Smyrna: The Attic Pottery", BSA 53-54, 59, 152-181.
- Boulter 1957 Boulter, C., "Pottery from the Pericleon Athens" Archaeology 10, 191-197.
- Clairmont 1956/57 Clairmont, C., Greek Pottery from the Near East, II, Black Vases, (Berytus XII).
- Cook 1965 Cook, J. M., "Old Smyrna, Fourth Century Black Glaze", BSA 60.
- Corbett 1949 Corbett, P. E., "Attic Pottery of the Later Fifth Century from the Athenian Agora", Hesperia 18, 298-351.
- Coşkun 1999 Coşkun, G., Daskyleion Siyah Firmisli Attika Seramikleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Coşkun 2004 Coşkun, G., "Daskyleion'da M.Ö. 5. Yüzyıl Siyah Firmisli Attika Seramikleri", Olba 10, 89-135.
- Coşkun 2005 Coşkun, G., Daskyleion'da Orta Akhaemenid Dönem, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Crowfoot 1957 Crowfoot, J. W. – G. M. Crowfoot – K. M. Kenyon., The Objects from Samaria, (Samaria-Sebaste III).
- Çağışan 1999 Çağışan, A., Daskyleion'da Ele Geçen Intentional Red Teknikli Seramikler (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir.
- Thompson 1954 Thompson D. B., "Three Centuries of Hellenistic Terracottas", Hesperia 23.
- Erşen 2003 Erşen, D., Daskyleion'da Ele Geçmiş Phryg Buluntuları, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir.
- Felten 1982 Felten, W., Attische Schwarzfigurige und Rotfigurige Keramik, (Alt-Agina II, I).
- Graf 1994 Graf, D. F., "The Persian Royal Road System", AchHist 8, 167-189.
- Gürsoy 1987 Gürsoy, E., Bayraklı 4. Yüzyıl Siyah Firmis Keramiği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Hellström 1965 Hellström, P., Labraunda, Swedish excavations and researches II, I, Pottery of Classical and Later Date.

- Isler 1978 Isler, H. P., Das archaische Northtor und seine Umgebung im Heraion von Samos, (Samos IV).
- İvanov 1963 İvanov, T., Razkopkita Nekropola na Apollonija prez 1947-49.
- Jehasse 1978 Jehasse, L., Salamine de Chypre VIII, La Ceramique a Vernis Noir du Prepart Meridional.
- Kahil 1960 Kahil, L. G., La Ceramique Grecque, Etudés Thasiennes VII.
- Kastenbein 1974 Kastenbein, R., Das Kastro Tigani, Die bauten und Funde griechischer, römischer und byzantinischer Zeit, (Samos XIV).
- Knigge 1976 Knigge, V. U., Kerameikos IX, Der Südhügel, Berlin.
- Polat 1988 Polat, G., Klazomenai 4. Yüzyıl Siyah Firmis Keramiği, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir.
- Rotroff 1983 Rotroff, S. I., "The Cistern Systems on the Kolonos Agoraios", Hesperia 52.
- Salles 1983 Salles, J. F., Les Egouts de la Ville Classique, (Kition-Bamboula II).
- Sparkes – Talcott 1970 Sparkes, B. – L. Talcott, Black and Plain Pottery, (The Athenian Agora XII), New Jersey.
- Technau 1929 Technau, W., "Griechische Keramik im Samischen Heraion", AM 54, 6-64.
- Thompson 1934 Homer, A., Thompson, "Two Centuries of Hellenistic Pottery", Hesperia III.
- Tuna-Nörling 1995 Tuna-Nörling, Y., Die Ausgrabungen von Alt-Smyrna und Pitane. Die Attisch-Schwarzfigurige Keramik und der Attische Keramikexport nach Kleinasien, (IstForsch 41).
- Tuna-Nörling 1999 Tuna-Nörling, Y., Daskyleion I, Die attische Keramik (Ege Üniversitesi Yayınları, Arkeoloji Dergisi ek sayısı), İzmir.
- Tunuz 1993 Tunuz, Y., Daskyleion Daldırma Firmisli Seramiği, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir.
- Weiskopf 1989 Weiskopf, M., "The So-Called Great Satraps Revolt", Historia Heft 63, Stuttgart.
- Williams – Fischer 1976 Williams, C. K. – J. E. Fisher, "Corinth 1975, Forum Southwest", Hesperia 45.
- Yıldızhan 1999 Yıldızhan, H., Daskyleion Graffitolu ve Dipintolu Seramiklerin Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Young 1951 Young, R. S., "Sculpturae Intra Urben", Hesperia 20.

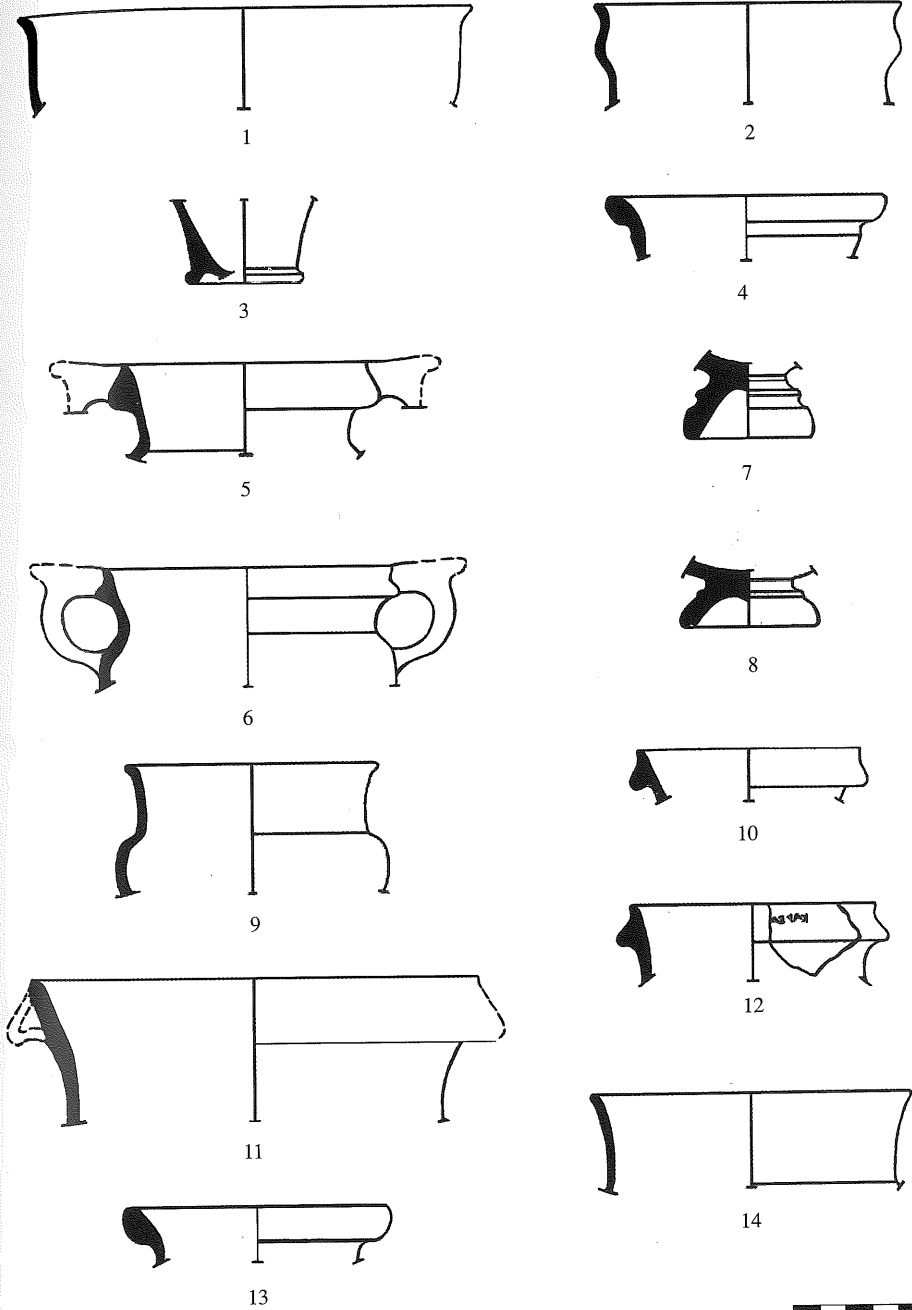

Fig. 1

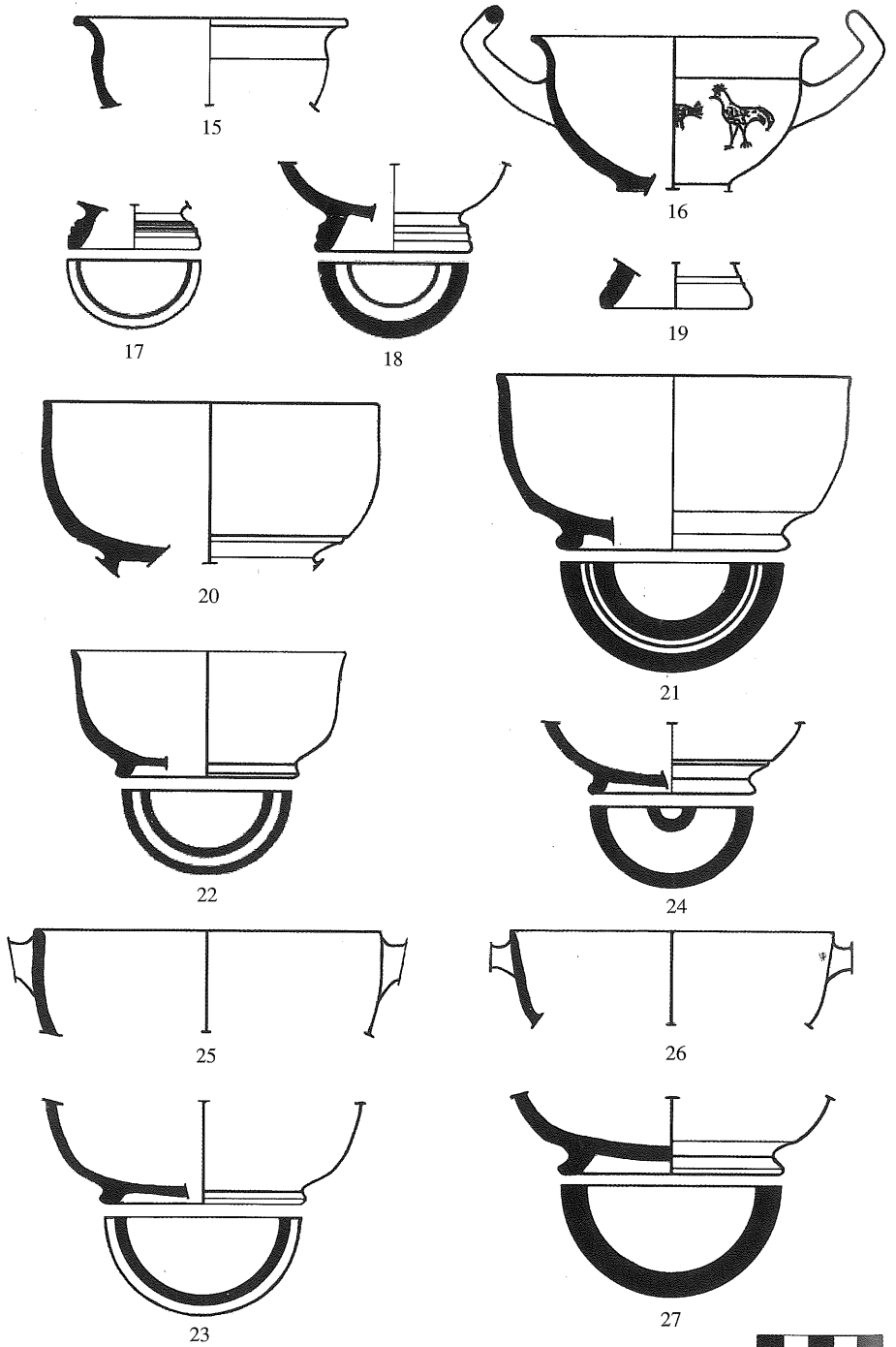

Fig. 2

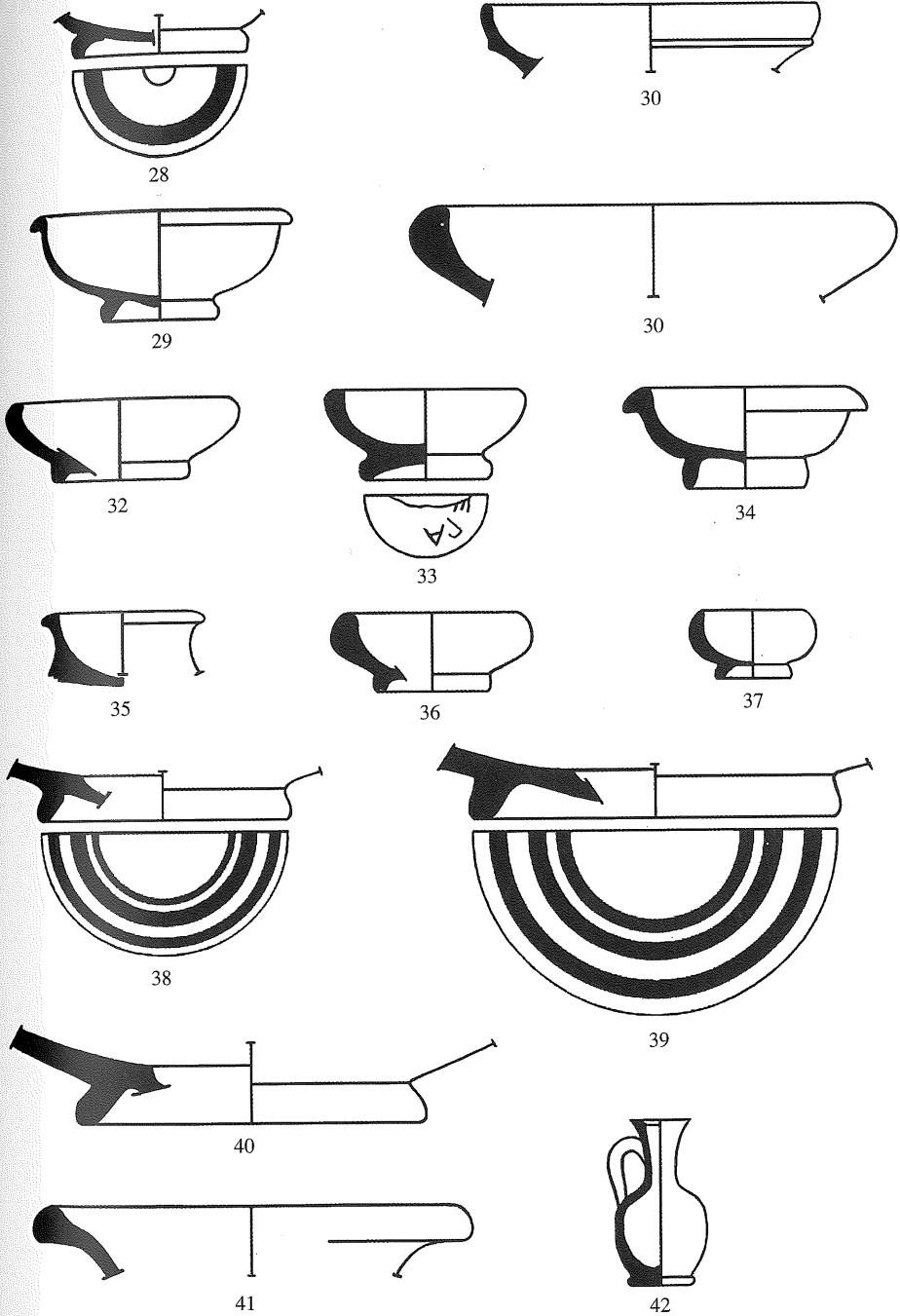

Fig. 3

Skyphos	% 8.1
Cup-Skyphos	% 12.3
Kantharos	% 15.6
Cup-Kantharos	% 18.4
Bolsal	%31.2
Tek Kulplu	% 4.8
Çanak	% 5.1
Tuzluk	% 2.2
Balık Tabağı	% 1.1
Hydria	% 0.1
Lekythos	% 1.1

Fig. 4 Form çeşitleri ve yoğunlukları

400	% 61.8	Pharnabazos II	388
375	% 17.1	Ariobarzanes	362
350	% 20.2	Artabazos II	352
325	% 0.9	Pharnabazos III	334
300		Arsites	
		Hellenistik Devir	

Fig. 5 Seramiklerin tarihsel yoğunlukları

ERYTHRAİ KAYA KUTSAL ALANLARI

Aytekın ERDOĞAN*

Abstract

The Rock Sanctuaries at Erythrai

The rock sanctuaries at Erythrai are located at three distinct areas. The first area is situated near the northern part of the fortification wall and includes a single rock with a niche which therefore differentiates from the other two rock sanctuaries. The second area is placed on the northern, southern and western slopes of the acropolis where there are numerous rocks with niches. The last area is attested near the southeastern part of the city wall over the slopes of a low hill where several rocks were scattered. Only 15 rocks with niches could be identified because of the dense vegetation on the terrain. These rocks bear around 200 niches. Research carried out at these three distinct areas has determined certain results in terms of the structures and functions of the rock sanctuaries. The structure of the areas of worship is simple. Among the rock sanctuaries only one of the rock is identified as an area of worship together with its niche. The areas of worship placed in a single location constitute the rock sanctuaries. The niches carved on the smoothed surfaces of the sides and upper parts of the rocks have different aspects in shape, dimension, number and location. Among the examples, the niches carved in the shape of a façade of a temple are so far the most interesting. The rock sanctuaries are generally located out of the urban settlement where few people could pass by. They are therefore similar to other rock sanctuaries in the western Anatolia in this respect. Parallels of rock sanctuaries in Erythrai could be seen in Phocaea, Ephesus, Priene, Aigai, Neonthechos, Alinda and Pergamon in Asia Minor and in Chios and Thera in the Aegean islands, in Athens in the Greek Mainland and also in Acraı in southern Italy. The archaeological and epigraphic evidence prove that Mother Goddess, Cybele was worshipped at the rock sanctuaries in Erythrai. This worship started in the Archaic period and lasted until the end of the Hellenistic period.

Keywords: Rock Sanctuary, Niche, Cybele, Erythrai, Region, Naiskos, Cult.

* Yrd. Doç. Dr. Aytekın Erdoğan, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova-İzmir / TÜRKİYE.

Özet

Erythrai kaya kutsal alanları kentin üç farklı bölgesinde yer almaktadır. İlk alan kentin kuzey surlarının yakınındadır. Alan içerisinde üzerinde niş bulunan bir kaya kütleli vardır ve bu nedenle kentteki diğer iki kaya kutsal alanından ayrılır. İkinci alan akropolis tepesinin kuzey, güney ve batı yamaçları üzerindedir. Burada üzerinde niş bulunan çok sayıda kaya kütleli bulunmaktadır. Kentin güneydoğu surlarına yakın, iç kısımda bulunan alçak bir tepenin eteklerine dağılmış kaya kütleleri üçüncü kaya kutsal alanı olarak belirlenmiştir. Arazinin yoğun bir bitki örtüsüne sahip olması nedeniyle üzerine niş yapılmış olan kaya kütlelerinden yalnızca on beş tanesi saptanabilmiştir. Bu kaya kütleleri üzerine yaklaşık 200 adet niş yapılmıştır. Kentin üç bölgesindeki bu alanlar içerisinde yapılmış olan araştırmalar kutsal alanların yapısı ve işlevleri ile ilgili bir takım sonuçlar ortaya koymaktadır. Tapınım alanlarının yapısı son derece basittir. Kaya kutsal alanları içerisinde bulunan bir kaya kütleli, üzerine yapılmış olan niş ile birlikte tapınım alanı olarak değerlendirilmiştir. Bu tapınım alanlarının birlikte aynı alan içerisinde bulunmaları ise kaya kutsal alanlarını oluşturmaktadır. Kaya kütlelerinin düzeltilmiş yan ve üst yüzeyleri üzerine yapılmış olan nişler form, boyut, sayı ve konum olarak farklı özellikler gösterir. Bunlar içerisinde bir tapınak cephesi şeklinde yapılmış olan nişler en fazla dikkat çekmektedir. Kaya kutsal alanları kent içerisinde, daha çok yerleşim alanlarının dış kesimlerine, insanların çok fazla uğramadıkları alanlara yapılmıştır. Bu konumları nedeniyle Batı Anadolu'daki diğer kaya kutsal alanları ile aynı yapıya sahiptir. Erythrai kaya kutsal alanlarının en yakın benzerlerine Batı Anadolu'da Phokaia, Ephesos, Priene, Aigai, Neonteikhos, Alinda, Pergamon gibi antik kentlerde rastlanmaktadır. Adalar'da Khios ve Thera'da, Kıta Yunanistan'da Atina'da, Güney İtalya'da Akrai'da benzer kaya kutsal alanı örnekleri görülmektedir. Arkeolojik buluntular, epigrafik veriler ve antik kaynaklardan edinilen bilgiler Erythrai kaya kutsal alanları içerisinde Ana tanrıça-Kybele'nin tapınım gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu tapınım Arkaik Dönem içerisinde başlamış ve Hellenistik Dönem sonuna kadar devam etmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kaya Kutsal Alanı, Niş, Ana Tanrıça, Erythrai, Bölge, Naiskos, Kült.

Kaya üzerine niş yapımı ile oluşturulan kaya tapınakları ve kaya kutsal alanları Anadolu'da yoğun olarak karşılaşılan bir tapınım türüdür¹. Bu kutsal alanlar daha çok yerleşim alanlarının dışına, dağlık bölgelere yapılmıştır. Kaya kutsal alanlarının kentlerin içerisine yapılmış olduğunu gösteren örnekler de vardır. Kayalık alanlar bu kutsal alanların yapılması için tercih edilen bölgelerdir. Bu alanlar içerisindeki kaya kütleleri tapınım alanının temel yapı malzemesidir. Kaya kütlelerinin düzeltilmiş yan yüzeyleri üzerine yapılmış olan nişler, sunu alanları, kaya çanakları ve kanallar

¹ Çapar 1979, 191-210.

kaya tapınaklarının diğer tamamlayıcı unsurlardır². Tek başına bir kaya kütlesi, üzerinde yer alan külte yönelik unsurları ile birlikte bir tapınım alanına işaret eder. İki ya da daha fazla tapınım alanının bir arada bulunmaları ise bir kaya kutsal alanını oluşturmaktadır.

Kuzey İonia bölgesi kentlerinden Erythrai, bugün İzmir İli, Çeşme İlçesi sınırları içerisinde kalmaktadır³. Antik kent deniz kenarında, kıyından birden yükselen bir tepenin üzerinde ve çevresinde yer alır. Tepenin batı yamaçları üzerinde bulunan İldırı köyü antik kentin bir bölümünün üzerindedir. Ekrem Akurgal 1965-1983 yılları arasında aralıklarla kentte kazılar yapmış ve bazı yapıları ortaya çıkarmıştır. Antik kentte yerleşim çok uzun bir zaman sürecinde kesintisiz olarak devam etmiştir. Athena Tapınağı'nın bulunduğu akropolis üzerinde yer alan geç dönem kilise yapısı ve İldırı köyü yerleşimin geç dönemlere kadar devam ettiğinin en güzel kanıtlarıdır.

Erythrai antik kenti yerleşim alanında üzerine nişlerin yapılmış olduğu kaya kütlelerine üç ayrı bölgede rastlanmaktadır (Fig. 1)⁴. Bu bölgeler kent içerisinde buldukları konumları nedeniyle üç başlıkta incelenebilir;

1. Bölge: Kuzey Surları Yakınındaki Alan
2. Bölge: Akropolisin Kuzey, Güney ve Batı Yamaçları
3. Bölge: Güneydoğu Surları Yakınındaki Alan

İlk bölge kuzeyde, bu yöndeki kent surlarına yakın bir alanda bulunmaktadır. İkinci bölge akropolis tepesinin kuzey, güney ve batıya bakan yamaçları üzerindedir. Üçüncü bölge ise güneydoğudaki kent surlarının yakınındadır. 1. ve 3. bölgeler kent içerisinde buldukları konumları nedeniyle benzerlik taşırlar. Kaya kutsal alanlarının kent içerisinde buldukları yerler ve yapılarındaki basit mimari anlayış nedeniyle dikkati çekmedikleri yayınlarda kendilerinden hiç bahsedilmemiş olması ile anlaşılmaktadır. Bu alanlar hakkında kültler konusunda yapılmış olan genel yayınlarda kısaca değinilmiştir⁵.

² Neve 1977-78, 62-70; Çevik 1991, 75-80, 100-112; Işık 1995a, 113-115; Işık 1995b, 110-139; Işık 1996, 56-57; Antkowiak 1997, 185-188; Sivas-Tüfekçi 1999, 40, 45, 50-52, 154, 171-179.

³ Erythrai antik kenti için bkz.; Bayburtluoğlu 1975; Bayburtluoğlu 1977; Akurgal 1979, 1-30; Akurgal 1993, 52-54.

⁴ Erythrai Kaya Kutsal Alanları ile ilgili bu çalışma 1991-1996 yılları arasında Çeşme Müzesinde çalıştığım dönem içerisinde yapılmaya başlanmış ve 1999 yılında bitirilmiştir. Bu çalışmanın yapılmasına izin verdiği için Müze Müdürü Emrullah Karaturgut'a teşekkür ederim.

⁵ Graf 1985, 317-337.

1. Kuzey Surları Yakınındaki Alan

Bu bölge kuzey kent surlarının içerisinde, kentin tiyatrosuna bakan bölümünde yer alır. Alan düz bir konuma sahiptir. Buradaki az sayıda kaya kütleleri birbirlerinden aralıklı mesafelerde tek başlarına durmaktadır. Kaya kütleleri büyük boyutludur. Bu kaya kütlelerinin güneyde bulunanı üzerine yapılmış olan niş nedeniyle diğerlerinden ayrılır. Bölge içerisindeki üzerine niş yapılmış bu tek kaya kütleleri bir tapınım alanı olarak değerlendirilmiştir⁶.

Tapınım alanı büyük boyutlu bir kaya külesinden oluşmaktadır. Kaya külesinin kutsal bir işleve sahip olduğunun belirlenmesindeki neden düzeltilmiş olan güneydoğu yüzeyi üzerine yapılmış büyük boyutlu bir niştir (Fig. 2). Niş bir yapının ön cephesi şeklinde yapılmıştır⁷. Kaya yüzeyinde nişin yapılacağı alan dört taraftan düz çizgilerle belirlenmiş, yapı cephesi bu alan içerisine yerleştirilmiştir. Nişin alt çizgisi ile yapının tabanını aynı seviyededir. Yan kenarlarda iki sütun bulunur. Bu sütunlar anta duvarlarının ön çıkıntıları olarak da değerlendirilebilir. Sütun başlıkları iki silme ile gösterilmiştir. Üst silme daha geniştir. Sütunlar üzerinde iki bölümlü bir arşitrav vardır. Bunun üzerindeki bölüm düz bir forma sahiptir. Çatının bulunması gereken alan içe doğru düzeltilerek derinleştirilmiştir. Niş, içerisindeki yapı cephesi ile birlikte fazla derin değildir. Tabanda buraya konulabilecek bir heykel ya da kabartmanın durabilmesini sağlayacak bir oturma deliği yoktur. Nişin ön bölümünde sunu yapılması için ayrıca düzenlenmiş bir alan bulunmaz. Nişin tabanındaki çatlamlar ve bunun neticesinde meydana gelmiş olan kırılmalar, tabanın orijinalinde daha derin olduğunu göstermektedir.

2. Akropolisin Kuzey, Güney ve Batı Yamaçları

Kentin akropolisi batıdaki yüksek bir tepe üzerindedir (Fig. 1). Tepenin kuzey, güney ve batı yönleri dik, doğu yönü ise eğimli bir yapıya sahiptir.

⁶ Benzer örnekleri için bkz. Börker-Klähn 2000, 40, Abb. 21; Işık 1995, 5-20, Abb. 4-30; Erdoğan 2003, 159, 370-371, Res. 298-299, 424-431.

⁷ Yapı cephesi şeklinde yapılmış olan niş örnekleri için bkz. Işık 1995b, 125, Lev. I, Res. 1; Erdoğan 2003, 77-82, Çiz. 13-22, Res. 153, 160, 168-169.

Dik olan kuzey, güney ve batı yamaçlarda çok sayıda kaya kütlesi bulunmaktadır⁸. Bu kaya kütlelerinin büyük bir bölümü olasılıkla tepenin üst kısmından bugün oldukları yerlere düşmüş olmalıdır. Bu kaya kütlelerinin bir bölümünün üzerine nişler yapılmıştır. Tepenin üst kesimlerine daha yakın konumdaki bu nişli kaya kütlelerinin birbirlerinden aralıklı bir konumda olmaları nedeniyle her biri küçük birer tapınım alanı olarak değerlendirilmiştir. Tapınım alanı için seçilen kaya kütleleri farklı boyutlara sahiptir. Bu yapıya sahip olan tepenin kuzeyinde bir, kuzeybatısında iki, batısında bir, güneybatısında dört, güneyinde ise bir olmak üzere dokuz adet nişli kaya kütlesi saptanmıştır. Nişli kaya kütleleri tepenin denizi gören tüm yamaçları üzerine dağılmış durumdadır. Kaya kütlelerinin bazıları tepenin üst kesimlerinde, bazıları da eteklerine yakın alanlarda bulunmaktadır.

Kuzey Yamaçlar

Akropolisin bulunduğu tepenin kuzey yamacı üzerinde –ki burada daha alt bölümde kentin tiyatrosu bulunmaktadır- çok sayıda kaya kütlesi vardır. Bu bölgede niş'e sahip tek kaya kütlesi yamacın orta kesimlerinde yer alır. Kaya kütlelerinin kenarları düzgün değildir. Bugün büyük bir bölümü toprak üzerinde durmaktadır. Kuzey yan yüzeyi niş yapılması için düzeltilmiştir. Bu düzgün yüzey geniş bir yapıya sahip olmasına karşın nişler ortaya değil, yan kenara doğru yapılmıştır. Nişler dörtgen forma sahiptir. Derinlikleri fazla değildir. İki adet niş alt alta yerleştirilmiş olup, her iki nişin arasında kalan bölümde derin bir yarık bulunmaktadır. Bu yarık sonraki bir dönemde kayanın kesilmesi için yapılmış olmalıdır. Bugünkü durumundan işlemin gerçekleşmeden yarım bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Kuzeybatı Yamaçlar

Tepenin kuzeybatı yamaçlarında üzerine niş yapılmış olan iki kaya kütlesi vardır. İlk kaya kütlesi daha alt kesimde, akropolise doğru yükselen kalabalık bir kaya kütlesi grubunun ortasında yer alır. Nişin yapıldığı alanın yerden yüksekliği 2.50 metredir. Bu kadar yüksek bir alana yapılmış olması nedeniyle bölge içerisindeki kaya kütlelerinden farklıdır. Niş kuzeye bakmaktadır. Dörtgen formda yapılmıştır ve derin değildir.

⁸ Benzer örnekler için bkz. Antkowiak 1997, 185-188; Erdoğan 2003, 25-27, 154-156, Res. 1-8, 288-289.

Kuzeybatı yamaçtaki ikinci kaya kütlesi daha üst kesimde, akropolise yakın alandadır (Fig. 3). Bir kaya kütlesi topluluğunun en alt bölümünde yer alır. Nişler kabaca düzeltilmiş olan batı yüzeye yapılmıştır. Kaya yüzeyi bu kadar çok sayıda nişin yapılması için uygun değildir. Dar bir alan içerisinde üstte iki, altta dört olmak üzere altı adet niş vardır⁹. Nişler üzerine yapıldıkları yüzeyin darlığı nedeniyle iç içe geçmiş bir görüntüye sahiptir. Kareye yakın dörtgen forma sahip olan nişler kuzeybatıya bakmaktadır. Kaya yüzeyindeki aşınma nedeniyle nişler derinliklerini kaybetmişlerdir.

Batı Yamaçlar

Akropolisin batı yamaçlarında üzerinde niş bulunan yalnızca bir kaya kütlesi vardır (Fig. 4). Batı yamacın orta bölümündeki bu kaya kütlesi doğu-batı doğrultusundadır. Burada üç adet niş yapılmıştır. Nişler kaya kütesinin kuzey yüzeyinin doğu bitimine yakın alanda, doğudan batıya doğru aynı düzlem üzerinde yer alırlar. Hepsi kareye yakın dörtgen formudur ve derinlikleri azdır. Birer ortak yan kenara sahip olan nişlerin üst kenarları aynı çizgidedir. Farklı boyutlara sahip oldukları için alt kenarları bu düzene uymaz.

Güneybatı Yamaçlar

Akropolisin güneybatı yamacında üzerinde niş bulunan dört adet kaya kütlesi vardır. Kaya kütlelerinin doğuya bakan yüzeyleri tepenin üst kesimlerinden akan toprak nedeniyle kapanmış durumdadır. İlk kaya kütlesi farklı boyuttaki üç kaya parçasından oluşur (Fig. 5). Kayalardan büyük olanı batıda, diğer küçük olan ikisi arka arkaya olmak üzere doğuda yer alır. Nişler doğudaki büyük kaya kütesinin güneye bakan düzgün ve daha geniş yüzey üzerindedir. Kaya yüzeyinin orta bölümdeki uzun ve derin yarık nişlerin bulunduğu kaya kütesini ikiye ayırır. Nişler Alanın eğimi nedeniyle ilk nişin bulunduğu bölüm daha yüksekte kalmaktadır. Bu nişin üst ve alt kenarları, orta bölümlerine doğru genişler ve ortada en geniş seviyesine ulaşır. Beşik çatılıdır¹⁰. Üst kenarda yanlarda çıkıntılar mevcuttur. İkinci niş daha arkadaki küçük kaya üzerindedir.

⁹ Kaya yüzeyine çok sayıda niş yapımı için bkz. Broneer 1932, 31-55; Broneer 1933, Pl. XI; Broneer 1938, 161-263; Forsen 1993, Pl. 87-88; Gasparro 1996, 51-86; Özyiğit-Erdoğan 2000, 20, Fig. 18-19; Erdoğan 2003, Çiz. 12, 17, Res. 134-135.

¹⁰ Beşik çatılı niş örnekleri için bkz. Sivas 1999, Lev. 88; Börker-Klähn 2000, Abb. 24; Erdoğan 2003, Çiz. 13, 19, Res. 230, 427, 474.

Bu alan içerisinde bulunan kaya kütlelerinden ikincisi daha alt kesimdedir (Fig. 6). Kaya kütlesi aşağıdan yukarıya doğru incelen şekilsiz bir forma sahiptir ve yüzeyde durmaktadır. Kaya kütlelerinin tepenin üst kesimine bakan yüzeyinin yüksekliği azdır. Niş kaya kütlelerinin tepenin üst kesimine bakan alçak yüzeyi üzerindedir.

Güneybatıda bulunan kaya kütlelerinden üçüncüsü, ikinci kaya kütlelerinin yaklaşık iki metre güneyinde ve alt kesimdedir. Niş kayanın tepenin üst kesimine bakmakta olan düzgün yüzeyi üzerine yapılmıştır. Zamanla tepenin üst kesiminden akan toprak kaya kütlelerini yarısına kadar doldurduğundan nişin yalnızca üst bölümü görülebilmektedir.

Güney Yamaçlar

Akropolis tepesinin güneyinde çok sayıda kaya kütlesi bulunmaktadır. Kaya kütlelerinin hepsi dağınık bir yapı gösterirler. Bu grupta üzerinde niş olan yalnızca bir örnek vardır (Fig. 7). Bu nişli kaya kütlesi farklı boyuttaki kaya topluluğunun doğu kenarında yer alanıdır. Küçük boyutludur ve üst kenar yukarıya doğru incelmektedir. Kaya kütlesi üzerinde yalnızca bir niş yer alır. Niş, kaya kütlelerinin doğuya bakan düzeltilmiş yüzeyinin ortasına yakın bir yere yapılmıştır. İç içe yapılmış iki niş bir bütünü oluşturmaktadır¹¹. Bu yapısı nedeniyle derin bir görünüme sahiptir.

3. Güneydoğu Surları Yakınındaki Alan

Kent içerisindeki üçüncü kaya kutsal alanı güneydoğu surlarının hemen yanındaki geniş arazi üzerinde yer almaktadır (Fig. 1). Arazi burada kent surlarına doğru yükselir, ancak surlara yakın alanda yine düz bir konuma gelir. Bu kısım ağaç ve sık bir maki örtüsü ile kaplıdır. Maki bitki örtüsü içerisinde uzaktan bakıldığında üst kenarları görülen farklı boyutlarda kayalık alanlar seçilmektedir. Yoğun bitki örtüsü bazı alanlarda kaya kütlelerinin üzerini kapatmış durumdadır. Güneyden kuzey yöne doğru aralıklı olarak dağılmış olan kaya kütleleri genelde birbirinden bağımsız yapıya sahiptir. Bazı bölümlerde birkaç kaya kütlelerinin birleşerek bir bütün oluşturdukları görülür. Bugünkü İldırı-İzmir köy yolu bu alanın kuzeyinden geçer.

¹¹ İç içe yapılmış niş örnekleri için bkz. Işık 1995a, 60, Abb. 12; Erdoğan 2003, Res. 179, 246.

Farklı boyutlara sahip olan bu kaya kütlelerinin çoğu üzerinde nişler bulunmaktadır. Bu nişler kaya kütleleri üzerine kimi zaman tek olarak, ama çoğunlukla birden fazla yapılmışlardır. Bazı kaya yüzeylerinde ondan fazla nişin bir arada yapılmış olduğu da görülür. Üzerinde niş bulunan kaya kütlelerinden bölgenin güneyinde üç, batısında iki, kuzeyde ve kuzeybatıda altı, kuzeydoğu ve doğuda dört adet saptanmıştır. Bölge içerisindeki kaya kütlelerinin sayısı çok daha fazladır. Yoğun bitki örtüsü bu kaya kütlelerinin bir bölümünün üzerinin büyük ölçüde kapattığı için üzerlerinde nişler olsa da bunlara ulaşmak imkansızdır.

Güney Bölüm

Güneydeki ilk kaya kütlesi bu alanın doğuya yakın bölümündedir. Kaya kütlesi alçak, buna karşın geniş bir yapıya sahiptir. Kaya kütlelerinin batıya bakan yüzeyi dışında kalan diğer tüm kenarları kendi doğal yapılarını korumuştur. Nişlerin yapılmış olduğu batı yüzey ise düzeltilmiştir. Bu yüzey geriye doğru eğimli bir yapıya sahiptir. Düzeltilmiş olan bu yan yüzey üzerine üç adet niş yapılmıştır (Fig. 8)¹². Nişler kaya kütlelerinin orta kesiminde, aynı çizgi üzerine ve yan yana yapılmış olup, derinlikleri üst kenara doğru azalmaktadır.

Bölgenin güneyindeki ikinci kaya kütlesi surlara yakın konumdadır (Fig. 9). Büyük boyutludur ve iki bölümden oluşur. Kuzey - güney doğrultusunda uzanan bu kaya kütlelerinin batı alt bölümü kesilerek düzeltilmiştir. Düzeltilen bölümün üzeri kaba bir yapıya sahiptir ve öne doğru çıkıntı yapan bu doğal kaya kütlesi nişlerin bulunduğu kaya yüzeyine bir korunak sağlar. Kaya kütlelerinin düzeltilen batı yüzeyi ise geriye doğru eğim yapmaktadır. Nişler kaya kütlelerinin batı yan yüzeyinde, orta kesimdedir. Kaya yüzeyinin niş yapımı için sonradan düzeltildiği açıktır. Yüzeyde çok sayıda keski izleri bulunur. Düzeltilmiş olan bu kaya yüzeyi geriye doğru eğimli olduğu için nişler aynı oranda geriye doğru bir eğim içerisindedir.

İlk iki kaya kütlelerinden biraz daha kuzeyde üçüncü kaya kütlesi bulunur (Fig. 10). Büyük boyutlu bu kaya kütlesi kaya çatlakları nedeniyle üç parçaya bölünmüş durumdadır ve bu çatlaklar arasından zeytin ağaçları çıkmıştır. Kaya kütlelerinin batıya bakan eğimli yan yüzeyi düzeltilmiştir.

¹² Benzer örnekler için bkz. Özyiğit – Erdoğan 2000, 20, Fig. 19; Erdoğan 2003, Res. 34-35, 199, 329.

Ortadaki kaya kütlelerinin düzgün yüzeyi üzerinde büyük boyutlu bir niş yer alır. Kaya kütlelerinin düzeltilen bu yüzeyi geriye doğru eğimli olduğundan üzerine yapılmış olan nişte aynı oranda havaya bakar durumdadır.

Batı Bölüm

Bölgenin batısında yer alan ve üzerine niş yapılmış iki kaya kütlelerinden birincisi güneyde yer alır ve büyük boyutludur. Batıya bakan yüzeyi düzeltilmiştir. Bu düzeltilmiş yüzey geriye doğru eğimli yapar. Kaya kütlelerinin yüzeyi kısmen tahrip olmuştur. Bu tahribat parça şeklinde atan kaya katmanları olarak kendini gösterir. Tapınım alanını oluşturan bu kaya kütlelerinin batı yöne bakan eğimli yüzeyi üzerine aralıklı olarak iki niş yapılmıştır. Bu nişlerin de kaya yüzeyinin tahribatından etkilenmiş oldukları görülür.

Batıdaki ikinci kaya kütleleri bölgenin orta bölümindedir (Fig. 11). Kaya kütlelerinin batıya bakan yüzeyi düzeltilmiş, diğer yüzeyleri ise işlenmemiştir. Alt kenarı daha geniştir ve bu genişlik yukarıya doğru daralır ve üst kenarda en dar seviyesine ulaşır. Nişler kaya kütlelerinin düzeltilmiş olan batı yüzeyi üzerindedir. Bu yüzey daha önceki kaya kütlelerine benzer olarak geriye doğru eğim yapar. Nişler üst kenara yakın alana yan yana yapılmışlardır. Alt seviyelerde de niş yapımı için geniş bir alan olmasına karşın nişlerin yalnızca üst kenara yakın olarak yapılmış olmaları dikkati çekmektedir.

Kuzey ve Kuzeybatı Bölüm

Bölgenin kuzey ve kuzeybatısı İzmir-Ildırı karayolunun kenarında kalmaktadır. Bu alan içerisindeki ilk kaya kütleleri bölgenin daha batısında yer alır (Fig. 12). Burada alt kısımları bitişik olan iki kaya kütleleri bulunmaktadır. Kaya kütleleri arka arkaya durur. Öndeki kaya kütleleri, arkada kalanın kenar bitiminin hemen önündedir. Karşıdan bakıldığında her iki kaya kütlelerinin düzeltilmiş ön yüzeyleri görülebilmektedir. Bu yüzeyler üzerine iki adet niş yapılmıştır. Nişlerden bir tanesi öndeki, diğeri arkadaki kaya kütleleri üzerindedir. Nişler büyük boyutlu olarak yapılmış olmaları nedeniyle, kaya yüzeylerinin büyük bir bölümünü kaplamaktadır.

Kuzeybatıdaki ikinci kaya kütleleri bölgenin kuzey sınırını oluşturan bugünkü modern karayolunun hemen güneyinde, yoldan yaklaşık 100 metre içeridedir. Kaya kütlelerinin batıya bakan geniş düzgün yüzeyinin yaklaşık

orta bölümde bir adet niş vardır. Bu niş farklı yapısıyla bölge içerisindeki tapınım alanlarında yer alan diğer nişlerden ayrılmaktadır. Niş bir yapının ön cephesi şeklinde yapılmıştır (Fig. 13)¹³. Tabanın ön kısmında düzeltilmiş bir alan yer alır.

Kuzeyde üzerine niş yapılmış olan dört kaya kütesi bulunmaktadır. İlk kaya kütesi kuzey kenara yakın bir konuma sahiptir (Fig. 14). Büyük boyutlu bu kaya kütesi iki ayrı bölümden oluşur. Nişler düzeltilmiş kuzey ve kuzeybatı yüzeyleri üzerindedir. Üstteki kaya kütesinde yer alan beş adet niş yan yana ve yaklaşık aynı hat üzerinde, doğu-batı doğrultusundadır. Öndeki alçak kaya kütesine yapılmış olan diğer niş ise yine buradaki beş niş ile bağlantılı olmalıdır. Niş yapımında bir düzen yoktur. Derinlikleri farklılık göstermektedir.

Bölgenin kuzeyinde büyük boyutlu kaya kütlelerinin yoğun olduğu bir alan daha bulunmaktadır (Fig. 15). Bu kaya kütlelerinin üzerlerine çok sayıda nişin yapılmış olduğu görülmektedir. Öndeki daha küçük boyutlu kaya kütesi üzerine altı adet niş bir sıra halinde kuzeybatı-güneydoğu yönünde yerleştirilmiştir. Nişler ortak kenara sahiptir ve bazı nişlerin iç içe geçmiş oldukları görülmektedir. Bu kaya kütesinin güneydoğu bitiminde yer alan ve güney-kuzey yönünde bu kaya kütesine birleşen diğer kaya kütesi üzerine de nişlerin yapımı devam etmiştir. Burada ise iki adet niş vardır. Bu kaya kütlelerinin gerisinde, daha güneyde çok daha büyük boyutlu bir kayalık grubu yer alır. Kaya kütleleri üzerine farklı kesimlere nişlerin yapıldığı görülmektedir. Nişler belirli bir sıra gözetmeksizin kaya kütlelerinin düzeltilmiş kuzeydoğu yüzeyine yapılmıştır.

Üçüncü kaya kütesi daha küçük boyutludur (Fig. 16). Nişler kaya kütesinin düzeltilmiş kuzeybatıya bakan yüzeyi üzerine yapılmıştır. Bu yüzey üzerinde iki niş vardır. Nişlerden biri büyük, diğeri küçük boyutludur¹⁴. Kaya kütesinin tüm yüzeyi yapılmış olan iki niş ile tamamen kapanmış durumdadır. Büyük boyutlu niş kaya kütesinin üst bölümündedir. Nişin üst bölümü ile kaya kütesinin üst kenarı arası birbirine çok yakındır. Küçük nişin bulunduğu bölüm de aynı yapıdadır. Kaya kütesi bu bölümde alçalır ve küçük nişin hemen üzerinden devam eder.

¹³ Yapı cephesi şeklinde yapılmış olan niş örnekleri için bkz. Sivas-Tüfekçi 1999, Lev. 86-89; Erdoğan 2003, 77-82, Çiz. 13-22, Res. 153, 160, 168-169.

¹⁴ Benzer niş örnekleri için bkz. Erdoğan 2003, Res. 267.

Bu alandaki son kaya kütlesi karayolunun hemen yanında yer alır (Fig. 17). Nişler düzeltilmiş olan kuzey yan yüzey üzerindedir. Kaya yüzeyinin düzeltilmiş yüzeyi fazla geniş olmadığından nişler belli bir sıra gözetmek-sizin yerleştirilmiştir. Toplam 6 adet niş vardır. Dörtgen ve yatay dörtgen forma sahip olan nişlerin derinlikleri çok azdır. Bazı nişler üzerinde yuvarlak formlu küçük oyuklar yer almaktadır¹⁵.

Kuzeydoğu ve Doğu Bölüm

Bölgenin kuzeydoğu ve doğusunda üzerine niş yağılmış dört kaya kütlesi yer alır. Bu kaya kütlelerinden iki tanesi kuzeydoğuda modern karayoluna yakın alanlarda, diğer iki tanesi de doğuda, güneydoğu surlarına yakın bir konumdadır.

Kuzeydoğudaki ilk kaya kütlesi kuzey-güney yönünde yer alır ve geniş bir yapıya sahiptir (Fig. 18). Kaya kütlelerinin doğuya bakan yüzeyi düzeltilmiş ve bu yüzeye bir niş yapılmıştır. Nişin hemen üzerinde kaya yüzeyinde yatay olarak boydan boya devam eden geniş bir yarık vardır. Bu yarık alt ve üst kısma doğru genişlemektedir. Alt kısmında keski izleri bulunmaktadır.

İkinci kaya kütlesi bölgenin kuzey kesimi ile doğu kesiminin ortasında kalan alan içerisinde yer almaktadır. Bugün tamamen ağaç ve bitki örtüsü ile üzeri kaplanmış durumdadır. Bu nedenle yüzeyini tümüyle görebilmek mümkün değildir. Kaya kütlelerinin görülebilen kesimlerinde yalnızca bir niş bulunur (Fig. 19). Bu niş büyük bir kaya kütlelerinin düzgün yüzeyi üzerinde, batıya bakar durumdadır. Nişin en ilgi çekici yönü iç cephede, üst kenarın hemen altında, aynı hizada, aralıklı olarak yapılmış olan dikdörtgen formda üç adet oyuktur. Bunlar kuzey kenara daha yakın yerleştirilmişlerdir. Derinlikleri 2.5 ile 3.5 cm. arasında değişir. Niş içerisine bu tarz oyuk yapılmış olan tek örnektir. İç cephenin üst kenarına yakın olarak yapılmış olan bu derin oyuklar niş içerisine bir kabartma konulduğunun kanıtıdır ve bu oyuklar kabartmanın daha iyi durmasını sağlayan çıkıntıların yerleştirilmesi için yapılmış olmalıdırlar.

¹⁵ Niş üzerine olasılıkla sunu eşyası asmak için yapılmış olan bu oyukların benzer örneklerine Phokaia Değirmenli Tepe Kaya Kutsal Alanı içerisinde rastlanmaktadır. bkz. Erdoğan 2003, 53, 84, Res. 76, 135.

Üçüncü bölgenin doğusundaki iki kaya kütlesi kentin güneydoğu surlarının iç kesiminde kalmaktadır. İlk kaya kütlesi kuzeye yakın konumdadır. Nişler kaya kütlesinin iki farklı kesimi üzerindedir. 4 adet niş yapılmıştır. Tüm nişler doğuya bakar. Kaya kütlesinin ileriye çıkıntı yapan alt kesiminde bir niş vardır. Nişin bulunduğu bölüm düzeltilmiştir. Üst kesimde ise kaya yüzeyi daha geridedir. Öndeki nişin üst bölümü ile diğer üç nişin bulunduğu kaya yüzeyi arasında geniş bir düzeltilmiş alan vardır. Burası her iki bölümdeki nişler için bir sunu alanı olarak kullanılmış olmalıdır¹⁶. Arka bölümdeki nişler yan yana bir hat üzerine yapılmıştır ve sunu alanının yaklaşık 10 cm. üzerindedir. Kaya kütlesinin bu bölümdeki yapısı nedeniyle nişlerin bulunduğu kaya yüzeyi oval yapıdadır. Her iki kenardaki nişler kısmen birbirlerini görürken tüm nişler kaya kütlesinin her iki kenarıyla sınırlandırılmış durumdadır.

İkinci kaya kütlesi farklı yapısıyla dikkati çekmektedir. Batıdaki düzeltilmiş yüzeyi dışında doğal yapısını korumuştur. Kaya kütlesi batıda ve doğuda geriye doğru eğim yaparak yükselir ve en üst noktada ortada birleşir. Bu nedenle yan yüzeyleri daha geniştir. Geriye doğru eğim yapan batı yüzeyinin orta bölümünde bir niş yer alır. Bu yüzeyde ayrıca başka uygulamalar da söz konusudur. Nişin altında ve üzerinde özel olarak yapılmış geniş ve derin kaya yarıkları vardır. Niş batı yan yüzeyin eğimi nedeniyle kısmen havaya bakar durumdadır. Nişin hemen altında alt ve üst kenarı dışa doğru genişleyen, iç kısmına doğru daralan derin bir yarık bulunur. İlk bakışta kaya kütlesinden parça koparmak için açılmış olduğu izlenimi vermekteyse de, dip kısmında keski izleri bulunmaz. Aynı amaçla yapılmış olan benzer formda başka bir uygulamanın nişin üst kısmına, sağ kenara yakın olarak yapıldığı görülmektedir.

4. Değerlendirme

Erythrai antik kenti içerisinde üzerine niş yapılmış kaya topluluklarının bulunduğu üç ayrı alan kentin değişik bölgelerine dağılmışlardır ve her kaya kutsal alanı birbirinden uzaktadır. Bu kaya kutsal alanları farklı sayıda tapınım alanından oluşmaktadır. Genel yapıları bir kaya kütlesi ve onun düzeltilmiş yan yüzeyleri üzerinde yer alan niş ya da nişlerden oluşan yeknesak bir özellik taşır. Gene de bazı örneklerde küçük yapımlar farklılıkları görülmektedir.

¹⁶ Benzer sunu alanına sahip niş örnekleri için bkz. Işık 1995a, Abb. 14,19; Erdoğan 2003, Res. 144-147.

İlk kaya kutsal alanının bulunduğu bölge kentin kuzey surlarının yakınında yer alır. Alan içerisinde tapınım alanı olarak belirlenen bir kaya kütleli ve niş vardır. Buradaki niş bir tapınak cephesi şeklinde yapılmıştır. Kent içerisindeki kaya kutsal alanlarında çok sayıda niş bulunmasına karşın, bu tarzda yapılmış yalnızca iki örnekten bir tanesinin burada olması tapınımında bulunan kişilerin kent içerisinde önemli bir konuma sahip olduklarını gösterir. Son derece özenle yapılmış oldukları bellidir. Kaya kütleli bir tapınak olarak düşünülmüş olmalıdır. Bir yapı cephesi tarzında yapılmış olan niş ise bu tapınağın girişidir. Tapınak cephesi şeklinde yapılmış olan bu nişler, düz olarak yapılmış olan diğer örneklerinde işlevlerini belirtmeleri nedeniyle önem taşır. Kuzey surlarına yakın bir bölgede bulunan bu alan tanrılara tapınımında kayanın nasıl bir rol oynamış olduğunu göstermesi ve kaya kutsal alanları içerisindeki diğer kaya kütlelerinin ve nişlerin hangi amaçlar için yapıldıklarını göstermesi nedeniyle de önem taşırlar.

Kaya kutsal alanının bulunduğu ikinci bölge akropolis tepesinin kuzey, kuzeybatı, batı, güneybatı ve güney yamaçları üzerine dağılmış durumdadır. Bu tapınım alanlarının hepsi tepenin denizi gören bölümünde yer alır. Akropolisin diğer yönlerindeki yamaçlarında üzerinde niş bulunan tek bir kaya kütleli bile yoktur. Tapınım alanları kaya kütlelerinin konumlarına göre tepenin bazen üst, bazende alt kesimlerinde bulunmaktadır. Nişlerin gerek akropolisin yukarisından, gerekse tepenin alt kesiminden ulaşımı oldukça zor yerlere yapılması olasılıkla gözlerden uzak ve normal yaşamın devam ettiği alanların dışında kalınmak istenmesiyle bağlantılı olmalıdır. Kaya kütleleri üzerine yapılan niş sayıları farklıdır. Niş yapımında kaya kütlelerinin boyutları göz önüne alınmaz. Büyük boyutlu bir kaya kütlelerinin üzerinde tek bir niş, bunun yanında daha küçük boyutlu kaya kütleleri üzerine iç içe girmiş durumda çok sayıda niş yapıldığı da görülür. Bu durum her kaya kütlelerinin bir aileye, ya da topluluğa ait olarak yapılmış olması ve tapınım yapan birey sayısına göre niş sayısında farklılıklar görülmesiyle açıklanabilir. Bu alandaki nişler genelde farklılık göstermez. Dörtgen formudur ve iç derinlikleri fazla değildir. Akropolisin güneyinde bulunan bir niş bu tanımlamanın dışında kalır. Burada iç içe dikdörtgen formulu iki niş yapılmıştır ve bu formu ile diğer nişlerden ayrılır. Niş formundaki bu uygulama nedeniyle yalnız bu tepe üzerindeki değil, aynı zamanda kentteki kaya kutsal alanları içerisinde farklı yapıya sahip olan nişlerden bir tanesidir. İçeride yer alan niş derinliğinin fazla olmaması bu alana bir adak heykelciği değil, bir pinaksın konulduğunu düşündürmektedir.

Dış niş ise bu pinaksın korunması amacıyla yapılmış olmalıdır. Bu bölüme ahşaptan yapılmış bir koruma konulması olasıdır¹⁷. Dış nişin tabanında aynı zamanda sunu yapılmasına uygun bir bölüm bulunur.

Akropolisin güneydoğusunda, doğu kent surlarının bitişiğindeki kaya kutsal alanı üçüncü bölgeyi oluşturur. Kutsal alan fazla yüksek olmayan, buna karşın geniş bir alanı kaplayan bir yükseltinin kuzey, güney ve batı eteklerine dağılmış durumdadır. Doğu ve güneydoğu kent surları bu kutsal alanın hemen üst kısmından geçer. Kent içerisinde en fazla kaya kütlesi ve nişin olduğu tapınım alanlarına sahip kaya kutsal alanı burasıdır. Kaya kutsal alanı içerisindeki bu kaya kütlelerinin kendi başlarına bir kutsal alan mı oluşturdukları, yoksa hepsinin bütün olarak tek bir kutsal alanın parçası mı oldukları kesin olarak anlaşılamaz.

Alan içerisinde çok sayıda kaya kütlesi ve bunlar üzerinde yapılmış yaklaşık 200 kadar niş vardır. Kaya kütleleri üzerindeki niş sayıları farklılık gösterir. Nişler içerisinde benzer özelliklere sahip olan örnekler çoğunluktadır. Bununla birlikte tapınak cephesi tarzında yapılan ya da niş içerisinde tutturma delikleri yapılan farklı özelliklere sahip örnekler de vardır. Bölgenin güneybatısındaki tapınım alanlarının en güneyde yer alan ilk tapınım alanı üzerindeki nişler de yapıları nedeniyle farklıdır. Nişler aynı çizgi üzerinde yan yana ve bir kenarları ortak olarak yapılmıştır. Yan kenarlar nişleri her iki yandan sınırlandırır ve tabanın derinliğinin artmasını sağlar. Tabanların ön kısmında derinleştirilmiş bir bölüm bulunur. Bu bölüm niş tabanını dış kesimden ayırır. Tabanın orta bölümdeki yüksek çıkıntı kuzey yan kenarla birleşmez. Burada küçük bir kanal bırakılmıştır. Nişlerin alt, üst ve yan kenarlarında dışa doğru yaklaşık 5 cm.lik bir bölüm özellikle belirtilmiştir ve bu kısımda bir çerçeve yer alır. Burası nişin içerisindeki tapınım objesini dış etkilerden korumak için yapılmış ahşap bir koruyucu bölümün olduğu kısımdır. Nişlerin tabanlarında ön ve arka bölümde, tüm tabanı kaplayan iki yol şeklinde derinlik vardır. Ortası kısım ise kabartılıdır. Aynı çıkıntı nişlerin arka cepheleri içinde söz konusudur. Nişlerin tabanındaki ve arka cephelerindeki bu kabartılı kısımlar niş içerisine konulan heykelcik ya da kabartmanın iyice oturması amacıyla düzenlenmiştir. Bir kenarları ortak olarak yan yana yapılmış olan nişler nedeni ile söz konusu kaya kütlesi tek bir tapınım alanı olarak değerlendirilir. Bu tapınım alanı ortak bir kullanıma ait olmalıdır. Farklı özelliğe sahip diğer bir

¹⁷ CCCA IV, s. 61-66, Pl. LII-LXIII; Gasparro, 51-86.

niş kutsal alanın doğu tarafındaki kaya kütleleri üzerindedir. Kent içerisindeki kutsal alanlarda yapılmış olan nişlerden yalnızca bu örneğin içerisinde küçük tutturma delikleri orijinal olarak korunmuştur. Nişin üst kenarının hemen alt kısmına yapılmış bu üç delik aynı hat üzerindedir ve bu delikler niş içerisine yerleştirilen kabartmanın tutturulması için yapılmış olmalıdır.

Kentte üç kaya kutsal alanında yapılmış olan nişlerde bir yön birliği yoktur. Nişler kaya kütlelerinin uygun olan yüzeylerine yapılmış olmaları nedeniyle, bu yüzey hangi yöne bakıyorsa, üzerindeki nişlerde o yöne bakar. Bazı nişler kaya yüzeyinin geriye doğru olan eğimi nedeniyle havaya bakar durumdadır. Bazı kaya yüzeylerinde nişlerin alt ve üst kesimlerinde veya tabanlarının ön bölümlerinde sunu amaçlı alanların yapılmış olduğu görülür.

Kaya Kutsal Alanlarının hangi tanrı ya da tanrılar için yapılmış olduğu konusu için daha çok benzer yapıya sahip kaya kutsal alan örneklerine bakmak gerekir. Kutsal alanların kent yerleşiminin merkezinden uzak bölgelerine ve kayalık alanlara yapılmış olması, ilk olarak bu alanların Ana Tanrıça Kybele onuruna yapılmış olduklarını düşündürür. Kybele'nin tapım alanların şehir yerleşimlerinden uzakta ve dağlık alanlarda yapıldığı bugün bulunmuş olan birçok örnekle kanıtlanmıştır¹⁸.

Erythrai antik kenti içerisinde bulunan yazıtlarda Ana Tanrıça-Kybele tapımına ait olan örneklerde ele geçmiştir¹⁹. Antik kent üzerinde bulunmuş olan bir satış yazıtında tanrıçanın ismi Μήτηρ Μεγάλη olarak belirtilir²⁰. Geç Hellenistik Döneme ait diğer bir yazıtta ise Μητρὶ Φρυγίου olarak geçer. İki farklı epithet göstermesine karşın tanrıçanın tek bir kültü olduğu belirtilir. Buna kanıt olarak Ephesos'da bu iki isimdeki tanrıçanın yan yana görüldüğü belirtilir. Graf bu epithetlerden birincisinin tanrıçanın geniş kapsamlı karakterini, diğerinin de kökenini belirttiğinden söz eder²¹. Bu iki yazıt Erythrai'da Ana Tanrıça kültürünün varlığını kanıtlar. Kybele'ye ilişkin buluntular tanrıçaya Hellenistik Dönem öncesinde de tapındığını

¹⁸ Brea 1956; Çapar 1979, 191-210; Kaletsch 1980, 223-235, Taf. 44-47; Naumann 1983, 202-208; Işık 1995a, 51-64; Gasparro 1996, 51-86; Işık 1996, 41-65; Sivas 1999; Özyiğit-Erdoğan 2000, 11-23; Erdoğan 2003, 22-222, 356-406.

¹⁹ Sokolowski 1955, no: 26-27; Engelmann-Merkelbach 1973, 304 Nr. 201a, 50, 358 Nr. 207, 98, 371 Nr. 218; Graillot 1942, 366-367; Graf 1985, 317-318; CCCA I (Asia Minor), 177-178; Himmelmann 1997, 117-122; Roller 1999, 198-199, 203.

²⁰ CCCA I (Asia Minor), 177; Roller 2004, 200-201.

²¹ Graf 1985, 317.

gösterir. Bunlar içerisinde İ.Ö. 6. ve 4. yüzyıldan terracotta heykelcikler ve Arkaik Döneme ait naiskoslu adak stelleri vardır²². Graf, Ana Tanrıçanın kültürünün çok az ziyaret edilmesine karşın yine de önemli bir kült olduğunu belirtir ve tanrıçanın da şehrin tanrılarında birisi olduğunu söyler²³. Yazar, Kale dağının güneyinin bir kült yeri için uygun olduğunu önerir ve buradaki doğal kayaların içinde bulunan naiskosların tanrıçanın tapınımı için yapılmış olabileceklerini belirtir. Söz konusu alan, bu yapısı nedeniyle Phokaia ve Ephesos kaya kutsal alanları ile karşılaştırılır. Erythrai'da bir mağaranın olmamasına karşın, genel yapıları nedeniyle Kale tepesindeki bu alanlar Pergamon Kapıkaya kutsal alanı ve Aizanoi kaya kutsal alanı ile benzerlik taşır. Antik yazarlar Erythrai kenti yakınlarında Kybelea isimli bir köyden bahseder²⁴. Bu da tanrıçanın Erythrai'da tapınım gördüğünün bir başka kanıtıdır.

Bu kaya kutsal alanların yakın benzerlerine İon kentlerinden Ephesos²⁵, Phokaia²⁶, Priene²⁷ ve Khios'da²⁸ rastlanır. Diğer benzer örnekler Anadolu'da Lykia²⁹ ve Phrygia'da³⁰; adalarda Khios³¹ ve Thera'da³²; Kıta Yunanistan'da Atina Zeus Hypsistos³³ ve Eros-Aphrodite kutsal alanlarında³⁴; Güney İtalya'da Akrai'da³⁵ bulunmaktadır. Graf, Erythrai'da mağara

22 Naumann 1983, 108, 118, 129-130, 146, 182, Taf. 17, 2; Graf 1985, 317; CCCA I (Asia Minor), 178.

23 Graf 1985, 317-318.

24 Strabon. 14.1, 33; Graf 1985, 318; Roller 2004, 83-84.

25 Naumann 1983, Taf. 32.

26 Naumann 1983, 153-155; Graf 1985, 318; Roller 1999, 138-139, 200.

27 Schede 1964, S. 21, Abb. 21.

28 Rubensohn-Watzinger 1928, 109-116.

29 Işık 1995b, 110-139; Işık 1996, 51-64.

30 Haspels 1971; Sivas-Tüfekçi 1999.

31 Rubensohn-Watzinger 1928, 110-116, beilage XXXI; Kaletsch 1980, 223-235, Taf. 44-47; Naumann 1983, 150-151, CCCA II, 179-182, Pl. CLXIX, 561.

32 Antkowiak 1997, 185-188.

33 Kourouniotes-Thompson 1932, 90-217; Travlos 1971, 466-476, 569-572; Forsen 1993, 509-521.

34 Broneer 1932, 31-55; Broneer 1933, 329-417; Broneer 1938, 161-263; Travlos 1971, 228-232, Fig. 292-300.

35 Brea 1956; Vermaseren 1977, 68. Pl. 52; CCCA IV, 61-66, Pl. LII-LXIII; Naumann 1983, 202-208; Taf. 30, 2; Gasparro 1996, 51-86; Roller 1999, 134.

kültü olmamasına karşın, yine de Kapıkaya³⁶ ve Aizanoi'daki Meter Steu-
nene kutsal alanının da benzer yapıda olduğunu belirtir³⁷. Bu kentlerdeki
kaya kutsal alanlarından Priene dışındaki örneklerde genel olarak Ana
Tanrıça-Kybele kültü söz konusudur. Erythrai'daki kutsal alanları da bu
Tanrıça'ya ait olmalıdır. Yukarıda da değinildiği gibi kentte ortaya çıkarıl-
mış olan yazıtlardan Erythrai'da bir Kybele tapımının olduğu zaten epi-
grafik açıdan da kanıtlanmıştır³⁸. Ayrıca yine Erythrai'dan ele geçirilmiş
olan iki naiskoslu oturan Kybele kabartmasının yer aldığı adak stelleri de
tanrıçanın kentteki tapınımını gösteren diğer kanıtlardır³⁹.

Erythrai kaya kutsal alanları ile Phokaia kaya kutsal alanları arasında
birçok ortak uygulama söz konusudur. İki kentin kaya kutsal alanları her
bakımdan benzerlik taşır. Kaya kutsal alanlarının kent içerisindeki konum-
ları aynıdır. Kent surlarının içerisinde, yerleşim alanının dışında ve surlara
yakın konum her iki kentin kaya kutsal alanlarında görülen ortak özellik-
lerdir. Phokaia'da Değirmenli Tepe ve Altınmağarası Tepesi kaya kutsal
alanları gibi, Erythrai kaya kutsal alanlarının hepsi aynı şekilde surlara
yakın yer almışlardır⁴⁰. Her iki kentin kaya kutsal alanları genel yapıları
nedeniyle de benzerlik taşımaktadır. Değirmenli Tepe ve Altınmağarası Tepe-
sinde olduğu gibi, Erythrai akropolis kaya kutsal alanları ve güneydoğu
surlara yakın olan kutsal alan yine fazla yüksek olmayan bir alanda, küçük
kaya topluluklarının üzerinde ve kaya kütlelerinin düzgün yüzeylerine
nişlerin yapılmasıyla meydana gelmiştir. Her kaya kütleleri üzerinde bir ya da
daha çok sayıda niş vardır. Phokaia ve Erythrai antik kentlerinde kaya
kutsal alanları arasındaki benzerlik içerilerinde tapınılan tanrının kimliği
ile de ilişkilidir. Erythrai Kaya Kutsal Alanları'nda tapınılan tanrılar ve
kültleri arasında Ana Tanrıça-Kybele'de yer alır. Bunu kaya kutsal alanları-
nın konumu, yapısı, antik kaynaklardan elde edilen bilgiler, benzer örnek-
ler ve epigrafik veriler kanıtlamaktadır.

³⁶ Radt-Nohlen 1978.

³⁷ Graf 1985, 318.

³⁸ I.E., 201a 50. 207, 98; Graillot 1942, 366-367; Sokolowski 1955, no: 25; Naumann, 1983, 153-155; Graf 1985, 317; Himmelmann 1997, 117-122; Roller 1999, 198, 330.

³⁹ Naumann 1983, Taf. 17-1, 2; Roller 1999, 200-201, Fig. 53; Bu adak stellerinden bir tanesi bugün Çeşme Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır bkz. Erdoğan 2003, 385, Res. 469.

⁴⁰ Erdoğan 2003, 25-166.

Erythrai kaya kutsal alanlarının hangi tarihler içerisinde kullanım gördüğünü kesin olarak belirtmek mümkün değildir. Kutsal alanları oluşturan kaya tapınakları ve bunlar üzerindeki nişler içerisine konulmuş olan adak heykelcikleri ve kabartmalara ait hiç bir örnek ele geçmemiştir. Bu nedenle kaya kutsal alanlarının tarihlendirilmesinde daha çok kentte ele geçen Ana Tanrıça-Kybele ile ilgili buluntulardan yararlanmak gerekir. Bunların başında iki adet nasikoslu kabartma gelmektedir⁴¹. Bu naiskosların ön bölümünde tanrıça oturur durumda gösterilmiştir. Naiskoslu kabartmalar M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenmektedir⁴². Kentte tanrıçaya ait bu tarihten daha erken buluntuya rastlanmaz. Graf, Erythrai kentinde Hellenistik Dönem öncesinde de tanrıçaya tapınımın yapıldığını söylemektedir⁴³. M.Ö. 4. yüzyıla ait bir pişmiş toprak Kybele heykelciği ve Geç Hellenistik Döneme tarihlenen bir yazıt tanrıçanın tapınımının ne kadar bir süre boyunca devam etmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Elimizdeki bu veriler Erythrai antik kentinde Ana Tanrıça-Kybele kültürünün Arkaik Dönemde ortaya çıkmış olduğunu ve Geç Hellenistik Dönem içerisine kadar devam etmiş olduğunu göstermektedir. Kaya Kutsal Alanlarında bu tarihler arasında kullanılmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

⁴¹ Naumann 1983, Taf. 17-1, 2; Roller 1999, 200-201, Fig. 53; Erdoğan 2003, 385, Res. 469.

⁴² Naumann 1983, 301, Taf. 17-1,2.

⁴³ Graf 1985, 317.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Akurgal 1979 E. Akurgal, Erythrai, İzmir.
- Akurgal 1993 Akurgal, E., Eski Çağda Ege ve İzmir, İzmir.
- Antkowiak 1997 Antkowiak, M., "Felsheiligtum im Nordosten der Stadt", Das Dorische Thera V, Stadtgeschichte und Kultstätten am Nördlichen Stadtrand, 189-193, 185-188.
- Bayburtluoğlu 1975 C. Bayburtluoğlu, Erythrai, Ankara.
- Bayburtluoğlu 1977 C. Bayburtluoğlu, Erythrai II, Terracottas in Erythrai, Ankara.
- Börker-Klähn 2000 Börger-Klähn, j., "Nachlese an Phrygischen Fundplätzen", Estratto da Rivista Archeologia, Anno XXIV, 35-69.
- Brea 1956 L. Bernabò-Brea, Akrai, Catania.
- Broneer 1938 Broneer, O., "Excavations on the North Slope of the Acropolis, 1937", Hesperia VII, 2, 161-263.
- Brooner 1932 Brooner, O., "Eros and Aphrodite on the North Slope of the Acropolis in Athens", Hesperia I, 31-55.
- Brooner 1933 O. Brooner, "Excavations on the North Slope of the Acropolis in Athens, 1931-1932", Hesperia II, 329-417.
- CCCA Vermaseren, M.J.E., Corpus Cultus Cybelae Attidisque, Vol. I-V, Leiden 1978-1986.
- Çapar 1979 Çapar, Ö., "Anadolu'da Kybele Tapınımı", AÜDTCF Dergisi XXIX, 191-210.
- Çevik 2000 Çevik, N., Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Adetler, Ankara.
- Engelmann-Merkelbach 1973 Engelmann, H. - Merkelbach, R., Die Inscripten von Erythrai und Klazomenai II.
- Erdoğan 2003 Erdoğan, A., Phokaia Kaya Tapınakları (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Forsen 1993 Forsen, B., "The Sanctuary of Zeus Hypsistos and the Assembly Place on the Pnyx", Hesperia 62, 509-521.
- Gasparro 1996 Gasparro, G. S., "Per la Storia del Culto di Cibele in Occidente il Santuario Rupestre di Akrai", Cybele, Attis and Related Cult, Essays in Memory of M.J. Vermaseren, 51-86.
- Graf 1985 Graf, F., Nordionische Kulte, Religion-geschichtliche und epigraphische Untersuchungen zu der Kulturen von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia, Rome.
- Haspels 1971 Haspels, C.H.E., The Highlands of Phrygia I-II, Sites and Monuments, New Jersey.
- Himmelmann 1997 Himmelmann N., "Die Priesterschaft der Korybantens in Erythrai", EA 29, 9-16.

- Işık 1995a Işık, F., Die offenen Felsheiligtümer Urartus und ihre Beziehungen zu denen der Hethiter und Phryger, Documenta Asiana, Vol. 2.
- Işık 1995b Işık, F., "Lykia Kaya Tapınakları", 1994 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, 110-139.
- Işık 1996 Işık, F., "Zum Ursprung lykischer Felsheiligtümer", Fremde Zeiten, Festschrift für Jürgen Borchardt zum sechzigsten Geburtstag am 25. Februar 1996 dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden I, 51-64.
- Kaletsch 1980 Kalesch, H., "Daskalopetra - ein Kybeleheiligtum auf Chios", Forschungen und Funde, 223-235.
- Kourouniotes-Thompson 1932 Kourouniotes, K. - Thompson, H. A., "The Pnyx in Athens", Hesperia I, 1, 90-217.
- Naumann 1983 Naumann, F., Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst (Ist.Mitt. Beiheft 28), Tübingen.
- Neve 1977-78 Neve, P., "Schalensteine und Schalenfelsen in Boğazköy-Hattuşa", Ist.Mitt. 27-28, Teil-1-2, 62-72.
- Özyiğit-Erdoğan 2000 Özyiğit, Ö. - Erdoğan, A., "Les sanctuaires de Phocée à la lumière fouilles", Les Cultes des cités phocéennes, collection études massaliètes 6, 11-23.
- Radt-Nohlen 1978 Radt, W - Nohlen, K., "Kapıkaya, Ein Felsheiligtum bei Pergamon", Avp XII, Berlin.
- Roller 1999 Roller, L.E., In Search of God the Mother, The Cult of Anatolian Cybele, California.
- Roller 2004 Roller, L.E., Ana Tanrıça'nın İzinde, Anadolu Kybele Kültü (çev. Betül Avunç), İstanbul.
- Rubensohn-Watzinger 1928 Rubensohn, O - Watzinger, C., "Die Daskalopetra auf Chios", AM LII, 109-116, Beilage XXXI.
- Schede 1964 Schede, M., Die Ruinen von Priene, Berlin.
- Sivas 1999 Sivas-Tüfekçi, T., Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İli Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları, Eskişehir.
- Sokolowski 1955 Sokolowski, F., Lois sacrées de L'Asie Mineure, Paris.
- Strabon Coğrafya (Anadolu XII, XIII, XIV. Kitaplar) (çev. A. Pekman), İstanbul.
- Travlos 1971 Travlos, J., Bildlexikon zur Topographie des Antiken Athen, Tübingen.
- Vermaseren 1977 Vermaseren, M.J., Cybele and Attis, The Myth and the Cult Cybele in Asia Minor and Greece, London.

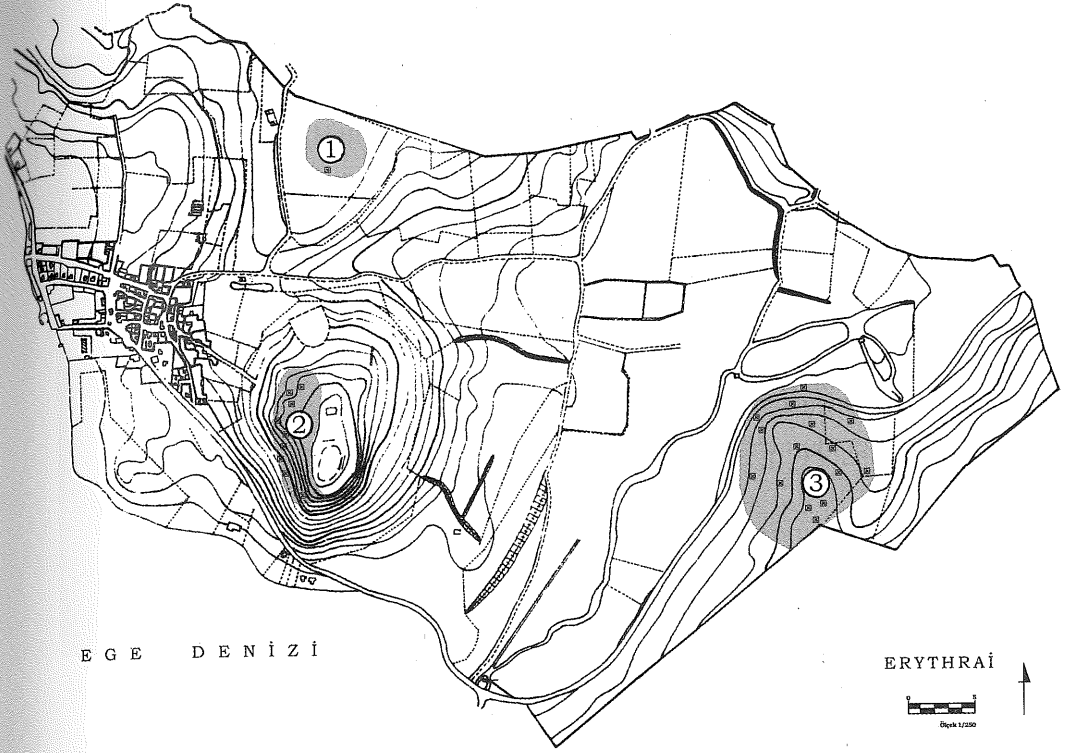

Fig. 1 Erythrai Kaya Kutsal Alanlarının kent planı üzerindeki konumları.

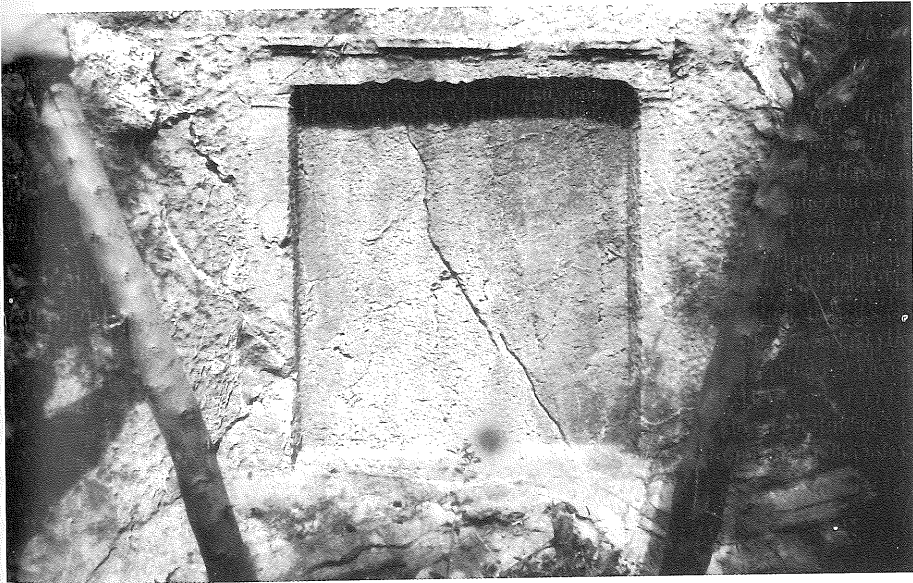

Fig. 2 Kuzey surları yakınında bulunan alan içerisindeki kaya tapınım alanı üzerindeki niş.

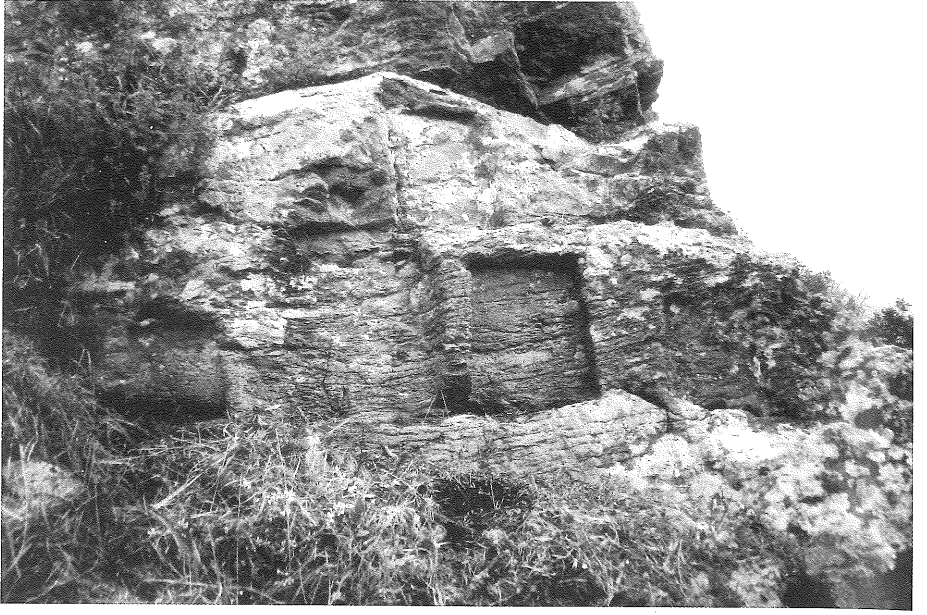

Fig. 3 Akropolisin kuzeybatı yamaçları üzerindeki kaya tapınım alanı ve nişler.

Fig. 4 Akropolisin batı yamaçları üzerindeki kaya tapınım alanı üzerindeki nişler.

Fig. 5 Akropolisin güneybatı yamaçları üzerindeki kaya tapınım alanı ve nişler.

Fig. 6 Akropolisin batı yamaçları üzerindeki ikinci kaya tapınım alanı.

Fig. 7 Akropolisin güney yamaçlarındaki kaya tapınım alanı ve nişi.

Fig. 8 Güneydoğu surları yakınındaki kaya kutsal alanının güneyindeki ilk kaya tapınım alanı üzerindeki nişler.

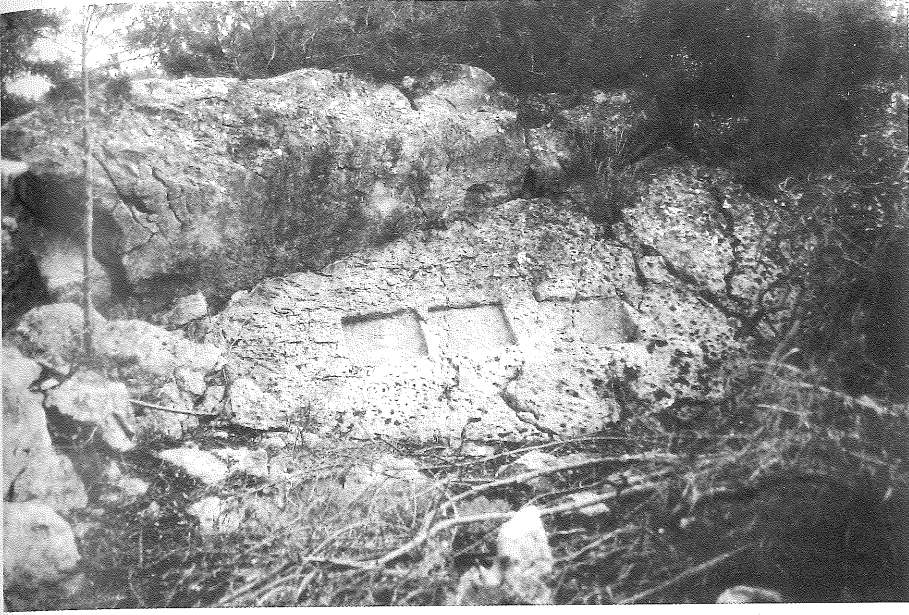

Fig. 9 Güneydoğu surları yakınındaki kaya kutsal alanının güneyindeki ikinci kaya tapınım alanı ve nişler.

Fig. 10 Güneydoğu surları yakınındaki kaya kutsal alanının güneyindeki üçüncü kaya tapınım alanı.

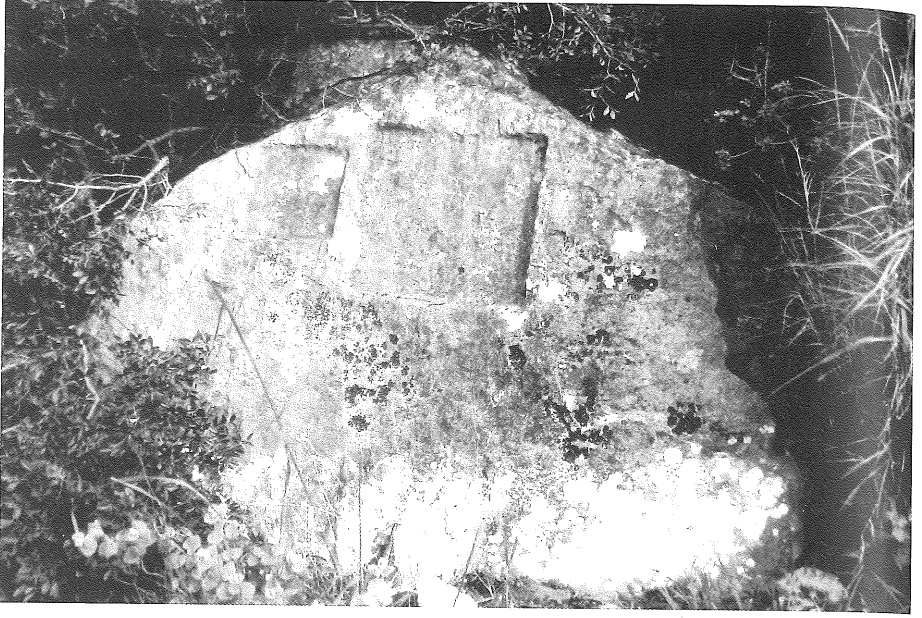

Fig. 11 Güneydoğu surları yakınındaki kaya kutsal alanının batı yönündeki ikinci kaya tapınım alanı ve nişler.

Fig. 12 Güneydoğu surları yakınındaki kaya kutsal alanının kuzeybatı yönündeki ilk kaya tapınım alanı ve nişler.

Fig. 13 Güneydoğu surları yakınındaki kaya kutsal alanının kuzeybatı yönündeki ikinci kaya tapınım alanı üzerindeki niş.

Fig. 14 Güneydoğu surları yakınındaki kaya kutsal alanının kuzey yönündeki ilk kaya tapınım alanı ve nişler.

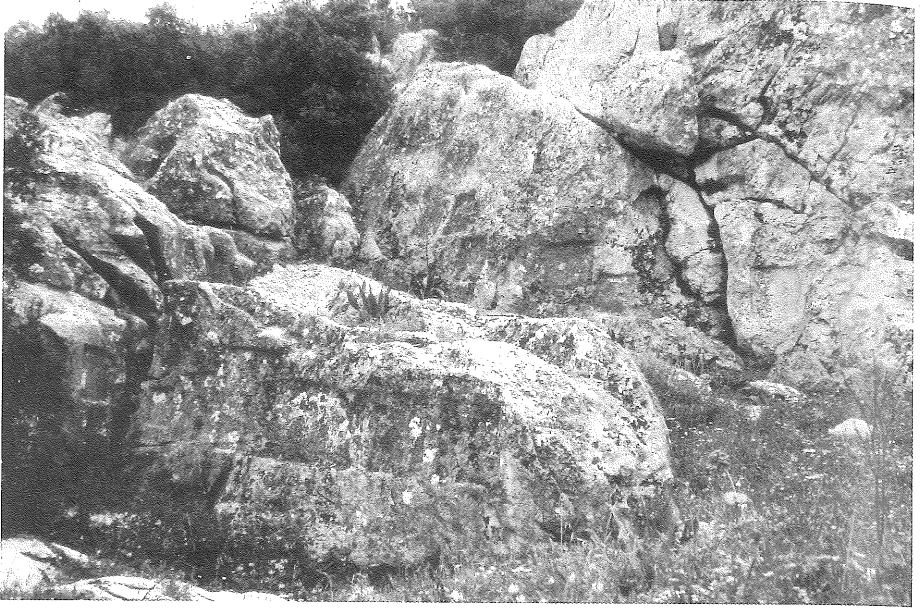

Fig. 15 Güneydoğu surları yakınındaki kaya kutsal alanının kuzey yönündeki ikinci kaya tapınım alanı ve nişler.

Fig. 16 Güneydoğu surları yakınındaki kaya kutsal alanının kuzey yönündeki üçüncü kaya tapınım alanı ve nişler.

Fig. 17 Güneydoğu surları yakınındaki kaya kutsal alanının kuzey yönündeki dördüncü kaya tapınım alanı ve nişler.

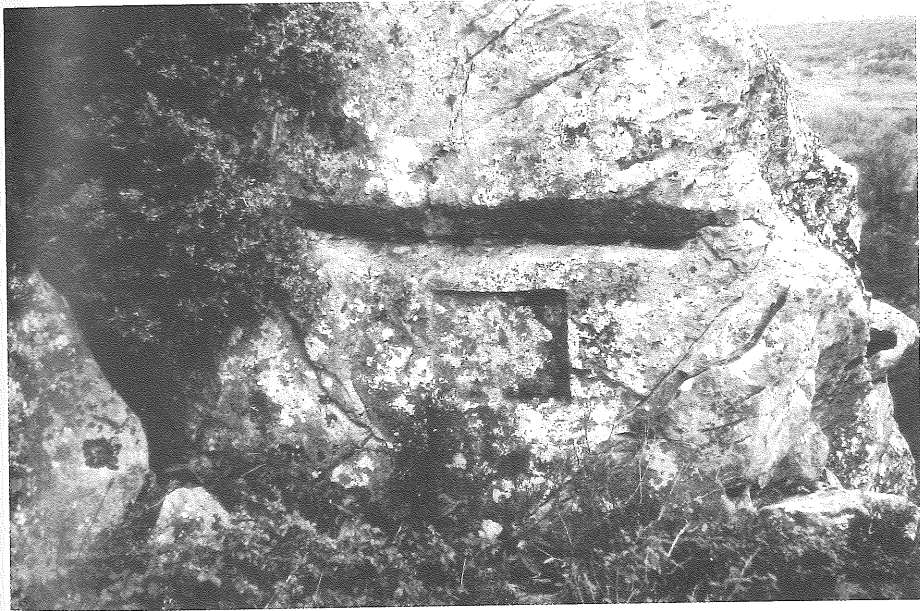

Fig. 18 Güneydoğu surları yakınındaki kaya kutsal alanının kuzeydoğu yönündeki ilk kaya tapınım alanı ve nişler.

Fig. 19 Güneydoğu surları yakınındaki kaya kutsal alanının kuzeydoğu yönündeki ikinci kaya tapınım alanı üzerindeki niş.

TEKE KALE'DE BİR MEZAR

Suat ATEŞLİER*

Abstract

“A Tomb at Teke Kale”

On the highest hill between Amyzon and Tralleis stands an admirably preserved fortress so-called “Teke Kale” which was built at a strategic point of Northern Caria for blocking military infiltration to interior Caria in the Hellenistic period. There is a very important necropolis around Teke Kale which suggests an association with some nearby settlements, perhaps Thasthara or Parpariotai which are small towns of Amyzon. The rock-cut necropolis also have some monumental tombs around Teke Kale. Two of them are pyramid tombs and eleven are Carian type rock-hewn trough graves. The trough graves are sunk into the outcrops of the bed-rock, which are worked out in Carian type. Especially one of them is the monumental Carian type rock-hewn trough grave which was surrounded by a wall constructed by rectangular blocks, and has rock hewn three-steps at the west side which makes transition to the smoothed front surface resembling a podium. The tomb was canceled by rock-hewn wall beds of the Hellenistic fortress of Teke Kale; for this reason, the masonry of Teke Kale helps us to solve the problem of dating the tomb. A large number of fortification walls in Caria have been assigned to the period of Maussollos. This Maussollo-centric approach was questioned by L. Karlsson, and he suggested that the fortification walls in Caria were built not only in the period of Maussollos, but also built in the third century B.C. The masonry of the fortress of Teke Kale is isodomic ashlar with long stretchers and projected narrow headers, which point out to the third century B.C. Thus I suggested that the tomb which was canceled by rock-hewn wall beds of Teke Kale was built before the construction of the fortress, probably dating to the fourth or early third century B.C.

Keywords: Caria, Amyzon, Teke Kale, Hellenistic Period, Fortress, Fortification Wall, Necropolis, Tomb, Rock-hewn trough grave, Rock Tomb.

* Yrd. Doç. Dr. Suat Ateşlier, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 09010, Aytepe-Aydın/Türkiye.

Özet

Amyzon ile Tralleis arasındaki en yüksek tepe üzerinde yer alan, “Teke Kale” ismiyle anılan iyi korunmuş durumdaki kale Hellenistik Dönemde iç Karia’ya yönelik askeri sızmaları engellemek amacıyla stratejik bir noktada inşa edilmiştir. Teke Kale’nin etrafında, Amyzon’a bağlı iki küçük kasaba olan Thasthara veya Parpariotai gibi yakınlardaki bazı yerleşimler ile ilişki kurulabilecek önemli bir nekropolis bulunmaktadır. Teke Kale etrafındaki kaya nekropolisi bazı anıtsal mezarları da içerir; bunlardan ikisi piramidal yapılı, onbir adedi ise Karia tipi, anakayaya oyulu tekne mezarlardır. Karia tipi tekne mezarlar, anakaya gövdelerinin yeryüzüne çıkmış uzantıları üzerine işlenmişlerdir. Özellikle bu mezarlardan biri, kesme bloklar ile inşa edilmiş bir duvar ile çevrilmiş olup, batı kenarında yer alan üç basamakla geçiş sağlanan, bir podyumu andıran tıraşlanmış anakaya cephe yüzeyine sahiptir. Mezar, Hellenistik “Teke Kale” kalesinin kaya yüzeyine işli duvar yataklarınca iptal edilmiştir; bu nedenle Teke Kale’nin duvar işçiliği, mezarın tarihlenme problemini çözmekte bize yardımcı olacaktır. Karia’daki savunma duvarlarının büyük bir kısmı Maussollos Dönemine verilmektedir. Bu Maussollos merkezci yaklaşım L. Karlsson tarafından sorgulanmış, ve Karia’daki savunma duvarlarının yalnızca Maussollos Döneminde değil, aynı zamanda M.Ö. 3. yüzyılda da inşa edilmiş olduğu düşüncesi önerilmiştir. Teke Kale, M.Ö. 3. yüzyıla işaret eden, uzun yatay bloklar ve duvar yüzeyinden dışarı taşan dar atkı bloklarla inşa edilmiş isodomik duvar örgü sistemine sahiptir; bu nedenle, Teke Kale’ye ait duvar yataklarınca iptal edilmiş olan mezar yapısının kale inşasından önce yapılmış olduğunu, muhtemelen M.Ö. 4. ya da erken 3. yüzyıla tarihlenebileceğini öneriyorum.

Anahtar kelimeler: Karia, Amyzon, Teke Kale, Hellenistik Dönem, Kale, Savunma Duvarı, Nekropolis, Mezar, Ana Kayaya Oyulu Tekne Mezar, Kaya Mezarı.

Kuzey-batı Karia Bölgesinde 2005 yılı Eylül ayında gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları, Aydın ili, Koçarlı ilçesine bağlı Çeşmeköy ve Karaağaç köyü sınırında yer alan ve yöre halkının “Tek Asar” ya da “Teke Asarı” olarak isimlendirdiği, ancak arkeoloji dünyasında “Teke Kale” ismi ile anılan Hellenistik Dönem duvar örgü sistemine sahip askeri bir gözlem karakolunun güney-batı yamacınca yer alan 37° 39' 52" 5 kuzey, 27° 45' 52" 7 doğu koordinatlarındaki, khamosorion’lu ve üç tarafı duvarla çevrili, cephesindeki ana kaya kütleli işlenerek podyum üzerinde duruyor izlenimi verilmek istenmiş bir mezar üzerinde yoğunlaşmıştır. Teke Kale, Aydın’ın kuş uçuşu 15 km., Aydın-Zeytinköy-Karacaören köy yolu ile 35 km. güneyinde, stratejik açıdan önemli olan bölgedeki diğer karakolları ve Tralleis ile Amyzon’u görüş açısı içine alan yüksek bir tepe üzerinde, denizden 827 m. yükseklikte yer alır. Tepe, Batı Menteşe Dağları’nın Aydın’ı gören yakasının Subice Dağı adı ile anılan en yüksek noktasında

ve Amyzon'un kuş uçuşu yaklaşık 7 km. kuzeyindedir (Fig. 1). Teke Kale hellenistik gözlem karakolunun tepe üzerindeki ana yapısı, gözlem kulesi ve askeri personelin kaldığı yan yana dizili mekanlardan meydana gelmektedir; ancak tepe yamaçlarında yaptığımız araştırmalarda, ana yapının sürekli genişletildiğini gösteren somut kanıtlar bulunmuştur. Tepenin yamaçlarındaki ana kaya kütleleri üzerinde çok sayıda sur duvarı yatağı ve bu yataklardan devrilmiş sur duvarı blokları görülmüştür; güney-batı yamacın aşağısında ise tepeyi güney-batı yönünden kuzey yönüne doğru çeviren sur duvarının varlığı saptanmıştır (Fig. 19). Sözü ettiğimiz sur duvarı yataklarından biri, araştırma konumuz olan mezarın güneyindeki ana kaya kütlelerini izleyerek gelmekte (Fig. 16) ve mezarın güney-batı köşesi üzerinden geçerek mezar yapısının köşesi üzerinde iki yatak basamağı yaptıktan sonra aşağıya inerek devam etmekte (fig. 3, 14), daha sonra batı yamacı izleyerek kuzeydeki duvar kalıntıları ile buluşmaktadır. Sur duvarı yatağının mezarın köşesini üzerinden geçerek devam etmesi, mezarın sur duvarlarından daha erken olduğunu, dolayısı ile Teke Kale gözlem karakolu inşasından önceki varlığını kanıtlamaktadır (Fig. 2, 3, 14, 16). Ayrıca, sur duvarları sadece araştırma konumuz olan mezarı değil, tepenin yamaçlarına dağılmış çok sayıdaki khamosorion mezarı da içine almaktadır. Bu nedenle aşağıda ele alacağımız Teke Kale sur duvarlarının tarihlenmesi konusu, mezarın yapım tarihi hakkında fikir verebilecek ve Karia Bölgesinde yer alan ana kayaya oyulu (khamosorion) ve kırma çatılı kapağa sahip tekne mezarların tarihlenmesine de yardımcı olabilecektir. Teke Kale üzerinde ve yamaçlarında gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarında M.Ö. 4. ve 3. yüzyıla ait siyah firnisli ve tondosu rulet-palmet baskılı çok sayıda seramik parçası görülürken, Roma Çağına ait seramik buluntuya rastlanmıştır.

Teke Kale, iyi korunmuş sur duvarları ile dikkat çekmektedir (Fig. 2, 18). Tepe üzerinde yer alan ve güneye doğru teraslanarak yayılan ana karakol yapısının kuzey kenarında iki katlı bir kule ve onun önündeki, etrafı portikolu avlunun çevresini saran askeri personel odaları bulunmaktadır; ancak tepenin alt yamaçlarında yapılan araştırmalarda Teke Kale karakolunun sadece tepede yer alan ana yapı ile sınırlı kalmadığı ve tepenin özellikle güney ve batı alt yamaçlarına kadar teraslanarak ve sur duvarları ile çevrilererek yayılım gösterdiği anlaşılmıştır. Söz konusu yayılım sırasında tepenin güney ve batı yamaçlarında yer alan ana kaya yüzeyine oyulu (khamosorion), kırma çatılı kapağa sahip çok sayıda tekne mezar karakolunun sur duvarları içinde kalmıştır.

Teke Kale, 19. yüzyıldan bugüne birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. W.R. Paton ve J.L. Myres, 1893 ve 1894 yıllarında Karia'ya gerçekleştirdikleri araştırma seyahatlerini *Journal of Hellenic Studies* süreli yayınının 1896 ve 1897 sayılarında yayınlamışlardır¹. Teke Kale gözlem karakolunun planını ilk çizen J. L. Myres'dir², ancak J. L. Myres'in çizimi, Teke Kale'nin alt terasının güney-doğu köşesinde yer alan araştırma konumuz olan mezarı kapsamamıştır. W. R. Paton ve J. L. Myres, Teke Kale'nin bir "gözlem-istasyonu" görevi üstlendiğini ve etrafında çok sayıda "Latmos Tipi" olarak adlandırdıkları mezarların yer aldığını belirtirler³. Teke Kale'nin etrafında yer alan diğer mezarlardan iki adedinin küçük ölçekli birer çizimini veren araştırmacılar⁴, çalışmamıza konu olan mezar yapısı ile ilgili herhangi bir bilgi vermemişlerdir.

A.W. McNicoll, Teke Kale'de kullanılan "uzun sıra taşı ve dar atkı taşı" duvar örgü sisteminin⁵ Karia genelinde birçok paraleli olduğunu vurgular⁶.

O.P.L'vov Basirov, 1992'de yalnızca kendisi, 1996 ve 1997'de ise G. Polat ile birlikte Teke Kale'ye gelerek Teke Kale ve etrafındaki mezarları gözlemlemiştir⁷. Teke Kale'yi bir Akhaemenid gözlem karakolu olarak yorumlayan Basirov, Teke Kale'nin etrafındaki mezarların İran'da, Fars'daki mezarlar ile olan benzeliklerini vurgulamıştır. Teke Kale'yi bir Pers garnizonu olarak düşünen Basirov, tepe etrafındaki mezarları da garnizonda görevli askeri personelin mezarları olarak yorumlamaktadır.

R. Marchese, Teke Kale'nin W .R. Paton ve J. L. Myres tarafından "Tower C" olarak adlandırılan gözlem kulesini⁸ M.Ö. geç 5. yüzyıl veya

¹ Paton – Myres 1896a; 1896b; 1897.

² Paton – Myres 1896b, 239, Fig. 13.

³ Paton – Myres 1896b, 238, 257, 259; Paton ve Myres 1897, 54.

⁴ Paton – Myres 1896b, 258, Fig. 35-37, 259, Fig. 38.

⁵ "uzun sıra taşı ve dar atkı taşı" dizilimi ile inşa edilen duvar örgü sistemi bilindiği gibi "isodomik duvar örgüsü" olarak adlandırılır; ancak isodomik duvar örgü sisteminde kullanılan blokların geniş ve kısa bloklardan, dar ve uzun bloklara doğru bir gelişim gösterdiği, buna paralel olarak atkı taşlarının da giderek daraldığı ve sıra taşlarının arasında düzensiz şekilde kullanılırken, "bir sıra taşı ve bir atkı taşı" düzenine doğru gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır.

⁶ McNicoll 1997, 41.

⁷ Basirov 2001, 106-107.

⁸ Paton – Myres 1896b, 240, Fig. 14.

4. yüzyıla tarihler⁹; ancak aşağıda da vurgulayacağımız gibi, bu tarihleme Teke Kale'nin sahip olduğu duvar örgü sistemi için erken bir tarihtir; ayrıca, R. Marchese, A. W. Lawrence'ın 1979'da basılan "Greek Aims in Fortification" adlı kitabına atıfta bulunarak Karia'da "sıra ve atkı taşı" duvar örgü sisteminin M.Ö. 7. ve 6 yüzyıldan M.Ö. 3.- erken 2. yüzyıla değin kullanımının sürdüğünü belirtmiştir¹⁰; ancak, Karia Bölgesinde "sıra ve atkı taşı" duvar örgü sisteminin M.Ö. 7 ve 6. yüzyılda kullanıldığını gösteren hiçbir kanıt bulunmadığı gibi, tahminsel görüşlerin dışında, bugüne kadar M.Ö. 7. yüzyıla ait bir sur duvarı kalıntısı da gözlemlenmemiştir. R. Marchese'nin cümlesinden, Hellenistik Dönemde yoğun olarak kullanıldığını bildiğimiz söz konusu duvar örgü tarzının Karia Bölgesinde M.Ö. 7. yüzyılda varolduğu anlaşılmaktadır. Eldeki veriler ışığında, Kuzey Karia'da, Latmos'un güneyindeki Zeytin Dağ'da görülen "yığma-kırma taş işçiliğine" sahip duvar¹¹ haricinde M.Ö. 6. yüzyıldan daha erkene tarihlenebilecek bir sur duvarı henüz saptanmış değildir¹².

Çalışmamızın konusunu oluşturan mezar yapısı, gnays ana kayanın traşlanması sonucu oluşturulan dikdörtgen planlı bir terasın zemimine açılmış 2.16 x 0.91 m. ölçülerinde bir oyma mezar (khamosorion) teknesi (Fig. 7, 8); mezara ait olduğunu düşündüğümüz ve khamosorion'u kuzey, güney ve doğu kenarlarda çevreleyen 5.96 x 3.50 m. ölçülerinde bir duvar (Fig. 5-7, 9-10) ve henüz mezar ile çağdaş olup olmadığını saptayamadığımız, ancak muhtemelen daha geç bir dönemde yapılmış bir işliğin parçası olması gereken ve oyma mezar teknesinin doğu uzun kenarında başlayarak kuzeyde dışarıya doğru bir çörtlen (Fig. 13) ile açılan derin bir kanaldan ibarettir (Fig. 7, 8; Çizim No: 1, 2). Oyma mezarın etrafının kuzey ve güney kısa kenarlarda 50 cm., doğu yöndeki uzun kenarında 60 cm. genişliğindeki tek sıra duvar ile çevrilmiş olması ve mezarın yamaçlarına yayılmış olan aynı yükseklikteki çok sayıda duvar bloğu, khamosorion'un, en az üç yanını çevreleyen yüksek duvarlı bir mezar yapısının içinde yer aldığını göstermektedir (Fig. 5, 6, 9, 10). 62 ve 54 cm. yüksekliklerinde, alternatif olarak yukarı doğru dizilmiş yöresel gnays taşından kesme blokların kullanıldığı mezarın yapı duvarı isodomik tarzda örgüye sahiptir.

⁹ Marchese 1992, 49.

¹⁰ Marchese 1992, 49.

¹¹ Peschlow-Bindokat 1996, 23, Abb. 21.

¹² Harpasa sur duvarlarının Arkaik Döneme ait olduğu yolunda düşünceler bulunsa da, kişisel görüşüm bu surların M.Ö. 4. yüzyılda inşa edilmiş olduğudur.

Mezarın etrafına yayılmış duvar blokları içinde Teke Kale'nin sur duvarlarına ait olanlar, derinlikleri, yükseklikleri ve taş işçilikleri ile mezar yapısının bloklarından kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Mezarın etrafına yayılmış mezara ait duvar blokları içinde mezarın çatı yapısına ait bilgi verebilecek herhangi bir blok bulunmamaktadır. Mezarı çevreleyen duvarlar, mezarın cephesi hariç en azından üç yanının kuşatıldığını göstermektedir; ilk bakışta mezarın bir "aedicula mezar" olabileceği düşüncesi akla geliyor olsa da¹³, bu durumu kanıtlayabilecek herhangi bir veri bulunmamaktadır. Etrafa yayılmış bloklar içinde tonoz yapısını işaret edebilecek işli bir blok bulunmadığı gibi, çatıyı örtebilecek uzunlukta taş blok izine de rastlanmamıştır. Mezarın üst yapısına ait verinin bulunmayışı karşısında üst yapıya ait bir restitüsyon denemesi önermeyi uygun bulmuyoruz; sadece, mezarın etrafında görülen çok sayıdaki profilli pervaza sahip çatı kiremitlerinin varlığı belirtmek ve çatı kiremitlerinin en azından Roma ve Bizans Çağına ait olmadıklarını vurgulamak gerekmektedir. Eğer mezarın üst yapısı hakkında düşünce bazında bir fikir öne sürmek gerekirse, cephesi dışında diğer üç yanı duvarla çevrili mezarın, çatı kiremitleri ile örtülü ahşap bir çatı örgüsüne sahip olabileceği söylenebilir.

Mezar yapısının kuzey kısa kenarı yanına devrilmiş olan, mezara ait bir duvar bloğunun arka yüzeyinde görülen taş ocağından koparma izleri, mezarda kullanılan blokların özgün şekillerinde olduğunu gösteren bir delildir (Fig. 5; Çizim No: 1). Teke Kale çevresinde saptanan, ana kayaya oyulmuş diğer khamosorion mezarların tekne ölçüleri yaklaşık 1.90 x 0.60 m. olduğu halde, anıt mezarın tekne oygusunun 2.16 x 0.91 m. ölçülerinde olması, Teke Kale çevresindeki diğer khamosorion teknelerinden farklılığını ortaya koymaktadır. Khamosorion teknesinin etrafını saran duvarın sadece ilk kademe blokları in situ durumunda iken, aynı ölçülere sahip olan üst sıralara ait blokların zamanla yamaca doğru yuvarlanmış oldukları ve etrafa yayıldıkları gözlenmiştir (Fig. 4, 15, 17). Söz konusu bloklar önümüzdeki yıl yapılacak çalışmalarda yapıdaki orjinal yerlerine yerleştirileceklerdir. Mezar tekne oygusunu örtecek olan 2.70 x 1.14 m. ölçülerindeki kapak taşı ise mezarın hemen altındaki yamaçta bulunmuştur (Fig. 17). Kıрма çatıya sahip kapağın alınlık ve yan cephelerinde kaldırma sırasında kullanılan çıkıntılar mevcuttur.

¹³ Çevik – Varkıranç – Kızıgüt – Gülşen 2003, 231. Fig. 46-51.

Mezar yapısının güney yönüne bakan ve geniş bir manzaraya hakim olan cephesi, üç kademe halinde basamaklandırılmıştır (Fig. 11, 12, 13); basamakların altındaki ana kayanın batı yöne bakan dış cephesi dik olarak traşlanarak 2.36 m. yüksekliğinde düz bir cephe elde edilmiştir (Res.13, 14, 15); böylece mezara cepheden, diğer bir deyişle batı yönden bakıldığında, yüksek bir podyumun üzerinde yükselen üç basamaklı krepise sahip, üzeri kapalı bir anıt mezar elde edilmiş olunuyordu. Mezarların cephelerinin veya etrafının basamaklarla çevrilerek, temsil ettiği yapı özgün halinde podyumlu olsun ya da olmasın, sanki bir podyumun üzerindeymiş gibi yapıyı daha anıtsal gösterme çabaları Anadolu-Akhaemenid, Akhaemenid, Lykia ve Karia mezar mimarlığından tanıdığımız bir özelliktir. Örneğin Güney-Karia'da Kaunos kaya mezarlarının cephelerinde aynı uygulama söz konusudur. Cephesinde yer alan dört adet prostylos sütunundan ayrı olarak, köşelerdeki sütunların gerisine de birer sütun eklenmiş olmasından dolayı peripteros planlı bir tapınağı tasvir ettiği düşünülen Kaunos B1 kaya mezarının cephesinde yer alan basamaklar, köşelerde dik açı yaparak arkaya doğru dönüş yaparlar¹⁴ ve temsil ettiği yapının orijinalinde de olması gereken üç basamaklı stylobate'yi yansıtır; böylece uzaktan bakıldığında dahi yapı bir podyumun üzerinde duruyor izlenimi vermektedir. Kaunos B6¹⁵, B8¹⁶, B10¹⁷, C2¹⁸, C3¹⁹, C12²⁰, C50²¹ kaya mezarlarının cephelerinde işlenilmiş krepis basamakları da mezarların inşa edildiği ana kaya yüzeyinde kullanıma yönelik olmayan, mezarlara cepheden ya da uzak mesafelerden bakıldığında anıtsallığını arttıracak mimari unsurlardır.

Örneğin Limyra beyi Perikles'in anıt mezarının önündeki ana kaya yamaçları üç kademedan oluşan yüksek basamaklar şeklinde işlenerek, kullanıma yönelik olmayan, hatta mezarın yanına gelindiğinde dahi bir hayli zor fark edilen, fakat yamacın altından veya kentten bakıldığında mezarın

¹⁴ Roos 1972, Pl. 23-24.

¹⁵ Roos 1972, Pl. 27-28.

¹⁶ Roos 1972, Pl. 29.

¹⁷ Roos 1972, Pl. 32.

¹⁸ Roos 1972, Pl. 34.

¹⁹ Roos 1972, Pl. 35.

²⁰ Roos 1972, Pl. 36.

²¹ Roos 1972, Pl. 38.

çok yüksek bir podyumun üzerinde yükseliyormuş izlenimi vermesi sağlanmıştır²². Teke Kale anıt mezarının cephesindeki ana kaya yüzeyinin traşlanması ile elde edilen yüksek podyum izlenimi, oyma tekne ile podyum arasındaki ana kayanın kesilmesi sonucu elde edilmiş işlevsel olmayan üç basamakla birleştiğinde, oldukça mütevazı, ancak karşıdan bakıldığında yüksek bir podyumun üzerinde duruyor izlenimi veren bir mezar ortaya çıkmaktadır. Böylece yüksek podyuma sahip mezarlara, yüksek maliyetlerden kaçınılarak ve yerel mezar mimarlığı içinde taklit edilerek, çok uzak noktalardan dahi rahat görünebilme imkanı sağlanmış olunuyordu.

Mezar yapılarını basamaklı ve yüksek bir podyumun üzerinde gösterme çabalarının en önemli örneklerini M.Ö. 6. yüzyılın ortasına ait Sardeis'deki Piramid Mezarda²³; M.Ö. 6. yüzyılın 2. yarısına ait Phokaia'daki Taş Kule Anıt Mezarında²⁴; M.Ö. 529'da defin işlemi gerçekleşen Pasargad'daki Kyros Anıt Mezarında²⁵; Persepolis yakınında Takh-i Rustam adıyla bilinen bitirilmemiş Anıt Mezarda (Kambyses Mezarı?)²⁶; güney-batı İran'daki Gur-i Dukhtar Anıt Mezarında²⁷; M.Ö. 4. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlenen Knidos Aslanlı Mezarda²⁸; muhtemelen M.Ö. 4. yüzyıla ait Aiolis Öküzköy Anıt Mezarında²⁹; M.Ö. 4. yüzyılda inşa edildiği düşünülen, muhtemelen Batı Anadolu ve İran'daki mezarlardan esinlenerek yapılan Atina-Kerameikos mezarlığında yer alan "Pythagoras Mezarında"³⁰ ve kişisel fikrimce Hellenistik Döneme ait olan Alinda Piramid Mezarında³¹ görebiliyoruz³². Herakleia'nın batı yakasında, günümüzde Bafa Gölü'nün

²² Borchhardt 1999, 45. Lev. 16.

²³ Hanfmann 1983, 42, 103; Nylander 1970, 93; Fedak 1990, 33; Ratte 1992, 135-161; Kleiss 1996, 135-140; Dusingberre 2003, Fig. 51.

²⁴ Cahil 1984; Cahil 1988, 481-501; Ateşlier 2004, 111-121.

²⁵ Kleiss 1971, 157-162; Von Gall 1979, 271-279; Fedak 1990, 32.

²⁶ Kleiss 1971, 157-162.

²⁷ Von Gall 1979, 277, Taf. 41. 1; Cahill 1988, 491; Kleiss 1996, 137-138, Abb. 1 d, 3.

²⁸ Fedak 1990, 76-78, Fig. 85-89; Lawrence 1996, 147, Fig. 230.

²⁹ Doğer – Gezin 1996, 169-174.

³⁰ Fedak 1990, 36.

³¹ Özkaya – San 2000, 266-267, Çiz. 1-3, Res. 1-4.

³² Alinda'da ayrıca Anadolu podyumlu mezarları içinde önemli bir yere sahip anıtsal bir mezar bulunmaktaydı. Knidos'daki Aslan Mezarı ile karşılaştırılabilecek bir mezar yapısı, tahrip edildiği için günümüzde görülemeyen, çatısı piramidal basamaklı, etrafını Knidos Aslan Mezarında olduğu gibi, kare planlı mezar yapısına yapışık yarım dorik sütunların çevrelediği dorik üst elamanlara

hemen kenarında yer alan ve ana kayanın kesilmesiyle oluşturulmuş ikiz mezar teknesine sahip bir anıt mezarın göle (mezarın yapıldığı dönemde denize) bakan ana kaya cephesinin işlenmesi sonucu, on basamaklı bir podyumun üzerinde yükselen ve denizden bakıldığında anıtsal bir görünüşe sahip olan ilginç bir mezar yapısı ortaya çıkmıştır³³. Söz konusu basamaklar mezara ulaşımı sağlamaktan daha ziyade, mezara anıtsal bir görünüş sağlama çabasını vurgulamaktadır, ayrıca basamakların denize doğru iniyor olması, kullanım amacından çok görünüm amacına yönelik olduğunu göstermektedir.

Teke Kale Anıt Mezarının çekirdeğini oluşturan, ana kaya zeminine oyulmuş mezar teknesinin en yakın örneklerini Alinda³⁴, Herakleia³⁵, Labraunda³⁶, Harpasa, Orthosia ve Bağarcık nekropollerinde görüyoruz. Ayrıca, ana kayaya oyulu mezar teknelerinin İran'da, Fars'da da benzer örnekleri bulunmaktadır³⁷. Orthosia'da, kent surlarının hemen dışında, surların güney-batı ve güney-doğusunda 14 adet ana kaya zeminine oyulu tekne mezar yer almaktadır. Mezar tekneleri kenarlarında kaldırma yuvaları bulunan kırma çatılı kapaklara sahiptir. Bağarcık'ta ana kaya zemimine oyulmuş tekne mezar kullanımı çok yaygındır, ancak tekne kapaklarının büyük çoğunluğu sadece Bağarcığa özgü şekilde iki basamaklı piramid şeklindedir. Bağarcık nekropolünde en dikkat çeken mezar ise, düzgün dikdörtgen kesme blokların yukarıya doğru içe çekilerek yerleştirilmesi ile inşa edilmiş küçük bir piramid yapılı mezardır. Latmos ve Latmos Herakleiası'nda yaklaşık 2400 adet ana kaya zemimine oyulmuş tekne mezar bulunmaktadır³⁸. Ortalama 1.80 m. Uzunluğa ve 40-50 cm. genişliğe sahip olan mezar tekneleri, genellikle gnays bir tabla-kapak veya kırma çatılı bir kapak ile örtülmüşlerdir. Seyrek de olsa, bazı durumlarda, tekne kapağı

sahip anıtsal bir mezardır (bkz. Fedak 1990, 78, Fig. 92). Podyumlu anıtsal mezarlara örnek olarak verilebilecek Belevi Anıt Mezarının ise, yeni araştırmalar sonucunda piramidal bir çatıya sahip olmadığı ve üzeri açık bir cellası bulunduğu anlaşılmıştır (bkz. Hoepfner 1993, 111-123; Krinzinger, Ruggendorfer ve Heinz 2001, 143-167; Heinz ve Ruggendorfer 2002, 149-176).

³³ Peschlow 2005, 125, 127.

³⁴ Özkaya – San 2000, 269-270; Özkaya ve San 2001, 184-188, 192, Çiz. 6, 193, Çiz. 7-8, 194, Çiz. 9-10, 195, Çiz. 11-12, 196, Çiz. 13; Özkaya ve San 2002, 249, Fig. 3.

³⁵ Peschlow 1996, 37- 42, Abb. 44-46, 48.

³⁶ Peschlow 1996, 46.

³⁷ Huff 1988, 164-170, Abb. 8-15.

³⁸ Peschlow 2005, 123.

üzerine daha küçük boyutlu iki blok yerleştirilerek, piramidal bir üst yapı meydana getirilmiş ve mezarları anıtsallaştırma yoluna gidilmiştir³⁹.

Teke Kale anıt mezarı ile en yakın bağa sahip olduğunu düşündüğümüz mezar, Küçük Latmos'un önlerindeki ovada, Latmos'un güney nekropolünde yer alan anıtsal bir aile mezarıdır⁴⁰. Büyük bir ana kaya bloğunun işlenmesi sonucu yapılan mezar, üç yetişkin kişi için kullanılmıştır. Mezar sahiplerinden ikisi, çift katlı bir mezara, diğer kişi bu mezarların yanındaki üçüncü mezara defnedilmiştir⁴¹. Ana kayanın işlenmesi ile oluşturulan Latmos aile mezarı ve Teke Kale mezarı arasında, her iki mezarın üzerinde de mimari bir oluşumun bulunuyor olması nedeni ile bir benzerlik kurulabilir. A. Peschlow, Latmos anıt mezarının üst kenarlarında taş yataklarının bulunduğunu ve mezar yapısının mimari olarak şekillendirildiğini belirtmektedir⁴². Aynı durum Teke Kale mezarında da söz konusudur. Tek kişinin defni için düzenlenen Teke Kale mezarının khamosorion teknesinin oyulduğu, traşlanarak düzeltilmiş dikdörtgen ana kaya zemini, mezar üzerinde yükselecek mimari oluşum için hazırlanmıştır. Zeminde, khamosorion'u çevirecek duvarın yatak yuvaları açılmış ve mezara ait mimari oluşumun ilk sıra duvar blokları günümüze kadar koruna gelmiştir. Mezarın etrafına yayılan aynı ölçülerdeki diğer duvar blokları, Teke Kale mezarının üzerinde yer alacak mimari oluşumun varlığını gösterirler. Cephesi dışında üç yanını duvarların çevrelediği mezarın çatı yapısı hakkında herhangi bir verinin bulunmayışı karşısında, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, etrafa yayılmış profilli çatı kiremitlerini taşıyan ahşap bir çatı örgüsü veya üzeri açık bir mezar yapısı düşünülebilir.

Alinda'da kuzey-doğu, kuzey ve güney nekropollerinde yoğun olarak görülen⁴³ ana kaya zeminine oyulu tekne mezar örnekleri (khamosorion) kırma çatılı kapaklara sahiptir. Alinda tekne mezarlarının kimi örneklerinde, kırma çatılı kapakların üst merkezlerinde dikdörtgen veya elips biçiminde yuvalar bulunmaktadır; bu yuvalara ölen kişinin isminin yazılı olduğu taş veya ahşap mezar stellerinin yerleştirilmiş olması gerekir. Söz konusu

³⁹ Peschlow 2005, 122-123.

⁴⁰ Peschlow 2005, 125.

⁴¹ Peschlow 2005, 125.

⁴² Peschlow 2005, 125.

⁴³ Özkaya – San 2001, 184.

mezar steli yuvalarının benzer örneklerine Herakleia⁴⁴ nekropolünde ve Teke Kale'nin kuzeybatı yamacındaki 7 ve 8 nolu tekne mezarlarında da rastlanmaktadır. Ayrıca, Alinda nekropolünde de benzer örneklerini gördüğümüz, kırma çatılı kapağın üst merkezine yapılmış dikdörtgen planlı ve düz yüzeyle yükseltile, Teke Kale'nin güney yamacındaki 2 nolu ve batı yamacındaki 9 nolu khamosorion mezarların kapakları üzerinde de görülmektedir. Söz konusu düz yüzeyle yükseltile muhtemelen ölen kişinin isminin yazılı olduğu taş veya ahşap mezar stellerinin yüzeye oturtulması amaçlı olmalıdır. Kamosorion mezarların ana kapaklarının altında, tekne yuvasının üst kenarının etrafını saran kesme profil, tekne yuvalarını kapatacak ara kapaklar için yapılmıştır. Kuzey Karia bölgesindeki tekne mezarlarda kullanılan ara kapaklar, düşüncemize göre ahşaptan yapılmış olmamalıdır⁴⁵; bulunan örnekler ışığında ara kapakların taştan yapılmış oldukları anlaşılmıştır⁴⁶. Teke Kale'nin batı yamacında yer alan 4 nolu khamosorion mezarın içinde parçalanmış halde bulunan ara kapağın, ve Teke Kale ile Tevlim Kalesi arasında yer alan bölgede, ikiz tekneli bir khamosorion mezarın içinde in situ durumunda korunmuş olan gnays bir ara kapağın da kanıtlandığı gibi, ana kapak ile mezar teknesi arasında kalabilecek boşluğu örten ara kapaklar taştan yapılmaktadır (Fig. 20).

Teke Kale gözlem karakolu güney-batı duvarı yataklarının anıt mezarın köşesi üzerinden geçerek mezarı iptal etmiş olması (Fig. 16, Çizim No: 1), mezarın tarihlenmesine yardımcı olabilecek bir unsurdur. Karia bölgesi genelinde, özellikle Kuzey Karia bölgesinde yoğun olarak karşımıza çıkan ana kaya yüzeyine derinlemesine oyulmuş tekne mezarların (khamosorion) tarihlenmelerine de yardımcı olabilecek veriler elde etmek için Teke Kale sur duvarlarının (Fig. 2, 18) tahmine dayalı olmayan tarihlenmeleri yapılmalıdır. Bu nedenle, sur duvarlarının tarihlenmelerinde öncelikle tarihsel veriler⁴⁷, daha sonra ise taş işçiliği ve kulelerin yapısı dikkate alınmalıdır⁴⁸.

⁴⁴ Peschlow 2005, 123.

⁴⁵ Özkaya – San 2000, 266.

⁴⁶ Özkaya – San 2001, 186; Peschlow 2005, 123.

⁴⁷ Karlsson 1994, 142-144. Örneğin Batı Anadolu'da tarihsel veriler ışığında en iyi tarihlenebilen surlar Ephesos surlarıdır. M.Ö. 286 dolayında Lysimakhos şehrin yeniden kurulumu sırasında surları inşa ettirmiştir. Bu nedenle Ephesos sur duvarı işçiliği diğer merkezlerin duvar işçiliği ile karşılaştırılması açısından bir veri noktası olarak kullanılabilir.

⁴⁸ Karlsson 1994, 142-143.

Kuzey-Karia bölgesinde yer alan sur duvarları içinde Teke Kale gözlem karakolu sur duvarı işçiliği ile karşılaştırılabilecek en yakın örnek Alinda yukarı akropol doğu ve aşağı akropol güney-batı sur duvarlarıdır⁴⁹. Gerek alçak ve uzun sıra bloklarının kullanımı, gerekse sıra blokları arasında düzenli olarak yer alan dar-dikdörtgen atkı taşlarının dışarı doğru taşmaları, her iki duvar yapısının ortak özellikleridir. Ancak, bu noktada aydınlatılması gereken nokta, Alinda'ya sürgün edilen Karia kraliçesi Ada'nın (1. Dönem: M.Ö. 344-341; 2. Dönem: M.Ö. 334-323'den önce), M.Ö. 334'de Büyük İskender'in bölgeye geldiği sırada veya daha önce Alinda'da sur duvarı inşa ettirip ettirmediği sorusudur. Arrianus'un "Karia'nın en güçlü yerlerinden biri" şeklindeki açıklaması⁵⁰ bizce yanlış olarak, Büyük İskender'in bölgeye ulaştığı sırada kentin tamamının surlarla çevrili olduğu ve dolayısı ile Alinda sur duvarlarının tamamının Ada'nın Alinda'ya sürgün edildiği M.Ö. 341 yılından hemen sonra inşa edilmeye başlandığı düşüncesine neden olmaktadır⁵¹. Arrianus'un açıklamasında Alinda'nın tamamen surlarla çevrili olduğuna dair bir kanıt bulunmamaktadır. Arrianus, Alinda'nın doğal olarak korunaklı bir yer olduğunu vurgulamaktadır. A. W. Lawrence, Alinda surlarının hiçbir zaman tamamlanmadığını ve Büyük İskender bölgeye ulaştığında Ada'nın ikinci akropol olarak belirtilen yukarı akropolde ikamet etmekte olabileceğini vurgular⁵². Nitekim, McNicoll Alinda surlarının⁵³ kentin çevresini tamamen kuşatmadığını belirtmektedir⁵⁴. Ayrıca, McNicoll'un da vurguladığı gibi, A. Laumonier'in M.Ö. 3. yüzyılın sonuna ait bir onur yazıtında ismi geçen, 5. Philip'in bölgedeki yöneticilerinden Olympikhos'un Alinda'da ikamet ettiğini belirtmesi⁵⁵ ve bu düşüncenin F. W. Walbank tarafından da kabul edilmesi⁵⁶ sonucunda A. W. McNicoll, Alinda surlarının aşağı akropolde kalan bitirilmemiş kısmının M.Ö. 3. yüzyılın sonlarında Olympikhos tarafından inşa

⁴⁹ McNicoll 1997, 27, Pl. 8; 29, Pl. 9

⁵⁰ Arrianus Anabasis, 1. 23. 8.

⁵¹ Özkaya – San 2003, 236.

⁵² Lawrence 1979, 139.

⁵³ Özkaya 2001, 465'de surların Alinda'nın çevresini tamamen kuşattığı belirtilmektedir, ancak McNicoll'ün verdiği plandan da (McNicoll 1997, 27, Fig. 3.) anlaşılacağı üzere surlar kentin doğu kısmını çevirmemektedir.

⁵⁴ McNicoll 1997, 26.

⁵⁵ Laumonier 1934, 291-298.

⁵⁶ Walbank 1942, 8-13.

ettirilmiş olabileceği üzerinde durur⁵⁷. Teke Kale duvar işçiliği yakın benzerlik içinde olan Alinda yukarı akropol doğu ve aşağı akropol güney-batı sur duvar işçiliğinin⁵⁸ M.Ö. 4. yüzyıl ortalarına ait olamayacağını düşünüyoruz. Bu duruma kanıt olarak Amyzon Artemis Kutsal Alanı teras duvarı işçiliğini⁵⁹ gösterebiliriz. Kuzey Karia'da, inşa tarihi arkeolojik gerçeklere dayanarak saptanabilen Amyzon Artemis Kutsal Alanı teras duvarı Karia satrapı Idrieus Döneminde (M.Ö. 351-344) veya hemen önce inşa edilmiş olmalıdır. M. Ortaç'ın 2001 yılında Bochum Ruhr-Universität'da tamamladığı doktora çalışmasında ortaya konan⁶⁰, Amyzon Artemis Kutsal Alanı propylon'unun Karia satrapı Idrieus (M.Ö. 351-344) tarafından yaptırıldığını kanıtlayan bir archidrav yazıtının⁶¹ varlığı, Amyzon Artemis Kutsal Alanı teras duvarının tarihlenmesine yardımcı olmaktadır. Propylon'un üzerinde bulunduğu Kutsal Alan teras duvarının inşasından daha sonra yapılmış olması gerektiği düşünülürse, Kutsal Alan teras duvarının M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısında, muhtemelen 2. çeyreğinde inşa edildiği anlaşılmaktadır⁶². Hafif bosajlı blokların kullanıldığı isodomik örgü tarzında inşa edilen duvarlarda belli bir sıra gözetmeksizin kullanılan atkı taşları Alinda ve Teke Kale'de olduğu gibi dar-dikdörtgen biçimli olmayıp, farklı ölçülerdeki dikdörtgen bloklardan meydana gelmişlerdir. Oysa, yukarıda belirtildiği gibi Alinda ve Teke Kale duvarlarında dar-dikdörtgen biçimli atkı taşları belli bir sıra dahilinde dizilmişler, kullanılan sıra taşları alçak ve Amyzon duvarına oranla çok daha uzun bloklardan meydana gelmiştir. Amyzon teras duvarında kullanılan sıra blokları zaman zaman dar-dikdörtgen biçim almışlar ve bu yapıları ile Alinda (güney-batı)⁶³ ve Teke Kale duvarlarından (Fig. 18-19) daha çok Priene sur duvarlarına⁶⁴ benzemektedirler. Bu veriler ışığında Teke Kale gözlem karakolu duvar örgü

⁵⁷ McNicoll 1997, 26 ve aynı sayfada dipnot 66.

⁵⁸ Alinda sur duvar örgüsü için bkz. McNicoll 1997, 27, Pl. 8; 29, Pl. 9.

⁵⁹ Robert 1983, 81, Fig. 79-80. Ayrıca bkz. Tırpan 1999, Res. 1-3.

⁶⁰ Ortaç 2001, 11-13.

⁶¹ Robert 1983, 94, Fig. 1.

⁶² Amyzon teras duvarı hakkındaki gözlemlerini belirten A.A. Tırpan, "duvar örgü sisteminde kullanılan ince yonu boşajlı taşların M.Ö.4. yüzyıl içinde yaygınlaştığını, ve bu yüzyıl sonlarına doğru gelişimini tamamladığını ve Priene surlarının duvar örgü sisteminin bazı kısımlarda Amyzon duvarları örgüsüne çok benzediğini" vurgular. Bkz. Tırpan 1999, 461.

⁶³ McNicoll 1997, 27, Pl. 8; 29, Pl. 9.

⁶⁴ Karlsson 1994, 146, Fig. 3.

sistemini M.Ö. 4. yüzyıldan daha geç bir tarihe, yüzeyde yoğun olarak görülen seramiklerin de yardımı ile M.Ö. 3. yüzyıla tarihlenmek daha doğru olacaktır.

Mezarın güney-batı ucunda yer aldığı Teke Kale gözlem karakolunun duvar işçiliğinde pseudo-isodomik tarzda duvar örgüsü kullanılmıştır (Fig. 18). Uzun kesme blokların kenar birleşim yüzlerine yerleştirilmiş dar-dikdörtgen atkı bloklar Hellenistik Dönem duvar işçiliğini yansıtmaktadır. Amyzon Artemis Kutsal Alanı teras duvarı örneği ile karşılaştırıldığında, Teke Kale sur duvarlarında, gerek duvar sıralarında kullanılan blokların dar ve uzun yapıda olmaları, gerekse duvar yüzeyinden dışarı doğru taşıdığı gözlenen atkı bloklarının genellikle dar ve yüksek dikdörtgen biçimde olmaları (Fig. 18), duvarların M.Ö. 3. yüzyıl içinde inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir.

Bölgede gerçekleşen tarihsel olaylar Gözlem karakolunun inşası için önerdiğimiz M.Ö. 3. yüzyıl tarihi ile uyum göstermektedir. Antigonos Monophthalmos M.Ö. 313'de Karia'yı hakimiyeti altına alır ve iki yıl sonra Küçük Asia'nın hakimi olur⁶⁵; M.Ö. 309/8'de Ptolemaios'un Halikarnasos'u yeniden ele geçirme teşebbüsleri başarıya ulaşmazken⁶⁶, Karia Bölgesinin bu yıllarda İskender'in generallerinden Antipater'in oğlu Kassander'in (M.Ö. 306-297) hakimiyeti altına girdiği görülmektedir. M.Ö. 3. yüzyılın başlarında Karia'nın büyük bölümünü egemenliği altına alan, Kassander'in kardeşi Makedonyalı general Pleistarkhos⁶⁷ Latmos Herakleia'sını hüküm sürdüğü toprakların başkenti yapar⁶⁸; ayrıca Pleistarkhos'un bu dönemde Hyllarima surlarını inşa ettirdiği de bilinmektedir⁶⁹. Kısa süren bu gelişmenin ardından M.Ö. 299 ya da 295'de bölgenin hakimiyeti Demetrios Poliorketes'e (M.Ö. 306-285) geçer; ancak bu hakimiyet de fazla devam etmemiş, ve Demetrios Poliorketes bir yıl sonra M.Ö. 284 yılında ölmüştür. Tarihsel gelişmeler Karia prensesi Ada (1. hakimiyet evresi M.Ö. 344-341; 2. hakimiyet evresi M.Ö. 334-323'den önce) ile Demetrios Poliorketes arasındaki dönemde Karia hakimiyetinin defalarca el değiştirdiğini ve

⁶⁵ Diodorus Siculus 19. 75. 3-5.

⁶⁶ Plutarkhos Demostenes 7. 3; Karlsson 1994, 149.

⁶⁷ Peschlow 2005, 109.

⁶⁸ Karlsson 1994, 149; Peschlow 2005, 109.

⁶⁹ Brun 1994, 193-204.

Diadokh'ların bir kaçının bölge hakimiyeti için mücadele ettiğini göstermektedir. L. Karlsson'a göre, Karia'daki gözlem kalelerinin ve kentlerin sur duvarlarının büyük bir kısmını Diadokhlar inşa ettirmiştir⁷⁰. Savunma sistemleri üzerine çalışan bilim adamlarının genelde M.Ö. 300'lere tarihlediği Latmos Herakleia'sı surları⁷¹, G. Bean ve J. M. Cook tarafından 1957'deki yayınlarında Maussollos Dönemine (M.Ö. 377-353) verilmiştir⁷²; L. Karlsson'a göre, Karia'daki savunma sistemlerinin çoğunu "Maussollos Merkezli" bir görüş ile Maussollos ve ardılları dönemine vermek gerçekleri yansıtmamaktadır⁷³, çünkü söz konusu savunma sistemlerinin çoğu M.Ö. 4. yüzyılın sonu ve M.Ö. 3. yüzyılın başlarında Karia'da hüküm süren Diadokhlar tarafından inşa ettirilmiş olmalıdır. Teke Kale'nin ve çalışma alanımızda yer alan diğer beş kalenin yanı sıra, Kuzey Karia bölgesinde yer alan çok sayıdaki benzer kalenin duvar örgü sistemleri ve tarihsel olaylar, M.Ö. 3. yüzyıldaki bu karışık dönem içinde Karia'nın küçük ve büyük kalelerle donandığını göstermektedir. Tralleis ve Alinda'dan Amyzon'a ve oradan Herakleia'ya ulaşımı sağlayan ana yolların⁷⁴ birleşim noktasında yer alan Teke Kale'nin de bu dönemin inşa faaliyetlerinden biri olması gerekir; ancak Teke Kale'nin güney-batı yamaçlarının altında saptığımız sur duvarları Teke Kale'nin sınırları konusunda bizi daha kapsamlı düşünmeye itmiştir. Teke Kale, bir kuleye sahip ana kalenin yamaçlara genişlemesi sonucu yayılmış büyük bir askeri garnizon mudur? Yoksa, aşağı yamaçta yer alan bir yerleşimin üzerine inşa edilmiş askeri bir karakol mudur? Teke Kale'nin yamaçlarında yer alan çok sayıdaki khamosorion mezar, genişleyen sur duvarlarının içinde kalmıştır; dolayısı ile sur duvarlarından daha erken bir tarihte yapılmış olmaları gerekmektedir.

Aşağı terasının (güney teras) dışında, güney-batı ucundaki ana kaya kütesinin üzerindeki sur duvarı yataklarının anıt mezarın köşesinden geçerek mezarı iptal ettiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, sur duvarlarının içinde kalmış olan ve şu ana kadar on iki tanesi saptanabilmiş khamosorion mezarların varlığının yanı sıra, basamaklı podyuma sahip iki adet anıt mezar, ve ana kayaya oyularak yapılmış ikiz mezar teknesine sahip, cephesi köşe

⁷⁰ Karlsson 1994, 149.

⁷¹ Karlsson 1994, 149.

⁷² Bean – Cook 1957, 138-140.

⁷³ Karlsson 1994, 149.

⁷⁴ Reger 1999, 78.

noktalarında dik açı yaparak dönüş yapan ve yukarıya doğru daralarak mezar teknelerinin yer aldığı ana kaya düzleminde son bulan beş basamaklı bir piramidal podyuma sahip anıt mezarın varlığı da dikkate değerdir. Sardeis, Phokaia ve Pasargad'daki benzer örnekleri gibi ilginç bir şekilde beş adet basamağa sahip olan piramidal bir podyumun üzerinde yükselen ancak ana kayaya işlenmesinden ötürü, Phokaia örneği ile birlikte benzeri bulunmayan bu anıt mezar üzerine yayın çalışması da devam etmektedir.

Teke Kale'ye en yakın yerleşim merkezi Amyzon'dur. Teke Kale'nin yaklaşık 7 km. güneyinde yer alan Amyzon'da Batı Anadolu'ya göç etmiş yerleşik Pers ailelerinin varlığı bilinmektedir. M.Ö. 6. yüzyılın 2. yarısından Büyük İskender'in M.Ö. 334'de Granikos Savaşında Daskyleion ve Sardeis satraplıkları birleşik ordusunu yendiği⁷⁵ tarihe kadar İran'dan özellikle Batı Anadolu'ya, gerek bağlı olduğu imparatorluğa hizmet amaçlı, gerekse yerleşim amaçlı yoğun bir göç yaşanmıştır⁷⁶. Anadolu'nun verimli topraklarına yerleşen kimi Pers asillerinin çiftlikler kurdukları da bilinmektedir. Antik metinlerde söz konusu göçe işaret eden veriler bulunmaktadır. Önemli veriler arasında, Plutarkhos'un yaklaşık M.Ö. 475'de Lydia'da yerleşik Persler'den söz etmesi⁷⁷ ve Xenophon'un, Kaikos ovasında oturan Pers asili Asidates'in M.Ö. 399'da, kalın kerpiç duvarlar ile korunaklı hale getirilmiş bir çiftlik-saray yapısında ikamet ettiğinden söz etmesi⁷⁸ sayılabilir. Batı Anadolu'da yerleşik İranlı'ların Hellenistik ve Roma Döneminde de isimlerini koruyarak varlıklarını sürdürdükleri ele geçen epigrafik kanıtlardan anlaşılmaktadır. Amyzon'da bulunan ve M.Ö. 332'ye tarihlenen⁷⁹ bir yazıtta "Ariaramnes⁸⁰ oğlu Bagadates'in" yurttaşlık hakkı elde ettiği ve Artemis Tapınağının "neokoros'u" ünvanını kazandığı belirtilmektedir⁸¹. Antiokhos III'ün hükümdarlığı sırasında da⁸² aynı aileden diğer bir Ariaramnes'in "neokoros" olması, Amyzon'da yerleşik ve bölgede

⁷⁵ Arrianus, Anabasis, 1. 13. 1-1. 16. 7.

⁷⁶ Sekunda 1985, 7-29; Sekunda 1988, 175-196; Sekunda 1991, 83-143.

⁷⁷ Plutarkhos Vitai. Kimon, 9. 2-4

⁷⁸ Xenophon, Anabasis, 7. 8. 9-23.

⁷⁹ Briant 2002, 844.

⁸⁰ Ariaramnes ailesi üyesi olabilecek bu ismi taşıyan diğer Pers soyluları için bkz. Balcer 1984, 64-65, 110, 136, 247.

⁸¹ Robert 1983, 113-118; Cook 1983, 177; Sekunda 1991, 93; Briant 2002, 844.

⁸² Antiokhos III'ün Amyzon ile olan ilişkileri için bkz. Cohen 1995, 246-247.

sözü geçen bir Pers ailesinin varlığını en azından Hellenistik Döneme kadar sürdürdüğünü kanıtlamaktadır⁸³. Tralleis için de aynı durum söz konusudur. Sardeis satrapı Tissaphernes'in Menderes vadisinde bir "oikos'unun" bulunması⁸⁴, ve Spartalı general Agesilaos tarafından "oikos'unun" yağmalanmasından korkması⁸⁵; M.Ö.397'de Spartalı general Derkyllidas'ın Batı Anadolu seferi sırasında Tissaphernes ve Pharnabazos'un Kuzey Karia'ya gelerek, stratejik noktalara askeri kuvvet yerleştirmeleri⁸⁶; Derkyllidas ile yapılan mütakere sonucu Pers ordusunun Tralleis'e çekilmesi⁸⁷ ve Genç Kyros'un ağabeyi II. Artaxerxes üzerine gerçekleştirdiği askeri sefer sırasında, generalleri Xenias ve Pasion'un karılarını ve çocuklarını Tralleis'de koruma altında tutması⁸⁸, Kuzey Karia bölgesinin bir satraplık merkezi olmasa da, askeri açıdan Persler'in önemli bir merkezi olduğunu göstermektedir. Epikrafik kanıtlar ışığında, Hellenistik Dönemde Tralleis'de yerleşik olduğu anlaşılan iki İran'lı'nın ismi saptanmıştır; bunlardan ilki, Mandanas isimli bir kadındır⁸⁹, diğeri ise, Argantabatos oğlu Blostos'dur⁹⁰.

Amyzon'a bağlı iki kasaba olduğu anlaşılan Thasthara⁹¹ ve Parpariotai'in⁹² M.Ö. 450'lerde Atina vergi listelerinde isimlerinin geçmesi, Amyzon Artemis Kutsal Alanında M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına ait bir mimari terrakotta parçasının ve Milet'te yakın benzerleri olan çok sayıda terrakotta heykelciklerin bulunmuş olması⁹³, bölgedeki yerleşimin en azından Arkaik Döneme kadar uzandığını göstermektedir.

Teke Kale yamaçlarındaki nekropolün, Amyzon'a yaklaşık 7 km. mesafede olması, bu mezarların Amyzon'a bağlı, ancak yerleri henüz saptanamamış Thasthara veya Parpariotai yerleşimlerine ait olabileceği fikrini

⁸³ Sekunda 1991, 93.

⁸⁴ Xenophon, Hellenika, 3. 2. 12; 3. 4. 12.

⁸⁵ Xenophon, Agesilaos, 1. 15; Xenophon, Hellenika, 3. 2. 12; 3. 4. 12.

⁸⁶ Xenophon, Hellenika, 3. 2. 14.

⁸⁷ Xenophon, Hellenika, 3. 2. 19.

⁸⁸ Xenophon, Anabasis, 1. 4. 8.

⁸⁹ Sekunda 1991, 93.

⁹⁰ Sekunda 1991, 93.

⁹¹ Meritt – Wade – McGregor 1939, 280; Marchese 1976, 80; Zgusta 1984, 183.

⁹² Meritt – Wade – McGregor 1939, 368; Marchese 1976, 80; Zgusta 1984, 471.

⁹³ Robert 1983, 64, Fig. 35.

akla getirmektedir. Ancak, söz konusu nekropol alanının Amyzon vatandaşı yerli veya Pers asıllı çiftlik sahiplerine ait olabileceği de yadsınmamalıdır.

Tarihsel olaylar ve duvar örgü sistemime dayanarak yaklaşık M.Ö. 4. yüzyılın sonu ve M.Ö. 3. yüzyılın başlarında Karia'da hüküm süren Diadokhlar ve ardılları dönemine tarihlediğimiz Teke Kale askeri gözlem karakolunun inşasından önce Teke Kale'nin yamaçlarında yer alan bir kaya nekropolünden söz etmek mümkündür. Çalışmamıza konu olan anıt mezarın M.Ö. 4. yüzyıl içinde, ancak Diadokhlar öncesi dönemde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Mezar yapısının cephesinin açık olduğu ve diğer üç kenarının duvar ile çevrildiği anlaşılmaktadır. Mezarın çevresine yayılmış olan taş bloklar içinde tonozla işaret edebilecek işli bir bloğun görülmemesi yanında çatıyı kapatabilecek boyutta hatıl taş blokların da bulunmayışı, mezarın üst yapısına ait bir restitüsyon denemesi önerimizi engellemektedir. Ancak mezarın etrafında görülen, dik profilli ve pervazlarının kenarı su yolu için yuvarlatılmış çatı kiremitlerinin varlığını belirtmek gerekir. Eğer mezarın üst yapısı hakkında düşünce bazında bir öneri yapmak gerekirse, cephesi dışında diğer üç yanı duvarla çevrili mezarın çatı kiremitleri ile örtülü ahşap bir çatı örgüsüne sahip olabileceği söylenebilir.

Antik Kaynaklar

Diodorus Siculus. Bibliotheka Historika.

Flavius Arrianus, Anabasis.

Plutarkhos, Vitai. Demostemes.

Plutarkhos, Vitai. Kimon.

Xenophon, Agasilaos.

Xenophon, Hellenika.

Xenophon, Anabasis.

Kaynakça

- Ateşlier 2004 Ateşlier, S., "Phokaia'daki Taş Kule Anıt Mezarının Üst Yapısına ait Gözlemler", OLBA 9, 111-121.
- Balcer 1993 Balcer, J.M., A Prosopographical Study of the Ancient Persians Royal and Noble C. 550-450, Lewiston.
- Basirov 2001 Basirov, O. P. L'vov., "Achaemenid Funerary Practices in Western Asia Minor", in: T. Bakır (Ed.), Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma 15-18 August, 1997, Achaemenid Anatolia, Pihans 92, Nederland Institut voor het Nabije Oosten, 101-107.
- Bean – Cook 1957 Bean, G. – J. M. Cook., "The Carian Coast III", The Annual of the British School at Athens 52, 58-146.
- Borchhardt 1999 Borchhardt, J., Limyra. Zemuri Taşları, İstanbul.
- Briant 2002 Briant, P., From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire, Winona Lake, Indiana, Eisenbruns.
- Brun 1994 Brun, P., "Les Fortifications D'Hyllarima, Philon de Byzance et Pleistarchos", Revue des Études Anciennes 96, Fortifications Et Défense Du Territoire En Asie Mineure Occidentale Et Méridionale, Istanbul 20-27 mai 1993, P. Debord et R. Descat (Ed.), Annales De L'Université De Bordeaux III, 193-204.
- Cahill 1988 Cahill, N., "Taş Kule: A Persian-Period Tomb near Phokaia", American Journal of Archaeology 92, 481-501.
- Cohen 1995 Cohen, M. G., The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor, Berkeley.
- Cook 1983 Cook, J. M., The Persian Empire, London.
- Çevik – Varkıvañç – Kızıgut – Gülşen 2003 Çevik, N. – B. Varkıvañç – İ. Kızıgut – F. F. Gülşen, "A Settlement in Lycia Darıözü/Kastabara", ADALYA 6, 189-232.
- Doğer – Gezgin 1996 Doğer, E. – İ. Gezgin., "Aiolis'de Bir Anıt", Arkeoloji Dergisi IV, 169-174.

- Dusinberre 2003 Dusinberre, Elspeth, R. M., *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*.
- Fedak 1990 Fedak, J., *Monumental Tombs of the Hellenistic Age: A Study of Selected Tombs from the Pre-Classical to the Early Imperial Era*. Toronto.
- Hanfmann 1983 Hanfmann, G. M. A., *Sardis From Prehistoric to Roman Times*. Cambridge Mass.
- Heinz – Ruggendorfer 2002
Heinz, R. – P. Ruggendorfer., “Forschungen am Mausoleum von Belevi”, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 71, 149-176.
- Hoepfner 1993 Hoepfner, W., “Zum Mausoleum von Belevi”, *Archäologischer Anzeiger*, 111-123.
- Huff 1988 Huff, D., “Zum Problem Zoroastrischer Grabanlagen in Fars, I. Gräber”, *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 21, 145-176.
- Kleiss 1971 Kleiss, W., “Der Takh-i Rustam bei Persepolis und das Kyros-Grab in Pasargadae”, *Archäologischer Anzeiger*, 157-162.
- Kleiss 1996 Kleiss, W., “Bemerkungen zum Pyramid Tomb in Sardes”, *Istanbuler Mitteilungen* 46, 135-140.
- Krinzinger – Ruggendorfer – Heinz 2001
Krinzinger, F. – P. Ruggendorfer – R. Heinz, “Das Mausoleum von Belevi”, *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse*, 136. Jahrgang, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 143-167.
- Larsson 1994 Larsson, K., “Thoughts About Fortifications in Caria From Maussollos to Demetrios Poliorketes”, *Revue des Études Anciennes* 96, *Fortifications Et Défense Du Territoire En Asie Mineure Occidentale Et Méridionale*, Istanbul 20-27 mai 1993, P. Debord et R. Descat (Ed.), *Annales De L'Université De Bordeaux III*, 141-153.
- Laumonier 1934 Laumonier, A., “Inscriptions de Carie”, *Bulletin de correspondance hellénique* 58, 291-380.
- Lawrence 1979 Lawrence, A. W., *Greek Aims in Fortification*, Oxford.
- Lawrence 1996 Lawrence, A. W., *Greek Architecture*, Fifth Edition, New Haven and London.
- Marchese 1976 Marchese, R. T., *A History of Urban Organization in the Lower Maeander River Valley: Regional Settlement Patterns to the Second Century A.D.*, Ph. D.
- Marchese 1992 Marchese, R. T., “Ancient Remains in Caria: The Watchtower at Arpas”, *Anatolian Studies* 42, 47-51.
- Meritt – Wade – McGregor 1939
Meritt, B. D. – H. T. Wade Gery – M.F. McGregor, *The Athenian Tribute Lists* 1, Cambridge, Mass.

- Nylander 1970 Nylander, C., *Ionians in Pasargadae*, Uppsala.
- Ortaç 2001 Ortaç, M., *Die hellenistischen und römischen Propyla in Kleinasien*, Diss. Ruhr-Universität Bochum.
- Özkaya 2001 Özkaya, V., "Alinda Antik Dokusu ve Anıtsal Gömütleriyle İç Karia Bölgesinde Bir Kent", Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları. Kayseri, 463-478.
- Özkaya – San 2000 Özkaya, V. – O. San., "Alinda Nekropolü I", 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 24-28 Mayıs 1999, Ankara, 263-276.
- Özkaya – San 2001 Özkaya, V. – O. San., "Alinda Nekropolü II", 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 22-26 Mayıs 2000, Ankara, 181-194.
- Özkaya – San 2002 Özkaya, V. – O. San., "Alinda and Amyzon, Two Ancient Cities in Caria", 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. cilt, 28 Mayıs-01 Haziran 2001, Ankara, 237-254.
- Özkaya – San 2003 Özkaya, V. – O. San., "Alinda 2001 Araştırmaları", 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, 27-31 Mayıs 2002, Ankara, 235-248.
- Paton – Myres 1896a Paton, W. R. – J. L. Myres., "Karian Sites and Inscriptions.-Part I", *Journal of Hellenic Studies* 166, 188-236.
- Paton – Myres 1896b Paton, W. R. – J. L. Myres., "Karian Sites and Inscriptions.- Part II", *Journal of Hellenic Studies* 16, 237-271.
- Paton – Myres 1897 Paton, W. R. – J. L. Myres., "Researches in Karia", *Journal of Hellenic Studies* 17, 38-54.
- Peschlow 1996 Peschlow, A., *Der Latmos*, Mainz am Rhein, Philipp von Zabern.
- Peschlow 2005 Peschlow, A., *Latmos'ta Bir Karia Kenti. Herakleia. Şehir ve Çevresi*, İstanbul.
- Ratte 1992 Ratte, C. J., "The Pyramid Tomb at Sardis", *Istanbul Mitteilungen* 42, 135-161.
- Reger 1999 Reger, G., "The Relations Between Rhodes and Caria from 246 to 167 B.C.", in: *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture and Society*, *Studies in Hellenistic Civilization*, V. Gabrielsen, P. Bilde, T. Engberg-Pedersen, L. Hannestad and J. Zahle (Ed.), 76-97.
- Robert – Robert 1983 Robert, L. – J. Robert, *Fouilles d'Amyzon en Carie I*, Exploration, histoire, monnaies et inscriptions, Paris.
- Roos 1972 Roos, P., *The Rock-Tombs of Caunus I, The Architecture*. Göteborg, Paul Åströms Förlag.
- Sekunda 1985 Sekunda, N. V., "Achaemenid Colonization in Lydia", *Revue des Études Anciennes* 87, 1985, 7-30.
- Sekunda 1988 Sekunda, N. V., "Persian Settlement in Hellespontine Phrygia", *Achaemenid History* 3, 175-196.
- Sekunda 1991 Sekunda, N. V., "Achaemenid Settlement in Caria, Lycia and Greater Phrygia", *Achaemenid History* 6, 83-143.

- Tırpan 1999 Tırpan, A. A., "Karya'da Bazı Dağ Kentleri. Amyzon, Hydeia, Kindya, Kildara", Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu, İstanbul, 5-7 Haziran 1996, 459-475.
- Von Gall 1979 Von Gall, H., "Bemerkungen zum Kyrosgrab in Pasargadae und zu verwandten Denkmälern", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran* 12, 271-279.
- Walbank 1942 Walbank, F. W., "Olympichus of Alinda and the Carian Expedition of Antigonos Doseon", *The Journal of Hellenic Studies* 62, 8-13.
- Zgusta 1984 Zgusta, L., *Kleinasitische Ortsnamen*. Heidelberg.

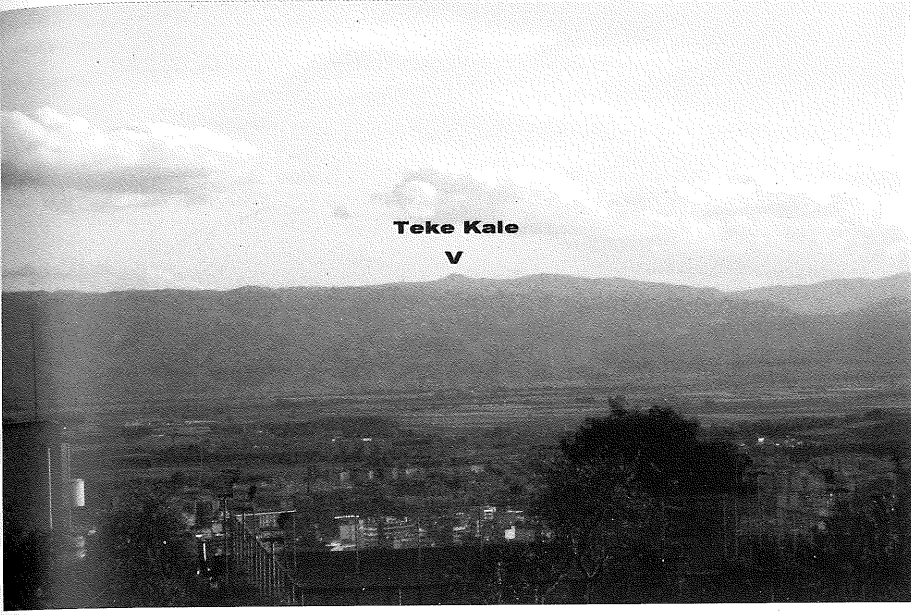

Fig. 1 Teke Kale'ye Aydın, Aytepe'den bakış.

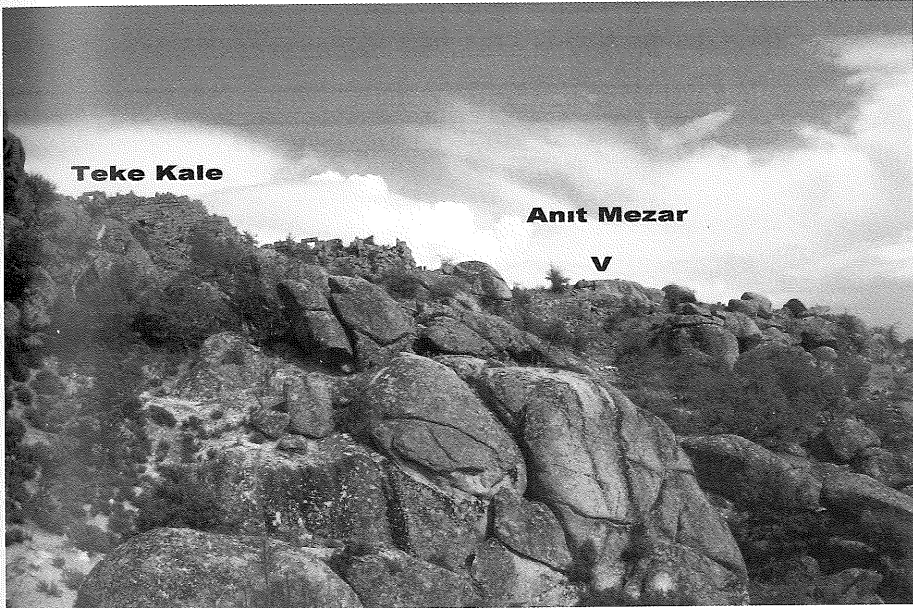

Fig. 2 Teke Kale ve Anıt Mezara kuzeybatıdan bakış.

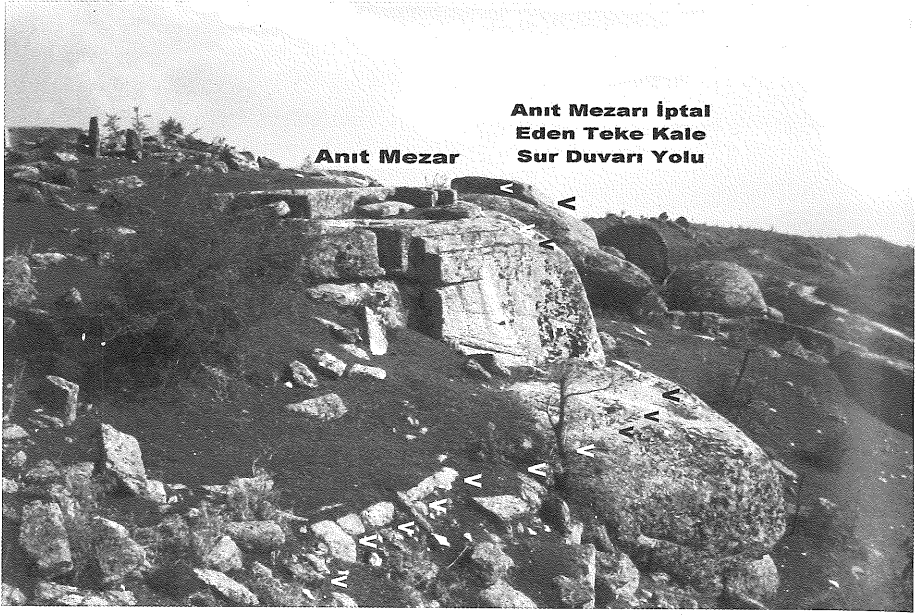

Fig. 3 Anıt Mezara kuzey-batıdan bakış.

Latmos

Fig. 4
Anıt Mezara kuzeyden genel bakış;
arka planda Latmos Dağı.

Fig. 5 Anıt Mezara kuzeyden bakış.

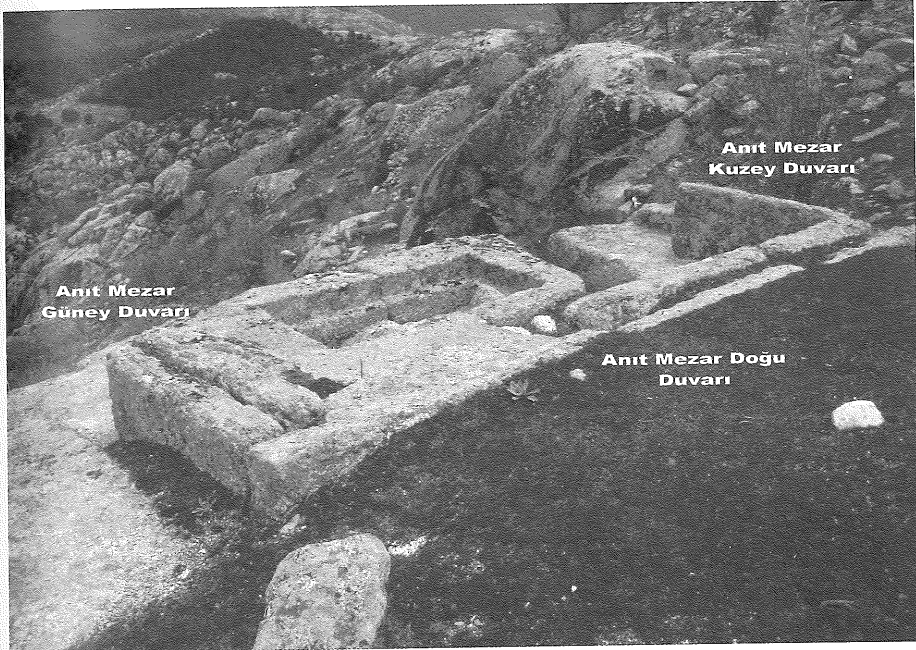

Fig. 6 Anıt Mezara güney-doğudan bakış.

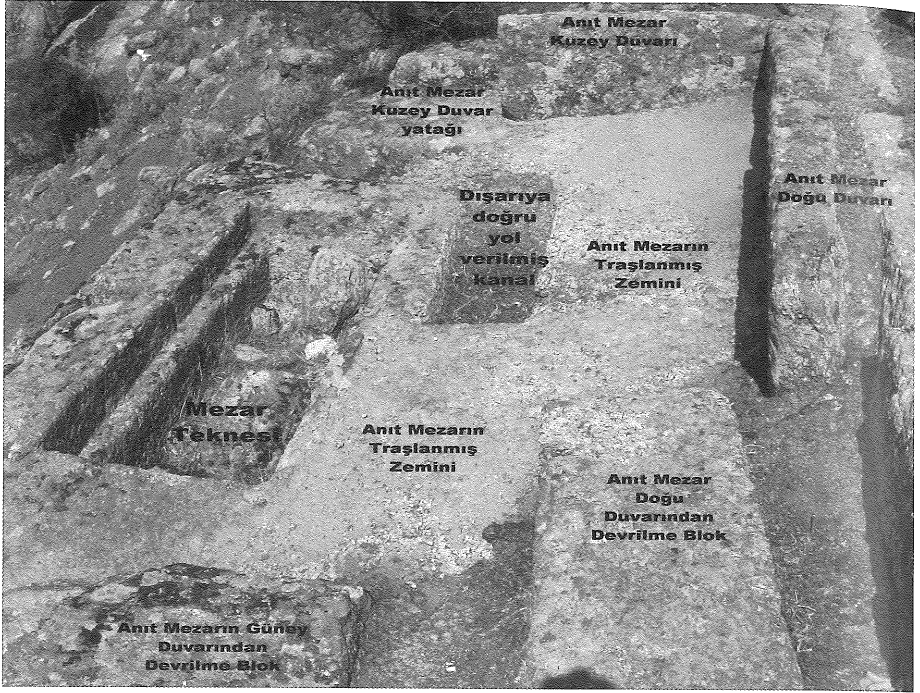

Fig. 7 Anıt Mezarın traşlanmış zemini, mezar teknesi, dışarıya doğru yol verilmiş kanal ve mezar yapısına ait duvarlar.

Fig. 8 Mezar teknesi ve dışarıya doğru yol verilmiş kanal ve çörtleni

Fig. 9
Anıt Mezarın kuzey-güney kısa kenar duvarları ve doğu uzun kenar duvarı.

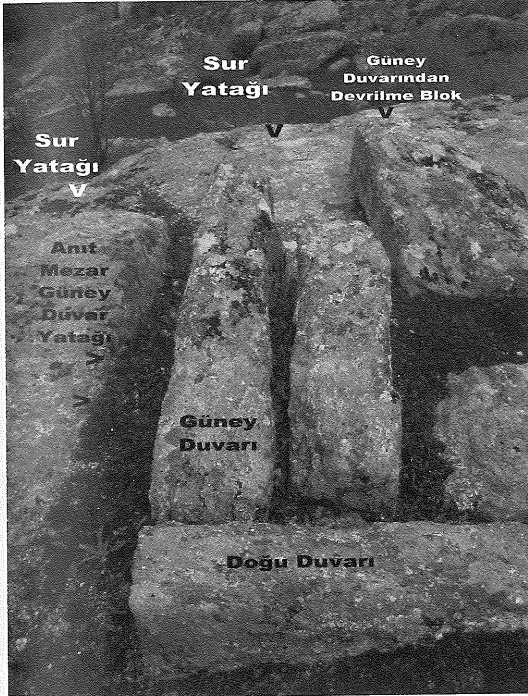

Fig. 10
Anıt Mezarın güney kısa kenar duvarı.

Fig. 11
Anıt Mezarın işlevsel olmayan podyum basamaklarına üstten bakış.

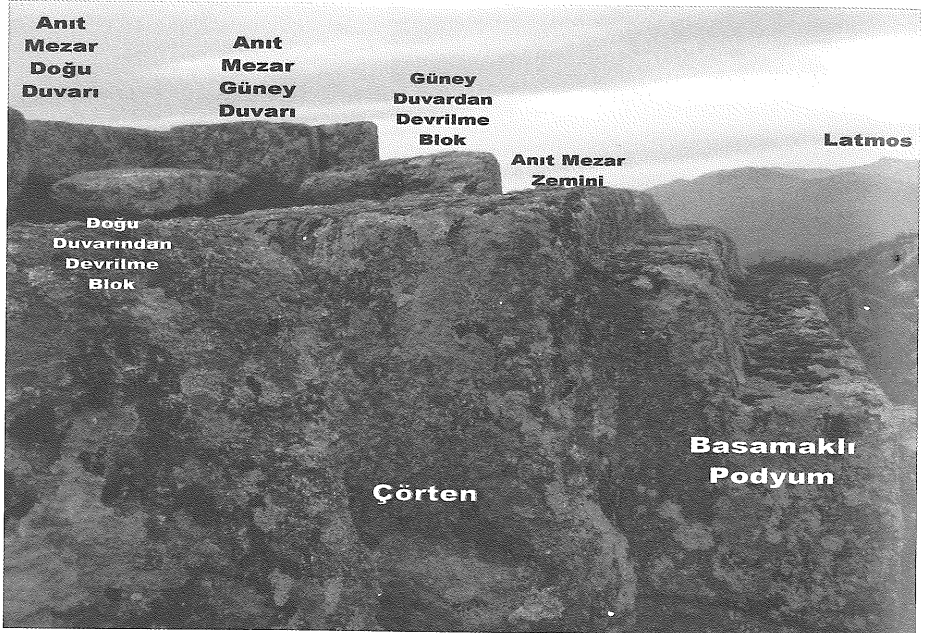

Fig. 12 Anıt Mezarın işlevsel olmayan podyum basamakları.

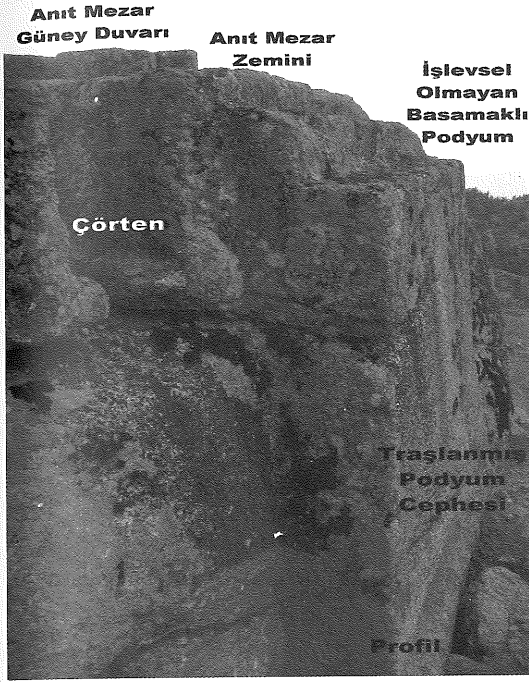

Fig. 13
Anıt Mezarın işlevsel olmayan podyum basamakları ve Anıt Mezarın cephesindeki traşlanmış podyum yüzeyi.

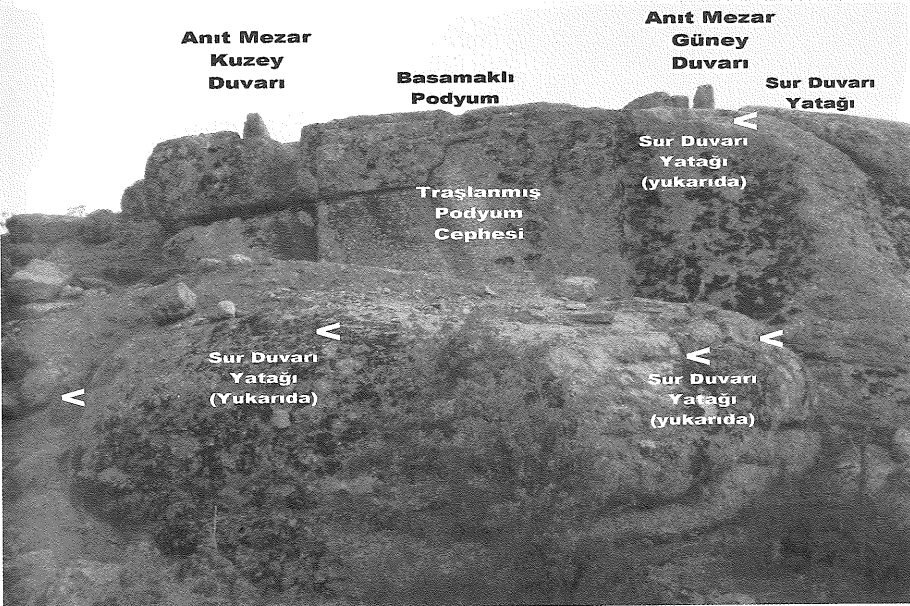

Fig. 14 Anıt Mezara cepheden (batıdan) bakış.

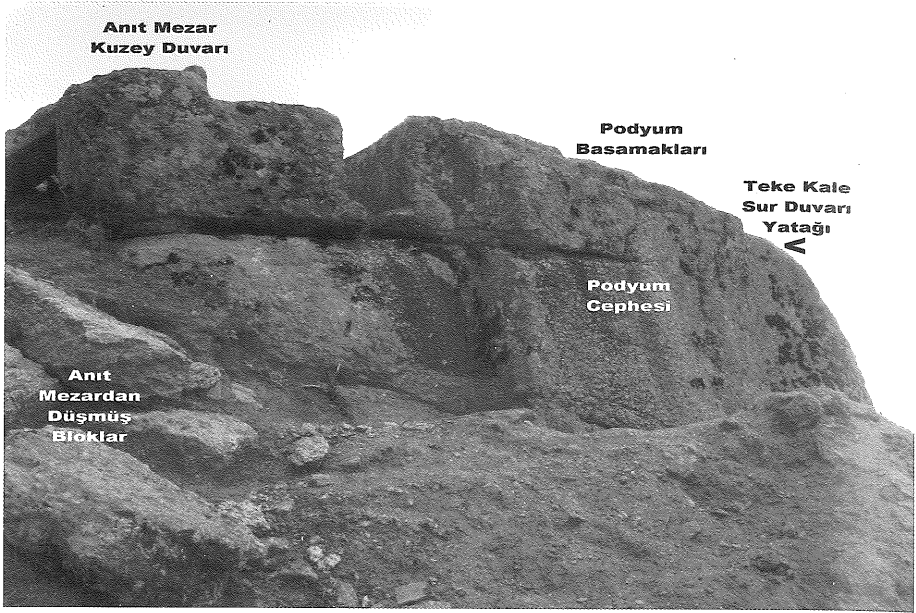

Fig. 15 Anıt Mezara kuzey-batıdan bakış.

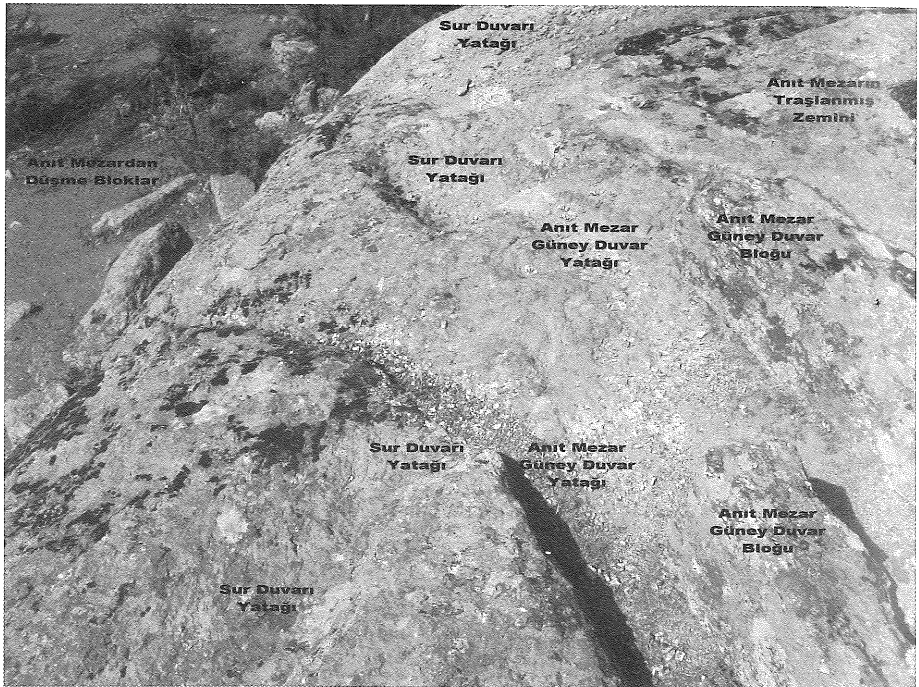

Fig. 16 Anıt Mezarın güney duvarının üzerinden geçen Teke Kale sur duvarı yatakları.

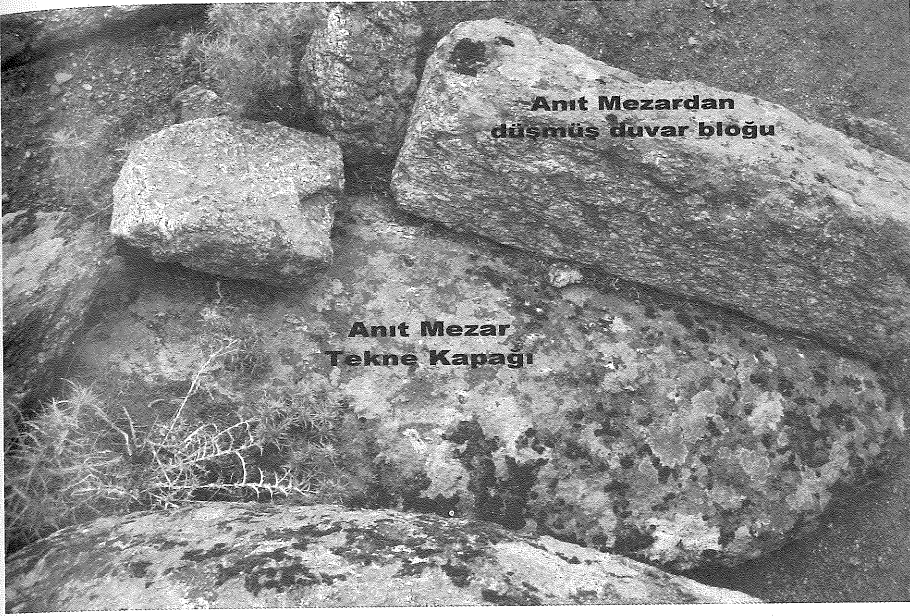

Fig. 17 Anıt Mezarın batı yamacına yuvarlanmış mezar tekne kapağı ve mezara ait duvar blokları.

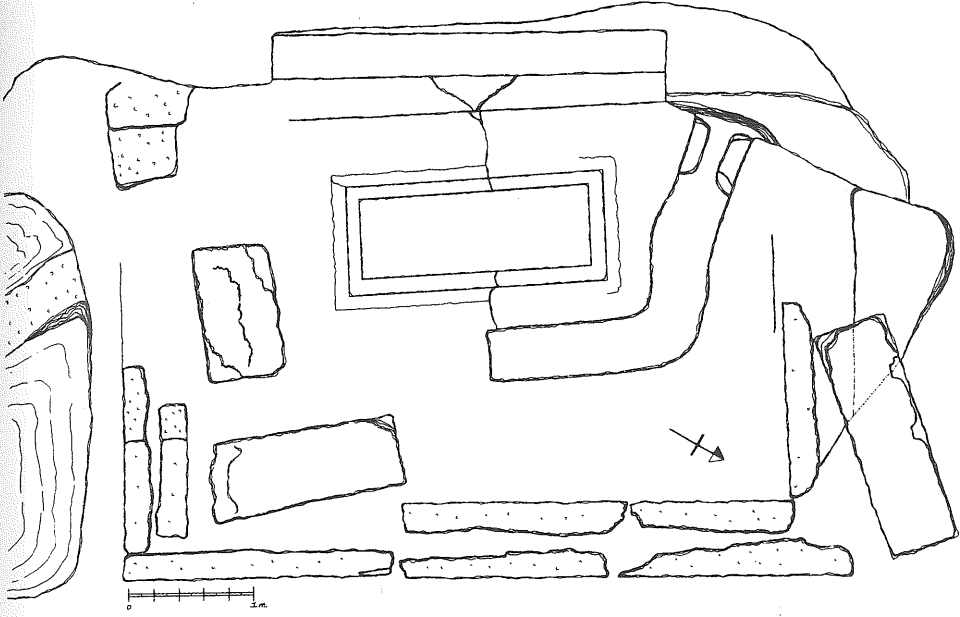
Fig. 18 Teke Kale gözlem karakolunun alt-terasının güney-dış duvarı.

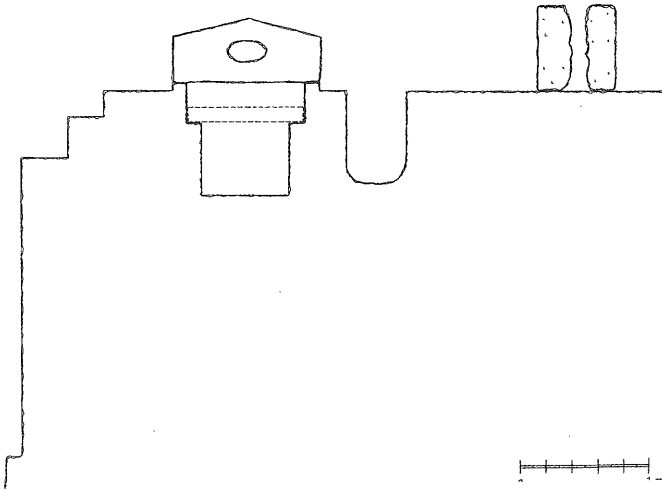
Fig. 19 Teke Kale'nin aşağı güney-batı yamacından kuzeye doğru uzanan sur duvarı.

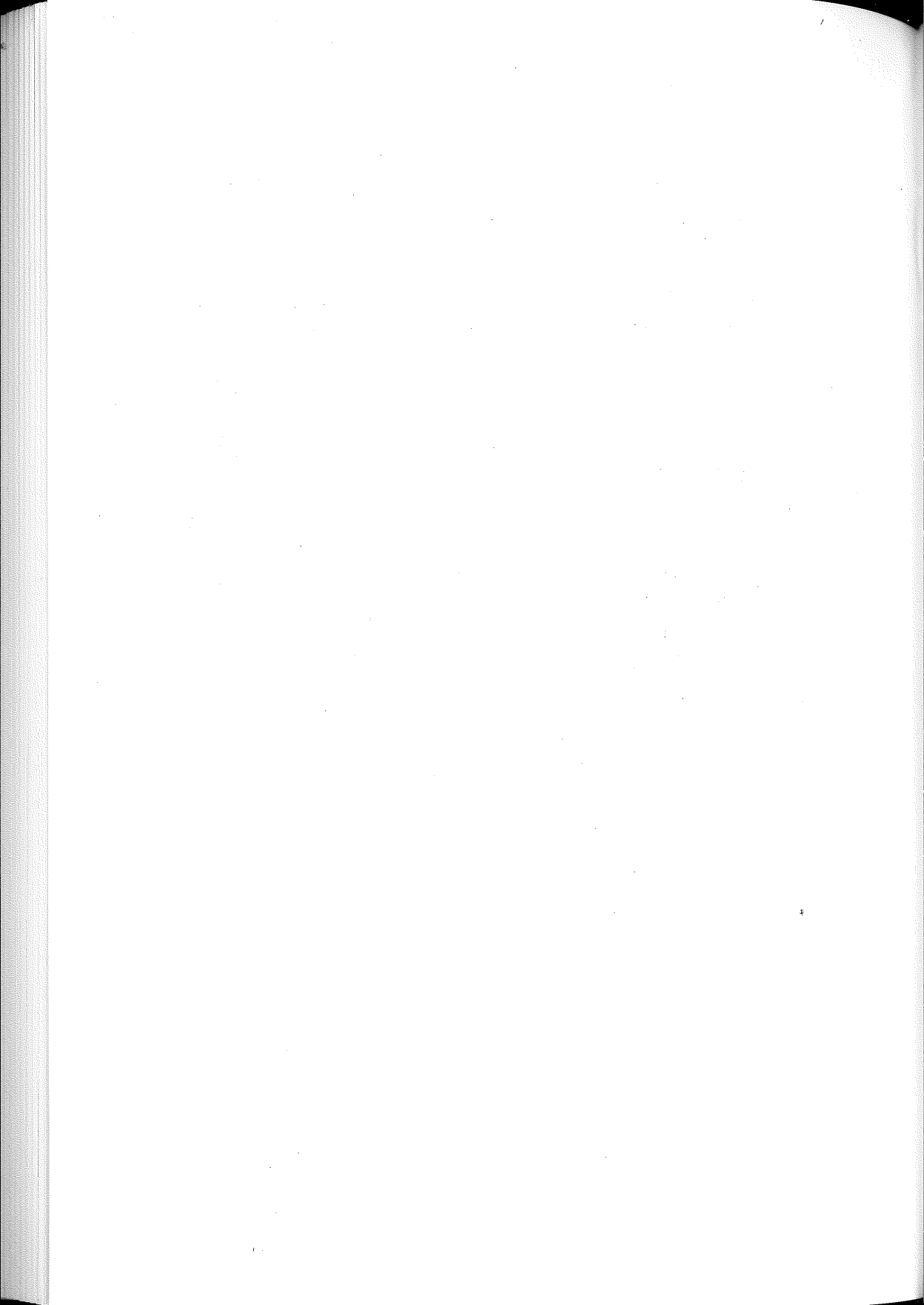
Fig. 20 Teke Kale ile Tevlim Kalesi arasında yer alan bölgede, ana kayaya oyulu ikiz tekneli bir mezarın içinde in situ durumunda korunmuş olan gnaysdan yapılmış ara kapak.

Çiz. 1 Anıt Mezara üstten bakış çizimi.

Çiz. 2 Anıt Mezarın kesit çizimi.

PHOKAİA 2004: HELLENİSTİK DÖNEM SERAMIĞI ÜZERİNE GÖZLEMLER

Aynur CİVELEK*

Abstract

Phokaia 2004:

Observations on The Pottery of Hellenistic Period

Herodotos described Phokaia as one of the twelve Ionian cities of the ancient world. According to Pausanias, Ionians might have come from Teos and Erythrai. Archaeological excavations pointed out that Ionians lived there from the 9th century B.C. onwards. After Persians occupied Sardeis in 546 B.C., they had destroyed Phokaia. In the Hellenistic period, Great Aleksandros gave an end to the Persian domination and following his death, Phokaia had been left to Pergamon. After the death of Attalos III, Phokaia became a province of Roman Empire. Later, in the early Christianity period, it turned to be a center of the bishop till 1082. Between 1082-1086 it became a colony of Venice until Çaka Bey occupied Phokaia.

The excavations at Phokaia has been conducted by Prof. Dr. Ömer Özyiğit since 1989. A great amount of Hellenistic pottery was found in the theater, tumulus of Maltepe and in the pottery dumps.

The purpose of this article is to point out the characteristics of the Hellenistic pottery productions of ancient Phokaia. In the summer of 2004, east of the big port was excavated. This area was remarkably important that this place was located between the first and subsequent settlements. We started to work in four main areas and found a great number of Hellenistic pottery. There were bowls with incurved rim, plates, West Slope Ware, mould made bowls, skyphos, unguentaria, amphorae. The pottery found in Phokaia 2004 excavation, indicated that Phokaia was an important pottery production center in Hellenistic times. The Hellenistic pottery must be dated from the last quarter of the 3rd century B.C. to the 1th century B.C.

Keywords: Phokaia, Hellenistic, pottery, Western Anatolia.

* Yrd. Doç. Dr. Aynur Civelek, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, AYDIN, acivelek@adu.edu.tr.

Özet

Herodotos Phokaia'dan on iki İon şehrinde biri olarak söz eder. Pausanias'a göre, İonlar Teos ve Erythrai'dan gelmiş olmalıdır ve arkeolojik kazılar İonlar'ın burada İ.Ö. 9. yüzyıldan itibaren yaşadığına ve Persler'in İ.Ö. 546'da Sardeis'i işgal ettikten sonra Phokaia'yı tahrip ettiklerine işaret eder. Hellenistik dönemde Büyük Aleksandros, Pers egemenliğine son vermiş, ölümünden sonra Phokaia Pergamon Krallığı'na bağlanmıştır. III. Attalos'un ölümünden sonra ise Roma İmparatorluğu topraklarına katılmış; Erken Hristiyanlık döneminde bir piskoposluk merkezi haline gelmiş; 1082'de Venedikliler'in ticaret kolonisi olmuş ve Çaka Bey 1086'da Foça'yı ele geçirmiştir.

Phokaia'daki arkeolojik kazılar 1989 yılından itibaren Prof. Dr. Ömer Özyiğit tarafından yapılmaktadır. Bugüne dek kazısı yapılan tiyatrodaki, Maltepe Tümülüsü'nde ve seramik çöplüklerine ait olan kısımda Hellenistik ve Roma dönemlerine ait çok büyük miktarda ve kaliteli seramikler bulunmuştur.

Bu çalışmada amacımız, antik Phokaia'nın Hellenistik seramik üretimlerinin özelliklerini belirtmektir. 2004 yaz sezonunda büyük limanın doğusu kazılmıştır. Bu alan, Phokaia'nın ilk ve ikinci yerleşimleri arasında kalmasından dolayı dikkat çeker derecede önemliydi. Dört ana alanda çalışmaya başladık ve fazla miktarda Hellenistik döneme ait seramik bulduk. Phokaia 2004 kazılarında bulunan seramikler, üretimleri Attika ve Akdeniz yerleşimleri ile benzerlik gösteren Phokaia'nın, Hellenistik dönemde önemli bir seramik üretim merkezi olduğuna işaret eder ve İ.Ö. 3.yüzyılın son çeyreği - İ.Ö.1.yüzyıla ait olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Foça, Hellenistik seramik, Batı Anadolu.

Herodotos'un sözünü ettiği on iki İon kentinin en kuzeyde olanı Phokaia'ya¹, Pausanias'a göre, İonlar Teos ile Erythrai'dan gelmiş olmalıdır². İonlar'ın Phokaia'da İ.Ö. 9. yüzyıldan beri yaşadıklarını arkeolojik kazılar kanıtlar. Phokaia, İ.Ö. 6. yüzyılda altın çağını yaşar ve Persler, İ.Ö. 546'da Sardeis'i ele geçirdikten sonra Phokaia'yı tahrip eder³; Hellenistik dönemde önce Seleukoslar'ın sonra Pergamon Krallığı'nın yönetimine girer⁴. Özellikle Hellenistik ve Roma dönemlerinde yoğun seramik üretiminin dikkat çektiği Phokaia, Batı Anadolu'nun en önemli seramik üretim merkezleri arasında sayılır⁵.

¹ Herodotos, I, 142.

² Pausanias, VII, 3, 8.

³ Mansel 1988, 253.

⁴ Akurgal 1988, 365.

⁵ Hayes 1997, 62. Phokaia kırmızı astarlı seramiği, İ.Ö. 350'lerden 650'lere dek üretilir.

Bu çalışmamızda, 2004 yılı yaz sezonunda, antik Phokaia (Eski Foça) kenti, Atatürk Mahallesi, 1204 ada, 3 parselde yapılan kazı çalışmalarından gelen malzemeler incelenmiştir⁶. Daha önce İzmir Müzesi tarafından -95 cm. derinliğe kadar inilen ve birkaç pişmiş toprak malzemeye rastlandığı belirtilen bu alanı daha iyi tanımak amacıyla çalışmaların genişletilmesi planlanmış ve bu nedenle, ilk olarak daha önce açılan sondaj çukurunun etrafındaki toprak tekrar elenmiş ve içinden gelen malzemeler ayrılmıştır.

Sözünü ettiğimiz parsel, antik Phokaia kentinin dalga kıranlı büyük limanın doğusunda yer alır. Bu parselin, Phokaia'nın ilk yerleşim alanı ile sonraki yerleşim alanı arasında kalmış olmasından dolayı daha fazla sayıda buluntu verebileceği düşünülmüştür. Daha önce atılan toprak içinden gelen malzemeler incelendiğinde, İ.Ö. 2. yüzyıldan İ.S. 1. yüzyıl sonlarına tarihlenen çok sayıda pişmiş toprak heykelcikler, Hellenistik döneme ait kandil ve ağırlıklar, çeşitli seramik parçaları ve Roma dönemine ait iki adet sikke bulunmuş; açmaların içinden ise çok fazla sayıda Hellenistik ve üst tabakalardan daha az sayıda Roma dönemine ait seramik parçaları ele geçirilmiştir. Bizim çalışmamızda, yapılan stratigrafik kazılarla daha iyi sonuçlar elde edeceğimizi düşündüğümüz seramikler incelenerek, Phokaia antik kentinin, hakkında pek fazla bilginin olmadığı bu kısmı açıklığa kavuşmuş olacaktır. Genel olarak çalışmalar dört plan karede yürütülmüştür. Çalışmamızda, dört adet açma dışındaki atık topraktan ve içinden gelen yüzlerce pişmiş toprak eser arasından türdeş tiplerin birkaç örneği ele alınmıştır⁷.

I No'lu Açma

Yaklaşık 5 m. uzunluğunda ve 1.75 m. eninde, kuzey-güney doğrultusunda, deniz seviyesinden 2.60-2.70 m. kadardır. Daha önce tahrip edilmiş Roma blokajının güney ucunu daha iyi ortaya çıkarabilmek amacıyla 0.50 m. kadar genişletilmiş ve Roma dönemine ait kireç harçlı bir yapı dolgusu ortaya çıkarılmıştır. Kazının son bulduğu 0.62 m. kota dek inildiğinde ise doğu-batı doğrultusunda, olasılıkla daha derinlere inen ve kalınlığı 67.5 cm. olan bir duvara rastlanır; duvarın dış yüzeyinin bulunduğu

⁶ Bu konuda çalışmama izin veren ve desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e teşekkür ederim.

⁷ Phokaia 2004 kazı sezonunda, malzemelerin çiziminde bana yardımcı olan arkeolog Çağım Ersöz ve Ege Üniversitesi arkeoloji öğrencileri Meral Temiz, Ebru Erdoğan'a teşekkür ederim.

seviyede, içinden gelen malzemelerle birlikte Hellenistik döneme ait olması gereken bir taş taban bulunur. Hellenistik taban seviyesi, duvarın üst seviyesi ile aynıdır. Roma tabakası ile Hellenistik taş taban arasında ele geçen malzemeler, çoğu türdeş nitelikte Hellenistik döneme ait seramiklerdir.

Diğerlerine göre en fazla buluntunun geldiği I No'lu açmada yapılan sondaj içinde çok sayıda Batı Yamacı Grubuna ait parçalar, rulet bezemeli kase parçaları, içe dönük dudaklı kase ve skyphoslara ait gövde ve kaide parçaları, tabak, unguentarium boyun ve ayak parçaları, krem kutuları, testicik gövde ve taban parçaları, amphora dibi ve boynu, ağırlıklar ele geçer.

I no'lu açmada -109 cm. ile Hellenistik taban arasında Hellenistik dönemin karakteristik seramik gruplarından olan "Megara kaseleri" diye bilinen kalıp yapımı kaseler bulunur. Genellikle ağız kenarı parçaları ve bir kısmının gövdeye ait parçalarının korunduğu bu kaseler yarı küresel profile sahiptir; ağız çapları 12.2-17.4 cm. arasında değişir ve turuncu-kahve renkte kile sahip, iç ve dış yüzeyleri kahverengiden siyaha dek değişen renkte boyalıdır. Atina örnekleriyle karşılaştırıldığında daha sığ gövdeli ve bir örneğimiz hariç, genellikle dik veya biraz içe dönük dudaklıdır⁸.

Ağız kenarı çerçevelerinde bu tip kaselerde yaygın olarak kullanılan İon kymationu, Lesbos kymationu ve rozetler bezeme olarak görülür. Phokaia antik kentinin diğer kısımlarında daha önceki yıllarda yapılan kazılarda çok sayıda Hellenistik döneme ait kalıp yapımı kaseler bulunduğundan, bu bölgede de ele geçmesi sürpriz olmamıştır⁹. Elimizde bulunan kalıp yapımı kaselerin ağız kenarı çerçeveleri ve gövdelerinin az bir bölümü korunmuş olduğundan, hangi gruba ait olduklarını söylemek zordur¹⁰. Atina'da İ.Ö. 3. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan¹¹ ve Akdeniz kıyılarında yaygın olarak kullanılan kalıp yapımı kaseler Antiokhia'da İ.Ö. 3. yüzyıldan İ.Ö. 1. yüzyıla dek¹², Samaria'da İ.Ö. 2.-1. yüzyılda¹³, İ.Ö. 3. yüzyıl son

⁸ Thompson 1934, 454. Thompson Atinalı çömlekçilerin daha derin ve dudağı dışa sarkık kaseler yapmayı tercih ettiklerini, Asya'da yapılan kaselerin daha sığ gövdeli olduklarını ve özellikle Delos kaselerinin içe dönük dudaklı olduğundan söz eder.

⁹ Civelek 2004, 123-135, Lev. 19-24.

¹⁰ Agora XXII, Lev. 88. Atina'da İ.Ö. 3.-1. yüzyıl arasında yaygın olarak kullanılan örnekler.

¹¹ Agora XXII, 1-112.

¹² Antioch IV, i, 14-15, 30.

¹³ Crowfoot 1957, 272-274, dudak çerçeveleri için Fig. 62, 276.

çeyreğinden sonraya verilen Delos örnekleriyle¹⁴ çok benzeyen Labraunda kaseleri İ.Ö. 3. yüzyıl sonundan İ.Ö. 150'ye dek¹⁵, Tarsus'ta İ.Ö. erken 3.-2. yüzyılda¹⁶, Pergamon'da İ.Ö. 2. yüzyıl başında¹⁷ kullanılır. İncelediğimiz malzemenin, Phokaia'da daha önceki yıllarda çıkan Hellenistik döneme ait kaselerin tarihleri ile paralel olduklarını, İ.Ö. 2. yüzyıl başları-İ.Ö. 1. yüzyıl arasında kullanıldığını düşünmekteyiz¹⁸.

I No'lu açmada, Hellenistik dönemin karakteristik gruplarından olan içe dönük dudaklı kaseler de çok sayıda ve ağız kenarları ile gövdelerinin bir bölümü korunmuş olarak ele geçmiştir. Ortalama ağız çapları 7.5 cm-28 cm. arasında değişen örneklerimiz, genellikle turuncu-kahve renkte kile sahiptir; iç ve dış yüzeylerindeki boya turuncu-kahve renkten siyaha dek değişir. Ele geçen örneklerimizin en yakın benzerleri, 1992 ve 1994 yılları arasında kazılan Maltepe Tümülüsü dolgusu içinde bulunur¹⁹.

Phokaia g - j (Fig. 1) kaselerinin gövdeleri kaideye hemen hemen dik bir açıyla yükselir ve dudak yumuşak bir açıyla içe doğru kıvrılır. İç ve dış duvar birbirine paraleldir ve orta kalınlıkta duvara sahiptir. Phokaia g - j kaseleri, Knossos kaseleri arasında "ekhinus kase" olarak tanımlanan ve İ.Ö. 225-150 arasına tarihlenen örneklerle benzerdir²⁰. Khios'ta benzerleri Hellenistik döneme tarihlenir²¹. Mykenai'daki benzerleri genellikle siyah firnisli olmalarına karşın, yine bu örnekler arasında Tarsus kaseleri ile

¹⁴ Delos XXXI, 7.

¹⁵ Labraunda II, 1, 122, 127, 132, Pl. 10; no. 141-143, 145, Pl. 11.

¹⁶ Tarsus I, 163.

¹⁷ AvP, XI, 1, 158, Taf. 43, 192-200, Taf. 45, 457-462, Taf. 61; AvP XI, 1, 1-8, Taf. 45, 3, Taf. 47.

¹⁸ Civelek 2004, 1992 yılında, Phokaia yarımadasının 500 m. doğusunda, Maltepe Tümülüsü olarak adlandırılan tepenin yığını içinde yüzlerce adet Hellenistik döneme ait seramik grupları ile birlikte, İ.Ö. 2. yüzyıl başlarından İ.Ö. 1. yüzyıl sonlarına dek kullanıldıkları düşünülen kalıp yapımı kaseler ele geçmiştir.

¹⁹ Özyiğit 1995, 8, 19, Çiz. 7-11. Maltepe Tümülüsü'nde üç ayrı atım tabakası saptanmıştır. Tüm tabakalardan ele geçen seramiklerin türdeş nitelikte oldukları görülmüş ve İ.Ö. 4. yüzyıldan İ.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısına dek kullanıldıkları görülür. Bulunan seramiklerin çok fazla miktarda oluşu ve bozuk üretimlerle cürufaların bulunması, bunların Erken Hellenistik döneme ait atölyelerin çöplüklerinden getirildiğini düşündürür. İçe dönük dudaklı kaselerin ele geçtiği tabakada, Megara kaseleri, applike seramikler, dokuma ağırlıkları, unguentariumlar ve erken Hellenistik döneme ait kandiller bulunmuştur.

²⁰ Callaghan 1981, 57, no. 63-64.

²¹ Anderson 1954, 179, no. 193.

karşılaştırılan kırmızı-kahve renkte mat boyalı örnekler de yer alır²². Genellikle bu tip kaselerde yaygın olarak halka kaide kullanılmakla birlikte az da olsa profillendirilmiş kaideye rastlanır²³. Phokaiia kasesi k (Fig. 1) ise, öncekilerden farklı olarak kaideden daha dar bir açıyla yükselen gövdelidir ve dudak içe kıvrılmadan hemen önce keskin bir açı yapar. Bu tip örnekler Knossos'ta İ.Ö. 225-150'ye tarihlenirken²⁴, Khios'taki benzerleri Hellenistik döneme verilir²⁵. Kase l (Fig1) Knossos'ta İ.Ö. 200-150'ye ait örneklerle benzer²⁶. Kaselerimizin Atina Agorası'ndaki en yakın benzeri ise İ.Ö. 300-250'ye ya da İ.Ö. 2. yüzyıl ortalarına²⁷ Dura-Europos'ta genel olarak Hellenistik döneme²⁸, Samaria'da İ.Ö. 2. yüzyıla²⁹ tarihlenir. Kase g, l, m (Fig. 1), Pergamon'daki İ.Ö. 3. yüzyıl ortaları ve ikinci yarısına ait olan örneklerle³⁰; 1 ve 2 no'lu kaselerimiz İ.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısına ait Pergamon kaseleriyle benzerlik gösterir³¹.

Bu açma içinde ele geçen, tondosunda rulet bezeme taşıyan, mat siyah firnisli, kaide ve gövdesinin bir bölümü korunmuş olan kase (Fig. 2a) - 109 cm- Hellenistik taban arasından ele geçer ve benzerleri daha önceki yıllarda bulunmuş, Erken Hellenistik döneme tarihlenen örnekler arasındadır³². Kasemizin benzerleri genellikle Atina Agorası'nda İ.Ö. 4. yüzyıl sonu-İ.Ö. 3. yüzyıl başından İ.Ö. 2. yüzyıla verilir³³. Atina kaselerinin

²² Rudolph 1978, 214. 1-13 no'lu Mykenai kaseleri halka kaideli, 14 -15 ise profillendirilmiş kaidelidir; daldırma yöntemiyle boyanmışlardır.

²³ Rudolph 1978, 214, no. 1-13, 14-15.

²⁴ Callaghan 1981, 54, no. 63-64;

²⁵ Anderson 1954, 179.no. 115.

²⁶ Callaghan 1981, 57, no. 64-65; Anderson 1954, 179, no. 142.

²⁷ Rotroff 1983, 265, no. 35, Pl. 54. Atina Agorası'nda Kolonos Agoraios kazılarında ele geçen içe dönük dudaklı kase, yayvan kaideli ve derin gövdeli, metalik siyahtan kahverengiye dek değişen renkte boyalıdır; Thompson 1934, 370-371, D 7-9. Grup D'nin İ.Ö. 166'ya dek açık kaldığı ve bu tarihten hemen sonra kapatıldığı düşünüldükçe, malzemeler İ.Ö. 2. yüzyıl ortalarına tarihlenir. E grubuna ait içe dönük dudaklı kaselerden E 48'in iç ve dışının kırmızı boyalı olduğundan ithal parça olabileceği belirtilir. Atina kaseleri genellikle siyahtan alacalı siyah-kahverengi firnis gösterir.

²⁸ Dyson 1968, no. 13, Fig. 1.

²⁹ Crowfoot 1957, 224, no. 1, 2, 3, 6, 7, 8, Fig. 38. İçe dönük dudaklı kaseler yerel olarak Samaria'da bol miktarda üretilmiştir.

³⁰ AvP XI, 1, no. 119, 122, 149, Taf. 64.

³¹ AvP XI, 2, no. 15, Taf. 77.

³² Özyiğit 1994, Çiz. 9.

³³ Thompson 1934, 431, A 2, 70-72; 317 A 8, 9-13; 370 D 2-6; 395, E 42-44. Grup A-D'de İ.Ö. 4. yüzyıl sonundan İ.Ö. 2.yüzyıl ortasına dek tarihlenen, siyah firnisli kaseler, rulet bezeme ve

tondolarında, çoğu zaman rulet bezeme ile birlikte baskı palmet bezemeler bulunur. Fakat Phokaia örneğinde palmet bezeme görülmez. Thompson'ın belirttiğine göre, palmet bezemeler bu kaselerde giderek azalır ve bu geç uygulama özellikle Pergamon kaselerinde görülür³⁴. Ephesos'taki benzerleri İ.Ö. 3. yüzyıl ortalarından İ.Ö. 2. yüzyıl ortalarına³⁵ verilir.

I No'lu açmada iki adet pişmiş toprak pyksis (Fig. 2 e, f) bulunmuştur. Gövdelerinin bir bölümü korunan örneklerimiz, düz tabanlı ve tabandan yukarı doğru hafif iç bükey bir açığı yaparak yükselen profile sahiptir. Atina'daki örneklerde, bu kapların üst kısımlarının tabanla neredeyse aynı çapta açık bir ağızları olduğu ve üstlerinin de bir kapakla kapatıldığı görülür³⁶. Örneklerimizin ilki sarı-kahve renkte kile sahip, krem renkte astarlı, taban çapı 11 cm.'dir ve 109 cm. ile Hellenistik taban arasından ele geçmiştir. İkinci örneğimiz ise turuncu-kahve renkte kile sahip, krem renkte astarlı, taban çapı 9 cm.'dir ve Hellenistik taban seviyesinden gelmiştir. Atina Agorası'nda bulunan, tabanları profillendirilmiş ve parlak siyah firnisli örneklerin Hellenistik döneme ait oldukları belirtilmiştir³⁷.

I No'lu açma içinde, biri Hellenistik duvar altı diğeri taban seviyesinden gelen üç adet unguentarium ayağı ele geçer (Fig. 2 g, h, i). Çok az bir bölümü korunmakla birlikte ayak kısımları Hellenistik dönemin karakteristik iç biçimli tipine işaret eder. Daha önceki yıllarda Phokaia'da Maltepe Tümülüsü'nün dolgusundan çok sayıda benzerleri ele geçen unguentariumlar İ.Ö. 4. yüzyılın II. yarısından İ.Ö. 2. yüzyıl başlarına tarihlenir³⁸. Benzer unguentaria Atina Agorası'nda İ.Ö. 2. yüzyıl ortalarına³⁹, Mykenai'da İ.Ö. en erken İ.Ö. 3. yüzyılın ilk çeyreğine- 2. yüzyılın II. yarısına⁴⁰,

bazen aynı zamanda baskı palmet bezemeler taşır; Vanderpool, no. 26, 43, Fig. 8. Koroni'de İ.Ö. erken 3. yüzyıl - İ.Ö. 260'a tarihlenir.

³⁴ Thompson 1934, 432.

³⁵ Mitsopoulos 1991, A16, A 20, Taf. 5.

³⁶ Rotroff 1984, 344; Lev. 67. En erken örneklerinin Klasik döneme gittiği belirtilir.

³⁷ Thompson 1934, 389, D 64. Aetolia mezarlarında İ.Ö. erken 2. yüzyıla ait benzer gümüş bir pyksisten söz edilirken, düz dipli kase olarak tanımlanan makara biçimli bu kap, D Grubu içinde bulunmuştur ve genel olarak buluntular İ.Ö. 2.yüzyıl ortalarına tarihlenir. Rotroff, 344. Atina Agorası'nda bulunan örnekler, 7.6-9.7 cm. arasında taban çapı gösterir.

³⁸ Özyiğit 1994, 19, çizim 11.

³⁹ Thompson 1934, 391, D 78.

⁴⁰ Rudolph 1978, 213-234, Pl. 28-31.

İ.Ö. Kourion'da İ.Ö. 3. yüzyıla⁴¹, Filistin'de İ.Ö. 2. yüzyıla⁴², Dura-Europos'ta İ.Ö. geç 3.-erken 2. yüzyıla⁴³, Ephesos'ta genel olarak Hellenistik döneme⁴⁴, Labraunda'da İ.Ö. 2. yüzyıl ortalarına verilir⁴⁵.

I No'lu açmada bulunan Batı yamacı grubuna ait parçalardan ikisi kase ağız kenarına ve biri dışa çekik dudaklı derin bir kaseye aittir (Fig. 2, b, c, d). Kase parçalarının ağız kenarının altında, Batı Yamacı seramiğinde yaygın olarak görülen küçük kalp biçimli yapraklar ve benekler dizisi ile büyük kaseğin ağız tablası üzerinde aralarında kazıma çizgilerin de kullanıldığı, beyaz boya ile yapılmış sarmaşık yaprakları görülür. Atina Agorası'ndan gelen benzerleri, İ.Ö. 2. yüzyıl ortalarına tarihlenir⁴⁶. Ephesos'ta bulunan en yakın benzerleri İ.Ö. 300'lere⁴⁷, Batı Yamacı grubunun yaygın olarak bulunduğu Samaria'da İ.Ö. 2. yüzyıla⁴⁸, Pergamon'da İ.Ö. geç 3. ve erken 2. yüzyıla tarihlenir⁴⁹.

Phokaia malzemeleri arasında, dışa çekik dudaklı ve içe dönük dudaklı tabaklar turuncu-kahve renkte kile sahip, iç ve dış yüzeyleri mat kahve-rengiden siyaha dek değişen renkte firnisli, iyi pişmiştir. Atina Agorası'nda İ.Ö. 150-110 tarihlerine⁵⁰, Filistin'de İ.Ö. 200-150 tarihlerine verilir⁵¹. Phokaia'da ise daha önceki yıllarda bulunan benzer örnekler Erken

⁴¹ Mc Fadden 1946, no. 25-27, Pl. XXXVIII.

⁴² Lapp 1970, 197.

⁴¹ Mc Fadden 1946, no. 25-27, Pl. XXXVIII.

⁴² Lapp 1970, 197.

⁴³ Dyson 1968, no. 20, Fig. 1.

⁴⁴ Mitsopoulos 1991, O 17, Taf. 211, O 18, Taf. 212.

⁴⁵ Labraunda II, 1, 27, no. 177, 191, Pl. 12, beyaz astarlı.

⁴⁶ Thompson 1934, 369-391. Atina agorası D Grubu'nda Batı Yamacı seramikleriyle birlikte, Hellenistik kalıp yapımı kaseler, iç biçimli unguentaria, içe dönük dudaklı kaseler, lagynoslar, Ephesos tipi kandiller, makara biçimli düz tabanlı kaplar ele geçmiştir.

⁴⁷ Mitsopoulos 1991. Ağız altında beyaz boya ile yapılmış sarmaşık yaprakları veya benekler olan kaseler B 51-58, Taf. 36-37; dışa sarkık dudaklı ve ağız tablası üzerinde kazıma ile yapılmış filizler ve boya ile yapılmış sarmaşık yapraklarının olduğu büyük kaseğin benzeri B 104, 105, Taf. 49.

⁴⁸ Crowfoot 1957, 234, Fig. 43, no. 7; 243, Fig. 43, no. 9-10, Fig. 47. Samaria örneklerinin ağız tablaları üzerinde sarmaşık yaprakları ya da dalga motifleri bulunmakta.

⁴⁹ AvP XI, 2, 294, 276, 277, 286, 296, 280, 281, 285, 290, Taf. 51; AvP XI, 1, 281-284, Taf. 50; 33-338, Taf. 54.

⁵⁰ Rotroff 1983, no. 95, Pl. 60.

⁵¹ Lapp 1970, T 1, 2, 3'ün benzeri 206, C ve D; T 4 ağız kenarı için 206, F.

Hellenistik döneme verilir⁵². Akdeniz’de yaygın olarak bulunan tabaklar Antiokhia’da Erken Hellenistik dönemin II. yarısına, Samaria’da İ.Ö. 2. yüzyıla⁵³ tarihlenir.

Çok sayıda bulunan kase ve tabak ve bunun dışında skyphoslara ait olması gereken kaideler ele geçmiştir. Bunların yanı sıra I No’lu açmada Hellenistik döneme ait amphora boyunları ve dipleri, ağırlıkların yoğunlukta olduğu görülür.

II No’lu Açma

Daha güneyde bulunan ve daha önce 1.44 m. seviyede kazısı bırakılan bu açmanın atık toprağı içinden İ.Ö. 7. yüzyıldan Hellenistik döneme dek tarihlenen çeşitli seramikler karışık olarak ele geçmiştir ve I No’lu açmadaki malzemelerle benzer özellikler gösterir.

Tekrar yapılan kazıda açma içinden ele geçen çok sayıda kırık seramikler arasında Hellenistik döneme ait amphora boynu, içe dönük dudaklı kaseler, dışa dönük dudaklı tabaklar, çok sayıda tabak ve kase kaideleri, sığ ve geniş kaplar görülür.

II No’lu açma içinde bulunan Hellenistik içe dönük dudaklı kaselerin (Fig. 3 a, b, c, d) kili genellikle turuncu-kahve renkte, iç ve dış yüzeyleri mat kahverengiden siyaha dek değişen renkte boyalıdır ve I No’lu açmadan gelen malzemelerle benzerdir. Ağız çapları 7-11 cm. arasında değişir. II No’lu açmadaki 1, 3 ve 4 no’lu kaseler, I No’lu açmadaki 2 no’lu kaseye dik açılı gövdesiyle benzer. Bu tip kaseler Knossos’ta İ.Ö. 225-150’ye⁵⁴ verilirken, Mykenai’da siyah firnisli örnekleri Hellenistik döneme⁵⁵, Pergamon’da İ.Ö. erken 3. yüzyıla⁵⁶. Stobi’de Hellenistik döneme, renkli astarlı formlar arasında dik açılı örneklerin İ.Ö. 2. yüzyıl II. yarısından 1. yüzyılın II. ve III. çeyreklerine⁵⁷, Samaria’daki benzerleri İ.Ö. 3.-2. yüzyıla

⁵² Özyiğit 1994, 18, Çiz. 8.

⁵³ Crowfoot 1957, dışa dönük dudaklı tabaklar 220, no. 3-6, Fig. 37; içe çekik dudaklı tabaklar no. 8, 9 Orta Hellenistik ünitelerde bulunmuştur.

⁵⁴ Callaghan 1981, no. 63-64.

⁵⁵ Crowfoot 1957, 272-274, dudak çerçeveleri için Fig. 62, 276.

⁵⁶ AvP XI, 2, no 11 ve 15, Taf. 77. Bu malzemeler Pergamon’da tiyatro sondajından ele geçmiştir.

⁵⁷ Anderson 1992, No. 740, Pl. 87. Stobi’deki kaselerin çoğunun içinin tamamen boyandığı, dışlarının bir kısmının boyandığı belirtilir.

tarihlenir⁵⁸. II No'lu açmadaki 2 no'lu örnek daha yayvan gövdelidir ve Samaria'da İ.Ö. 3.-2. yüzyıllara verilen örneklerle benzer⁵⁹.

Hellenistik dönemden, turuncu-kahve renkte kile sahip, genellikle kahverengi boyalı Phokaia tabaklarının ağız çapları 20-23 cm. arasında değişir. Dışa hafif sarkık dudaklı tabaklar, Filistin'de İ.Ö. 200-150'ye tarihlenir⁶⁰. Yine bu açma içinde ele geçen ve çapları 5-10 cm arasında değişen, çok sayıda tabak ve kaselere ait kaide parçalarının (Fig. 3 e, f, i, j) iç ve dış yüzeyi kahverengiden parlak siyaha dek değişir. Testi kaidelerinde turuncu-kahve renkte kil üzerine krem renkte astar boya görülür.

III No'lu Açma

Parselin güneyinde yer alan bu açma kuzey-güney doğrultusundadır ve 1,03 m. seviyeye dek kazısı yapılan açmada daha fazla çalışma olmamıştır (Fig. 4 a-e)

Çok sayıda kırık seramik parçaları arasında belirlenen formlar sığ ve geniş kaplar, içe dönük dudaklı kaseler, unguentarium ayağı, amphora boynu ve dibi, çok sayıda kase ve tabağa ait olması gereken kaide parçaları bulunur.

Kase a (Fig. 4), daha yayvan gövdelidir ve Samaria'daki benzerleri İ.Ö. 3.-2. yüzyılda⁶¹ kullanılır. Açma içinden gelen tabak örnekleri, Atina'da İ.Ö. 4. yüzyıl II. yarısından İ.Ö. 3. yüzyıl ilk yarısına dek kullanılır. II No'lu açmadan gelen çok sayıda kaide parçası, bu açmada bulunan kaselere ait olmalıdır. Kaselerin zamanla ayakları daha kaba hale gelir ve sarkan dudakları daha orantısız bir şekilde düzleşir.

III no'lu açmadan ele geçen, dudak ve gövdesinin bir bölümü korunmuş, turuncu-kahve renkte killi, dış yüzeyi parlak siyah firnisli, olasılıkla bir kase-kantharosa (Fig. 4b) ait olmalıdır. Batı Yamacı grubundaki kase-kantharolar, erken Hellenistik dönem formudur ve İ.Ö. 3. yüzyılın son üçlüğünde gelişir. Açılal kantharos, İ.Ö. 3. yüzyılın II. çeyreğinde popüler olur. Fakat Batı Yamacı bezemeli olanlar İ.Ö. 3. yüzyıl ortalarına doğru görülür⁶².

⁵⁸ Crowfoot 1957, 249, no. 8-10, Fig. 49.

⁵⁹ Crowfoot 1957, no. 7-8, Fig. 49.

⁶⁰ Lapp 1970, 206.

⁶¹ Crowfoot 1957, no. 7-8, Fig. 49. no.

⁶² Rotroff 1991, 82, 50-102, Pl. 14-46, no. 62-66, Fig. 12.

IV No'lu Açma

Parselin güneyindedir ve 4.5 m. uzunlukta 3 m. genişliktedir. 1.13 m.' ye dek yapılan kazılarda açmanın batı kısmında çalışılmıştır. Dönemi mimari kalıntılara rastlanmıştır; ayrıca Roma dönemi yapısının kireç harçlı dolgunun altında Hellenistik döneme ait bir duvar olduğu görülmüştür. Mimari yapılara zarar vermemek amacıyla, çalışmalara son verilmiştir. 0.80 m. seviyede Hellenistik dönem seramiğinin geldiği gözlenir (Fig. 4 f-n).

Üst tabakada, daha az sayıda ele geçen Roma dönemine ait terra sigillata kase ağız ve kaide parçaları, çömlek ağız parçaları, amphora dibi belirlenirken, Hellenistik tabakaya ait çok sayıda içe dönük dudaklı kase ağız ve kaide parçaları olduğu görülmüştür.

Hellenistik dönem içe dönük dudaklı kaselerin ağız çapları 13.6-21 cm.' dir. Genellikle turuncu-kahve renkte kile sahip örnekler, turuncu-kahve renkte mat boyalıdır.

Az sayıda ele geçen Roma buluntuları arasında, terra sigillata kaselere ve çömleklere ait dudak ve gövde parçaları bulunur. Seramik terminolojisinde genellikle Doğu Sigillata olarak anılan bu grup için, Phokaia terra sigillataları terimini kullanmanın daha doğru olacağını düşünüyoruz⁶³.

Kronolojik ve üretim yeri problemleri olan terra sigillata konusunda ilk çalışmalardan birini yapan Hayes, Anadolu'daki terra sigillataların, İtalya'dan daha önce, İ.Ö. 150 civarında üretilmeye başladığını belirtir⁶⁴. İ.Ö. 10-İ.S. 10 civarlarında İtalyan seramiklerini taklit etmişlerdir. Son yıllarda, Ephesos'taki bir kuyudan gelen eğik ağız kenarlı çanaklar, kaseler ve güveç kaplar incelendiğinde, İ.S. 75-125 tarihlerine ait olduğu belirlenmiştir⁶⁵. Phokaia'da son yıllarda yapılan kazılarda, binlerce adet terra sigillata bulunduğu ve Roma döneminde Phokaia'nın önemli bir üretim merkezi olması gerektiği düşünülür. Bizim çalışmamızda ele geçen az sayıda terra sigillatanın, genel olarak İ.S. 1. ve 2. yüzyıllarda kullanıldığını düşünmekteyiz.

Dört açmanın içinde ele geçen malzemelerin, açma dışından gelen atık toprak içindeki seramiklerle türdeş nitelikte olduğu göze çarpar. Daha az

⁶³ Zoroğlu 2003, 121-123.

⁶⁴ Hayes 1997, 52. Farklı bezeme stili gösteren ilk örneklerin, her zaman kırmızı yüzeyli değildir.

⁶⁵ Meriç 2003, 80. Genel olarak Ephesos'ta terra sigillatalar Augustus döneminden İ.S. 2. yüzyıl ortalarına dek üretilmiştir.

sayıda Roma dönemine ait seramiklerin yanı sıra, yoğun olarak Hellenistik döneme ait seramiklerin olduğu dikkat çeker. I No'lu açma içinden gelen Hellenistik kalp yapımı kaseler, önceki yıllarda bulunan benzerleri ve diğer merkezlerdeki, özellikle Anadolu ve Akdeniz'deki üretimlerle karşılaştırılarak İ.Ö. 2. yüzyıl başlarından İ.Ö. 1. yüzyıla dek kullanıldıklarını söyleyebiliriz. Yine aynı açmadan ele geçen içe dönük dudaklı kaselerimizin İ.Ö. 3. yüzyıl sonlarından 2. yüzyıl ortalarına dek kullanıldığını düşünüyoruz. Dışa çekik dudaklı tabaklar ise Phokaia'da İ.Ö. 2. yüzyıl başlarından ortalarına dek kullanılmış olmalıdır (fig. 5, 6).

II No'lu açmadan gelen kaselerimiz I No'lu açmadakilerle paraleldir ve İ.Ö. 3. yüzyıl son çeyreğinden İ.Ö. 2. yüzyıl ortalarına dek, açmadaki tabaklar da, benzerlerinden yola çıkılarak İ.Ö. 2. yüzyıl başından ortalarına dek kullanılmış olmalıdır.

III No'lu açmadaki tabaklar II No'lu açmadakilerle benzerdir ve Akdeniz merkezlerindeki örneklerle, İ.Ö. 3. yüzyıl sonu-2. yüzyıl başlarına tarihlenir. Bu açmadaki en erken parça, Batı Yamacı grubuna ait kase-kantharostur ve bu tipte kapların Batı Yamacı bezemeli olanların İ.Ö. 3. yüzyıl ortalarında görüldüklerini biliyoruz (Fig. 7-11).

IV No'lu açmada ise, daha fazla Hellenistik fakat aynı zamanda az da olsa, Roma döneminde, İ.S. 1. ve 2. yüzyıllarda kullanılan terra sigillata örnekleri vermesi açısından önemlidir.

Phokaia kentinde, büyük limanın doğusunda kalan bu alandaki açmalarda yapılan çalışmalar, Hellenistik dönemde seramiklerin İ.Ö. 3. yüzyıl ortalarından, yoğunlukla İ.Ö. 3. yüzyıl son çeyreğinden İ.Ö. 2. yüzyıl sonuna dek kullanıldığını ve son açmadaki buluntuların durumundan İ.S. 1. ve 2. yüzyıllarda da üretimin devam ettiğini gösterir. Burada incelenen malzemeler aynı zamanda Phokaia'da daha önceki yıllarda ortaya çıkartılan seramiklerle paralel olması açısından da önemlidir ve Hellenistik dönemde seramik üretiminin bu kadar yoğun olması, Phokaia antik kentinde atölyelerin varlığına işaret eder.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Agora The Athenian Agora, Results of The Excavations Conducted by The American School of Classical Studies at Athens.
- Agora XXII Rotroff, S. I., Hellenistic Pottery, Athenian and Imported Molmade Bowls, The Athenian Agora, XXII, Princeton, 1982.
- Akurgal 1956 Akurgal, E., "Foça Kazıları ve Kyme Sondajları", *Anatolia* I, 34.
- Anderson 1954 Anderson, J. K. M.S. Food, J. Boardman, "Excavations on The Kofina Ridge, Chios", *BSA* XLIX, 123-182.
- Anderson 1987 Anderson, V. R., Stojanovic, "The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria", *AJA* 91, 105-122.
- Anderson 1992 Anderson, V. R., Stojanovic, Stobi, The Hellenistic and Roman Pottery, Princeton University Press, Princeton.
- Antioch IV, 1 Waage, F. O., Antioch on The Orontes IV, 1, Ceramics and Islamic Coins, Princeton-New Jersey.
- AvP Altertümer von Pergamon.
- Avp XI, 1 Ziegenaus, O. – G. De Luca, Das Asklepieion, AvP XI, 1, Berlin, 1968.
- AvP XI, 2 Ziegenaus, O. – G. De Luca, Das Asklepieion, AvP, XI, 2, Berlin, 1975.
- Boulter 1963 Boulter, C. G., "Graves in Lenormant Street, Athens", *Hesperia* XXXII, 113-121.
- BSA The Annual of The British School of Athens.
- Callaghan 1981 Callaghan, P. J., "The Little Palace Well and Knossian Pottery of The Later Third and Second Centuries B.C.", *BSA* 76, 35-58, Pl. 1-4.
- Civelek 2004 Civelek, A., "Phokaia Hellenistik Dönem Kalıp Yapımı Kaseleri" *Olba* IX, 123- 135.
- Crowfoot 1957 Crowfoot, J. – G. M. Crowfoot, K.M. Kenyon, The Objects From Samaria, London.
- Delos Exploration archéologique de Délos.
- Delos XXXI Laumonier, A., La ceramique hellénistique á reliefs, 1, Ateliers, "ioniens", Paris.
- Dyson 1968 Dyson, S. L., The Commonware, The Brittle Ware, The Excavations at Dura-Europos, Final Report, IV, I, 3, New Haven.
- Hayes 1997 Hayes, J., Handbook of Meditarrenean Roman Pottery, British Museum Press, London.
- Herodotos Herodotos
- Labraunda II, 1 Hellström, P., Labraunda, Pottery of The Classical and Later Date, Terracotta Lamps and Glass, Labraunda, Vol. II, 1, Sweden, 1971.

- Lapp 1970 Lapp, P., *Palestinian Ceramic Chronology, 200 B.C.-A.D. 70*, New Haven.
- Mansel 1988 Mansel, A. M. *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara.
- Mc Fadden 1946 Mc Fadden, G., "A Tomb of The Necropolis of Ayios Ermoyenis At Kourion", 449-467.
- Meriç 2003 Meriç, R., "Efes Devlet Agorası Kuyu Buluntuları: Geç Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği", *VARIA ANATOLICA X*, 79-81.
- Mitsopoulos 1991 Mitsopoulos-Leon, V., *Die Basilika Am Staatsmarkt in Ephesos Kleinfunde*, Wien.
- Özyiğit 1994 Özyiğit, Ö., "1992 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XV. Kazı Sonuçları Toplantısı, 11-36.
- Özyiğit 1995 Özyiğit, Ö., "1994 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1-25.
- Özyiğit 1998 Özyiğit, Ö., "1997 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XX. Kazı Sonuçları Toplantısı II.
- Rotroff 1983 Rotroff, S. I., "Three Cistern Systems on The Kolonos Agoraios", *Hesperia*, 52, 257-297.
- Rotroff 1984 Rotroff, S. I., "Spool Saltcellars in The Athenian Agora", *Hesperia* 53, 294-344.
- Rotroff 1991 Rotroff, S. I., "Attic West Slope Vase Painting", *Hesperia*, 60, 59-102.
- Rudolph 1978 Rudolph, W., "Hellenistic Fine Ware Pottery and Lamps From the Above The House with The Idols at Mycenae", *BSA* 73, 213-233.
- Tarsus I Goldman, H. – F. F. Jones, *The Pottery in Excavations at Gözülü Kule, Tarsus I, The Hellenistic and Roman Periods*, Princeton, 1950.
- Thompson 1934 Thompson, H., "Two Centuries of Hellenistic Pottery", *Hesperia* 3, 311-480.
- Vanderpool 1962 Vanderpool, E. – J. Mc Credie – A. Steinberg, "Koroni; A Ptolemaic Camp on The East Coast of Attica", 26-61.
- Zoroğlu 2003 Zoroğlu, L., "Doğu Sigillatların İmalat Yerleri ve Dağılımı Sorunu", *Varia Anatolica XV*, 121-123.

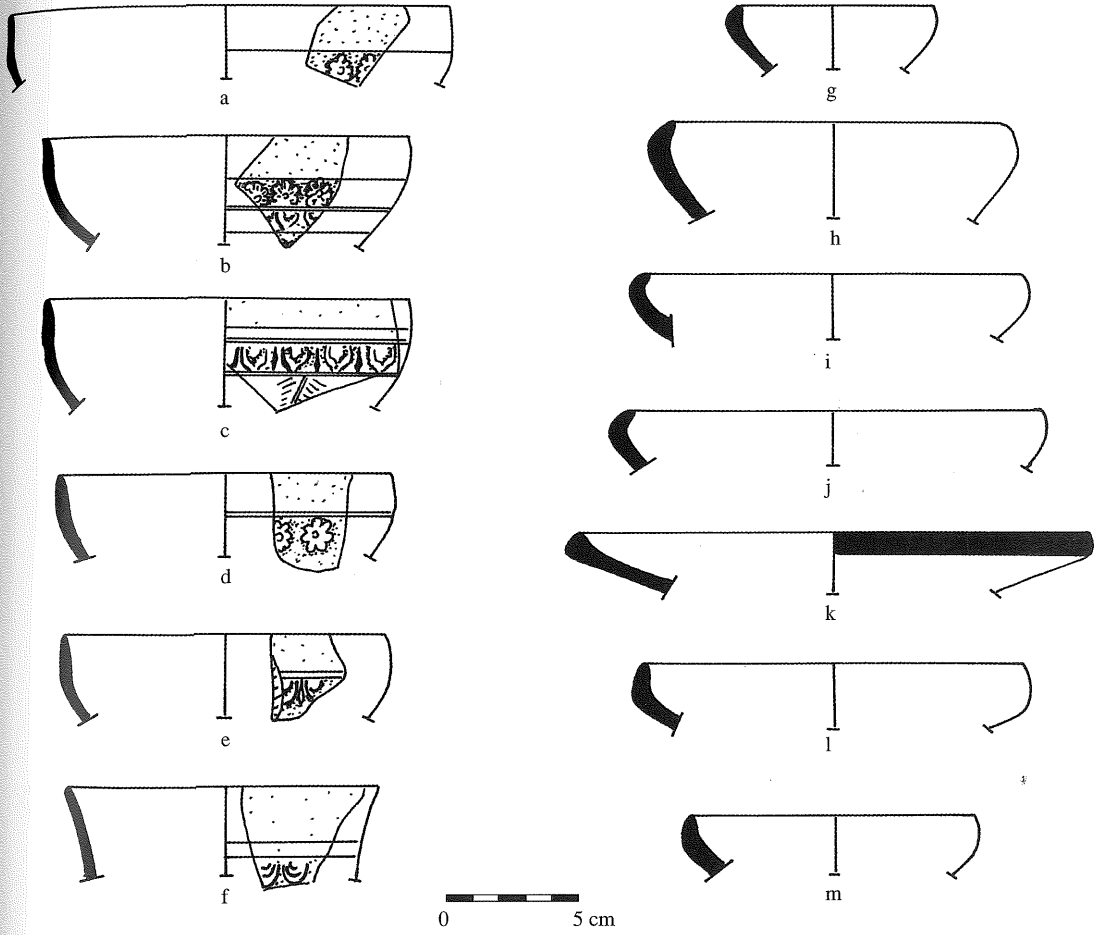

Fig. 1

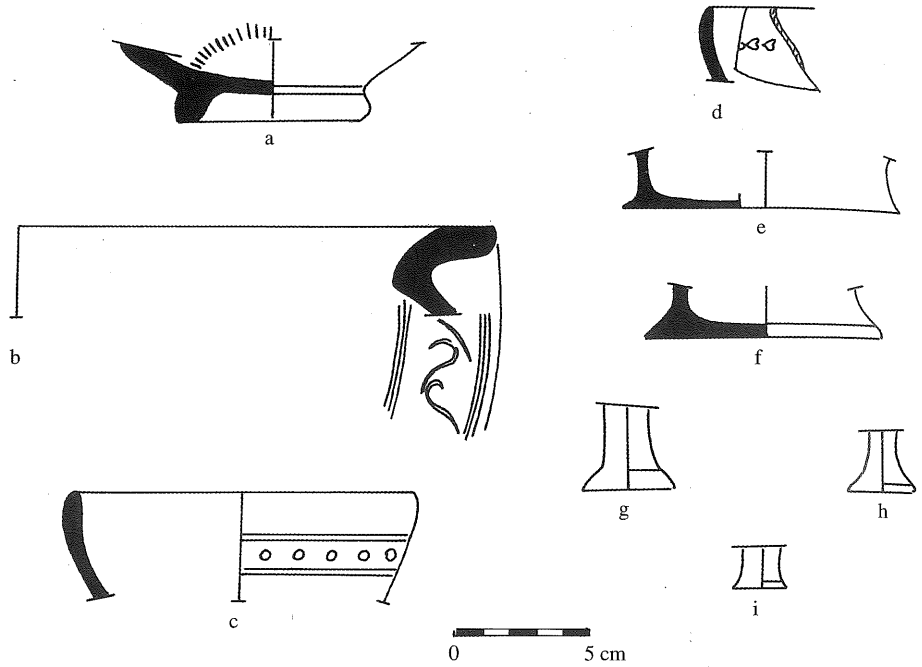

Fig. 2

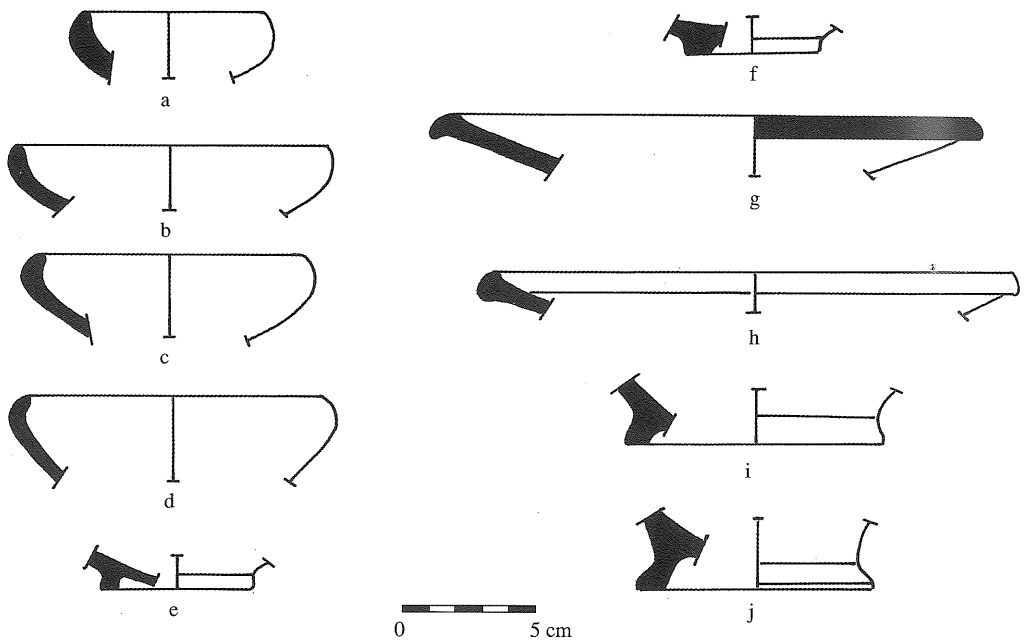

Fig. 3

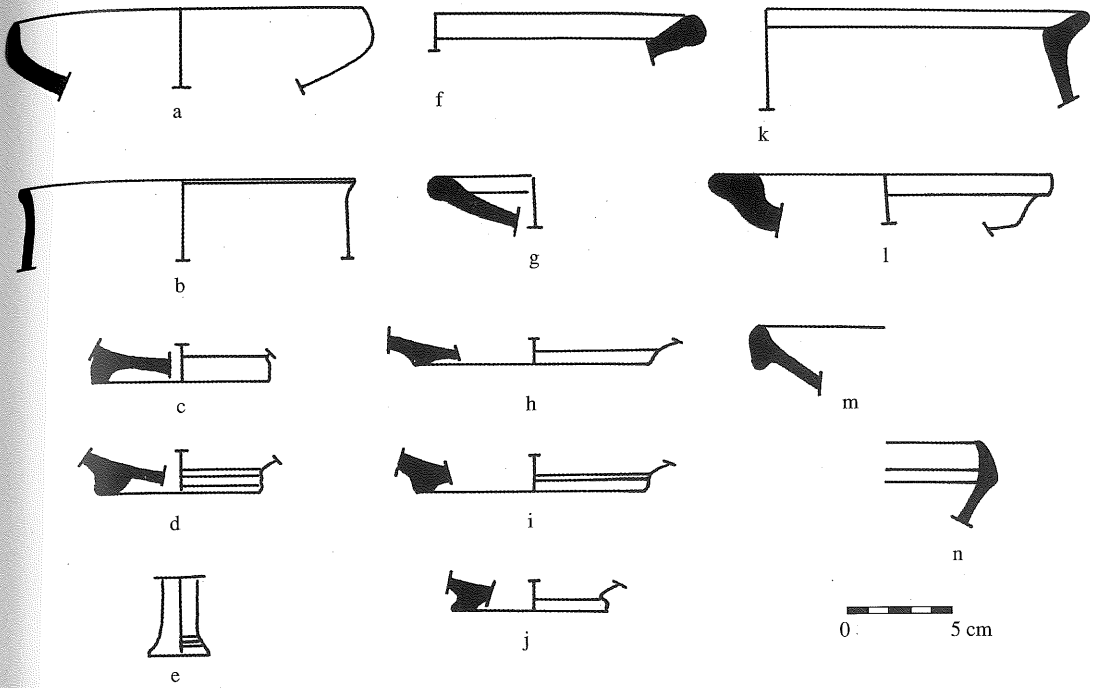

Fig. 4

Fig. 5

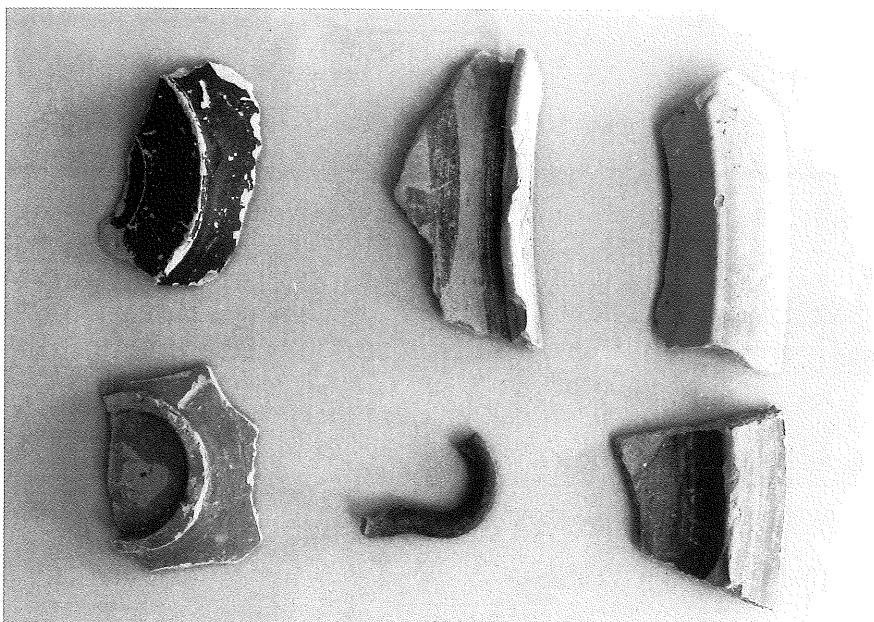

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

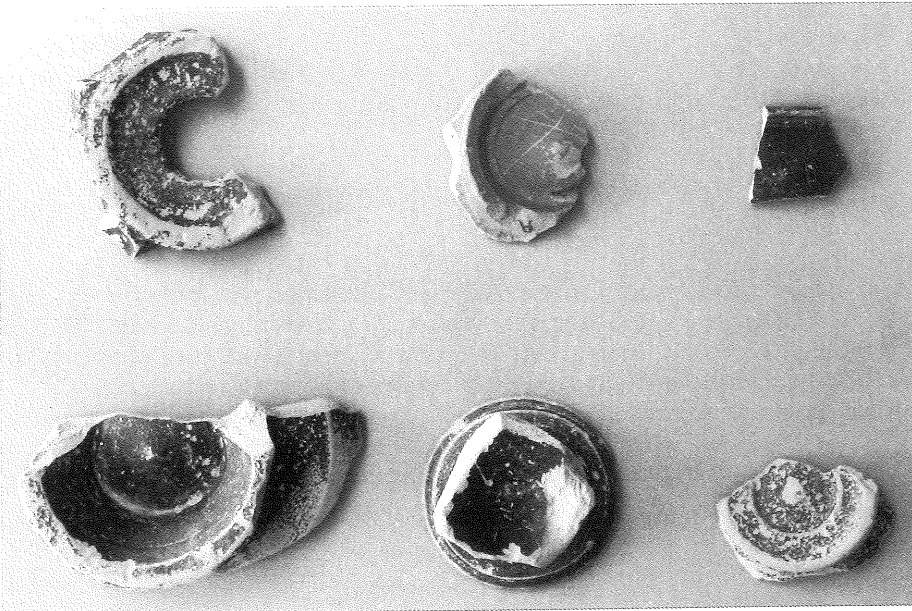

Fig. 9

Fig. 10

ANTİK YUNAN KONUT YAZINI: KAYNAKLAR, SORUNLAR ve YENİ YAKLAŞIMLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Lale ÖZGENEL*

Abstract

The Literature on Ancient Greek Domestic Architecture: an Evaluation of Sources, Problems and New Approaches

Many scholars described and discussed ancient Greek domestic architecture in reference to a gender based model. This paper addresses the problems inherent in this model by looking at the written accounts in a critical perspective. The themes addressed include 'the formation of the gender based model (male/female opposition)', 'a brief critical overview of the association between Greek house and gender', and 'rethinking the literature of ancient Greek house'. In conclusion it is suggested that the ancient Greek house can also be studied in reference to some other perspectives based on concepts such as 'privacy' and/or 'private sphere' by using more concrete data provided by the architectural evidence.

Keywords: ancient Greek house, literature on ancient Greek house, gender, privacy.

Özet

Antik Yunan konut mimarisi pek çok araştırmacı tarafından cinsiyet odaklı bir model üzerinden tariflenmiş ve tartışılmıştır. Bu makalede, bu modelin içerdiği problemler yazılı kaynakların eleştirel bir çerçevesi kapsamında ele alınmaktadır. Makalede ele alınan temalar içerisinde, 'cinsiyet odaklı modelin oluşumu (kadın/erkek karşıtlığı)', 'Yunan konutu ve cinsiyet eşleştirmesi üzerine kısa bir değerlendirme' ve 'antik Yunan konut yazınının yeniden düşünülmesi' vardır. Sonuç kısmında, mimari bulguların sunduğu daha somut verilerin kullanılmasıyla antik

* Yrd. Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Mimarlık Tarihi Programı, 06531 Ankara / TÜRKİYE.

Yunan konutunun 'mahremiyet' ve/veya 'özel alan' gibi başka kavramlara dayalı çerçevelerde de tartışılabileceği önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: antik Yunan konutu, antik Yunan konut yazını, cinsiyet, mahremiyet.

I. Giriş

Eskiçağ'dan günümüze korunagelmiş ve detaylı incelenmiş azımsanmayacak sayıda konut seçkisi, arkeolojik bulgu ve yazılı metin konut tarihi çalışmaları ve yazını için yeterince zengin ve karşılaştırılabilir bir bilgi kümesi oluşturur. Eskiçağ konut çalışmaları alanında yapılan güncel araştırmalar da sadece Yunan değil Roma dönemi konut mimarisini de, mekan ve buluntu tariflemenin ötesine taşımış ve mekan tasarımı ve kullanımına kavramsal ve çok boyutlu bir bakış açısı ile yaklaşmanın getirdiği yorumsal zenginliği ortaya koymuştur¹. Ancak Antikçağ konut yazını ve özellikle de Antik Yunan dönemi konut yazınının oluşumunda ve gelişiminde oldukça uzun bir süre tek odaklı bir yorum egemen olmuştur. Bu yorum 'cinsiyet' temalı bir modelin etrafında şekillenmiştir. Bu model sadece tek bir kavram üzerinden şekillendiğinden pek çok çalışmada üretilen bilgi belirli sınırlar içinde ve neredeyse birbirini tekrar eder düzeyde kalmıştır. Bu çalışmada Antik Yunan dönemi konut mimarisi yazını üzerinden bu dönemin konut mimarisi ve kullanımına ilişkin 'cinsiyet odaklı' yaklaşımların eleştirel bir değerlendirmesi yapılacak, mevcut problemleri kısaca örneklenecek ve bu konu hakkında üretilebilecek farklı kavramsal yaklaşımların, mimari verilerin ışığında getirebileceği yorumsal zenginliğin konut tarihi çalışmaları bakımından sunacağı potansiyel tartışılacaktır.

II. Antik Yunan Konut Yazınının Oluşumu: Kadın / Erkek Karşıtlığı ya da Cinsiyet Modeli

Antik Yunan konutu üzerine neredeyse bir yüzyıl yıldır araştırma ve yayın yapılmaktadır. Bu yüzyıllık yazının oluşum ve gelişim sürecini iki temel bakış açısı şekillendirmiştir. Birincisi ve daha eski olanı antik metinlerde betimlenen konut ve gündelik yaşam pratiklerini arkeolojik kanıtlarla

¹ Antik dönem kadın ve cinsiyet çalışmaları da benzer bir ivme ile son yirmi yılda artış ve gelişme göstermiştir. Antik Yunan dönemi üzerine kısa bir değerlendirme için bakınız Katz 1995.

eşleştirme yaklaşımıdır². Egemenliğini yaklaşık olarak son yirmi yıla kadar sürdürmüş olan bu yaklaşım antik Yunan konut tarih yazınına neredeyse bir standardizasyon yerleştirmiş ve yer, zaman, mimari ve kullanıcı gibi pek çok belirleyici etmeden bağımsız bir söylem ortaya koymuştur. Bu söylemde neredeyse tümü cinsiyet kavramı üzerine odaklanmış standard tanımlar ve saptamalar vardır (Tablo 1)³:

1. Konut özel, kent kamusalıdır.
2. Konut kadınların, kent erkeklerin mekanıdır; kadınlar yüksek duvarlar ile çevrelenmiş ve dışarı açılımı en aza indirgenmiş konutta nerede ise tecrit edilmişlerdir; sokak ve kamusal alanlarda görülmezler.
3. Kadın 'özel alan'ın idarecisidir, yani ev ve çocukların bakımından sorumludur; çocukların eğitimini sağlar; ev ekonomisini düzenler, örneğin evde dokuma yapar, erzağın depolanması ve ekonomik kullanılması sağlar ve ev işleri ile kölelerin çalışmalarını düzenler ve denetler⁴.
4. Konutta kullanımı farklılaşmış mekanlar vardır; aile bireylerinin bir araya geldiği ve ocak içeren bir yaşama mekanı (oikos) vardır; sadece kadınların kullanımına ayrılmış olan mekan/lar (gynaikonitis) vardır; sadece erkek bireylerin erkek misafirlerini ağırladıkları ve hane kadınlarının içeri alınmadığı ziyafet odası (andronitis) vardır.

Antikçağ konut yazınının, yukarıda sıralanan 'cinsiyet' odaklı saptamalar üzerine kurgulanmasına yol açan aslında içinde konut betimlemeleri olan az sayıdaki eski metinden yapılan bir kaç paragraflık çevirilerdir

² Özellikle de kuzey Yunanistan'da bulunan Olynthus antik kentinin kazılarında ortaya çıkarılan yoğun ve birbirine neredeyse özdeş konutlardan oluşan doku bu eşleştirmenin arkeolojik ayağını oluşturmuştur. Olynthus antik kenti konutları için bakınız Cahill 2002.

³ Goldberg 1999, Yunan konut yazınının içerdiği problemleri kısaca şöyle sıralamaktadır: vurgunun tamamen kadın-erkek karşıtlığının önemi ve bu karşıtlığın haneye etkisi üzerinde olması; antik metinlerin öne çıkarılması ve arkeolojik verilerin önemli ve değerli olabileceğinin göz önüne alınmaması; cinsiyet rolleri tanımlamak ve arkasından sadece cinsiyet zıtlığını belgeleyen örneklere referans vererek döngüsel bir yaklaşım yaratmak; yazılı metinlerin toplumsal olarak üretildiğini ve belirli bir sınıf ve cinsiyetin ideallerini ve normlarını yansıttığını göz önüne almamak; kültürel ve fiziksel sınırların ve tanımların nasıl ele alındığını ve değerlendirildiğini çok önemsememek ve kadınların da homojen bir toplumsal sınıf olmadığını dikkate almamak.

⁴ Kadınların yaptıkları (ve aslında yapamadıkları) işler ve sorumluluk alanları hakkında bir örnek olarak bakınız Pomeroy 1975, 71-73.

(Tablo 2)⁵. Antik metinlerin hem nesnel kaynaklar olarak değerlendirildiği durumlarda ve hem de bu metinlerden içeriği, yani bağlamı gözardı edilerek çıkarılmış paragrafların tekil, bağımsız ve konut odaklı bilgi kümeleri olarak alındığı ve algılandığı durumlarda bu tarz klişelerin oluşması doğaldır. Ayrıca, bu metinlerin çoğunlukla Klasik dönem Atina kent-devleti üzerine yoğunlaştığı, genel değil bazı özel durumları aktardığı ya da olanı ve gerçeği değil de olması bekleneni ve toplumsal bir ideali yansıtmış olabileceği, yani son derece öznel olabileceği de çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Farklı metin türlerinde rastlanan kadınlara ilişkin hükümlerin hep erkekler tarafından yazılmış olması, yani kadınların kendileri, başka kadınlar veya erkekler hakkındaki görüşlerinin, benzer kapsamda, yazılı bir biçimde olmayışı (ya da günümüze ulaşmamış olması) da yine dikkate alınmamıştır⁶. Farklı metin türlerinde de erkek yazarların egemenliği ve bakış açısı vardır. Örneğin, Yunan trajedilerini kaleme almış olan erkek yazarlar kadınları toplumdan ayrı ve farklı olarak gösterirler⁷. Güvenilmez, mantıksız, zayıf ve ürkütücü varlıklar olarak betimlerler. Onlar için kadınlar, erkeklerin düzenini, yaşamını ve saflığını yokeden bireylerdir⁸. Benzer bir durum mitolojide de söz konusudur. Mitolojide kadınlar ‘vahşi’ ve ‘kutsal’ ile özdeşleştirilir ve uygarlığın düzenli dünyasının dışında kalan varlıklar olarak görülürler. İlginçtir ki aynı yazarlar bir taraftan da kadınları, hayatın en gerekli güçleri olan dağlar, ormanlar, ırmaklar, kaynaklar ve çeşmelerle de özdeşleştirirler⁹. Bu çelişkili bağlamlarda kadınlar hem

⁵ Bu metinler daha çok beşinci ve dördüncü yüzyıllarda kaleme alınmışlardır: bunlardan hatip Lysias'ın (1. 9-10) metni bir dava kapsamında yazılmıştır, bu metnin ev ile ilgili olan kısmının çevirisi ve yorumlar için bakınız Morgan 1982; ayrıca Lysias (3.6). Bir diğer antik kaynak Xenophon'un (Oeconomicus 9. 2-11) bir kırsal konutun betimlemesini içeren metnidir. Romalı yazar Vitruvius'un (6.7) M.Ö. birinci yüzyılda yazdığı 'Mimarlık Üzerine On Kitap' adlı eserinde de Yunan konutu hakkında bir kısım vardır. Bunlardan başka bir de içinde gynaikonitis, yani kadınlar kısmı (haremlilik) kelimesi geçen metinler vardır (örneğin Aristophanes'in Thesmophoriazeusai (414-17) adlı komedisi). Bu metinler hakkında ayrıca bakınız Cahill 2002, 148-153.

⁶ Az sayıdaki kadın şair ve yazarın kaleme aldığı eserlerde bu konulara yönelik bir içerik yoktur, bakınız not 19.

⁷ Helenistik dönem öncesi trajedi ve komedilerde betimlenen kadınlar hakkında kısa bir örnekleme için bakınız Cantarella 1987, 63-71.

⁸ Örnekler için bakınız Lefkowitz – Fant 1992, 28-29; Pomeroy 1975, 93-119.

⁹ Padel 1993, 16. Padel klasik dönem edebiyatında kadın vücudu ve aklının hırs ve şeytani etkileşime nasıl daha açık olduğunu örnekler. Buna göre kadınlar iblislerin sahiplenmesine daha yatkındırlar ve 'iç / dış' ve 'karanlık / aydınlık' arasındaki trajik zıtlıkta 'içliği' ve 'görünmeyeni' temsil ederler.

hayatın 'kötü' taraflarıyla eşleştirilmiş hem de uygarlığın sürekliliğinin 'koruyucuları' olarak görülmüşlerdir¹⁰.

III. Eleştirel bir Okuma Eşliğinde Yunan Konutu ve Cinsiyet Teması

Antik Yunan konut çalışmalarını özellikle son yirmi yıldır şekillendiren ikinci yaklaşım ise bir metinsel ve arkeolojik eşleştirme ya da metinlerin arkeolojik karşılıklarını bulma modeli değildir. Farklı kanıt ve veri türlerinin, ama özellikle de arkeolojik verilerin, bağlamsal ve eleştirel bir okumasını ve birlikte değerlendirilmesini benimser¹¹. Dolayısıyla birinci yaklaşım gibi tek yönlü bir okuma değil çok yönlü bir okuma içerir. Bu okuma metinler, figürlü kap ve mezar steli betimlemeleri, objeler ve mimari bulguların bir arada değerlendirilmesini, diğer bir deyişle herhangi bir kanıt grubunun, örneğin metinlerin, baskın olma ve referans bilgi sunma rolünü üstlenmesini ve bundan doğacak yanlış ve tek bakış açılı yorumlamaları en aza indirir ya da olanak vermez¹². Böyle bir yaklaşım antik dünya gibi bizden zamansal olarak çok uzak olan dönemlerin konut ve yaşam pratiklerinden bazılarını günümüz pratik ve geleneklerine tezat, dolayısıyla olumsuz bir tonlama ile betimlemek yerine daha yakın tarihsel dönemleri çalışırken (örneğin endüstri devrimi) benimsediğimiz kavramsal ve bağlamsal çerçevelerde inceleyebilme ve anlayabilme olanağı sağlar.

Bu yaklaşım çerçevesinde şekillenen güncel çalışmalarda Antik Yunan konutunun sadece 'cinsiyet' odaklı olarak incelenmesinin yeterli olamayacağı sıklıkla ortaya konmuştur. Yukarda listelenen ve neredeyse birer mutlak doğru olarak algılanmış cinsiyet odaklı saptamaların pek çoğunun, bu ikinci yaklaşım modeli kapsamında ve gündelik hayat pratikleri çerçevesinde yeniden düşünüldüğünde, geçerli olması olanaklı değildir. Farklı metinler, mimari bulgular ve figürlü kap betimlemeleri ile birlikte incelendiğinde ve değerlendirildiğinde de bu saptamaların pek çok durum için gerçeği yansıtamayacağı ortaya çıkar. Bunları kısaca örnekleyebiliriz:

¹⁰ Gould 1980, 57.

¹¹ Bu yaklaşıma örnek olarak bakınız Cahill 2002; Nevett 1999, 1995 ve 1994.

¹² Figürlü kaplarda betimlenen kadınlar için bakınız Havelock 1982. Atina figürlü kaplarında betimlenen kadınlar için bakınız Williams 1993.

1. Kent = Kamusal / Konut = Özel 13

Buna göre öncelikle, konut sadece özel değil aynı zamanda da kamusalıdır. Çeşitli amaçlarla konutu ziyaret eden ve belirli mekanlarını kullanan ziyaretçiler vardır. Sözgelimi iş konuttan çıkarılmamış olduğundan pek çok zenaatkar üretimini ve satışını konutundaki işliğinden yapardı; içinde işlik ve dükkan gibi mekanlar barındıran konutların avluları alışveriş yapmaya gelen erkek ve kadın müşteriler tarafından kullanılırdı; üretimin evin merkezinde yani avluda ya da avlu etrafındaki mekanlarda yapıldığını gösteren örnekler de vardır¹⁴. İş bağlantıları, politik konular ve eğlence de konut içinde gerçekleşirdi¹⁵. Hane sahibinin düzenlediği eğlenceli yemek ve içki davetlerine katılan erkek ziyaretçiler de ziyafet odasına ulaşmadan önce avlu ve etrafındaki mekanları görebilir, eğer ziyafet odası girişten uzak konumlanmış ise, avludan ve/veya portikolardan geçmek durumunda kalırlardı¹⁶. Kent de sadece kamusal değildi. Örneğin her kent için olmasa bile, sadece bir kullanıcı grubunun özel kullanımına ayrılmış kamusal yapıların varlığı bilinmektedir ki buralara sadece kadınlar değil pek çok erkek de giremezdi¹⁷.

¹³ 'Kamusal' ve 'özel' günümüzde olduğu gibi Antik Yunan da da değişken ve göreceli kavramlardı. Bu konunun Klasik dönem bağlamında detaylı bir tartışması için bakınız Humphreys 1983, 22-32; Cohen 1991, 70-132.

¹⁴ Örneğin Olynthus'daki evlerde üretim (tarımsal, balıkçılık, dokuma, taş işçiliği, heykel, figürin ve silah üretimi vb.) ve ticaret yapıldığı arkeolojik olarak belgelenmiştir, bakınız Cahill 2002, s. 238-264. Buradaki bazı konutlarda satışın sokağa bakan dükkan/odalarda gerçekleştiğine, yani özel yaşam alanlarının, kamusal satış ve ticaret alanlarından ayrıldığına dair bazı örnekler de vardır. Ancak yine de, özellikle Klasik döneme tarihlenen antik Yunan konutlarının fazla büyük olmadığı, en azından giriş katının büyük bir bölümünün avlu ile birlikte mutfak ve depolama gibi hanenin kullanımına ait mekanlardan oluştuğu ve dolayısıyla her konutta, haneden bağımsız, sokağa açılan ve dükkan olarak kullanılabilen, ayrı bir kapısı ya da penceresi olan mekanları içerecek yeterli bir alan bulunmayacağını da göz önünde tutmak gerekir. Dolayısıyla da üretimin ve satışın her durumda birbirinden ayrılmadığı ve üretimin yapıldığı avlu ya da avlu etrafındaki odalarda satışın da gerçekleşmiş olması kuvvetli bir olasılıktır.

¹⁵ Goldberg 1999, 155. Konut içi üretim için ayrıca bakınız Jameson 1990, 102-103.

¹⁶ Her içki ve yemek seansı için bir eğlence düzenlenmiş olduğunu varsaymak belki doğru olmaz ancak hanenin varlık düzeyi, ziyaretçilerin sayısı ve statüsü, yani davetin bağlamına göre farklı eğlence türlerinin (dans, müzik ve şiir, hikaye vb. dinleti) tertip edildiği bilinmektedir, Pellizer 1990; Fehr 1990; Lissarrague 1990.

¹⁷ Örnek olarak Atina agorası'ndaki Prytaneion'u sadece, bu mekanda devlet bütçesinden yemek yeme hakkını aile yoluyla elde etmiş erkek vatandaşlar ve yine yüksek sosyal konuma sahip erkek vatandaşlar, yani kentin 'elit' ailelerinden gelen erkekler kullanabilirdi, Steiner 2002, 348.

2. Konut = Kadın / Kent = Erkek

Konut sıklıkla yazıldığı gibi kadınların değil erkekler dahil tüm aile bireylerinin mekanıdır. Kadınlar gibi erkekler de konutta ziyaretçi ağırlar ve zaman geçirir, dahası iş yapardı. Kent de erkeklerin mekanı değil kadınlar dahil tüm kentlilerin mekanıydı. Örneğin festivallere, şenliklere, cenaze ve düğün alaylarına katılan, ebe, süt annesi ve terzi olarak evleri ziyaret eden, tarlalara çalışmaya ve ürün kaldırmaya giden, hapishanedeki yakınlarını görmeye giden, alışverişe, terziye ve falcıya giden kadınlar sokaklardan ve meydanlardan geçer, su almaya ve çamaşır yıkamaya giden kadınlar çeşmelerde sohbet eder, mallarını satmak isteyen kadınlar dükkanlarda çalışır ve dansçı, çalgıcı ve oyuncu kadınlar da kenti eğlendirirdi¹⁸. Dahası sayıları oldukça az olmakla beraber kadın şair ve sanatçıların da profesyonel olarak edebiyat ve sanat alanlarında faaliyet gösterdiği ve tanındığı bilinmektedir¹⁹.

Antik Yunan dünyasında kadın aslında güçlü bir kent imgesiydi. Artemis, Hestia ve Athena gibi tanrıçaların heykelleri kenti ve kamusal yapıları süsler ve 'korurdu'²⁰. Bunlardan Athena, en büyük ve güçlü kent-devleti olan Atina'yı en kötü düşmanlara karşı korumuş ve gözetmiştir. Hem güzel hem de kuvvetli ve akıllıdır. Hestia'nın da üstlendiği önemli roller vardır. Plato, 'sabit ve taşınamaz iç'in (iç mekanın) tanrıçası olan Hestia'yı etrafında diğer tanrıların döndüğü evrenin merkezine yerleştirir. Konut bağlamında da Hestia hanenin merkezini yani evliliği, evin içini ve ocağı temsil eder²¹.

Parthenon doğu frizinde de gösterildiği gibi kadınlar ve erkekler Panathenik festivale birlikte katılırlardı; geçitin başında da genç kızlar yer alırdı²². Kadınların kendilerine özgü dini festivalleri, kültürleri ve ritüelleri de

¹⁸ Cohen 1989, 7-9; Pomeroy 1975, 71-73, 80; Lacey 1968, 168, 170-172.

¹⁹ Helenistik dönemde kadınların politik, yasal ve toplumsal alanlarda daha faal oldukları ve haklarında bilgi edinebileceğimiz daha fazla metin olduğu görülmektedir, Cantarella 1987, 90-98; Pomeroy 1975, 120-148. Örneğin bu dönemde faaliyet gösterdiği bilinen kadın sanatçılar için bakınız Kampen 1975. Ayrıca duvar boyama işi yapan kadın resamlara ilişkin bir referans için bakınız Fantham vd. 1994, 168. Kadın yazarlar için bakınız McIntosh Snyder 1991, 1-19; Skinner 1991, 20-47.

²⁰ Athena ve Artemis için bakınız Havelock 1982, 46-48.

²¹ Antik Yunan konut kültürleri hakkında kısa bilgi için bakınız Jameson 1990, 104-105. Hestia için bakınız Mitolojiler Sözlüğü cilt 1, 411-12.

²² Pomeroy 1975, 75-76.

vardı²³. Örneğin bunlardan Thesmophoria'ya sadece evli kadınlar katılır ve kendilerini üç gün süresince Pynx'in yakınında yer alan Demeter kutsal alanına kapatırlardı. Bu üç gün boyunca agora'da yürütülen tüm kamusal işlerin durdurulmasından kadın festivali Thesmophoria'nın kent için önemli bir etkinlik olduğu anlaşılır²⁴.

3. Kadın = Konut İdaresi + Çocuk Bakımı

Kadınların konut idaresi ve ekonomisinden ve çocuk yetiştirmekten sorumlu olmaları durumu, eski ve modern pek çok toplumda olduğu gibi, doğal bir beklenti olarak görülebilir. Yazılı ve görsel kaynakların sunduğu betimlemelerde, kadınların konut idaresi kapsamında sorumlu olduğu alanlar temizlik (su taşıma, çamaşır yıkama vb.), mutfak ile ilişkili işler (yemek hazırlama ve pişirme, erzak depolama vb.) ve dokuma üretimi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak göz önüne alınması gereken önemli bir nokta, bu işlerin her hanede bizzat evin hanımı tarafından ya da kadınlar tarafından yapılmadığıdır. Pek çok hanede evin tüm işlerini yapmak üzere erkek ve kadın köleler barındırılmıştır²⁵. Yani gelir düzeyi düşük hanelerde kadınların kendisi iş yaparken varlıklı hanelerde ev işleri evin hanımının katılımı ve/veya gözetiminde başka kadınlara ya da erkeklere yaptırılmıştır. Dolayısıyla hanenin işleyişini ilgilendiren sorumluluk alanları aslında konutta barınan, özgür veya köle, tüm üyeler tarafından paylaşılmıştır. Ancak kadınların, evin hanımı sıfatıyla bireysel olarak sorumlu oldukları varsayılan önemli alanlardan biri erzak denetimi ve kullanımı olmuş olmalıdır²⁶. Tahıl ve benzeri kuru erzağın depolanması ve idareli kullanılması, geçim ve ekonominin büyük ölçüde tarımsal üretime dayalı

²³ Bu festivaller hakkında bakınız; Foxhall 1995.

²⁴ Bu festival hakkında yazılı bilgi azdır, bakınız; Fantham vd. 1994, 87; Pomeroy 1975, 77-78; Foxhall 1995, 102-103. Bir diğer kadın festivali olan Dionysus ritüelleri hakkında ise daha çok metinler ve figürlü kaplardaki betimlemeler bilgi verir. Bunlara göre Dionysus festivali daha çok günlük yaşamın yükümlülüklerinden kısa süreli bir kurtulma ve özgürlük olarak görülmüştür. Geç beşinci yüzyılda Adonis ve Haloa adlı iki kadın festivali daha ortaya çıkmıştır, bakınız; Fantham vd. 1994, 91-93; Foxhall 1995, 103-104.

²⁵ Lysias (1.6.14), mütevazi bir yaşam standardına sahip Euphiletos'un başına gelen olayları betimlediği öyküsünde, beş-altı odalı ve iki katlı olan küçük evde biri yaşlı, biri genç iki kadın kölenin çalıştığından bahseder. Bir başka hane sahibi olan Aeschines (Epist. 12.11) ise sadece yedi kölesi olmasını bir yoksulluk belirtisi olarak yansıtır.

²⁶ Erzak ve kölelerin denetiminden kadınların sorumlu tutulduğuna ilişkin saptama için sıklıkla verilen antik referans Xenophon (Oeconomicus 7. 30) dur.

olduğu antik Yunan'da olası verimsiz ve kurak yılları sorunsuz geçirmek için bir gerekliliktir²⁷.

Kadınların konut içinde, sadece tüketim ile değil üretim ile de ilgilendikleri yine sıklıkla dile getirilen bir inanıştır. Buna göre, kadınlar konutta dokuma üretirler ve konut ekonomisine bu yönden katkıda bulunurlardı. Ancak yine, bu üretimin evin hanımı ya da kızları tarafından mı, köleler tarafından mı yoksa birlikte mi yapıldığını ya da her hanenin böyle bir üretimle uğraşıp uğraşmadığını bilmek ya da genellemek olası değildir. Ancak dokuma yapıldığı belgelenen durumlar için, üretimin hem hane halkının kişisel kullanımını hem de satış yapmak amacıyla gerçekleştirilmiş olduğu düşünülebilir; bazı örneklerde hanenin kendisine yetecek miktarda dokumadan çok daha fazlasını üretebileceğini gösteren birden fazla dokuma tezgahının varlığı belgelenmiştir²⁸. Ancak yine de kazılarda ortaya çıkarılan dokuma tezgahı ağırlıkları en azından Olynthus gibi daha iyi bilinen kentlerdeki bazı konutlarda dokuma üretildiğini gösterse bile farklı bölgelerde ve kentlerde ortaya çıkarılmış onlarca konutta dokuma yapıldığına dair arkeolojik bir kanıt bulunamamıştır.

Antik Yunan döneminde çocuk yetiştirmek ise, yine pek çok eski ve modern toplumda olduğu gibi kadınların görevi olmuştur. Ancak tüm çocukların sadece anneleri tarafından büyütüldüğü ve yetiştirildiği düşünülmemelidir. Birden fazla köle sahibi olan hanelerde bu kölelerden bir tanesinin ya da dadılık yapmak üzere özel olarak alınmış bir kölenin çocukları yetiştirmek üzere görevlendirilmesi beklenmedik bir durum değildir. Bu bağlamda diğer hane içi sorumluluk alanlarında olduğu gibi pek çok ailede çocuk yetiştirmek sadece hanenin hanımının tek başına üstlendiği bir iş olmamıştır.

4. Farklılaşmış Mekanlar:

Aile Odası (Oikos), Kadınlar Kısmı (Haremlik / Gynaikonitis)
ve Erkekler Kısmı (Selamlık / Ziyafet Odası / Andronitis)

Antik Yunan konutunun mekansal betimlemesini yapan pek çok çalışmada içinde bir ocak düzeneği bulunan büyücek bir mekan aile odası olarak

²⁷ Erzak depolanması için bakınız Cahill 2002, 226-235.

²⁸ Cahill 2002, 250-252.

(oikos) tariflenir²⁹. Ancak Atina dahil, bilinen pek çok konuttan yalnızca çok azında böyle sabit ocaklar ya da düzenekler bulunmuştur; pişmiş toprak ya da madeni taşınabilir ocaklar sayıca sabit ocaklardan ve ocak düzeneklerinden çok daha fazladır³⁰. Ayrıca, merkezi avlulu bir yapıda avlu ve portikolar, aydınlık ve havadar olmaları nedeniyle, aile bireylerinin gün boyu bir araya gelmesi ya da birbirlerini görmesi bakımından çekici ve uygun yerlerdir. Dolayısıyla pratik nedenler düşünüldüğünde, ailenin sadece loş bir mekanda bulunduğu, bir araya geldiği, iş yaptığı ya da oturduğuna ilişkin kesin bir saptama yapmak doğru olmaz. Ayrıca, konutun büyük bir odası yaşam mekanı olarak kullanılmış olsa bile bu mekânın hangi aile bireyleri tarafından nasıl ve ne amaçla/amaçlarla kullanılmış olduğunu bilmek de olası değildir.

Yunan konut mimarisi ve kullanımı hakkında bilinen en yaygın kanı ise kadınların günlük yaşamlarını kendi kullanımlarına ayrılmış mekânlarda geçirdikleridir. Buna göre evin içinde diğer mekânlardan kapılarla ayrılmış ayrı bir 'haremlik' bölümü vardır³¹. Ancak bu kısmın konutun neresinde konumlandığı, nasıl ulaşıldığı ve nasıl bir mekân ya da mekânlardan grubundan oluştuğu konusunda kesin ve açık bilgiler içeren metinler ya da görsel imgeler yoktur³². Kadınların ve çocukların resmedildiği bazı figürlü kap betimlemelerinde, sürgülü olarak resmedilmiş kapılar görülmele birlikte, bu kapıların aslında sadece bir iç mekânı tariflemek için mi yoksa özellikle bu mekânın bir 'kadınlar kısmı' olduğunu anlatmak için mi resmedildiği anlaşılamamaktadır çünkü konusu ne olursa olsun figürlü kap betimlemelerinde standard, tek bir kapı tipi (perçinli ve sürgülü) görülür. Kazılarda ortaya çıkarılan taş eşikler, Yunan konutlarında pek çok mekânın kapısının olduğunu gösterir ancak bu kapıların mekânının kullanımına göre farklı tasarlanıp tasarlanmadığını bilmek mümkün değildir.

²⁹ 'Oikos' kelimesinin çeşitli anlamları vardır. Antik Yunan metinlerinde mülk, konut ve aile anlamında kullanılmıştır. Arkeologlar aynı kelimeyi, içinde ocak olan ve aile odası olarak tanımladıkları mekânı tarif etmek için de kullanmışlardır. Oikos'un anlamları için bakınız; Nevett 1999, 4-20; MacDowell 1989.

³⁰ Jameson 1990, 98.

³¹ Walker 1993, Yunan konutlarında haremlik ve selamlık bölümleri olduğundan bahsetmekle kalmaz, ele aldığı birkaç evi günümüz İslam dünyasından seçtiği az sayıdaki örnek ile de kıyaslar.

³² Nevett 1995, 373; Nevett 1999, 19-20, 71, Klasik dönem Yunan konutlarının giriş katında haremlik olduğuna dair bir arkeolojik bulgunun olmadığını belirtir. Sadece Lysias (1. 9-10), Euphiletos'un evini anlatırken, evin üst katının haremlik olarak kullanıldığından bahseder. Haremlüğün tanımı, yeri ve kullanımı konusundaki problemler hakkında bakınız; Goldberg 1999, 149-151.

Benzer bir belirsizlik 'haremlik' bölümünün konumunda da ortaya çıkmaktadır. Avlulu bir plan tipinde mekanları ayrıştırmanın ya da tecrit etmenin yolu onları avludan ötelemek yani araya farklı mekanlar yerleştirerek uzaklaştırmak ve ayrıştırmaktır. Ancak bilinen konutların pek azında ikinci avlu, hol, koridor gibi konutun bir bölümünü diğerinden ayıracak ara mekanlar ya da mimari düzenlemeler vardır. Dolayısıyla kadınlarla erkekleri birbirinden fiziki olarak ayıracak mekansal uygulamalar yaygın değil nadirdir. Ayrıca konutun merkezi bir avlunun etrafında şekillendiği örneklerde mekanlara ulaşım tek bir noktadan ve eşit bir dağılım şeması ile olur. Farklı dolaşım şemaları ve keskin mekansal ayrımlar ancak iki avlulu veya birden fazla girişli planlama modelinde, ki bunlar çok büyük ve sık görülmeyen örneklerdir (örneğin Helenistik dönem konutları ve sarayları), söz konusudur. Ancak bu evlerde bile avlular kadınlar ve erkekleri değil, kamusal ve kamusal olmayanı (özel) ya da kölelerle köle olmayanları ayırmak için de planlanmış olabilir. Haremlüğün neden ve nasıl kullanıldığı da belirsizdir. Avlu odaklı bir planlaması olan Yunan konutlarında hem kadınlar ve hem de erkeklerin günlük işlerinin en azından bir kısmını loş odalarda değil de avluya açık cephesi olan odalarda, avluyu çevreleyen portikoların altında ya da avluda, kısaca aydınlık ve havadar mekanlarda yapmış olmaları olasıdır. Ancak, eğer eşlerin ayrı mekanlarda yattıkları varsayılırsa, 'haremlik' de kadınların 'yatma mekanı' olarak işlev görmüş olabilir; bebek bakımı da aynı odada gerçekleşmiş olabilir. Ancak bu durum bile kadınların ve çocukların günün tamamını bu oda/larda geçirdiklerini öngörmez ya da bu odaların girilmesi mahrem yerler olduğu anlamına gelmez. Kadınlara özgü bir faaliyet olarak anlatılan dokuma üretiminin, eğer böyle bir mekan var idiyse, 'kadınlar kısmı'nda yapılmış olduğu düşünülebilir. Ancak dokuma tezgahı ağırlıkları, bilinen konutlarda (örneğin Olynthus'da) tek bir mekanda değil, birbirinden çok farklı mekanlarda (örneğin avluda, holde, farklı odalarda) bulunmuştur³³.

Erkeklerin kendi kullarımlarına ayrılmış mekanları olduğuna ilişkin saptamada ise doğruluk payı vardır. Yunan konutlarında, hem yatmak ve dinlenmek ve hem de yemek yemek için kullanılmış bir mobilya olan yatakların duvarlar boyunca ve odayı sarmalayacak şekilde yerleştirilmesine

³³ Antik metinlerde, dokumanın çok farklı mekanlarda yapıldığı görülür (ikinci katta bir oda, en dip oda ya da giriş katında açık bir oda gibi), bakınız; Cahill 2002, 169-179.

olanak sağlayan ve özenli yapılmış (bazı durumlarda mozaik ile bezeli) bir yer döşemesine sahip mekanlar vardır. Antik metinlerde bahsedilen içki içme şöenleri de erkekler arasında ve yataklara uzanarak yapıldığından böyle bir tefrişe olanak sağlayan bir mekanın da ziyafet odası olarak tariflenmesi olasıdır³⁴. Ancak bu mekanın sadece erkeklerin kullanımına ayrılmış olduğunu varsaymak için bir neden yoktur. İçki ve ziyafet şöenlerinin ne zaman başlayacağı önceden bilinebilirdi. Dolayısıyla bu şöenlerin dışında kalan zamanlarda aynı mekanın aile bireyleri tarafından da kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Mobilyaların günümüzdeki kadar çeşitlenmediği ve 'yatak odası', 'yemek odası' gibi fonksiyon gösteren standard mobilya setlerinin oluşmadığı antik dünyada mobilya masa, yatak, tabure, sandalye ve sandık gibi taşınabilir ve bireysel mobilyalardan oluşmuştur. Bu nedenle aslında tüm mekanlar tek fonksiyonlu değil çok amaçlı kullanılmış olabilirdi³⁵. Ziyafet odaları da günün belirli zamanlarında erkekler ve kalan zamanlarda da diğer aile bireyleri tarafından kullanılabilirdi.

IV. Antik Yunan Konut Yazınına Yeniden Düşünmek

Bu tartışmaların ışığında antik Yunan konutunu yeniden düşündüğümüzde elde edilen verilerin iki farklı tip bilgi kümesinden geldiğini ve dolayısıyla da değişik kapsamlarda kullanılması ve ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Birinci kümede mimari ve mekan kullanımı hakkında mevcut verilerin ortaya koyduğu somut bilgiler vardır. Örneğin:

- büyüklük (evin en azından taban alanı metrekaresi ve bazı durumlarda duvar tekniğine -örgü biçimi ve/veya kalınlığına- bakarak olması bir ikinci katın olup olmadığı),
- sokak kapılarının konumu ve sayısı (giriş, dolaşım ve ulaşım alternatifleri, kontrolü)
- avlu, hol, koridor gibi dolaşım düzenleyici ara mekanlar (mekansal ayrımlar ya da sokak kapılarına ve/veya bazı oda gruplarına göre mekansal öteleme olup olmadığı)

³⁴ Ziyafet ve içki içme mekanlarının mimarisi için bakınız Berquist, 1994. Örnekler için bakınız Walter-Karydi 1998, 5-32. Mevcut konut seçkisi içinde ancak bir kısım evde andronitis izlenimi verecek şekilde düzenlenmiş ve bezenmiş mekanlar bulunmuştur. Dolayısıyla andronitis ya da selamlığın konumu ve kullanımı da, haremlik kadar olmasa bile, belirsizlikler içermektedir. Goldberg 1999, 152-153.

³⁵ Nevett 1999, 37.

- odaların mimari niteliği (konumlarına, büyüklüklerine, ön/yan/arka bir mekan ile kullanım birlikteliği olup olmadığına, sokak kapılarına göre konumlarına, eşikleri yani kapıları olup olmadığına ve bezeme içerip içermediklerine bakarak olası bir mekan sıralaması ve hiyerarşisi)

gibi veriler arkeolojik olarak belgelenebilir somut bilgi sunarlar. İkinci kümede ise figürlü kaplardaki görsel betimlemelerin, metinlerin ve diğer arkeolojik objelerin sunduğu göreceli bilgiler vardır³⁶. Bu bilgiler çoğu durumlarda örneklemek ve hatta yorum yapmak için kullanılmaktadır ancak bu eserlerin üretim süreçleri, amaçları, üreticileri ve kullanıcıları hakkındaki belirsizlikler ya da tekeller bu tarz verilerin dikkatle ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu veriler pek çok durumda mutlak doğruları değil de onları üretenlerin ve/veya ısmarlayanların görüşlerini, algılarını ve isteklerini ya da bazı kalıpları ve özel durumları yansıtıyor olabilirler. Örneğin, figürlü kap ressamı farklı sosyal konumlardan ya da bölgelerden gelmiş olsalar dahi farklı içeriği (mitolojik, günlük yaşam) olan betimlemelerde aynı tip mobilyalar, kostümler, mimari elemanlar, hatta tipler kullanmışlardır. Bu tarz arkeolojik objeler ayrıca buldukları konum, sayı ve nitelik bakımından da ele alınmalıdır; objelerin de mobilyalar gibi taşınabilir ve yer değiştirilebilir olduğu unutulmamalıdır. Örneğin dokuma tezgahı ağırlıkları pek çok konutta farklı alanlarda ve değişik sayılarda bulunmuştur. Bu ağırlıklar bir kısım evde odalarda ele geçmişken bazılarında avlu ve hol gibi dolaşım mekanlarında bulunmuştur. Dolayısıyla bu ağırlıklar, pek çok durumda, konutta bir 'kadınlar kısmı' olduğunu kanıtlamak için kullanılamaz; daha ziyade konutta dokuma üretimi yapılmış olduğunu ya da sayıca çoksa, bu üretimin satış için de yapılmış olabileceğine ilişkin ipucu verirler.

Konut anlatımı ve günlük yaşam tasviri içeren metinlerin çoğu daha çok Klasik dönem hakkında, Atina için ve eğitimli ve elit erkek yazarların elinden çıkmış ve yine en azından okuyazar elit bir okuyucu grubu için kaleme alınmıştır. Bu bağlamda bu yazarların anlattıkları da toplumun tüm sosyal katmanlarını bağlayan ve yansıtan, tamamiyle homojen gerçekler olamaz. Burada elit bir tabakanın ait olduğu kültüre kendi entellektüel görüşünden ve değer yargılarından bakarak, o kültürü kendi görmek istediği biçimde ortaya koyması, meşrulaştırması yani bir 'ideal toplum'

³⁶ Figürlü kaplarda resmedilen kadınlar için bakınız; Berard 1989.

durumunu yansıması söz konusu olabilir. Anlatılan bazı durumlar genelleme yapılamayacak kadar bireyseldir, bazılarının ise günlük yaşam pratikleri içerisinde gerçekleşmesi, en azından her zaman için, olası değildir. Bu metinlere odaklanarak üretilen ‘cinsiyet ayırımı’ temalı model de doğal olarak pek çok problemi beraberinde getirmiştir. Dahası Atina için üretilmiş olan bu metinlerdeki konutlar ve mekanlar, Atina dışında kazılmış olan konutlarla ve mekanlarla eşleştirilmiş ve olası coğrafi ve yerel farklılıklar dikkate alınmamıştır. Ancak antik Yunan’daki kent-devletleri birbirlerinden çok farklı yasal düzenlemelere ve toplumsal değerlere sahip olmuşlardır. Örneğin, kadınların mal alıp satma hakkı bölgeye göre farklılık göstermiştir. Atina’da yasalar kadınların mal ve mülk alıp satmasını belirli koşullara bağlar ve mülklerinin kontrolünü bir erkek vasiye bırakırken, Sparta ve Gortyn’de kadınlar daha serbest bir şekilde mülk edinebilir ve mülklerini de kontrol edebilirlerdi³⁷. Konut mimarlığı bakımından da kuzey Yunanistan’daki Olynthus kentinde bulunan ve sayıca çok olmaları bakımından sıklıkla referans verilen konutlar ve örneğin yine Yunanistan’daki Yeni Halos’da ve Anadolu’daki Priene’de kazılmış olan konutlar, avlulu olmaları dışında pek çok bakımdan birbirlerinden farklıdırlar³⁸.

Antik dönem hakkında elimizde bulunan verilerin büyük bir kısmını oluşturan bu ikinci bilgi kümesine elbetteki, bu dünyanın toplumsal dinamiklerini anlama çalışmalarında başvurmak gerekir. Ancak konut ve mekan gibi alanlarda, mimari verilerin kullanımı, bu tarz verilerin daha somut bilgi sunma potansiyeli dikkate alınarak, daha doğru saptamalar ya da daha az önyargılı yorumlar yapılmasını sağlayabilir. Diğer arkeolojik bulgular ile birlikte ele alındığında mimari veriler antik Yunan dönemi konut yazınında farklı yorumlar ve teorik çerçeveler geliştirmeye olanak sağlar. Örneğin tamamiyle cinsiyet odaklı olmayan yaklaşımlar yapılabilir. Bu yeni okumalarda artık kent/konut, kadın/erkek, kadınlar/erkekler mekanı gibi birbirlerini tanımlayan ve tamamlayan zıtlıklar üzerinden değil de konutun Antik Yunan dünyasında nasıl anlamlandırılmış, şekillendirilmiş ve kullanılmış olabileceğine ilişkin farklı kavramsal ve kuramsal bakış açıları kullanılabilir. Böylelikle Antik Yunan konut seçkisini, karşılaştırılabilir

³⁷ Pomeroy 1975, 73; Lacey 1968, 138-139, 215-216; Schaps 1998, 170-171.

³⁸ Örnek olarak, Olynthus için bakınız; Cahill 2002, 74- 147; Yeni Halos için bakınız; Haagsma 2003; Priene için bakınız; Schede 1964, 97-107; Özgenel 2001; Özgenel 1997; Ammotopos için bakınız; Hammond 1953; Abdera ve Himera için bakınız; Graham 1972; Delos için bakınız; Trümper 1998; Hellmann 1996.

bir bağlam olarak konut tarihi çalışmaları kapsamına dahil etme potansiyeli ortaya çıkar.

Konut tarihi çalışmaları bağlamında ele alınan 'mahremiyet' ve 'özel alan' kavramlarının, günümüzdeki açılımlarına temel oluşturan zamansal gelişimini inceleyen pek çok araştırma tarihsel çerçevesini sıklıkla, 'iş' ve 'üretim'in konuttan çıkarıldığı ve konutun artık çekirdek aile olarak tanımlanan 'hane'nin 'özel alan'ı ve 'yuva'sı olarak algılanmaya başladığı endüstri devriminden başlatır. Oysaki hem 'mahremiyet' ve 'özel alan' ve hem de bu kavramlarla doğrudan ilişkili 'ev', 'yuva,' 'aile', 'cinsiyet', 'özel' ve 'kamusal' gibi diğer kavramlara, eskiçağ yazarlarınca da atıfta bulunulmuştur. Bu bağlamda her iki kavramın, yani hem 'mahremiyet'in hem de 'özel alan'ın konut ile olan ilişkisinin zamansal gelişimini endüstri devriminden çok daha önceki arkeolojik dönemlere, sözgelimi Yunan dönemine taşımak olasıdır.

Örneğin, mahremiyet kavramı, ev, hane, cinsiyet ve yukarda belirtilen tüm zıtlık çiftlerini de içeren pek çok kavram ve temayı kapsayan ve onlara referans veren bir üst söylem oluşturabildiğinden böyle bir okuma için idealdir. Antik Yunan konutu da günümüzde ve pek çok eski toplumda olduğu gibi, her şeyden önce mahremiyet kavramı etrafında şekillenmiş ve anlamlandırılmıştır. Ancak bu anlamlandırmanın amaçları ve araçları farklı olmuştur. Klasik dönem metinlerinde rastladığımız betimlemelerden konutun özünde, bir hanenin özel alanı olarak mahrem kabul edildiğini ve korumaya alındığını çıkarabiliriz. Bu metinlerde vurgulanan kadın/erkek karşıtlığının dayandığı nokta da mahrem olan konutla namahrem olan konut dışının ilişkisinin nasıl düzenlediği konusudur. Korunaklı, yani merkezi avlulu ve içe dönük planlanmış bir konutun içinde barınan hanenin mahremiyeti evin işleyişindeki uyum ve düzeni kollayan, koruyan ve sağlayan birey olarak evin hanımıyla özdeşleştirilmiştir. Bu uyum ve düzen ise iki farklı ama birbirini tamamlayan icraat alanı ile tanımlanmıştır. Bunlardan birincisi hanenin fiziksel sürekliliğini sağlamak, yani erzak, mutfak ve gıda gibi depolanabilir kalemlerin idaresini sağlamaktır. İkincisi ise hanenin sembolik anlamda da devamlılığını sağlamak, yani aile isminin bir sonraki nesile aktarılarak devamlılığını sağlamak, dolayısıyla çocuk doğurmak ve yetiştirmektir. Bu anlamda, evin hanımı iki farklı ve önemli rolü yerine getirmek yükümlülüğünü üstlenmiştir: 'eş' olarak

³⁹ Lacey 1968, 176.

hanenin fiziki devamlılığını ve 'anne' olarak da hanenin hem fiziki ve hem de sembolik sürekliliğini sağlamak³⁹. Böylesi bir rol üstlenen kadınlara tıpkı tanrıçalar gibi kutsal bir kimlik atfedilmiş olmalıdır. Onların iffeti ve mahremiyeti de bu bakımdan gözetilmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında, erkekler ve kadınlar farklı faaliyet alanlarından sorumlu olmuş ama haneyi birlikte oluşturmuş ve hane dışında da birlikte temsil etmişlerdir⁴⁰. Bu anlamda kadınlar 'ikincil' bireyler olarak değil, üstlendikleri rollerin farklı olması bazında tanımlanmış ve betimlenmiş olmalılardır.

Kadınların üstlendiği rollerin layıkıyla yerine getirilebilmesi de hanenin sağladığı mahrem ortam ile yakından ilişkilidir. Dışa açık yani kamusal mekan ve kişileri içine kolaylıkla alabilen bir hanede, hem hanenin ve hane bireylerinin emniyeti ve hem de hane içi işleyiş ve gündelik yaşam pratiklerinin öngördüğü sorumlulukların yerine getirilmesi olanaklı olamazdı, ki bu günümüz değerleriyle de örtüşen, olumsuz bir durum yaratırdı.

Konutun sokağa kapalı ve çoğunlukla merkezi avlulu ve içe dönük yapısı da bu koruma ve kollamanın fiziki araçlarından birisi olmuştur. Konut kendini tamamen dışa kapamak isteseydi, Helenistik dönemin saray ve az sayıda seçkin sınıf konutunda gördüğümüz gibi iki avlulu ya da merkezi avlulu değil arka avlulu olabilirdi. Böylelikle konutun ikinci avlusu ya da arka avlu etrafında düzenlenen kısmı dış dünyadan tamamen soyutlanmış olabilirdi. Oysa ki Arkaik, Klasik ve Helenistik dönemlerden gelen konutların pek çoğunda tek ve merkezi avlu şeması uygulanmıştır. Bu şemada hem hane hem de ziyaretçileri aynı dolaşım mekanlarını ve avluyu kullanmak durumunda kalmışlardır. Bu da konutun ve hanenin kendini dış dünyaya tamamen kapatmak gibi bir amaç gütmediğini gösterir. Hanenin kapılarını ziyaretçilere tamamen kapatmayıp, kontrollü açması konutun ve hanenin mahremiyeti ve kamusalılığı arasındaki kültürel sınırı oluşturabilmek ve korumak adınadır. Basit bir zamansal ayarlamayla yani gelmesi beklenen ziyaretçilerin evde olacağı saatlerde hane halkı (sadece kadınlar değil belki de çocuklar, köleler ve yaşlılar) sadece ortalıkta görünmeyerek, avluda bulunmayarak ya da avlu etrafındaki mekanlardan birinin içinde bulunarak bu sınırı oluşturabilirdi. Ziyaretçilerin içki ve

⁴⁰ Hatta, Atina hukuk ve sosyal kurumları haneyi ilgilendiren ekonomik kararlarda hem erkeğin ve hem de kadının birlikte hareket ederek uzlaşacağı bir sistem geliştirmişlerdir çünkü erkeğin de kadının da hanenin ekonomik kaynakları hakkında hem finansal ve hem de sembolik payları vardır. Foxhall 1989, 39.

ziyafet odasına kapanmasıyla da hane halkının yeni bir sınır oluşturması yani tüm evin içinde serbestçe dolaşması yine olanaklı hale gelebilirdi. Böylece, sadece zamansal bir ayarlama ile hane halkı ve ziyaretçilerin birbirleriyle beklenmedik karşılaşmaları ve mahremiyet ihlali de engellenmiş olabilirdi.

Mimari bulgulardan gelen somut verilerin potansiyelinin gittikçe daha yoğun değerlendirilmesiyle birlikte Antik Yunan dönemi konutları da daha bağlamsal, eleştirel ve çok odaklı çalışılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, pek çok karşıtlığı da beraberinde getirmiş olan 'cinsiyet' modeli artık geçerliliğini yitirmiştir. Bu modelde varolan ana yaklaşım, erkek/kadın karşıtlığını ayırıcı bir bakış açısıyla değerlendirmek ve böylece birbirinden kesin sınırlarla ayrılmış, yani birbirine tezat oluşturacak şekilde geliştirilmiş önermelere dayanarak tek yönlü bir okuma yapmaktır. Oysa ki, erkek/kadın karşıtlığı, aslında tüm diğer karşıtlıklar gibi birbirini tamamlar; biri olmadan öteki varolamaz ve tartışılmaz. Bu gerçeğin ışığında Antik Yunan dönemi konut mimarisinin şekillenmesinde ve kullanımında hem 'erkek' ve hem de 'kadın'ın (tüm alt gruplar ile birlikte; özgür, köle, genç, yaşlı vb) farklı ama birbirini tamamlayan rollerinin olmuş olduğu hatırlanmalıdır⁴¹. Mevcut veri kümesi içerisinde, mimari gibi somut bulguların, konut içi gündelik yaşam pratikleri ve mekansal kullanım ve ritüeller hakkında daha az önyargılı saptamalar öne sürmeye olanak sağlayacağı göz önüne alınarak sadece erkek/kadın ayrımı üzerine kurgulanan 'cinsiyet' odaklı bir yaklaşım temel olarak alınmamalıdır.

⁴¹ Bakınız Özgenel, baskıda (özellikle Yunan konutu üzerine olan birinci kısım).

<p>(1866) A. BECKER* Charicles or Illustrations of the Private Life of the Greeks * (cited from Katz 1995)</p>	<p>“The gynaeconitis, though not exactly a prison, nor yet an everlocked harem, was still the confined abode allotted, for life, to the female portion of the household.” (s. 465)</p> <p>“Gynaeconitis, tam olarak bir hapishane ya da sürekli kilitli tutulan bir harem olmasa da, hanenin kadın bireylerinin yaşamına ayrılmış kapalı bir mekandı.” (çev. Özgenel)</p>
<p>(1916) (1964) B. C. RIDER The Greek House, its history and development from the Neolithic period to the Hellenistic Age</p>	<p>“To sum up, from these and other passages we deduce that certain rooms were set apart for the exclusive use of the women and female slaves, and that these were denoted by the name gynaikonitis as distinguished from the apartments of the men called andronitis. The gynaikonitis was entirely cut off from the andronitis by a strong door. Other evidence further shows that the gynaikonitis was frequently situated in an upper story ... and was approached by a steep staircase.” (1964, s. 237)</p> <p>“Özetlemek gerekirse, bundan ve diğer alıntılardan, bazı odaların sadece kadınların ve kadın kölelerin kullanımına ayrıldığını ve bunların, andronitis adı verilen erkekler bölümünden ayrışarak, gynaikonitis olarak adlandırıldığını çıkarabiliriz. Gynaikonitis, andronitis'den sağlam (sürgülü) bir kapı ile tamamen ayrılmıştır. Başka veriler gynaikonitis'in sıklıkla bir üst katta konumlandığını... ve dik bir merdivenle ulaşıldığını gösterir.” (çev. Özgenel)</p>
<p>(1929) (1969) D.S. ROBERTSON Greek and Roman Architecture</p>	<p>“Separate women's quarters certainly existed, and in country houses these could sometimes be isolated by locking of one strong door. But the significance of this should not be exaggerated, and in small houses the women's quarter was probably a single room.” (s. 297)</p> <p>“Ayrı bir kadınlar bölümü kesinlikle vardı ve kırsal evlerde bu bölümler bazen sağlam (sürgülü) bir kapının kilitlemesiyle izole edilebilirdi. Ancak bunun önemi abartılmamalıdır; küçük evlerde kadınlar bölümü olasılıkla küçük bir odadan ibaretti.” (çev. Özgenel)</p>
<p>(1957) W. LAWRENCE Greek Architecture</p>	<p>“Women could use the court when no strange men were present, and also had their own quarters, shut off by a strong door.” (s. 240)</p> <p>“Kadınlar, evde yabancı erkekler olmadığı zaman avluyu kullanabilirlerdi, ayrıca sağlam (sürgülü) bir kapıyla kapatılmış olan kendi bölümleri de vardı.” (çev. Özgenel)</p>
<p>(1962) R. E. WYCHERLEY How the Greeks Built Citie</p>	<p>“And Greek houses certainly contained something which was called the gynaikonitis, or women's quarters, but it was probably not of such an extent or form as to have a radical effect on the whole design of the house.” (s. 185-186)</p> <p>“Ve Yunan evleri kesinlikle gynaikonitis ya da kadınlar bölümü adı verilen bir düzenleme içeriyordu, ancak bu olasılıkla evin tüm planlamasını radikal bir biçimde etkileyecek boyutta ya da biçimde değildi.” (çev. Özgenel)</p>

Fig. 1 Antik Yunan dönemi konut betimlemelerinden erkek/kadın karşılığı üzerine bir seçki

<p>Lysias, Speeches 3.6 (çev. W. R. M. Lamb)</p>	<p>"Hearing that the boy was at my house, he came there at night in a drunken state, broke down the doors and entered the women's rooms: within were my sister and nieces, whose lives have been so well-ordered that they are ashamed even to be seen by their kinsmen." "Oğlanın evimde olduğunu, oraya gece sarhoş geldiğini, kapıyı kırdığını ve kadınların odalarına girdiğini duyunca: içerde, kendi yakınları tarafından görülmekten bile utanacak kadar düzenli (sakin) bir hayat süren kızkardeşim ve yeğenlerim vardı." (çev. Özgenel)</p>
<p>Lysias, Speeches 1.9 (çev. W. R. M. Lamb)</p>	<p>"Now in the first place I must tell you, sirs (for I am obliged to give you these particulars), my dwelling is on two floors, the upper being equal in space to the lower, with the women's quarters above and the men's below. When the child was born to us, its mother suckled it; and in order that, each time that it had to be washed, she might avoid the risk of descending by the stairs, I used to live above, and the women below." "Beyler, öncelikle size söylemeliyim ki (çünkü size bu detayları vermeye mecburum), evim iki katlıdır, yukarı kat aşağı kat ile aynı büyüklüktedir ve kadınlar bölümü yukarıda ve erkekler bölümü aşağıdadır. Bebeğimiz doğduğunda, annesi onu emziriyordu; ve bebeğin yıkanması gerektiği her seferde merdivenlerden inme riskini önlemek açısından ben yukarıda, kadınlar ise aşağıda yaşıyordu." (çev. Özgenel)</p>
<p>Xenophon, Oeconomicus 9.4-5 (çev. E. C. Marchant)</p>	<p>"I showed her decorated living-rooms for the family that are cool in summer and warm in winter. I showed her that the whole house fronts south, so that it was obvious that it is sunny in winter and shady in summer. I showed her the women's quarters too, separated by a bolted door from the men's, so that nothing which ought not to be moved may be taken out..." "Ona bezenmiş, ılıman olanların kışın, serin olanların da yazın kullanıldığı aileye ait oturma odalarını gösterdim. Ona tüm evin güneye baktığını, böylece doğal olarak kışın güneşli, yazın gölgeli olduğunu gösterdim. Ona erkeklerin bölümünden sürgütlü bir kapıyla ayrılmış, ve dolayısıyla dışarı taşınmaması gereken hiç bir şeyin dışarı götürülemeyeceği kadınların bölümünü gösterdim." (çev. Özgenel)</p>
<p>Vitruvius, On Architecture, 6.7.2 (çev. M. H. Morgan)</p>	<p>"Hereabouts, towards the inner side, are the large rooms in which mistresses of houses sit with their wool-spinners. To the right and left of the prostas there are chambers, one of which is called the 'thalamos', the other the 'amphithalamos'. All round the colonnades are dining rooms for everyday use, chambers, and rooms for slaves. This part of the house is termed 'gynaecoonitis'. "Buralarda, iç kısma doğru, evin hanımlarının yün iğleri ile oturdukları büyük odalar vardır. Prosta'nın sağında ve solunda, biri 'thalamos', öteki de 'amphithalamos' adı verilen odalar vardır. Sütunlu revakların etrafında günlük kullanım için yemek odaları, odalar ve köle odaları vardır. Evin bu bölümüne 'gynaecoonitis' adı verilir. (çev. Özgenel)</p>
<p>Cornelius Nepos, Great Generals of the Foreign Nations Preface (çev. E. S. Forster ve J. C. Rolfe)</p>	<p>"For instance what Roman would blush to take his wife to a dinner party? What matron does not frequent the front room of her dwelling and show herself in public? But it is very different in Greece; for there a woman is not admitted to a dinner-party, unless relatives only are present, and she keeps to the more retired part of the house called 'the women's apartment', to which no man has access who is not near kin." "Örneğin hangi Romalı karısı bir ziyafete götürmekten utanır? Hangi hanım evindeki en güzel odayı sıklıkla ziyaret etmez ve kendini etrafa göstermez? Ancak bu Yunanistan'da çok farklıdır; çünkü orada evin hanımı, sadece akrabaların mevcut olduğu durumlar hariç, ziyafete kabul edilmez, ve evin kadınlar kısmı denen ve yakın akraba olmayan hiç bir erkeğin giremeyeceği bölümünde ikamet eder." (çev. Özgenel)</p>

Fig. 2 Antik Yunan yazarlarından erkek/kadın karışıklığı üzerine bir seçki

Bibliyografya

- Becker 1886 Becker, J. A., *Charicles, or the Illustrations of the Private Life of the Greeks*. Londra.
- Bérard 1989 Bérard, C., "The Order of Women", *A City of Images, Iconography and Society in Ancient Greece*, der. C. Bérard ve diğ., 89-108.
- Berquist 1994 Berquist, B., "Symptotic Space: a functional aspect of Greek dining-rooms", *Sympotica, a Symposium on the Symposion*, der. O. Murray, 37-65.
- Cahill 2002 Cahill, N., *Household and City Organization at Olynthus*, New Haven ve Londra.
- Cantarella 1987 Cantarella, E., *Pandora's Daughters, the role and status of women in Greek and Roman antiquity*, Baltimore ve Londra.
- Cohen 1989 Cohen, D., "Seclusion, Separation and the Status of Women in Classical Athens", 3-15.
- Cohen 1991 Cohen, D., *Law, Sexuality and Society*. Cambridge.
- Fehr 1990 Fehr, B., "Entertainers at the Symposion: the Akletoi in the Archaic Period", *Sympotica, a Symposium on the Symposion*, der. O. Murray, 85-195.
- Foxhall 1995 Foxhall, L., "Women's Ritual and Men's Work in Ancient Athens", *Women in Antiquity: new assessments*, der. R. Hawley – B. Levick, 97-110.
- Foxhall 1989 Foxhall, L., *Household, Gender and Property in Classical Athens*, *Classical Quarterly* 39, 22-44.
- Goldberg 1999 Goldberg, M. Y., "Spatial and Behavioural Negotiation in Classical Athenian City Houses", *The Archaeology of Household Activities*, der. P. M. Allison, 142-161.
- Gould 1980 Gould, J. P., "Law, Custom and Myth: Aspects of the Social Position of Women in Classical Athens", *Journal of Hellenic Studies* 100, 38-59.
- Graham 1972 Graam, J. W., "Notes on Houses and Housing Districts at Abdera and Himera", *American Journal of Archaeology* 72, 295-301.
- Haagsma 2003 Haagsma, M. J., "The Houses of New Halos", *Housing in New Halos, a Hellenistic Town in Thessaly, Greece*, der. H. R. Reinders – W. Prummel, 37-79.
- Hammond 1953 Hammond, N. G. L., "Hellenic Houses at Ammotopos in Epirus", *Annual of the British School at Athens* 48, 135-140.
- Havelock 1982 Havelock, C. M., "Mourners on Greek Vases: remarks on the social history of Women", *Feminism and Art History, questioning the litany*, der. N. Broude – M. D. Garrard, 45-61.
- Hellmann 1996 Hellmann, M., "L'espace domestique", *l'espace Grec, 150 ans de fouilles de l'Ecole Française d'Athenes*, 167-182.

- Humphreys 1983 Humphreys, S. C., *The Family, Women and Death, comparative studies*, Londra.
- Jameson 1990 Jameson, M. H., "Domestic Space in the Greek City-state", *Domestic Architecture and the Use of Space*, der. S. Kent, 92-113.
- Jenkins 1986 Jenkins, I., *Greek and Roman Life*, Londra.
- Kampen 1975 Kampen, N., "Hellenistic Artists", *Archaeologia Classica* 27, 9-17.
- Katz 1995 Katz, M. A., "Ideology and 'the Status of Women' in Ancient Greece", *Women in Antiquity, new assessments*, der. R. Hawley – B. Levick, 21-43.
- Lacey 1968 Lacey, W. K., *The Family in Classical Greece*. Ithaca ve New York.
- Lawrence 1957 Lawrence, W., *Greek Architecture*, Londra.
- Lefkowitz – Fant 1992 Lefkowitz, M. R. – M. B. Fant, *Women's Life in Greece and Rome*, Londra.
- Lissarrague 1990 Lissarrague, F., "Around the Krater: an aspect of banquet imagery", *Symptica, a Symposium on the Symposion*, der. O. Murray, 196-209.
- MacDowell 1989 MacDowell, D. M., "The Oikos in Athenian Law", *Classical Quarterly* 39, 10-21.
- McIntosh Snyder 1991 McIntosh Snyder, J., "Public Occasion and Private Passion in the Lyrics of Sappho of Lesbos", *Women's History and Ancient History*, der. S. B. Pomeroy, 1-19.
- Mitoloji Sözlüğü Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü, der. Y. Ponnefoy, 2 cilt, çev. L. Yılmaz, Ankara.
- Morgan 1982 Morgan, C., "Euphiletos' House: Lysias I", *Transactions of the American Philological Association* 112, 115-123.
- Nevett 1999 Nevett, L. C., *House and Society in the Ancient Greek World*. Cambridge.
- Nevett 1995 Nevett, L. C., "Gender relations in the Classical Greek Household: the archaeological evidence", *Annual of the British School at Athens* 90363-81.
- Nevett 1994 Nevett, L. C., "Separation or Seclusion? Towards an archaeological approach to investigating women in the Greek household in the fifth to third centuries BC", *Architecture and Order, Approaches to Social Space*, der., 98-112.
- Özgenel baskıda Özgenel, L., "'Mahremiyet' Kavramının Eskiçağ Açılımları: Antikçağ'da Konut Mimarisi ve Kullanımı Üzerinden bir Örnekleme", *Türkiye'de Sanat ve Mimarlık Tarihçiliği Sorunları Sempozyumu*, Nisan 2005, Erciyes Üniversitesi.
- Özgenel 2001 Özgenel, L., "Anadolu'daki Yunan Dönemi Konutlarında Mekan Tanımı, Kullanımı ve Cinsiyet," *OLBA* 4, 125-143.
- Özgenel 1997 Özgenel, L., "Antik Dönem Evleri ve Sahipleri: Batı Anadolu'daki İyon Konutları," *Arkeoloji ve Sanat* 78, 14-24.

- Padel 1993 Padel, R. "Women: model for possession by Greek daemons", *Images of Women in Antiquity*, der. A. Cameron ve A. Kuhrt, 3-19.
- Pellizer 1990 Pellizer, E., "Outlines of a Morphology of Symptotic Entertainment", *Sympotica, a Symposium on the Symposium*, der. O. Murray, 177-184.
- Pomeroy 1975 Pomeroy, S. B., *Goddesses, Whores, Wives and Slaves, women in Classical Antiquity*, New York.
- Rider 1916 Rider, B. C., *The Greek House, its history and development from the Neolithic period to the Hellenistic Age*, Cambridge.
- Robertson 1969 Robertson, D. S., *Greek and Roman Architecture*, Cambridge.
- Schaps 1998 Schaps, D. M., "What was Free about a Free Athenian Woman?", *Transactions of the American Philological Association* 128, 161-188.
- Schede 1964 Schede, M., *Die Ruinen von Priene*, Berlin.
- Sennett 1994 Sennett, R., *Flesh and Stone, the body and the city in Western civilization*, New York.
- Skinner 1991 Skinner, M. B., "Nossis of Thēlyglōssos: the private text and the public book", *Women's History and Ancient History*, der. S. B. Pomeroy, 20-47.
- Steiner 2002 Steiner, A., "Private and Public, Links between Symposium and Sympotition in Fifth-Century Athens", *Classical Antiquity* 21, 347-379.
- Trümper 1998 Trümper, M., *Wohnen in Delos, Eine Baugeschichtliche Untersuchungen zum Wandel der Wohnkultur in ellenistischer Zeit*, *Internationale Archäologie* 46, Rahden.
- Walker 1993 Walker, S., "Women and Housing in Classical Greece: the archaeological evidence", *Images of Women in Antiquity*, der. A. Cameron – A. Kuhrt, 81-91.
- Walter-Karydi 1998 Walter-Karydi, E., *The Greek House, the rise of the noble houses in late Classical times*, Atina.
- Williams 1993 Williams, D., "Women on Athenian Vases: problems of interpretation", *Images of Women in Antiquity*, der. A. Cameron – A. Kuhrt, 92-106.

GEÇ ROMA İMPARATORLUĞUNDAN ERKEN DÖNEM BİZANS İMPARATORLUĞUNA GEÇİŞ SÜRECİNDE BASILAN SİKKE TASVİRLERİNDE İMPARATOR KOSTÜM VE AKSESUARLARI

Ceren ÜNAL*

Abstract

The Imperial Costumes and Accessories of The Coins Minted in The Transition Period from Late Roman to Early Byzantine Empire

Although some of the features of the Late Roman coin representations were kept on being used in the Early Byzantine coinage system, we start to see strong influence of the Christianity and dominant Greek culture. On the Byzantine coinage while power and sovereignty of an emperor were symbolized with the costumes and accessories, the spiritual and earthly power of the emperors were also represented by different symbols of Christianity. In addition to the official, civil and military costumes of the emperor, symbols such as a cross potent, globus cruciger and the Christogram were used in the early Byzantine coinage depictions.

Keywords: Byzantine, coins, representation, costume, accessories.

Özet

Her ne kadar, Erken Bizans sikke sisteminde Geç Roma sikke tasvir üslubunun bazı özellikleri korunarak kullanılmaya devam etmişse de, Hıristiyan dininin ve egemen Yunan kültürünün güçlü etkisini tasvirlerde görmeye başlarız. Bizans sikkelerinde imparatorun gücü ve hâkimiyeti giydiği kostüm ve kullandığı aksesuarları ile birlikte sembolize edilirken, ruhsal ve dünyevi gücü de Hıristiyan dininin farklı sembolleri ile betimlenmiştir. İmparatorun resmi, sivil ve askeri kostümlerine

* Ar. Gör. Ceren Ünal, Celal Bayar Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı.

ek olarak, Erken Bizans sikke tasvirlerinde haçı globus, potent haç ve Khristogram gibi dini sembollerde kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bizans, sikkeler, betim, kostüm, aksesuarlar.

Yaklaşık bin yıllık bir geçmişe sahip olan Bizans imparatorluğunda sikke sistemi Geç Roma sikke basım geleneğinden etkilenmiştir. Geçiş dönemi olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde Geç Roma ve Bizans sikke tasvirleri aralarında belirgin bir üslup farklılığı olmamakla birlikte, Hıristiyan dini ve Grek kültürünün etkilerinin sikke ikonografisine yansıdığı görülür. Bu değişimin zaman içerisinde dil faktörünü de içine alması ile Bizans devleti kendi sikke üslubunu yaratmıştır¹. Bizans imparatorluğu döneminde basılan ilk sikkeler, Bizans devletinin kendisini mirasçısı olarak gördüğü Roma İmparatorluğunun geç dönem sikkeleri ile büyük ölçüde benzerlikler taşımıştır. Geç Roma sikkelerinde yer alan tasvir gelenekleri kısmen devam etmiş olsa dahi, zaman içerisinde Bizans sikke tiplerinde imparatorluğa özgün değişiklikler yapılmaya başlanmıştır.

İmparatorlar sikke tasvirlerinde sivil, askeri, resmi süslü ve gösterişli elbiselerle betimlenmişlerdir. Kostümleri de bir imparatorun diğerine değişen çeşitliliktedir. Daha geç bir tarih olan 10. yüzyılda yazılmış 'Sereyoniler Kitabı'² imparator kostümleri hakkında çok fazla bilgi vermektedir³. İmparatorlar 4. yüzyıldan 7. yüzyılın erken dönemine kadar genellikle asker kostümleri giymiş olarak gösterilmişlerdir. İmparatorun asli görev elbisesi olduğu için askeri giysiler sikke tasvirlerinde bu kadar fazla yer almıştır. Tasvirlerde yer alan imparatorun üzerine giydiği askeri elbisesi bir zırh üzerine giydiği sağ omuzdan bir fibula ile bağlanmış paludamentum ya da sadece bir zırhtan oluşmaktadır⁴. 7. yüzyıl sikkelerinde imparatorun

¹ 7. yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğu sikke lejantlarında Latince bırakılarak Yunanca kullanılmaya başlanmıştır.

² De ceremoniis aulae byzantinae ismi imparator VII Konstantinos Porphyrogennetos'un 10. yüzyılda saray seremonileri hakkında yaptırdığı incelemenin günümüzdeki başlığıdır. Bu incelemenin yapılmasındaki amaç ise, imparator ve imparator ve ailesine hizmet eden saray görevlilerinin bir nevi övülmesine hizmet etmesidir. (McCormick 1991, 595.)

³ Breckenridge 1959, s. 31.

⁴ Paludamentum, yarım daire ya da ikizkenar yamuk şeklinde düz kenarları boyunca tablionlar yer alan pelerindir. Roma imparatorluğu döneminden beri görülen ve Bizans İmparatorluğu döneminde de kullanımı devam eden askeri pelerindir. Genellikle cuirass'ın üzerine giyilmiştir. Cuirass ise; göğsü sarmalayan göğsülük zırhtır. (Kazdhan – Sevchenko 1991, 424.) Paludamentum ve zırh için bkz. Sikkeler.; 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10.

askeri elbiselerle tasviri azalmış ve giderek özellikle Suriye hanedanlığı ile İsaüralı askeri elbise içerisindeki imparator örnekleri kaybolmuştur. 11. yüzyılda sikke tasvirlerinde tekrar canlanan askeri kostümlü örneklerde imparator ayakta, kılıç taşırken betimlenmiştir. Oysa, daha erken tasvirlerde imparatorlar genellikle sadece bir mızrak ile tasvir edilmişlerdir. Yanı sıra, Bizans imparatorları sikke tasvirlerinde çok süslü ve gösterişli sivil elbiseler içinde de yer almışlardır. Sikke tasvirlerinde en çok kullanılan imparator sivil elbisesi ise, khlamystir⁵. Herakleios'un iktidarının ilk yıllarında basılan sikkelerde, imparator omuzlarından atılan bir paludamentumun altına giydiği bir zırh ile tasvir edilmiştir. Bununla beraber, 613-14 yıllarından başlayarak Herakleios biraz daha farklı bir kostüm ile sikke tasvirlerinde yer almaya başlamıştır. Bu kostüm üzerinde eski ile aynı tarzda aksesuarlar bulunmasına rağmen, kostüm tasvirinde zırh kullanılmamıştır. Bu da muhtemelen, pelerin/khlamys ve cüppe/divetesion⁶

⁵ Uzun erguvan rengindeki imparatorluk pelerini olan khlamys (χλαμύς ve χλαμύς), sağ omuza fibula ile bağlanmış ve bir tablion ile süslenmiştir. Bir fibula ile sağ omuzdan bağlanan uzun bir pelerin olan khlamys sağ kolun özgür hareket etmesini sağlar. Antik dünyada kısa khlamys askerler, avcılar ve süvariler tarafından giyilmiştir. Diocletianus'un yayınladığı Price Edict (Ücret Fermanı) askeri tipte, basit ve çift khlamys'ler olmak üzere çok çeşitli tipte pelerinlerden bahsetmektedir. 6. yüzyıldan itibaren khlamys askeri karakterini yitirerek, saray kostümü olarak çok önemli bir yere gelmiş ve uzun süre kullanılmıştır. Genel olarak, üzerinde tablionun yer alması sivil khlamys'i paludamentum ya da sagion gibi askeri pelerinlerden ayırmaktadır. Beyaz da dahil olmak üzere khlamys her resmi kuruma göre farklı renklerde yapılmıştır. Khlamys'in sıra sıra değerli taş ya da inciler ile bezenmiş kenar süsleri vardır. Bazı önemli durumlarda boynun altından olmak üzere önden bağlanır. Altın tablion ile süslü erguvani renkli khlamys ise sadece imparatora ait bir kostümdür. Erguvan renkli khlamys imparatorun taç giyme merasiminde üzerine giydiği saray tören kostümüdür. Bu törende imparator khlamys'i divetesion'un üzerine giyer. İmparatorun ailesine mensup kişiler de kartallar ile süslenmiş khlamyler giyerler. Bu dönemde rüyalarda khlamys görmek ise çok çeşitli şekilde yorumlanmıştır; eğer khlamys yıpranmış ve kirli ise bu rejimin sona ereceği anlamına gelir, eğer yeni ve görkemli ise mutluluğun ve yeni bir varisin doğacağını haber vermektedir. (Kazhdan – Sevchenko 1991, 424; Grierson 1982, 54.) Bkz. Sikkeler; 15, 16, 17, 18.

⁶ Khlamys, loros ya da sagionun altına giyilen divetesion (διβητήσιον ve διβητίσιον) uzun kollu ve ayak bileklerine kadar uzun, beyaz ya da erguvan renkli elbisedir. Sadece en yüksek devlet merasim törenlerinde kullanılan ipek tunik olarak da tanımlanabilir. Muhtemelen, diğer daha basit bir tunik olan skaramangionun üzerine giyilerek kuşatılan ve loros, khlamys ya da sagionun altında kalan divetesion özellikle imparator tarafından, aynı zamanda da önemli saray resmi görevlileri tarafından giyilmiştir. Dokümanlarda kırmızı, yeşil ve beyaz divetesiyaya değinilmiş olmasına rağmen erguvani renkte olan divetesion yalnızca imparator tarafından giyilmiştir. İmparatorluk portrelerinde her zaman skaramangion ve divetesionu ayırt etmek ise kolay olmamıştır. Her ikisi de altın motifler ile nakışlanmış ve omzun kenar kısımlarında altın nakışlı panolar ile süslenmişlerdir. Divetesion ise, eğer portrelerde doğru olarak skaramangiondan ayrılarak tanımlanmış ise; 11. ve 12. yüzyıllarda kısmen değişerek, kol kısımları daralarak büyümüş ve alt kısımdaki nakışlı kenar tam manasıyla uzunca olmayan yatay bir şerit olarak, her bir bacağın dış kenarına doğru yuvarlak ya da sivri bir biçimde genişlemiştir. (Sevchenko 1991, 639.) Bkz. Sikke; 17.

kostümlerinin kullanılmaya başlanmasıyla başlangıcı olmalıdır⁷. Khlamys, imparator kostümleri içerisinde en asili olarak yerini almıştır. Khlamys'i imparator sivil ve dini festivallerde giymesinin yanı sıra, taç giyme töreninde ve öldükten sonra katafalka yerleştirilirken de üzerinde olan imparatorluk kostümüdür. Uzun erguvan renkli imparatorluk pelerini olan khlamysin üzeri altın, değerli mücevherler ve inciler ile işlenmiş ve imparatorun sağ omzuna bir fibula ile bağlanarak, tablion⁸ olarak bilinen bir üzeri işli pano ile süslenmiştir. Khlamys tipi pelerinler, sarayda yaşayan asiller tarafından da imparatorluk rengi olan erguvan dışında farklı renkler kullanılarak giyilmiştir. Bir başka imparatorluk kostümü olan divetesion, bazı Bizans yazmalarında antik döneme ait bir giysi olan khiton ile eş tutulmuştur. Kuşaklı tunik şeklinde olan divetesion khlamysden biraz daha uzundur. Duruma göre, sadece pelerinin altına değil, sagion⁹ ya da tzitzakionun altına da giyilmiştir. Divetesion adlı imparatorluk tuniği, taç giyme töreninde khlamys imparatorun omuzlarına koyulana kadar tek başına giyilmiştir¹⁰. Loros ise imparatorun geleneksel konsüllük kaftanıdır¹¹.

⁷ Breckenridge 1959, 30.

⁸ Üzeri nakışla işlenmiş bir çift dikdörtgen ya da ikiz kenar yamuk şeklinde bir pano olan tablion (ταβλίον) khlamys ya da bir başka sivil pelerin üzerine dik açı ile dikilmiştir. Eğer khlamys figür üzerinde genel bağlanma şekli olan sağ omuzdan bağlanmış ise, tablionun bir tanesi figürün arkasına geldiği için genel olarak sadece bir tablionu görülebilir. Eğer khlamys önden boğazın altından bağlanmış ise her bir tablion giyenin iki omzundan görülebilir. 4. yüzyılda imparatorun giydiği khlamys'in üzerinde bağlı olan tablion diz altında olmasına rağmen, 6. yüzyıldan itibaren göğüs hizasında görülmeye başlar. Tablion imparatorun tasviri ya da ince işlenmiş motifler ile süslenmiştir. Geleneksel erkeğe ait saray kostümü olduğu için, kadınlar arasında sadece imparatoriçenin giymesine izin verilmiştir. Her ne kadar asker azizlerin betimlemelerinde zırhlarının üzerinde tablion ile süslenmiş bir khlamys olsa da, tablion genellikle sivil bir statünün işareti olmuştur. Seremonilerdeki geçit töreninde imparatorun tablionu da hizmetkarlar tarafından taşınmıştır. (Sevcenko 1991, 2004; Grierson 1982, 59.)

⁹ Sagion (σαγιόν, Lat. sagum) terimi bir çok pelerin çeşidi için kullanılmıştır. Askerler tarafından ve keşişler tarafından giyilen pelerinler için de kullanılmış olan sagiondan, 12. yüzyılda Kecharitomena rahibe manastırı typikonunda manastır giysisinin genel bir terimi olarak bahsedilmiştir. (Gautier 1985, 75.1013; Kazdhan 1991a, 1827'dan naklen) Yanı sıra, sagiondan süslü ve gösterişli saray elbisesi olarak 10. yüzyıl merasim töreni kitabında da; Aziz Mokios kilisesine alay yürüyüşünde, patrikioinin kırmızı (alethina) sagia, protospatharioinin kırmızı spekia giydiğinden bahsetmektedir. (De cer. 99.1-3; Kazdhan 1991a, 1828'den naklen) Sagion khlamysden daha kısa bir pelerindir. İmparator sagionu skaramangionun üzerine giymiştir. Muhtemelen erguvan renklidir ve altın nakışlı kenarları ve inci süslemesi vardır. Yine de, imparator II. Basileos'un Psalterinde imparatorun pelerini, muhtemelen mavi renkli bir sagiondur. (Kazdhan 1991a, 1827-28.)

¹⁰ Breckenridge 1959, 32.

¹¹ Lorion kelimesinden türeyen, uzun ve dar bir deri şerit anlamına gelen loros (λώρος) üzeri süslü Konsüllük kaftanıdır. Bizans döneminde vücudun çevresinde dolanan uzun mücevherli bir şal biçimindeki loros, özellikle beş metre uzunluğundadır. İmparator ve imparatoriçe tarafından giyilen

Zarif mücevherli bir şaldan ortaya çıkan loros, nihayet yere sürünen uzun etekli bir kaftanın içinden vücudun sağ tarafına getirilerek, imparatorun genişleyen sol ön kolunun üzerinden sarkar. Bu giysi Paskalya yortusunun Pazar gününde yapılan dini tören boyunca imparator tarafından giyilmiştir. İmparator üzerinde loros¹², sağ elinde anexikakia ve sol eline asasını alarak ayinde bulunmuştur. İmparator ayinden önce, Büyük Kilisenin imparatora ayrılmış olan soyunma odasında lorosunu çıkararak ayinde giymek üzere khlamysini giyer ve ayinden sonra yine lorosunu giyerek sarayına döner. Ayrıca, imparatorun etrafını saran uzun lorosun imparatoru ölmüş ve dirilmiş İsa ile birleştirdiği düşünülürdü. Bunun sebebini Konstantinos Porphyrogenitos II. Kitabının 40. Bölümünde şöyle açıklamıştır; “Bu kostüm İsa’nın hem ölüşünü, hem de tekrar dirilişini sembolize etmektedir. Loros, İsa’nın yaralı bedenini saran bir kefen gibidir. Kıymetli taşlardan düğmeleri vardır ve üzeri altın ile işlenmiştir. Elindeki asa İsa’nın ölümüne karşı zaferini ifade ederek haça dönüşür. Sağ elinde bulunan anexikakia ise bir tomar şekli ve üzerindeki toz ile lorosa sarmalanmıştır”.¹³ Bu da, kostümün ve özellikle paraphernalianın eski bir Roma konsül kıyafeti olduğu şeklindedir. Lorosun anlamı ile ilgili diğer bir ifade ise, ölümlü olan vücudumuzu sembolize etmesi olmuştur. Soylu bir aileden gelen

lorosun üzeri değerli taşlar ile işlenmiştir. Roma dönemi giysisi olan trabea triumphalis (konsüllerin togası-zırhı) ile benzer işleve sahiptir. Loros vücudun üst kısmında çapraz bir şekilde düzenlenerek giyilmiştir; bir bölümü giyen kişinin ön kısmından aşağı doğru sarkarken, diğer kısmı da arkadan sağ omuza gelerek göğüste çapraz yapacak biçimdedir ve sol omuzda kıvrımlar oluşturur. II. Justinianos’a ait sikkeler bu kostüm için iyi birer örnek oluşturdular. İmparator lorosu özel törenlerde, Paskalya Yortusunda olduğu gibi, divetesionun üzerine giymiştir. VII. Konstantinos Porphyrogenitos’a göre; “loros İsa’nın zaferinin bir göstergesi olan haçı sembolize ederdi.” 9. yüzyılın geç döneminde süslü bir şalın yerini başın arkasından giyilen sade bir loros almaya başlamıştır. 11. yüzyıl imparatorluk portrelerinde imparatoriçelerin giydiği loros üzerinde özel bir düzenleme yapılarak, vücudun alt kısmı üzerinde kalkan benzeri bir şekil almıştır. (Sevcenko 1991, 1251; Grierson 1982, 57.) Bkz. Sikkeler; 9, 11, 12, 13, 14.

¹² İmparator seremonilerde sağ elinde içinde bir avuç dolusu ölümü simgeleyen toz bulunan erguvan renkli ipekten silindirik kese olan akakia - anexikakia (ἀκακία-safalık ya da ἀνεξικακία-sabır) ve sol elinde de bir asa, küre ya da değerli taşlar ile süslenmiş bir haç taşımıştır. Bizans dünyasından yazar Thessaloniki’li Simeon; akakianın hem dünyevi gücün sebatsızlığını, hem de taşıyan fani kişinin tevazusunu sembolize ettiğinden bahseder. Harun İbni Yahya’nın imparatorun Aya Sofya’da Paskalyadan önceki perhizin ilk çarşambası yapılan geçit töreni ile ilgili yaptığı tanımlamaya göre; imparator içinde bir miktar toprak bulunan altın kutuyu taşıyarak yürürken, her iki adımda bir papaz bağırarak ‘Ölümü hatırlar ol!’ der ve imparator kısa bir zaman için durarak kutuyu açar, toza bakarak gözyaşı dökerdi. Akakianın sikke tasvirleri dışındaki bir başka betimlemesini Aya Sofya’nın koridorunda yer alan imparator Aleksandros’un mozaiğinde de görülebilir. (Kazdhan 1991b, 42.) Bkz.; Dipnot 20.

¹³ Breckenridge 1959, 36.

imparator, eski dönemlerin zaferlerini hatırlatmak üzere ve imparatorluk idaresinin ağır sorumluluğunun bir göstergesi olarak bu kostümü giymeye devam etmiştir¹⁴. Kaynaklarda ilk defa, 6. yüzyılda John Lydos, trabea yerine Grekçe bir isim olan lorosu kullanmıştır. Bizans imparatorlarının sikke tasvirlerinde kullanmış oldukları tüm kostüm ve aksesuarların Roma Cumhuriyet dönemi ile benzer olmaları, erken dönemden itibaren varlığını hissettiren monarşi geleneğinin aynen devam etmesine bağlanmalıdır¹⁵.

Sikke ikonografisinde, imparatorun elindeki globus¹⁶ ile evrensel hakimiyeti sembolize edilmiştir. Bir kürenin üzerinden çıkan potent haç¹⁷ imparatorluk yönetiminin ruhani temelini işaret etmektedir. Aslında, globus Roma İmparatorluğunda da kullanılan bir semboldür. Roma Cumhuriyet döneminde basılan sikkelerde, tanrıça Roma eliyle bir globusu/küre kaldırmış olarak tasvir edilmiştir. Bu betimleme Hristiyan dünyasında da devam etmiştir. Geç Roma İmparatorluğunda ise Roma figürü yerine Zafer/Nike

¹⁴ Breckenridge 1959, s. 37.

¹⁵ Evreni temsil eden küre olan globos (σφαίρα-sphaira) Prokopios'da πόλος- göksel semavi olarak geçmektedir. Bizans sikke tasvirlerinde imparatorun elinde taşıdığı bir küre üzerinden yükselen haç motifi, imparatorun evrensel egemenliğini sembolize etmiştir. Semavi, göksel küre anlamına gelen sphaira antik dünyada imparatorluk gücünü sembolize etmek için kullanılmıştır. (Alfoldi 1961, 19-32; Kazdhan 1991c, 1936'dan naklen) Geç Roma imparatorları sikkelerinde bu sembole yer vermişlerdir. Sikkelerde küre, ilk olarak Zafer'in elinden yükselir biçimde tasvir edilmiştir. II. Theodosios'tan sonra haç globus/küre şekli; bir küre üzerinden yükselen haç tasvirine dönüşerek kullanılmaya devam etmiştir. Gerçi, II. Iustinos döneminde basılan sikkelerde hala antik dönem figürü olan Zafer elinde bir küre üzerinden yükselen haç ile bir tasvir tipi olarak kullanılmaya devam etmiştir. Sikke tasvirlerinde Sphairai/kürelerin bilinen en son kullanımı III. Alexios Angelos zamanına kadar olmuştur. Fakat Paleologoslar döneminde, ya da İznik İmparatorluğunda kullanılmamasına rağmen, Trabzon Komnenosları tarafından kullanılmıştır. Sphairanın taç giyme törenlerini anlatan belgelerde uzun hiç bir tanımlaması olmadığından dolayı, gücün gerçek bir sembolü olduğuna dair tartışmalar ise süre gelmiştir. Grierson ve Schramm; sphairanın dünya üzerindeki imparatorluk gücünün sembolik bir betimlemesi olduğunu tartışırlar. Küre sembolü daha sonraları hem Batı'da, hem de 16. yüzyıl Rusya'sında kullanılmıştır. Kesinlik kazanmayan konu ise, Bizans dünyasında kimi zaman sphairanın bir elma olarak yorumlanmasından ötürü, Bizans dünyasında yeryüzünün yuvarlak olduğunun algılanmasını anlatmış olabileceği hususundaki görüşlerdir. (Littlewod 1974, 55-57; Kazdhan 1991c, 1936'dan naklen) (Kazdhan 1991c, 1936.) Bkz. Sikkeler; 3, 4, 5, 8, 17, 18.

¹⁶ Potent Haç; Her bir kolunun sonu kapatılmış bir haç şeklidir. (Grierson 1982, 54.) Bkz. Sikkeler (arka yüzleri); 6, 14, 15, 16, 17.

¹⁷ Erken Bizans sikkelerinde antik dönem sikke ikonografisinde önemli bir yere sahip olan Viktoria/Nike tasviri bir süre devam etmiş olmakla birlikte, daha sonra pagan bir tasvir olması dolayısıyla kullanımı bırakılarak, yerine Hristiyan inancının etkisi ile melekler Mikhail ve Gabriel kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Sikkeler-arka yüzleri; 1, 2, 8.

kullanılmıştır¹⁸. Hıristiyan ikonografisinde yer verilmiş olmasına ise, 350 yılında kısa bir süre için tahtı gasp eden Nepotianus'un bir sikkesinde globus tasvirinin üzerindeki bir Khi-Rho monogramının bulunmasıyla açıklanabilir. Bununla beraber, II. Theodosios'a kadar hiçbir imparator sikkesinde bir haç taşır biçimde betimlenmemiştir. II. Theodosios döneminde, Bizans nümismatik ikonografisinde haç ilk defa yer alırken, aynı zamanda da dini sanatın tüm kollarında kullanılma anlamında çok önemli bir yere sahip olmuştur. I. Justinianos'un darp ettirdiği yeni sikkelerinde yer alan haç globus sonraları sikke ikonografisinde imparator portrelerinden ayrılmaz bir bütün olarak yer almıştır¹⁹.

Mappa ise, aslında Roma imparatorluğunda konsülün kullandığı bir aksesuardır²⁰. Konsülün sağ eliyle salladığı mappa geleneksel oyunların başlamasına işaret etmiştir. Fakat, 6. yüzyılda bir tomar gibi düşünülerek, mücevherli uçları ile küçük bir silindir obje olan, Grekçe kullanılan ismi ile akakia şekline dönüşmüştür. Konsüle ait diğer bir sembol ise scipio adlı asadır²¹. Bu asa, genellikle 4. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar tedavülde olan

¹⁸ Breckenridge 1959, 33.

¹⁹ Konsüllük otoritesinin bir nişanı olan mappa (μάππα) arenada oyunların başlaması için konsülün havaya fırlattığı beyaz bir mendildir. Konsüllere ait diptikonlarda, konsüller çoğu zaman sağ ellerinde bir mappa ve sol ellerinde bir asa taşır biçimde tasvir edilmişlerdir. İmparator 6. yüzyıldan itibaren stadyumda oyunların başlaması için bu sembolü kullanarak, konsüllük işlevini de yerine getirmiştir. Dolayısıyla, mappa imparatorluk otoritesinin bir sembolü haline gelmiştir. Phokas ve II. Konstans sikkelerinde havaya kalkmış ellerindeki mappa ile sanki atmak üzereymiş gibi tasvir edilmişlerdir. A. Alfoldi'nin varsayımına göre; mappanın imparatorun elinde yer almasının nedeni, arena oyunlarının politik işleve sahip spor organizasyonlarına dönüşmüş olmasıdır. 8. yüzyıldan itibaren sikke tasvirlerinde mappa yerini akakia tasvirine bırakmıştır. (Kazdhan 1991d, 1294.) Bkz. Sikkeler; 9, 11, 12, 13, 14.

²⁰ Scipio; üzerinde bir kartal başı bulunan fildişi saltanat asasıdır. Bkz. Sikkeler; 9, 11, 12.

²¹ Labarum; (λάβραρον) Yun. Labaron, belki de defne sancağı anlamındaki laureum [vexillum] kelimesi ya da Kelt dilindeki Ilafar-belagatli kelimesinden türemiştir. Üzerinde Khristogramın işlenmiş olduğu sancaktır. Labarum üzerinde Khristogram olan askeri bir semboldür. Hıristiyan ikonografisinde, Büyük Konstantinos'un Khristogram ile Hıristiyanlaştırdığı bir Roma imparatorluk dönemi sembolüdür. Hıristiyan askeri sancağı labarumdan ilk kez Kaisareia'lı Eusebios bahsederek haç şekilli bir sembolü olduğunu belirtmiştir. Maxentios Basilikasındaki I. Konstantinos'un muazzam heykelinin ise bir labarum taşımış olduğu düşünülmektedir. (Alfoldi 1942, 42; Gregory and Cutler 1991, 1167'den naklen) Daha sonraki labarum tasvirlerinde bu sancak genel olarak Khristogram ile ya da fildişi bir diptikonda tasvir edilen Honorios tarafından taşınan labarumun üzerinde olduğu üzere I. Konstantinos'un zaferini zikreden bir yazıt ile gösterilmiştir. (Gregory and Cutler, "Labarum" 1991, 1167; Grierson 1982, 57.) Labarum 9. yüzyıldan sonra sıklıkla kullanılan bir asadır. (Tekin 1999, 30.) Dolayısıyla, labarumun genellikle Orta ve Geç Bizans sikke ikonografisinde görülen bir asa olması sebebi ile örnek vermeden kısaca değinmekte fayda görmekteyiz.

sikkelerde bulunan tasvirlerde imparator tarafından taşınırken görülür. Bu tip imparatorluk esasının sikke tasvirlerinde kullanımı Philippikos Bardanes (711-713) iktidarı ile son bulmuştur. 5. yüzyıldan sonra uzun saplı saltanat asaları genellikle haç biçimini almıştır. Haç biçimini alan dikdörtgen başlı saltanat asası ya da diğer adı ile labarum zarif bir biçimde süslenmiştir²². Bazı asalarda ise, genellikle X harfi ya da bu harfi temsil eden ve Roma lejyoner sancağından türetilen bir khristogram bulunmaktadı²³.

İmparatorluk tacı farklı dönemlerde, farklı şekillerde kullanılmıştır. İmparatorların kullandıkları taç tipleri oldukça çeşitlidir. Erken dönem Bizans sikkelerinde kullanılan bazı taç tiplerine kısaca değinirsek²⁴, Erken Bizans sikkelerinde imparatorun başında bulunan taç bir diadem²⁵ veya

²² İmparator Konstantinos'un rüyasında görüp, labarumun üzerine işlettiği ve İsa'nın adını simgeleyen monograma Khristogram (Ιησούς Χριστός,; Yun. Khrismon) denilmektedir. Genellikle, IXP monogramı X biçiminde olmakla beraber bazen I olarak ifade edilmiş de olabilir. Khristogram ve İsa'nın monogramı İsa'nın adının çeşitli monogramatik kısaltmaları için kullanılan terimlerdir. 3. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış ve 4. yüzyılda I. Konstantinos ve oğulları tarafından kullanılması sonucu popüler olmuştur. İki çok kullanılan tipinden birisinde; İsa'nın Yunanca ismi olan Khristos'un ilk iki harfinin birleşmesinden Khi (X) ve Rho (P) ve diğerinde ise; yıldız benzeri bir motif İesous Khristos'un ilk harfleri olan Iota (I) ve Khi (X) kısaltmalarını içermektedir. Ayrıca, çoğu kez bu her iki motife de haçın yatay bir şuası da eklenmiştir. Kısaltmaların Hıristiyan dünyasındaki anlamını; Khi-Rho ve crux ansata gibi benzer motiflerin çok daha önceleri Hıristiyan olmayan çevreler tarafından da kullanılmış olmalarından dolayı bir soru işareti olarak her zaman açıklamak da mümkün olmamaktadır. Bu yüzden, I. Konstantinos'un labaruma bu çeşit bir sembol koymasının gerçek anlamı kesinlik kazanmış değildir. 4. yüzyılda 6. yüzyıla kadar Khristogram, kötülüğe karşı koruyucu bir nişan ve imparatorluk zaferinin bir işareti olarak imparatorluk zırhında kullanılmıştır. Aynı zamanda, kısa bir süre içinde de İsa'nın zaferinin işareti olarak ifade edilmiş ve bu anlamda erken 4. yüzyıl 'Passion' sarkofajlarının ve Konstantinos'un labarumunun üzerinde de yer almıştır. Bundan sonra, Kristogramın Hıristiyan inancı doğrultusundaki kullanımı genişleyerek çeşitlenmiştir. Monogram çoğu kez İsa'nın zaferini ve bazen de İsa'nın kendisini sembolize etmiştir. 5. yüzyıldan itibaren bu motifin yerini genel olarak haç motifi almıştır. Bununla beraber, kullanımını kötülüğe karşı kapılarda, dua olarak belgelerde ve mektuplarda ya da versus intexti örneği olarak da kullanılmaya devam etmiştir. Khristogramın yapılarında kullanımı ise 6. yüzyıldan sonra devam etmemiştir. (Horadner and Carr 1991, 441.) Bkz. Sikkeler-arka yüz; 6, 12.

²³ Sikke tasvirlerinde yer alan imparatorun giydiği taç tiplerinin farklı bir çalışma olarak sunulması gerektiği konusundaki düşüncemizi burada özellikle belirtmek isteriz.

²⁴ Şerit biçimindeki Helenistik dönemin bir sembolü olan diadem taç, hükümranlığın bir ifadesi olarak zaferi temsil eder. Sikke tasvirlerinde görülen Geç Roma ve Erken Bizans imparatorlarının giydiği diadem büyük bir ihtimam ve incelikle süslenmiştir. Başlı alın hizasından çevreleyen, üzeri değerli taşlarla süslü bir baş bandı olarak dizayn edilmiş ve genellikle arkadaki düğüm kısmının şeridi başın arkasından enseye doğru sarkmış olarak tasvir edilmiştir. (McCormick 1991, 554.) Bkz. Sikkeler; 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9.

her iki taraftan aşağıya sarkan bir pendiliyalı²⁶ taç biçimindedir. İmparatoriçeler genellikle daha uzun pendiliya sahip taç giyerler. Sikke tasvirlerinde imparatoriçeler eşlerinden başlarında taşıdıkları tacın uzun pendiliyası ve taçlarında açıklıkla görülen üçgen benzeri bir rozet ya da tepeyi ima eden dairesel bir taç süsü ile ayırt edilirler. II. Iustinianos'un sikkelerinde görülen taç ise, yassı biçimli bir taç üzerindeki yarım daire şeklindeki yükseltiden çıkan küçük bir haça sahiptir. Daha önceki yıllarda iktidarda olan imparator Herakleios ve oğulları da benzer bir taç kullanmışlardır. Fakat haçın üzerinde yükseldiği yarım daire şeklindeki süs görülmez. Bu taç tipinde haç doğrudan başı saran yerin tam ortasında bir süsleme olarak yer almıştır. Bu da, sikkelerde kullanılan farklı taç tiplerine bir başka örnek olarak yer almaktadır. Bu taç tipi en azından altıncı yüzyıldan itibaren kullanılan diğer bir taç üslubu olarak sikke ikonografisinde yer almıştır²⁷.

Erken Dönem Bizans sikkelerinde imparator ve ailesinin tasvirlerinde kullanılan kostüm ve aksesuarlardan bahsederek, konunun İzmir Arkeoloji, Bergama, Efes ve Ödemiş Müzelerinden alınan bazı örnekler ile görsel olarak desteklenmesi düşünülmüştür. Metin arkasında yer alan sikke örneklerinin birimleri ve ait oldukları dönemler ise Ek 1 listesinde sunulmuştur.

²⁵ İmparatorluk tacının her iki yanından sarkan taca bağlı küpe ucu süsleri pendilia olarak adlandırılmaktadır. (Grierson 1982, 58.) Bkz. Sikkeler; 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 14.

²⁶ Breckenridge 1959, 32.

²⁷ Makalemizde, sikkelerin orjinal çapları görsel olarak daha net bir biçimde sunulması amacı ile kullanılmamıştır.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Bertele 1978 Bertele, T., Numismatique Byzantine, Wetteren.
- Breckenridge 1959 Breckenridge, J. D., The Numismatic Iconography of Justinian II (685-695- 705-711 A.D.), New York.
- Bruhn 1993 Bruhn, J. A., Coins and Costume in Late Antiquity, Washington D.C.
- Buckton 1994 Buckton, D. (ed.), Byzantium Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections, London.
- DOC Bellinger, Alfred R. – P. Grierson, eds., Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. 5 vols. Washington, D.C.
 Vol. 1: Alfred R. Bellinger, Anastasius I to Maurice, 491–602 (Koleksiyon Kat. Washington D.C. 1966.)
 Vol. 2: Philip Grierson, Phocas to Theodosius III, 602–717 (Koleksiyon Kat. Washington D.C. 1968)
 Vol. 3: Philip Grierson, Leo III to Nicephorus III, 717–1081 (Koleksiyon Kat. Washington D.C. 1973.)
- Gregory – Cutler 1991 Gregory T. E., A. Cutler, “Labarum”, O. D. B. (eds. A. M. Talbot – A. Kazdhan) 3 vols. New York - Oxford.
- Goodacre 1967 Goodacre, H., A Hand Book of the Coinage of the Byzantine Empire, London.
- Grierson 1982 Grierson, P., Byzantine Coins, Los Angeles.
- Hahn 1975 Hahn, W., Moneta Imperii Byzantini 2 Von Justinus II. Bis Fokas (565-610), Wien.
- Horandner – Carr 1991 Horandner W., A.W.Carr, “Christogram”, O. D. B. (eds. A. M. Talbot – A. Kazdhan) 3 vols. New York - Oxford.
- Kazdhan – Sevckenko 1991 Kazdhan A. – N. P. Sevckenko, “Chlamys” O. D. B. (eds. A. M. Talbot and A. Kazdhan) 3 vols. New York – Oxford.
- Kazdhan 1991a Kazdhan A., “Sagion”, O. D. B. (eds. A. M. Talbot – A. Kazdhan) 3 vols. New York - Oxford.
- Kazdhan 1991b Kazdhan A., “Akakia”, O. D. B. (eds. A. M. Talbot – A. Kazdhan) 3 vols. New York - Oxford.
- Kazdhan 1991c Kazdhan A., “Sphaira” O. D. B. (eds. A. M. Talbot – A. Kazdhan) 3 vols. New York - Oxford.
- Kazdhan 1991d Kazdhan A., “Mappa”, O. D. B. (eds. A. M. Talbot – A. Kazdhan) 3 vols. New York - Oxford.
- Metcalf 1976 Metcalf, D. M., The Copper Coinage of Thessalonica under Justinian I, Wien.
- McCormick 1991 McCormick M., “De Ceremoniis”, O. D. B. (eds. A. M. Talbot – A. Kazdhan) 3 vols. New York - Oxford.

- McCormick 1991 McCormick, M., "Crown", O. D. B. (eds. A. M. Talbot – A. Kazdhan) 3 vols. New York - Oxford.
- Morrison 1970 Morrison, C., Catalogues des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale. I: Anastasius I-Justinian II; II: Phlippicus-Alexius III, Paris.
- O.D.B. 1991 (eds. A. M. Talbot – A. Kazdhan) The Oxford Dictionary of Byzantium 3 vols. New York - Oxford.
- Ratto 1959 Ratto, R., Monnaies Byzantines, Lugano.
- Sear 1974 Sear, D. R., Byzantine Coins and Their Values, London.
- Sevcenko 1991 Sevcenko, N. P., "Divetesion", O. D. B. (eds. A. M. Talbot – A. Kazdhan) 3 vols. New York - Oxford.
- Sevcenko 1991 Sevcenko N. P., "Tablion", O. D. B. (eds. A. M. Talbot – A. Kazdhan) 3 vols. New York – Oxford.
- Sevcenko 1991 Sevcenko N. .P., "Loros", O. D. B. (eds. A. M. Talbot and A. Kazdhan) 3 vols. New York – Oxford.
- Tekin 1999 Tekin, O., 'Akdeniz'in Mor Binyılı' Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri, İstanbul.
- Tekin 1999 Tekin, O., Bizans Sikkeleri/Byzantine Coins, Yapı Kredi Koleksiyonu, İstanbul.
- Tekin 1998 Tekin, O., Eski Çağda Para/Antik Nümismatiğe Giriş, (Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları), İstanbul.
- Tulay 2001 Tulay, A. S., Genel Nümismatik Sözlüğü, İstanbul.
- Whitting 1973 Whitting, P. D., Monnaies byzantines, Fribourg.

Ek 1

Sikke 1	Tremissis, Bergama Müzesi
Envanter No: 9.2.94
Zenonis 474-491.	Sikke 10	Follis, İzmir Arkeoloji Müzesi
Envanter No: 31169
Mavrikios Tiberios 587-88.
Sikke 2	Solidus, İzmir Arkeoloji Müzesi
Envanter No: 29040
Iustinianos 527-565.	Sikke 11	Follis, Efes Müzesi
Envanter No: 49/54/79
Mavrikios Tiberios 591-2.
Sikke 3	Yarım Follis, İzmir Arkeoloji
Müzesi Envanter No: 28789
I. Iustinianos 546-47.	Sikke 12	Follis, Efes Müzesi
Envanter No: 47/10/81
Mavrikios Tiberios 602.
Sikke 4	Follis, Ödemiş Müzesi
Envanter No: 8315
I. Iustinianos 549-50.	Sikke 13	Follis, Bergama Müzesi
Envanter No: 1885
Phokas 610.
Sikke 5	Follis, İzmir Arkeoloji Müzesi
Envanter No: 21494
I. Iustinianos 555-56.	Sikke 14	Follis, Ödemiş Müzesi
Envanter No: 1990
Phokas 605-6.
Sikke 6	Follis, Ödemiş Müzesi
Envanter No: 1513
II. Iustinos-Sophia 571.	Sikke 15	Solidus, Bergama Müzesi
Envanter No: 2.1.9
Herakleios 610-641.
Sikke 7	Tremissis, İzmir Arkeoloji Müzesi
Envanter No: 29044
II. Tiberios Konstantinos 578-582.	Sikke 16	Solidus, Ödemiş Müzesi
Envanter No: 8031
Herakleios 610-641.
Sikke 8	Solidus, Bergama Müzesi
Envanter No: 12.1.94
Mavrikios Tiberios 582-602.	Sikke 17	Solidus, Bergama Müzesi
Envanter No: 5.2.94
Herakleios 610-641.
Sikke 9	Follis, Ödemiş Müzesi
Envanter No: 2619
II. Tiberios 582-3.	Sikke 18	Hexagram, İzmir Arkeoloji Müzesi
Envanter No: 21614
Herakleios 615-638.

1

2

3

4

5

6

7

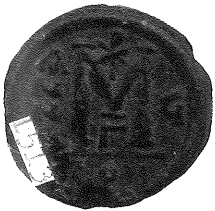
8

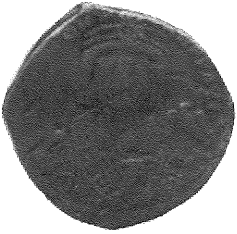

9

10

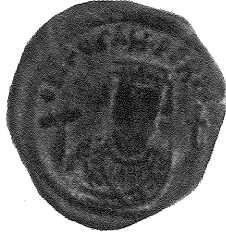

11

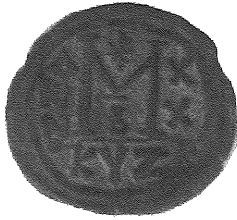
12

13

14

15

16

17

18

